

891.99

17162

89

penSungur, 3

h d n n f u s m.

1-h. 22 n 554.

764

11

27 10 1

891.99

10-89

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

О. В. ТУМАНЯН

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ТОМ ПЕРВЫЙ

СТИХИ
ЛЕГЕНДЫ
БАЛЛАДЫ
БАСНИ

1881-1922

ЕРЕВАН

АРМГИЗ

1950

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

ՅԻՒՅԺ

ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1961

Ծ-ՊԳ

ԵՐԿԵՐԻ
ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ
ԲԱՎԱԴՆԵՐ
ԱՌԱԿՆԵՐ

1881-1922

ՀԱՅԳԵՏՀՐԱՏ

ԵՐԵՎԱՆ

1950

A $\frac{17.162}{1917}$

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

Սահակյան Սիմակ (պատ. խմբագիր),
Զորյան Ստեփան, Թումանյան Նվարդ,
Հովհաննիսյան Ռուսեթ

ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՅ

Հայ ժողովրդի հանճարեղ բանաստեղծ Հովհաննես Թումանյանի նրկերի ակադեմիական հրատարակությունը հինգ հատորով, նպատակ ունի ներկայացնել բանաստեղծի ստեղծագործությունն իր բոլոր ժանրերով:

Հովհաննես Թումանյանն իր գրական գործունեության ընթացքում հրատարակել է չորս ժողովածու՝ «Բանաստեղծություններ» վերնագրով — 1890—1892, առաջին և երկրորդ հատոր, Մոսկվա. 1903, Թիֆլիս. 1908, Բաքու. 1922, Պոլիս: Իր հրատարակած այդ ժողովածուներում Թումանյանը գետեղել է բացառապես շափածո երկերը՝ ինքնուրույն և թարգմանական (բանաստեղծություններ, պոեմներ, լեգենդներ, բալլադներ և առակներ), իսկ գեղարվեստական արձակը նա տպագրել է մամուլում և առանձին գրքույկներով:

Բանաստեղծի մահից հետո, սովետական շրջանում, մինչև սույն ակադեմիական հրատարակությունը, լույս են տեսել երեք ժողովածու՝ 1926, 1934 և 1938 թ. թ., ուր ընդգրկված է նաև Թումանյանի գեղարվեստական արձակի ընտիր մասը: Սակայն այդ ժողովածուներից և ոչ մեկը չէր տալիս մեծ բանաստեղծի ստեղծագործության լրիվ պատկերը: Այդ բացը լրացնելու է գալիս ներկա հրատարակությունը:

Ինչպես երևում է Թումանյանի հրատարակած ժողովածուներից և նրա արխիվային նյութներից, բանաստեղծը շատ խիստ է եղել իր երկերի նկատմամբ. իր ժողովածուներից նա դուրս է թողել 1890—1892 թ. թ. Մոսկվայում հրատարակած առաջին և երկրորդ հատորներում տեղ գտած երկերի մի զգալի մասը, ինչպես և մամուլում իր ժամանակ լույս տեսած բանաստեղծություններից շատերը: Ներկա հրատարակությամբ նպատակ ունենալով տալ Թումանյանի ստեղծագործության ըստ հնարավորին ամբողջական պատկերը, ինստիտուտը հարկ է համարել տպագրել բանաստեղծի բոլոր՝ թե՛ տպագրած և թե՛ անտիպ երկերը:

Այս հրատարակության համար ինստիտուտը, բացի Թումանյանի կենդանության օրով հրատարակված բոլոր երկերից (ժողովածուներ, առանձին հրատարակություններ և մամուլում եղած նյութեր), և բանաստեղծի արխիվից (անտիպ երկեր, սևագրներ, ֆրագմենտներ, նամակներ), հնարավորության սահմաններում հավաքել է նաև մասնավոր մարդկանց մոտ գտնված ձեռագրեր, դանդաղ դոկումենտներ և այլն:

Նախապատրաստական այս աշխատանքները կատարելուց հետո, ինստիտուտը սկսել է հատորների հրատարակությունը:

Տեխնիկական պատճառներով, հրատարակվեցին նախ 2-րդ, ապա՝ 5-րդ և 3-րդ հատորները:

Ներկա հրատարակության հիմնական սկզբունքները բացատրված են 2-րդ հատորի առաջաբանում, որոնց անհրաժեշտ է ավելացնել հետևյալը.

Անթվակիր երկերի (անտիպ և տպագրված) գրության, թարգմանության և փոխադրության ժամանակը որոշելու համար նկատի է առնված՝

ա) Հեղինակի ձեռագրի առանձնահատկությունները:

բ) Երկի բովանդակությունը:

գ) Այլ տվյալներ (ձեռագրի վրա եղած վայրերի անուններ, ամիս-ամսաթիվ, հեղինակի և նրա ժամանակակիցների նամակներում, հուշերում եղած վկայություններ, նշումներ և այլն):

Որևէ տվյալ չունենալու դեպքում, տպագիր երկերի համար նշված է առաջին հրատարակության տարեթիվը: Այս սկզբունքը հատկապես կիրառված է՝ ՇՀասկերս-ում և Վուսարերս-ում՝ 1905—1909 թվականներին լույս տեսած անթվակիր երկերի նկատմամբ:

Տպագրված երկերի վրա հեղինակի ձեռքով կատարված ուղղումները, մեծ մասամբ, տրված են հիմնական տեքստի մեջ:

Ծանոթագրությունների մեջ սեղմ կերպով տրված է յուրաքանչյուր երկի պատճռությունը (գրելու ժամանակն ու տեղը, առիթը, մշակման, թարգմանության կամ փոխադրության սկզբնաղբյուրները, տպագրության և վերահրատարակությունների տեղն ու ժամանակը, տեքստի հետ կապված մի շարք բառերի ու անձանց մասին բացատրություն — ծանոթություններ):

Ծանոթագրություններին կից տրված է տվյալ երկի մշակման պատկերը:

Հեղինակի կատարած մշակումները, ինչպես նաև տպագրված երկերի վրա նրա կատարած ուղղումների մի մասը՝ տրված են իրրե տեքստային տարբերություններ՝ ընդգծված, տողի դիմաց նշելով հրատարակությունը կամ ձեռագրի Ց-ը: Սեղանի և անալոգիկ ձեռագրերի մեջ եղած ջնջումները վերականգնված են տողատակին: Եթե տվյալ երկի տարբերությունը հիմնական տեքստի համեմատությամբ ակնհայտ է, ապա այն տրված է առանձին, իրրե վարիանտ՝ համապատասխան բաժնում (օրինակ՝ «Շունն ու կատուն», «Տրտուռ», «Ժպտուն աչքեր» և այլն):

Տեքստային տարբերությունների մեջ չեն նշված Թումանյանի երկերում հաճախ պատահող որոշ բառերի գրության տարբեր ձևերը:

Ջնջված բառերը տրված են քառակուսի [] փակագծերի մեջ, ենթադրաբար վերծանված բառերը՝ սուր < >, անընթեռնելի բառերը՝ նույն ձևի փակագծերի մեջ՝ կողքից գրված անընթ. (անընթեռնելի) կրճատ բառը, իսկ բաց թողնված (չգրված) բառերը նշանակված են չորս կետով (...):

Հայկական այբբենի տառերը (ա, բ, գ) ցույց են տալիս տվյալ տողի, իսկ տողատակի արաբական թվանշանները (1, 2, 3)՝ տվյալ բառի տարբեր մշակումները (այլագրերը):

ՀԱՏՈՐՈՒԾ ԳՈՐԾ ԵՆ ԱՄՎԱԾ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.

Թ Թումանյան.

Ձ 1 Ձեռագիր առաջին.

Ձ 2 Ձեռագիր երկրորդ.

- ԲՄ 1 հ. «Բանաստեղծություններ», I հատոր, Մոսկվա, 1890 թ.
 ԲՄ II հ. «Բանաստեղծություններ», II հատոր, Մոսկվա, 1892 թ.
 Դ «Դաշնակներ» (բանաստեղծություններ), Թիֆլիս, 1893 թ.
 Դփ «Դաշնակներ» (բանաստեղծություններ, փոփոխած) Թիֆլիս, 1896 թ.
 ԲԲ «Բանաստեղծություններ», Թիֆլիս, 1903 թ.
 ԲԲ «Բանաստեղծություններ», Բարու, 1908 թ.
 ԲՊ «Բանաստեղծություններ», Կ. Պոլիս, 1923 թ.
 ՀՀ «Հայրենիքիս հետ», Թիֆլիս, 1916 թ.
 Քառ. «Քառյակներ», Թիֆլիս, 1920 թ.
 ՆԺ «Ներկերի ժողովածու», Նրևան, 1926 թ.
 ԳՆ «Գեղարվեստական երկեր», Նրևան, 1934 թ.
 ՀԳ «Հայ գրողներ», Թիֆլիս, 1909 թ.
 ՄՃ «Մուրճ» ամսագիր.
 ՀՀ «Հորիզոն» գրական հանդես (Ա. տարի, 1894 թ.)
 Տգ «Տարազ».
 ԱՄ «Աղբյուր»-ի Մատենադարանի սերիա, 1899 թ.
 Հսկ. «Հասկեր».
 ԳԲ «Դրական թերթ».
 Լ I, Լ II, և այլն — «Լուսարեր» ա. տարի, բ. տարի և այլն.
 Յր 1 Յրագմենու առաջին.
 Յր 2 Յրագմենու երկրորդ.
 Հեղ. ձեռ. ուղղ.— Հեղինակի ձեռագիր ուղղումներ.
 Խմբ. Խմբադրական կոլեգիա.
 Ան. Ար. Անուշավան Արտվյան.
 Փ. Վ. Փիլիպոս Վարդապարյան.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

ԳՈՒԹԱՆԻ ԵՐԳԸ

Արի՛, գութան, վարի՛, գութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել,
Առը շուռ տուր, խոփիդ դուրբան,
Յրհնյալ է աստված, հորովե՛լ:

5 Քաշի՛, եղը, ուսիդ մատաղ,
Քաշի՛, քաշենք, վար անենք.
Ծիպտի՛ն արա, բըշի՛, հոտաղ,
Մեր սև օրին ճար անենք:

10 Պարտքատերը գանգատ դընաց,
Քյոխվեն կըգա, կըծեծի,
Տերտերն օրհնեց, անվարձ մընաց,
Կըբարկանա, կանիծի:

էն օրն եկան թովջի արին,
Հարկ են ուղում տերովյան.
15 Ի՞նչ տամ կողին ու բեգյառին...
Վարի՛, վարի՛, իմ գութան:

Զեռըս պակաս, ուժըս հատած,
Հազար ու մի ցավի տեր,
Ինձ են նայում մերկ ու սոված
20 Մի տուն լիքը մանուկներ:

Արի՛, գութան, վարի՛, գութան,
Օրն եկել է, ճաշ դառել,
Առը շո՛ւռ տուր, խոփիդ դուրբան,
Յրհնյալ է աստված, հորովե՛լ:

Մարտ

ԱՄԱՌՎԱ ԳԻՇԵՐԸ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Լուսընկա գիշեր,
Երկինքը պայծառ,
Անհամար աստղեր
Ցուցվում են վառ:

5 Քընած է արդեն
Հովտի մեջ գյուղը,
Մըթնած ու լուռ է
Գյուղացու հյուղը:

Հոգնած գյուղական
10 Ընտանիքն ահա
Սրահում, կալում,
Կամ կըտրի վըրա

Երկընքի դիմաց
Գրկված են քընած,
15 Վերևիցն, ասես,
Ժըպտում է աստված:

Օգոստոսի 10.

ՀԻՆ ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կանաչ, վիթխարի ընկուղենու տակ,
Իրենց հասակի կարգով, ծալպատակ,
Միասին բաղմած,
Մի շրջան կաղմած,

- 5 Քեֆ էին անում
Եվ ուրախանում
Մեր հրակա պապերն ու մեր հայրերը՝
Գլուղի տերերը:

- 10 Մենք, առույգ ու ժիր գեղջուկ մանուկներ,
Երեք դասընկեր,
Նըրանց առաջին դըվսարաց կանգնած,
Ձեռքներըս խոնարհ սըրտներիս դըրած,
Զի՛լ, ուժեղ ձայնով նըրանց ըստաստա՜մ—
Տաղ էինք պարում:

- 15 Երբ դըվարթածայն մեր երգը լըռեց,
Մըռալ թամաղեն բեխերն ոլորեց,
Նըրա հետ վերցրին լիք բաժակները
Բոլոր մեծերը
Ու մեզ օրհնեցին.— «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
20 Բայց մեզ պես չապրեք...» .

Ժամանակ անցավ, նրանք էլ անցան,
Զըվարթ երգերըս վըշտալի դարձան.
Եվ ես հիշեցի մեր օրը լալիս,
Բե մեզ օրհնելիս

Ինչու ասացին.— «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
Բայց մեզ պես չասրեր...»

Խաղաղություն ձեզ, մեր անբա՛խտ պապեր,
Ձեզ տանջող ցավը մե՛զ էլ է պատել:
Այժմ, տրխություն թե քեֆի ժամին,
50 Մենք էլ՝ օրհնելիս մեր զավակներին՝
Ձեր խոսքն ենք ասում.— «Ապրե՛ք, երեխե՛ք,
Բայց մեզ պես չասրեր...»

Ես նայում եմ. իմ առջև
Ահա տիրոջ աշխարհը.
Բերրի դաշտերը մինչև
Հեռու լեռանց այն շարքը

- 5 Լայնարձակ, դալարադեղ
Տարածվում են և կորչում
Մշուշի մեջ, իսկ այնտեղ
Ճոխ անտառն է կանաչում:

- 10 Ուր որ ազատ շրջելով
Ապրում են հրե, գաղան,
Եվ թռչունքը ճախրելով
Երգ են ասում դոհուխյան:

- 15 Ահա, շքեղ դաշտի միջով
Գալարվում է և անցնում
Հանդարտ գետը մրմունջով
Հեռու, հեռու է գնում:

- 20 Նրա դալար ավերում
Մինը հազար է բերում.
Սակայն ահա, մյուս կողմում
Կապույտ ծովն է մեղմ ծվում:

Ինչքան ճոխ է, հրաշալի,
Այս աշխարհը լայն, արձակ,
Ամեն մի շունչ աչքը լի
Կասկերի այստեղ համարձակ:

Չ, Ես նայում եմ, և մի միտք
Հղանում է ինձանում.
Ինչո՞ւ համար հն մարդիկ
Իրար զրկում, սպանում:

Ների՛ր, ո՛վ կույս, որ հուղեցի
Խաղաղ կուրծքդ կուսական,
Մեղսոտ սրտով ես շուղեցի
Կործանել քո ապագան:

- 5 Այն մի անմեղ խաղ էր, հոգի՛ս,
Պատանեկան հասակի,
Որ անցնելով սլատճառ դարձավ
Քո աչքերիդ արցունքի:

- Ծա գուշակել չըկարացի
10 Կյանքի լճիռն անարդար,
Անդիտությամբ ես հարուցի
Այդ փոթորիկն անդադար:

- Ների՛ր, ո՛վ կույս, բուռն եռմունքին,
Պատանեկան կրքերի,
15 Ների՛ր, հոգիս, որ մատնեցին
Քնքուշ սիրտդ վշտերի:

Յրանությունն էր խոստացել հույսս ինձ,
Բայց ես չըզտա նրան կյանքի մեջ,
Եվ քաջաչելած պատիր խոստածներից,
Կյանքի դեմ իզուր վարեցի ես վեճ:

5 Կարծում էի, թե մարդիկ անհամբեր
Ուրախությամբ ինձ սպասում էին,
Եվ ամեն քայլում խղճմտանք ու սեր
Մարդոց սրտերը միշտ հուզում էին:

Կարճատև՝ ցնորք, որ անցար արագ,
10 Ինչպես մի քամի, առավել շրնչին,
Եվ ահա ընկած իրբեւ մի նավակ,
Որ կամեր լողալ ավազի միջին:

Դո՛ւն անցար, այո, դարձյալ աշխարհը
Կառավարվում է յուր օրենքներով,
15 Եվ դիմակ առած մեծ բարերարը
Մարդիկ է սպանում գաղտնի զենքերով:

Մահացու ախտով վարակվածն ահա
Անարատության հագած վերարկու,
Եվ խավարասեր ամբոխը նրա
20 Զաղիր գործերին կանգնած խնկարկու:

Եվ հազարավոր անմեղ հոգիներ
Հալածված են շար կրքերից անսառնձ,
Եվ, ի նախատինս բանականության,
Արդար է միայն զորեղը մարդկանց:

25 Ահա գետնաքարշ և շարախնդում
խումբերըն անսիրտ մարդ-հրեշների
Վխտում են անվախ՝ հրապարակներում,
Իբրև առաջնորդ մարդոց մտքերի:

Ահա, խնդության ձայներ են թնդում,
30 Իբրև արձագանք շարության խոսքի,
Ի՞նչ են կամենում, էլ ի՞նչ են խնդրում
Պատուհասները մարդկային ազգի:

— Ի՞նչ եք կամենում դուք, մարդիկ ստոր,
Մա՞հը, կործանո՞ւմն արժանավորի.

35 Եվ այդ բոլորը միայն մի կտոր:
Հացի համար. սակայն, ո՞վ գիտի,

Գուցե խավարը ձեզ տվեց պաշտոն
Բանականության բռնավորների,
Եվ դուք, անմիտներ, ամբողջ մարդկություն

40 Ձեզ հավիտենական կարծում եք գերի:

Խղճե՛ր, նայեցե՛ք, ահա ձեր դիմաց,
Առանց նայելու ձեր կտոր հացին,
Բանականության զավակը կանգնած,
Սպասում է նա մոտ լուսաբացին:

Երանություն էր խոստացել հույսս ինձ,
45 Մական չըզտա նրան կյանքի մեջ.
Բայց շեմ վհանտել. անսպառ մեկ իղձ
Դեռ ինձ մղում է դեպ հառաջ անվերջ:

Հառա՞ջ, կռվելով, և կըգա մի օր,
50 Որ կընկնի ներկան վատշվելը, դաժան,
Նրա ավերի վերա փառավոր
Ապագան լուսո կըկանգնի նշան:

Նրբ ես տխուր, հուսահատ,
Ինձ կորած եմ համարում,
Շուրջս մեռած, անապատ,
Սրտիս երկյուղ է տիրում:

Մահու ձայնը դառնալուր
Հասանում է ականջիս,
Մարդիկ մնում անհամբույր
Նախ խլանում են կանչիս:

Մի գործիքուն հզորեղ
10 Ինձ հուսադրում է հանկարծ. —
Նվ գգում եմ, ամեն տեղ
Պսոն ինձ հետ ես, աստված:

ՄԱՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբ որ գարշելով տեսնում եմ շուրջա
Մոլեգնած կյանքի պատկերը ցավոտ,
Հաճախ, մանկություն, խռոված հոգուս
Ներկայանում ես ինչպես առավոտ:

- 5 Եվ մանկան նման արտասվում եմ ես,
Երբ այս օրերում, շարունակմբ լցված,
Քեզ, սուրբ մանկություն, հիշում եմ ինչպես
Երազի տեսիլք անհետ շրջացած:

- Ինչպես արևի ճաճանչը վերջին
10 Թռչում է հանկարծ, տիրում է խավար,
Այնպես շողացիր և անցար կրկին,
Մնացի անդոր, ցուր կյանքին ավար:

- Թե հնար չիկներ մի անգամ դարձյալ
Դառնալ քո գիրկը... ա՛խ, ի՞նչ եմ ասում,
15 Այդ անհնար է.— արդեն հանդերձյալ
Կյանքի ճամբարն է իմ առջև բացվում:

- Բայց մինչև այնտեղ, սոսկալի՞ ուղի,
Ահա բռնություն, սլատիվ անարգած,
Ահա հառաչանք, արտասուք աղի,
20 Ահա սև նախամոռն և սեր սակարկած...

Կըմեռնեմ և ես այս ցաւերի տակ
Ինձ հետ տանելով շատ իզձ ու փափագ
Իսկ այս աշխարհից և ոչ մի պոսակ—
Միայն քո անմեղ, քո սուրբ հիշատակ:

25 Մի տխրատեսիլ գուցե գերեզման
Սնցվորականից խնդրե մի բերան
Ողորմի ասել... ո՞վ գիտե, և այն
Կըլինի՞ արդյոք, կընայե՞ն նորան...

Կ Ա Լ Ի Ե Ր Գ

(ԼՈՌԵՅՈՆՅ)

Կալ արա, դնանք,
Ա՛հ եղբ ջան.
Հորովե՛լ,
Հո՛րովե՛լա՛:

- 5 Արի՛, ման արա,
Այ քեզ մեռնեմ,
Դարման արա,
Ղադեդ առնեմ:

- 10 Ոտիդ արա,
Ոտիդ զուրբան,
Ուտիդ արա,
Այ ախպեր ջան:

- 15 Էլի ա, էլիլ,
Կալն էլիլ ա,
Հարել ես, հալել,
Հորովե՛լա՛:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Խ Ո Ս Ք

Հեռու՛, ո՛վ սուրբ խաղաղություն,
Մենք քեզ համար շունենք անկյուն
| Մեր հաչածված հայրենիքում*) |
Եվ մեր ցաված սրտի խորքում:

- 5 Գնա՛ր դեպի այն լեռները,
Ուր որ հովիվն ու գառները
Ապահով են պատառուկից,
Մենք ազատ չենք ահ ու զոգից:

- Գնա՛, հանդի՛ր այն դաշտերում,
10 Ուր որ խրատ էլ չեն տիրում
Նդրայր-մարդիկ, և հերկելով
Քեզ օրհնում են սուրբ երգերով:

- Գնա՛ր դեպի երանավետ
Այն վայրերը, ուր կյանքի հետ
15 ձեռք չ'են անում զվարճության
Կամ հեշտության համար միայն:

*) Այս տողի փոխարեն ԲՄ 2-րդ հատորի մեջ գրված են կետեր: Այդ, հաճանաբար, արված է գրաքննիչի ձեռքով: ԲՄ 2-րդ հատորի՝ Ղ. Ա. զայանին նվիրած օրինակում Թ-ր կետերի վրա գրել է՝ «Մեր հալածված հայրենիքում», որի հիման վրա և մենք վերականգնել ենք տողը: Խմբ.:

Իսկ մենք ցաւով լեցուն սրտով
Անկարող ենք միշտ անմեղով
Ե՛ւ քութեքի լուծը տանել,
20 Ե՛ւ քեզ օրհնել, փառաբանել:

Հեռո՛ւ, ո՛վ սուրբ խաղաղություն,
Մենք քեզ, իբրեւ մի լոկ անուն,
Երանությամբ միշտ հիշելով
Պիտի կռւնք մեռցնող սրով:

Դեկտեմբեր.

Ն Ա Խ Ե Ր Գ Ա Ն Վ

Հեռնե՛ր, ներշնչված դարձյալ ձեզանով,
Թընդում է հոգիս աշխուժով լըցված,
Ու ջերմ բղձերըս, բախտից հալածված,
Ձեզ մոտ են թըռչում հախուռն հրամով:

- 5 Ձե՛ղ, ձեզ վերըստին, ամսկամած լեռներ,
Կյանքի տխրության ամպերի տակից
Ես ձայն եմ տալիս ու ծանրաթախիժ
Հոգուս ձայները ձեզ բերում նրվեր:

- Քեզ մոտ եմ գալիս, իմ հի՛ն տրամոլթյուն,
10 Վեհափառ դայակ մանուկ օրերիս,
Այնժամ էլ չէիր ինձ հանդիստ տալիս՝
Սըրտիս ականջին խոսելով թաքուն...

- Ո՛վ, որ կանչում ես գիշեր ու ցերեկ
Հազար ցավերով, հազար ձեերով,—
15 Ոգեորության հըզոր թևերով
Քեզ մոտ եմ գալիս, հայրենի՛ք իմ հեղ:

- Գալիս եմ, բայց ոչ ուրախ երգերով
Քո ծաղիկներին ծաղիկ ավելցնեմ,
Այլ դառն հեծության հառաչանքներով՝
20 Էդ անդընդախոր ձորերըդ լըցնեմ:

Չորե՛ր, ա՛յ ձորեր, սե, լայնաբերան,
Սըրտիս էս խորունկ վերքերի նըման.
Աստծու հարվածի հետքերն եք դուք էլ,
Ձեզ մոտ եմ դալիս, ուզում եմ երգել:

25 Դուք էլ խոսեցե՛ք, դուք էլ պատմեցե՛ք,
Ձեր անդունդներով եկեք շափվեցե՛ք,
Դուք է՞լ եք, տեսնեմ, էնքան մեծ ու խոր,
Ինչքան իմ հոգու թախիժն ահալոր...

Այդ ի՞նչ սրտամաշ տխրություն է քեզ
Պատել, հայրենի գեղեցիկ աշխարհ.
Մինչև ե՞րբ պիտի շարձարվես այդպես
Տառասպանքներով, առանց մխիթար...

5 Իմ հայրենիքս տխուր է, տխուր...
Ուր աչք եմ դարձնում՝ տխուր ավերակ,
Ամեն տեղ միայն, միայն ցավալուր
Հեծության ձայներ, երկշոտ աղաղակ:

Թե երկրագործն է հորովել կանչում,
Թե մայրը սրդուն օգուտ է տալում,
10 Թե հովիվն իրան սրինդը հնչում,
Մի հուսահատուր հառաչք եմ լսում:

Աշխարհից, մարդուց հույսերը կտրած
Գանդատվում է նա, և ցավից տնքում,
15 Կյանքիցը զղված, սակայն դեռ շապրած,
Հանգիստ է խնդրում հեռո՛ւ, երկնքում...

Մի՞թե տրտմության թախիծըն այդպես
Խեղդեց նրա մեջ ապրելու հույսը.
Մի՞թե այլևս նա չէ երգելու
20 Իրան պասերի երգած խրախույսը:

Ք Մինչև ե՞րբ պիտի մարդիկ կատաղի
Արցունքովն հայի կերածը թրջեն,
Նվ երկար պիտի մեռելաթաղի
Տաղերով ագահ ցերբերներ շրջեն...

25 Սի՞թե՛ դեռ ես անսիրտ հագարը
Այն ավերակաց վերս պիտ իշխե,
Անարդե, պղծե մեր սուրբ տաճարը,
Անարժամներին շնորհներ բաշխե։

20 Եվ շարագուշակ մտքերով հուզված
Քաշվում, մտնում եմ մի խաղաղ անկյուն.
Եվ երկար անշարժ ու խորասուզված
Հաժում եմ նրա ցավերում անհուն։

Ավելի խորը, ավելի հեռու
Միտքս ինձ առնում, թռցնում, տանում է.
35 Թռչում է հանկարծ մի ծանր հառաչանք
Եվ սիրտս կարծես հանգստանում է։

Մարտ.

Եթե իմ վերջին հայացքը մնա
Քո դեմքիդ վերա տխուր, վշտահար,
Տեսնեմ արտասուքդ ու սիրտս իմանա,
Որ սրտանց ես դու կոծում ինձ համար,

5 Եթե գիտենամ, իրավ պիտի դու
Ինձանից հետո ցավես իմ մահով,—
Երդվում եմ սիրով, առանց ցավելու
Կըմեռնեմ ես այդ հուսով ապահով:

10 Եվ երբ կըլսեմ իմ գերեզմանից
Ու կըճանաչեմ քո հեկեկանքը,
Կըմխիթարվիմ, որ սիրում ես ինձ,
Որ քաղցըր էր քեզ համար իմ կյանքը:

Ապրիլի 1.

Պանդուխտն երգեց օտար երկրում
Եվ սրտաբեկ հոգոց քաշեց,
Նրբ որ ախուր յուր երգերում
Անցած ուրախ օրերն հիշեց:

- 5 Մարմնով՝ աղար, հոգով՝ ախուր
Շուրջը նայեց, մեկը չըկար,
Որ տա՛ր դեթ մի բաժակ ցուրտ ջուր,—
Ողբաց պանդուխտն անմխիթար:

- Եվ նա խնդրեց անժամանակ
10 Հանդատության լուռ դերեղման,
Անհույս երգեց վերջին նվաղ,—
«Արի՛, չարքաշ կյանքիս վախճան»:

- Իլ ույժ չըկա.— բարյավ մնաք,
Դուք սև օրեր պանդխտության,
15 Դո՛ւն, հայրական հեռու տնակ,
Եվ երազներ պատանեկան:

- Իսկ դուն արի՛, քաղցր հիշատակ,
Կորցրած սիրտ, վայելչության,
Արի ինձ հետ իբրև սիրտիանք
20 Գերեզմանիս լուռ տխրության»:

Մեռավ պանդուխտն. բարյավ մնաք...
Դիտեք, որքան ձեզնից թաքուն
Խեղճը հեծեց, ողբաց մենակ...
Դեթ ողորմի տվեք հոգուն:
Ապրիլի 2.

Մ Ի՝ Ո Ր Ո Ն Ի Ր

Մի՛ որոնիր մի ժամանակ
Արհամարհածդ՝ այս կըրծքի տակ,
Հառաչանքով դուրս թըռավ նա
Ու դատարկ է տեղը հիմա...

Ե էլ մի՛ կանչիր, մի՛ չար իզուր.
Քո արցունքից միայն տըխուր
Հին հին հուշեր պիտի զարթեն,
Եվ ի՞նչ օգուտ... ո՞ւշ է արդեն...
Ապրիլի 21.

Շատերի նման նա էլ խեղդիկացավ.
Փոքրոգությունն եք պարսավում նրա:
Լռեցե՛ք, եղբարք, ի՞նչ գիտեք, ի՞նչ ցավ
Առաջնորդեց այն մարդուն դեպի մահ:

- 5 Տեսե՛ք, այս խեղճը տխուր, գլխակոր,
Մոլոր շրջում է սգալորի նման.
Բայց նրա մասին մի՛ դատեք, երբ որ
Զգիտեք ինչն է կորացրել նրան:

Ահա, վարում են մյուսին պատժարան.

- 10 Օ՛, մի՛ անվանեք նրան չարագործ.
Ի՞նչ գիտեք, գուցե մի միտք երկնարժան
Այս օրին մատնեց այդ մարդուն անփորձ:

Եվ դուք ի՞նչ գիտեք, թե երգիչն ուրախ,
Որ ձեզ համար միշտ երգեր է երգում,

- 15 Քարասիրտ մարդկանց ծաղրանքից ծածկած
Ի՞նչ ցավեր ունի յուր սրտի խորքում:

Ապրիլի 22.

Խ Ո Ր Հ Ր Գ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

- Ո՛րն է գրախտը, — վայրն երանավետ,
 Ուր պիտի ապրեմ գերեզմանից հտ.
 Մի՞թե մարդկային տառապած կյանքը
 Զբառեցձեց աչն սուտ մխիթարանքը.
- 5 Եվ մի՞թե նորա մահից սարսափած
 Ազահովյանը չէ իրան խարած...
 Ասկայն բարի է. — մի տանջված արդար,
 Կամ իրան արդար համարող մի շար
 Երկրային կյանքի վերջին վայրկյանին
- 10 Հանդիստ ու խաղաղ կավանդե հոգին,
 Համաձայն իրան ճաշակի, կամքի,
 Վայելքն շիշելով խոստացյալ կյանքի.
 Եվ ահա միակ, բայց մեծ օգուտը,
 Որ մարդկությանը տվեց այս սուտը:
- 15 Ա՛յս է մեր կյանքը. — լուկ խաբեություն.
 Ոհ, մի՞թե եւ ես, ինչպես մի հնչուն,
 Այս իմ հույսերիս, ձգտումներիս հետ
 Պիտի մեռանիմ, չքանամ անհետ...
 Չէ՛, սիրելի է խոստումն երկնքի—
- 20 Հոնքսն հավերժական, անվախճան կյանքի.
 Հեռո՛ւ ինձանից հոգեմաշ կասկած,
 Ողջուն քեզ, վողջո՛ւն, ո՛վ կյանքի աստված.
 Արի՛, հայտնվի՛ր, նշկա՛իր մահու
 Տարակուսանաց ապհնապն ահարկու
- 25 Եվ կույր հավատով զորացրու հոգիս—
 Անմահություն տուր լքացած կյանքիս...
 Բայց ի՞նչպես պիտի կյանք առնեմ կրկին,
 Արդյոք լուսակազմ, աննյութ, անմարմին

- Պիտի սաւառնեմ անծայր ելլերքում,
30 Թե՛ իբրեւ մի հունշ շրջեմ աշխարքում,
Թե՛ անփուլթ, անդործ թափառեմ պիտի
Մարդոց աչքերին անտեսանելի,
Թե՛ ամսերի մեջ պիտի ես հանգչեմ
Եւ ոտքիս տակից՝ կայծակներ իջնեն...
35 Օ՛, ներիր, աստված՝ ծածկագետ, անհուն,
Ներիր մեծամիտ, գոռոզ պատանուն.
Աննշան ճճիս շարաշար մեղա,—
Հառդուպն խորհրդով խորամուխ եղա,
Զդտեցի պաքղել քո աստվածային
40 Անհասանելի, անմեկին գաղտնին:

Ապրիլ.

Մ Ա Ր Գ Ա Ր Ե

Երբ որ վեհության կնիքը ճակատին
 Եւ ճշմարտության սուրբ պատգամներով
 Նա հայտնվեցաւ մոլար աշխարքին
 Եւ դարձ քարոզեց հրաթափ լեզվով,

- 5 Նրա աստվածային ձայնից սարսափած
 Գիշերատեսիլ մարդիկ հուզվեցին,
 Իրանց սեղանից վեր կացան հարբած,
 Մոլեղնության մեջ աղաղակեցին.

- Ո՞վ ես դուն, արի՛, այս մեր հանցավոր
 10 Ուրախությանը մասնակից եղիր,
 Կամ թո՛ղ վայելենք մեր կյանքն անցավոր,
 Թե չէ՝ խիստ պատժի քարերից փախիլ:

- Սաղայն անվհատ նա հառաջ դնաց
 Անուշաղիր յուր անձի վնասին,
 15 Մոլորութունը ներելով մարդկանց՝
 Հոգ տարաւ նրանց փրկության մասին:

- Եւ երբ որ լուսո նա ջահը ձեռքին
 Մտեցաւ կորստյան փոսի եզերքին,
 Ապերախտ ձեռքով ամբոխը խաւար
 20 Զարկեց, խորտակեց ջահը փրկարար:

Ժամանակ անցաւ. թշվառ ամբոխին
 Արդեն փորձանքը վրա էր հասած,
 Երբ ուշքի եկաւ, վայ տվեց պլխին.—
 «Նա մարդարեւ էր, նա իբրաւ ասաց»:
 Մայիսի 1.

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՍՏՂԻ ԴԻՄԱՅ

Արևը թռավ. երկինք ու երկիր
Առավ խավարը գիրկն համատարած.
Դուն, փայլուն աստղիկ, դարձյալ շողացիր,
Արդյոք այս գիշեր ի՞նչ բերիր մարդկանց:

- 5 Դուն ավետեցիր ժամը տեսության
Այն սիրատենչիկ սիրահարներին.
Որ սրտատրուի անհամբերությամբ
Սպասում էին խաղաղ գիշերին:

- Դուն երևացիր խավար երկնքից...
10 Օ՛, հա սպասում էր քո երևալուն.
Ահա հուսահատ, զզված յուր կյանքից,
Խեղդվելու զնաց մարդկանցից թաքուն:

- Դուն երևացիր և բաղկատարած
Պատրաստվում է մեկն աղոթք անելու,
5 Այն ինչ, մի տարիշն յուր զենքերն առած
Գնում է անմեղ մարդ սպանելու:

- Իսկ մեծատունը, խնջույքից հոգնած,
Հանգստանում է. ա՛խ, թե հա հիշեր,
Որ յուր պալատի պատի տակ կանգնած
20 Թշվառն օթևան շունի այս գիշեր...

Դուն, փայլուն աստղիկ, որ շողշողում ես,
Ինչպես սիրուհու թրթռուն տենչանք,
Ամեն գիշեր ինձ համար բերում ես
Կրքերի հուղմունք և հոգու տանջանք:
Մայիսի 12.

ԶԱՐԱՄԻՏՆԵՐԻՆ

Դո՛ւք, մեծ հայրերի ընկած զավակներ,
Դո՛ւք, ո՞վ ստրուկներ մուլի կրքերի,
Դո՛ւք, ո՞վ զեխություն խղճալի հլուրեր,
Որ շվայտ կյանքին դարձել եք գերի.

5 Դո՛ւք, որ ընկնում եք ո՛չ պատերազմում
Թշնամու սրով և ո՛չ ձեր մահով,
Որ եղբայրագավ ժողով եք կազմում
Նվ տեսնող աչքից կարծում ապահով.

10 Դո՛ւք, որ պատրաստ եք անմեղին կապած
Սեղանավորի ստքի տակ զսփել,
Որ ավազակի առաջ սարսափած,
Ճշմարտությունն եք ուրանում խոսել.

Դո՛ւք, որ ուզում եք աշխարհին խտրել,
Նվ դատաստանի առաջ դողալով
20 Գիտեք կեղծավոր արտասուք թափել
Չարությունք լեցուն, հանցավոր սրտով.

Դո՛ւք, որ մարդկանց աչքերն եք կապում...
Ո՞վ սպասավորներ բանտի, խավարի,
Որ հարազատի արջունն եք թափում
Նվ ձեր եղբոր գուլքն առնում ավարի.

Դո՛ւք, որ այրիի դառն արտասուքով
Շաղախեցիք ձեր սեղանի հացը,
Որ հպարտացած անօրեն դորժքով
Հարցանում եք թե՛ ո՞ւր է աստվածը.—

- 25 Կըհասնի նա ձեզ, բարկությամբ արդար
Արժանի մահով պատուհասելու,
Եւ ո՞վ պիտի ձեզ ցույց տա ճանապարհ
Նորա բարկության պատժից փախչելու:
- Մայիսի 20.

ՄԻԱՄԻՏՆԵՐԻՆ

Երանի է ձեզ, որ չեք հասկանում,
Թե մարդիկ ինչու ինչեր են անում,
Երանի ձեզ, որ մարդու չեք գրկում,
Եվ ոչ ձեզ հասած հարվածն եք զգում.
5 Երանի ձեզ, որ ոչինչ չքգիտեք,
Որ հոգով անդորր, սրտով հանգիստ եք:
Հունիսի 12.

Ո՛հ, խնայեցեք, մի՛ հիշեցնեք ինձ,
Թե ինչպես էր նա արտասուք թափում,
Երբ, արդեն խաբւած նենգավոր խոսքից,
Անձնուրաց սիրույս էլ չէր հավատում:

- 5 Ո՛հ, մի՛ հեշտացնեք, այդ խոսքեր են լուկ
Եվ չեն դարձնելու Կորուստս անգին,
Անտարբեր եք դուք, դեռ ձեզ անողոր
Բաղդը չէ մատնել սիրո վտանգին:

- Մի՛ հիշեցնեք, մի՛, թե ինչպես դաժան
10 Մարդիկ իրարից անշատեցին մեզ,
Թե ոնց եմ ապրում նրանից բաժան...
Թողեք ինձ հանգիստ, — ես դոհ եմ այսպես...

- Ո՛չ, ես չեմ կարող շարշարվել անվերջ,
Ուզում եմ խնդալ ցավերից հեռի,
15 Եվ մոռացության ալիքների մեջ
Թաղել հիշատակն անցած օրերի:

Հունիսի 25.

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

Այս կրթի տակ ապականված,
Հետո կյանքի ժրխորից,
Դեռ մի հնչյուն կա պահպանված
Իմ մանկության օրերից:

- 5 Եվ երբեմն պատահում է,
Որ հնչում է նա հստակ,
Կյանքի ձայնը նշկահում է—
Ես շնչում եմ համարձակ:

- Պայծառ շողերն հիշողության
10 Մտնում են ծոցն անցյալի,
Հուսափորում իմ մանկության
Անհոգ պատկերն անձկալի:—

- X Ահա երկիրքն իմ հայրենի,—
Հայի սրտի նման պարզ,
15 Ահա երկիրքն իմ հայրենի—
Կանաչադարձ հանապազ:

- Ողջուն ձեզ, ո՛վ ուրախ, ազատ,
Անցած օրեր իմ մանկության...
Ա՛խ, ձեզանից ինձ մի բացատ
20 Անջատել է հավիտյան:

Ահա փոքրիկ իմ քույրերը
Խաղ են անում միասին,
Օ՛հ, անհանգիստ, շար եղբայրը
Նրանց ծեծում է կրկին...

25 Մորս ձայնը մեղեդիական
Ահա հնչում է քնքույշ,
Նրա հայացքը մայրական
Ինձ հետևում է զգույշ:

Ահա փանդնած է իմ առաջ
30 Մեր բազմահոգ զյուղացին,
Մեծամարմին և քաջալանջ,
Ծիծաղ շրկա երեսին:

Ո՛հ, լսում եմ նրա երգը
Միանման ու տխուր,
35 Լայնաբերան նրա վերքը
Մեծանում է օր-ավուր...

Ահա թշվառ հայ գեղջկուհին,
Դեմքը վշտոտ ու նիհար,
Պատառոտած մի շոր հագին,
40 Զարչարվում է անդադար:

Ահա ծերուկը, շարժելով
Ալիքները առաջվան,
Կյանքն է հիշում հառաչելով
Եվ մտնում է դերեզման...

45 Եվ պարզ աչքով ես տեսնում եմ
Հայրենիքս ծաղկավետ,
Այն ճոխ երկրից ես լսում եմ
Անհոգ ծիծաղ լացի հետ...

Դալարադեղ նրա հովտում
50 Ի՛նչ աղմուկ է վայրենի,—
Գետի գոռոց և որոտում
Հազարավոր ձայների:

Ահա նրա լուռ, ահավոր
Խաղաղ գիշերն աստղաշատ,
55 Ահա նրա հանդիսավոր
Առավոտը ցուլապատ.

Նրա ձորերն անդնդափոս
Եւ բարձրաբերձ քարափը,
Նրա սարերն ու հորոգահոս
60 Սովորական տարափը.

Երբ որ կայծակը շեշտակի
Ահեղորոտ իջնում է,
Անտառապատ և վիթխարի
Լեռանց կրճքին հանգչում է:

65 Ինչ սիրուն է և հոյակապ
Հայրենիքս վշտակիր,
Եւ դու, մերժած սեր իմ հրատապ,
Այն լեռների մեջ հանգիր:
Հուլիսի 5.

Դեռ անհիշելի վաղ մանկությունից
Անհայտ ըղձերով թռչում էի վեր,
Միաժամանակ քարշում էին ինձ
Դեպի ստորեւ ախտավոր կրքեր:

- 5 Հնազանդվեցի մոլութուններիս,
Ոչ ոք էլ նրանց մասին չըխորհեց,
Իսկ կյանքը գրկեց և, փաղաքելով,
Հեշտասիրությամբ սիրտս տոգորեց:

- Սակայն ի՞նչ է նա, ինձ ոչ ոք չասաց,
10 Մեզ ի՞նչ է տալիս կամ ո՞ւր է տանում,
Որ, մեկը միամիտ, իսկ մյուսն ստիպված,
Անվերջ սիրելով կյանք են անվանում:

- Եվ ես, անգիտակ նրա խորհրդին,
Անձնատուր եղա բոլոր ուժերով,
15 Մինչև որ հասա ինձ խաբող կետին,
Մինչև որ տեսա հոգնած աչքերով:—

- Վարդերով ծածկած կորստյան անդունդ,
Քաղցրավենիքով պատած մահադեղ.
Մարդիկ հառաջ են վազում սրտաթունդ,
20 Եվ օրապակաս ընկղմում այնտեղ.

Մեռելի վրա բարձրաձայն սգում,
Վաղաժամ մահ են ողբում անդադար,
Տեսնում, շոշափում, բայց դեռ չեն զգում,
Եվ դարձյալ շուտով մեռնելու համար...

25. Ախ, որքան շատ են ճանապարհները.
Որ մեզ տանում են դեպի գերեզման,
Եվ ինչպես մոլի մեր վարձ ուժերը
Մենք սպառում ենք ձեռքով սևիական...

Սեպտեմբերի 30.

Ն Ր Ա Ն

Ես ուզում եմ, որ ինձ նման
 Էլ չըսիրեր մեկը քեզ,
 Բայց ասեին միարերան,
 Թե դու, իրավ, հրեշտակ ես:

5 Ես ուզում եմ, որ քո անմեղ
 Սիրտը թնդար ինձ համար,
 Եվ հավիտյան վառվեր աչնտեղ
 Միայն իմ սերը բոցավառ:

10 Ես ուզում եմ, որ օրն ի բուն
 Ապշած նայեմ աչքերիդ,
 Ինձ մոռացած, կորչեմ անհուն
 Խորություն մեջ հայացքիդ:

Իսկ եթե մահն այն ժամի մեջ
 Ինձ մոռենտր, օ, սեր իմ,
 15 Ես կուղեի քո սիրատենչ
 Կուրծքդ լիներ ինձ շիրիմ:
 Հսկաների Ծ.

«ՈՁ ԶՕՐԻՆԱԿ ԱՅԼՈՑ»

Ազատ, համարձակ բարձրացի՛ր, արատ,
Քո պատմանդանի վերա ոսկեղեն,
Բարձրացի՛ր, իշխի՛ր... թող մարդիկ անպարտ
Հորդ արտասուքով ոտքդ ողողեն:

- 5 Դո՛ւրս արի, հանցա՛նք, մեծատան շեմքից,
Խեղդի՛ր, խորտակի՛ր անմեղ տըկարին,
Մի՛ քաշվիր տիրոջ փառավոր միրքից—
Նա ընկեր է քո առած ավարին:

- 10 Նվ քաջալերված էրբենի բազուկ,
Ճեղքիր ճակատը ճշմարտախոսի,
Արդեն արծաթով վաճառվեց ծածուկ
Նվ ճշմարտություն խոսքը հիսուսի:

- Դու, սեղանավոր, ձեռքդ տարածիր
Դեպի սեղանը մարդոց սրբության...
15 Մի՛ վախիր,— ամեն բողոք ու խնդիր
Պիտի սին օգուժ անկատար մնան:
Հոկտեմբեր.

Հ Ա Մ Ե Ր Գ

Վերտակը ժայռից ներքև է թըռչում,
Թափ առած ընկնում քարերի գըլխին,
Ջարկում ալաղին, շաշում է, ճըշում,
Ճըշում անհանգիստ, փըրփուրը բերնին:

5 Ինչպես ծերունին, ձայնով պառաված,
Ձայնակցում է ժիր թոռնիկի երգին,
Այնպես է ծերուկ անտառը կամաց
Արձագանք տալիս ջրի աղմուկին.

Այնինչ բընության զըվարթ համերգի
10 Ունկընդիրն անխոս, հավիտենական,
Ժայռը մըտախոհ՝ իր մըռայլ մըտքի
Ետևից ընկած՝ լըսում է նըրան:

Դեկտեմբեր 2.

Ե Ր Գ Զ Ի Ն

Ապա, այն երգն առա՛, երգիչ,
Որ հեծեժանք է մխարար,
Այն սրտատանջ և մորմոքիչ
Երգը երգիր ինձ համար:

5 Սիրաս լիրն է լուռ վշտերով,
Շո՛ւտ, այն տխուր երգն հնչիր,
Եվ քո երգի նուրբ ձայներով
Արցունքներըս դուրս հանիր:

10 Շատ թարփրի սբտիս միջին
Զգաչազուրկ մարդկանցիր,
Այժմ ուզում եմ քո առաջին
Ողջ դատարկել իմ սրտից:

Դե շո՛ւտ արա, որ ինչպես թույն
Ինձ չըտանջեն հավիտյան,
15 Երգի՛ր, երգիչ, և նրանք իսկույն
Իմ աչքերում կհլուան.

Դեկտեմբեր:

ՆԿԱՐԻՁ Դ. ԲԱՇԻՆՋԱՂՅԱՆԻ
«ՁՈՐԱԳԵՏԸ ԳԻՇԵՐՈՎ» ՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

- Արտի՛ստ, քաջերի այս ձորն ահարկու
Յուր բնավայրից փոխադրել ես դու.
Մե՛ծ է արդարեւ, մեծ է քո հոգին,
Որ ընդգրկել է ժայռերն ահագին
5 Իրենց սեփական խոր մտածմունքով,
Փրփրուն դեռը փայլուն ծփանքով,
Լուսին-աստղերով կամարը երկնի
Նվ համատարած խավարն ահռելի...
Լո՛ւս հանգստություն — գիշեր է մթին.
10 Հանգստանում է նաև իմ հոգին:

- Բայց ահա այնտեղ, ձորի խորքերում
Մի մենակ վառվող լույս է երևում.
Այո՛, մի խուղ կա այն ձորի միջին,
Դու ճանաչո՞ւմ ես նորա բնակչին...
15 Օ՛հ, չես ճանաչում — անծանոթ ես դու,
Բայց թե գիշերը և նրա հոգու
Կարողանայիր առնանիլ և զգալ —
Հանգստություն չէիր նայողին դու տալ:

Կտրծքս երբեմն ես էլ դալիս ե հուզվում.
Ես մնում եմ անշարժ, ինչպես մի արձան,
Միտքս թռչում դեպի երկինք ե սուզվում
Տիեզերքի խորություն մեջ անսահման...

5 Ամփոփում է հանկարծ երկիր բովանդակ,
Եվ սիրատենչ կուտի կտրծքին է վարում,
Խոնարհվելով իջնում մինչև ոտնատակ—
Աշխատողի տխուր ճակատը համբուրում...

Ես էլ թռչում ե մոլորված դեգերում
10 Քաղցրահուշիկ խոր անցյալի լուռ ծոցում,
Եվ թրթռում արդեն լուծ երգերում,
Սառն ու տխուր շիրիմները շոշափում...

Հետաքրքիր ցանկությունով թևառած
Ապագայի մթության մեջ խարխալում,
15 Եվ, մի սառտիկ տենչով լեցուն, սալառնած
Նրջանկության սահմանները թևածում...

Թռչում է միտքս,
Կորչում է միտքս,
Եվ չեմ հասկանում,
20 Ինչ եմ ցանկանում:

Քրիստոս հարյալ հըրաշափառ,
Հարյալ աշխարքն էլ նորից,
Դու էլ, սե՛ր իմ, հարություն առ
Մոռացության խավարից:

5 Դու, որ ազատ միտքս ու հոգիս
Կախարդեցիր այնպես վաղ,
Հայտնվեցար խոստումներով
Եվ հեռացար անհապաղ:

Արի՜ դարձյալ, որ առանց քեզ
10 Կյանքը դառն է և անձուկ,
Քեզ կանչում եմ, որ նորոգես
Մեր վայելքը վաղանցուկ:

Հիշի՛ր, որ քեզ դեռ սիրում եմ,
Եվ այժմ, բնկած պատրանքից,
15 Ձեռքս, ահա, տարածում եմ—
Ինձ ազատիր այս կյանքից:

ՏԱՐՈՆԻ ԳԱՐՈՒՆԸ

(ՀԱՏՎԱՄ ՊՈՆՄԱՅԻՅ)

Գարունն եկավ և թևերը
Հովիտներում տարածեց,
Հայաստանի խիստ ձմեռը
Լերանց ծալքերն հալածեց:

- 5 Ժպտաց երկնից արեգն աշեղ
Եվ ձյունները հալվեցան,
Հով սարերի վերա տեղ տեղ
Վերանները շարվեցան:

- 10 Մուսաբեկի դադան օրեն
Դարձյալ իջավ յուր ուրիում,
Նրա մարդիկն առած ջիզեն՝
Մարդազոհ են պտըրտում:

- Հանկարծ տիրեց ահ ու սարսափ
Խաղաղանիստ վայրերին,
15 Միմիայն երեն մնաց ազատ
Բարձրը լերանց ծալքերին:

- Հարյավ կյանքով դարձանարեր
Եվ հրճվում է ողջ Տարոն,
Բայց չէ լսվում աշխատասեր
20 Հայ գյուղացու հորոլոն:

Գարունն եկավ, սարերն ելավ
Ազատ քյուրդը հաղթական,
Գարունն եկավ, յուր ցուպն առավ
Հայ գյուղացին գաղթական:

ՏԱՐՈՆԻ ԱՌԱՎՈՏԸ

(ՀԱՏԻՍԻՄ ՊՈՆԵՄԱՅԻՅ)

Կարմիր արևն առավոտյան
Պայծառ ցոլաց դեպի Մուշ,
Ծավալվեցավ ծովի նման
Մշու դաշար քաղցրահուշ:

- 5 Նրա շուրջը խոշոր դամբով
Կանգնած, լեռներն ահադին,
Քնաթաթախ, լուռ աղոթքով,
Նայում են վեր— երկնքին:

- Արածանին օձապտույտ
10 Ծաղկադալար արևերում,
Մշուշի մեջ, աղատ, անփուլթ
Խաղ է անում, փրփրում:

- Բայց հարսներ չեն հավերժական
Խաչատաճամուկ շորերով,
15 Եվ չեն եկել, որ լողանան
Արածանու ջրերով:

- Որ սիզավետ տալիաստանում
Վաղվրդելով մանրաքայլ,
Երգ ասելով քաղ են անում
20 Մարդերի մեջ ցողավալյլ:

Արեգակի շողերի հետ
Ահա շողաց և մի բան,—
«Ո՛վ զորավոր սուրբ Կարապետ,
Ո՛վ ավազանդ հայության...»

25 Հանդի՛ստ կացիր, բարեպաշտ մարդ,
Այն խաչը չէ քո պաշտելի
Սուրբ Կարապետ շքեղագարդ
Հայոց վանքի զմբեկի:

Մայրն է քրդի սուր նիզակի,
30 Որ ճոճում է մշուշում.
Ահա և ձին ավազակի,—
Ի՞նչ արագ է նա քրշում:

Տեսա՛վ հեռվից քաջ աշիրը
Զվարթ խումբը քաղվորի,
35 Եվ ցոլացին սուր աչքերը
Յանկուլյունից վաչրենի.

Եվ սլացա՛վ, ինչպես բազեն
Խոչանում է ամպերից,
Ա՛հ, խեղճ կանաչք, էլ ո՛ւր վազեն,
40 Ի՞նչ է գալիս ձեռքներից...

Հասա՛վ, ճանկեց... բռնեց թարքին
Օրիորդին ուշարարձ,
Ասպանդակեց, տաքացա՛վ ձին,
Եվ հեռացա՛վ սրբնիմաց:

- Խղճալի՜ մարդ. տոգորված
 Իրան անհայտ և կտրած
 Օր ու կյանքի տենչանքով,
 Հաղար ու մի տանջանքով,
 5 Հույսերով միշտ անկատար,
 Շտապում է անդադար...
 Յուր դոյության ընթացքում
 Դիակներով է ծածկում
 Ասպարեղը յուր կոխած,
 10 Եվ, արյունով շաղախած,
 Պիղծ ձեռքերով ուզում է
 Երջանկություն ընդունե.
 Չի նկատում, որ իզուր
 Եղած կյանքն էլ բնատուր
 15 Առանց հաշվի վատնում է.
 Իսկ երբ ույժը հատնում է,
 Գերեզմանի եզերքին
 Կանգ է առնում տխրադին,
 Ափսոսանքով արտասվում,
 20 Ետ է նաչում, և տեսնում,
 Որ ողջ կորցրել է անդարձ,
 Ինքն էլ կորչում է հանկարծ,
 Ինչպես շունչը յուր վերջին,
 Ինչպես հյուլե մի շրնչին:

Հունվարի 10.

ԱՇԽ, ԵՍ ԵՐԱՆԻ

- Ա՛խ, ես երանի
Կայծա՛ղ լինելի,
Որոտ-ճայլկունով
Մըռայլ ամսերից
5 Ժայլքեի ըմբոստ,
Զարկեի ուժգին,
Պատռեի խավար
Կամարը երկնի,
Ցույց տայի մարդուն
10 Գաղտնիքը վերին,
Որ տեսներ՝ այնտեղ
Ի՛նչ բան կա ահեղ,
Կամ ո՛վ է նըստած
Նվ ո՛ւր է աստված...
Հունվարի 13.

ԵՐԳՁԻ ՎՐԵԺԸ

Ծանրը հեծության ժամանակների
Եվ ճընշումների անըզգա որդիք,
Կամեցա սիրել, սակայն դուք բարի
Սիրաբա ու հոգիս զայրությամբ լցրիք:

- 5 Բայց դրա համար ես աչնալեա կերգեմ,
Որ աչդ ձեր սիրտը ցավից պատառի,
Տըխտուր ձայներով կըթռնալորեմ
Հանդստությունը դալոց օրերի:

- Հուսահատության թախծալի երգով
10 Լեզի կըղարձնեմ ձեր կյանքը բոլոր,
Եվ դուք կարտասալեք լիացած աչքով,
Խնջույքների մեջ նստած զըլխակոր:

- Եվ խիստ վրեժը զայրացած երգչի
Ձեզ կըհետևի մինչև գերեզման,
15 Ձեր սիրտը կայրի, հոգին կըտանջի...
Եվ կըտառապեք այսպես հավիտյան:

Փետրվարի 22.

Կ Ա Ն Զ

- Եթե կաս, աստված,
 Եվ չես ստեղծել
 Արտասուք ու լաց,
 Հեծել, ահիծել,
 5 Բե չար նախանձի
 Թուշնով մահացու .
 Դու չես վարակել
 Պարզությունն հոգու,
 Բե դու չես ասել,
 10 Որ կշանքր աշտպես
 Լինի անսպառ
 Տանջանքի հանդես,—
 Մեղմացրու մարդկանց
 Կիրքն ամբարտաւան,
 15 Եթե աստված ես
 Դու խաղաղության:

- Տե՛ր արագահաս,
 Աստված արդարի,
 Ո՛ւր ես, եթե կաս.
 20 Ես աղոթիք արի,
 Բայց սրածուծյան
 Ահարկու ձայնից
 Խլացաւ իսկույն
 Իմ աղոթքն անբիծ.
 25 Եվ ես, վայրենի
 Կրքից կատաղած,

Ամբարբիշտների
 Քարերից փախած,
 Քո անվան հուսով
 30 Կռվեցի երկար,
 Պարծեցա քեզնով,
 Սակայն դու չեկար:
 Էլ ինչո՞ւ եմ ես
 Տառապում այսքան,
 35 Եթե աստված ես
 Դու անմեղութիւն:—

Ինչո՞ւ տակաւին
 Չես պատժում շարին,
 40 Ո՞ւշժգ է պակասում,
 Թե՞ չենք աղերսում:
 Ինչո՞ւ չես դալին,
 Ո՞ւր ես, եթե կաս,
 Թե դո՞ւ չես տալիս
 45 Խեղճին պատուհաս.
 Թե չարագործին
 Դո՞ւ չես տվել սուր,
 Որ խաղաղ հոգին
 Սարսափի իզուր.
 50 Թե՞ դու չըզիտես,
 Որ աշատեղ, երկրում
 Մարդը ժպտերես
 Մարդ է գիշատում.—
 Դե արի՛ր ու քե՛ս,
 55 Զարկի՛ր ու շանթի՛ր,
 Եթե աստված ես
 Դու վըրեժանդիր:
 Փետրվար.

Պ Ա Տ Վ Ն Ր

Վանա բանտի խորքից ելած հառաչանք,
 Ճիշ, աղաղակ բռնաբարված աղջկա,
 Բաղանվածի լաց ու աղերս, աղաչանք
 Բե որ լսեք, ասացեք թե՛ բան չըկա:

- 5 Ամբողջ տարին արյուն-քրտինք աշխատող
 Հայ դյուղացին թե որ լինի սովամեռ,
 Կամ հուսահատ բանից կորչի հողից հող,
 Գրեցեք թե՛ սաստիկ ցուրտ էր այս ձմեռ:

- Թե կբախված հայոց դյուղի բացերում
 10 վա՛յ Խոնչելով մարդիկ ալրվեն կենդանի,
 Հավատացրեք— խաղաղություն է տիրում,
 Ժողովուրդը կյանքն օրհնում է սուլթանի:

- Բան է, թե որ (չի պատահիլ այդ իսկի)
 Նահատակված հային մի բան տանք, ասեն,
 15 Դուք հասկացրեք, իբրև ծանոթ այդ աղջի,
 Որ ժամը չէ՛, հայերը դեռ արհատ են:

- Հայոց լեզուն Մեսրոպն իրան հետ տարավ,
 Իսկ կրոնը մի աղանդ է զենդական...
 Սպասեցեք, մինչև որ մեր սրտացավ
 20 Խնամքի տակ լուսավորվեն, առաջ դան:
 Մարտի 7.

ՆՎԵՐ ԱՆ. ԱԲ.—ԻՆ

Նորեկ դարունը լեռնական հային
Տեսավ առապար օտար աշխարհում,
Տեսավ մոլորված մաքուլ տխրագին,
Եվ այսպես խոսաց թախծալի սրտում.—

- 5 «Հիշո՞ւմ ես, պանդուխտ, քո հայրենիքիդ
Թանձր անտառը, ծառերը հսկա,
Զքնաղ լեռները և ծաղկափթիթ
Մարգագեղները, որ այստեղ չըկա.

- «Գուշող ջրվեժը, որ ողողելով
10 Իջնում է գլխից մռայլ ժայռերի,
Զվարթ հասկերը, որ ճովողերով,
Մերթ խլացնում են աղմուկը ջրի.

- «Երկրի վայրենի գեղեցկությունը
Եվ գեղածիծաղ երկինքը անհուն,
15 Նորա փառահեղ, պերճ հորիզոնը
Վաղ առավոտյան, իրիկվան պահուն...

- Եվ այն բոլորը, որ թողել ես դու,
Որ ա՛յնքան փարթամ, այնքան սիրուն են...
Օ՛, մի՛ արտասուիր, խորտակված մարդու
20 Արտասուքները այստեղ գին շունեն:

Նրանք այս օտար ու սառն աշխարհում
Կրկորչեն, ինչպես կաթիլը ջրի,
Եվ քո թախիժը, դարձյալ քո սրտում,
Մենակ քո անձը պիտի տոշորի»:
Մարտի 24.

N. N.—ԻՆՆ

Կյանքի հոսանքն յուր ընթացքում՝
Մեզ մոտեցրեց միմյանց,
Բայց զգացի ես իմ հոգում
Հենց նույն ժամին մի կասկած:

- 5 Նախազգացումն ինձ չըխաբեց.—
Հայանվեցար դու շուտով,
Եվ մենք այժմ բաժանված ենք
Ատելության անդնդով:

- Արդեն ծանրը ես տուժեցի
10 Քեզ կանչելով «բարեկամ»,
Էլ մի՛ ջանար, փարիսեցի,
Գրավել սերս մյուս անգամ:

- Մի՛ բարձրացնիր կենաց բաժակ,
Ինձ մի՛ օրհնիր ժպտերես,
15 Էլ չի՛ դարձնիլ ոչ մի մաղթանք
Իմ հավատը դեպի քեզ:

- Քո պատկերը իմ սրտի մեջ,
Նզովելի՜ հիշատակ,
Ամեն անգամ զարթեցնում է
20 Բուռն ցասումն և տանջանք:

Գուցե տեսնես ինձ հալածված,
Անցավակից և մենակ,
Թափառելիս անտուն, անհաց...
Սակայն, և այն ժամանակ,

25 Անհնազանդ արտասուքս
Կամ հառաչանք մի թեթև
Եթե հանկարծ հայտնեն վիշտս
Ակամայից քո առջև,

30 Դու մի՛ կարծիր, թե քեզանից
Կարեկցություն եմ խնդրում,
Այլև իզուր մի՛ հարցնիր ինձ,
Թե ինչ ցավ կա իմ սրտում.—

Քո խոսքերն իմ տխրությանը
Չեն լինելու մխիթար,
35 Եվ իմ սրտի դադտնարանը
Միշտ վախժած է քեզ համար:

Երկինք, գետինք թող միանան,
Կանգնի վկա տիեզերք—
Տվողը հոգուս կարողության,
40 Էլ չեմ սիրիլ քեզ հրեք:
Ապրիլի 10.

Ս Ա Ր Ն Ր ՈՒ Մ

Մովկը իջավ, գետինն առավ
Քոշաքարա սարերում,
Գազախների տեսքը կորավ
Ու խոր թաղվեց խավարում:

5 Երկինքն ամալած, տխուր ու սև
Լաց է լինում միալար,
Հեռու, հեռու լեռան ետև
Խաղում փայլակն անդադար:

Ահա փայլեց և մոտիկից,
10 Հուսափայլեց սար ու ձոր.
Ոլորվելով սարի տակից
Գետը վազում է պրզտոր:

Մենակ, անքուն հովիվն ահա
Կանգնած իրեն արխաջում,
15 Արթուն աչքով հըսկում է նա,
Պողից երկյուղ է քաշում:

Փայլակն ահա փայլեց կրրկին,
Նըրա կարծիր լուսի տակ,
Բինից հեռու, երևացին
20 Երկու մարդու կերպարանք...

Ամսը դռաց ու տըրաքեց,
Եւ անձրեր սաստկացաւ,
Հովիւին «հե՛յ հե՛յ...» աղաղակեց,
Շունը թեից վեր կացաւ...

- 25 Հրացանները որոտացին,
Ոչխարն ձղաւ ցանուցիւր,
Հավարն ընկաւ, ողջ զարթնեցին...
Գիշերը մտնէր, ակնակիր...

Ապրիլի 15.

Երբ տեսնում եմ, մարդ տակավին
Պահանջածը չի ստանում,
Եվ հուսահատ գերեզմանին,
Մոլորվյալն է ասպաստանում.

5 Երբ աչք եմ ածում շուրջս ու հեռու
Եվ չեմ գտնում խաղաղ անկյուն,
Ուր հառաչը տանջվող գերու
Զտարածվեր տխրահնչյուն.

Այն ինչ խոսքը մարդո՞ր որդու
10 Արհամարհված ու մոռացված,
Եվ գլուխը ազատ մարդու
Մինչև գետին խոնարհած,

Բարկությունով լցված հոգով
Ես ուզում եմ, որ հենց իսկույն,
15 Տիրող հյանքը յուր վայելքով
Դառնար ժանտախտ ու մահաթույն...

Թող մեղավոր հարանց շիրմի
Վերա որդիքն անապական
Ապրեն հանդիստ, և թող լինի
20 Նրանց օրենքն ավետարանն:

Ապրիլի 25.

ԿՈՐՈՒՍՏԻՅ ՀԵՏՈ

Խնդրի՛ր, սիրտ իմ կարոտակեզ,
Սիրտ իմ պանդուխտ, վշտաբեկ,
Խնդրի՛ր նրան, որ այլևս քեզ
Սիրտիելու չէ երբեք:

5 Կանչի՛ր, կանչի՛ր, գուցե կանչիս
Հնչյունները ըզձական,
Ինչպես միտքս, ինչպես հոգիս,
Թափանցեն այն դերեզման...

30 Յուր դրախտից գուցե լսե,
Հառաչանքս աղեկեզ,
Մտաբերե հ ախոռսե,
Որ ես ասլրում եմ այսպես...

Մայիսի 7.

Հ Ր Ա Փ Ե Շ Տ

Այստեղ ահա կըրթաժանվենք.
Մնաս բարչավ, սիրելի.
Այսպես ես չեմ ցավել երբեք
Դառնությունով սիրտս լի:

- 5 Այստեղ ահա քեզ թողնում եմ
եվ չգիտեմ, ուր կերթաս.
Կասկածներից ես դողում եմ...
Թող պահպանե քեզ աստված:

- Ա'իս, առանց քեզ տխուր կյանքիս.
10 Օրը տարի կդառնա,
Բայց, ուր լինիս, դարձյալ հոգիս
Շուրջդ պիտի թրթռա:

- Մնաս բարչավ, բայց միշտ հիշիր,
Որ քեզ շատ եմ կարտատել,
15 եվ տեսության ժամի համար
Զբոսապահս աղսթել:
Մ ա յ ի ս ի 27.

ԴԵՐԱՍԱՆ ԱԴԱՄՅԱՆԻ ՄԱՀԸ

«ՄԼՈՆԵԼ — ԲՆԵԼ»:
ՀԱՄԼԵՏ

Ոգևորողն ընկալլ արդեն,
Եվ լռեցին նորա հետ
Սիրո տանջանք, զայրույթ ու քեն —
Լիր, Օթելլո և Համլետ:

- 5 Մեռալ — քնեց, հանգստացալ.
Որպես աղմուկ կենդանության,
Մեռելության միջից անցալ
Եվ չքացալ հավիտյան:

- Էլ չի լավիլ նորա ձայնը
10 Իմաստներով ոգեշունչ,
Հավերժացալ սստվածայինը,
Մնաց դիակն անմոռանչ:

- Եվ կը հանգչի լուռ և անշարժ
Դերասանը քարի տակ,
15 Բայց կպատմի քարն ապառաժ
Մրրկալից հիշատակ:

- Եվ այցելուն պիտի կանգնե
Շիրմի առջև փառագող,
Սրտի խորքից բացագանչե
20 Ձայնով հպարտ ու դողդոջ —
«Ոսկերացդ հանգիստ,
Աննման արտիստ»:

Հունիսի 7.

Ա Ս Տ Ղ Ե Ր Ի Հ Ե Տ

- էյ աստղե՛ր, աստղե՛ր,
երկնքի աչքեր,
Որ այդպես վառ-վառ
Ժրպտում եք պայծառ.
5 Ժրպտում էիք դուք,
երբ ես դեռ մանուկ
Աշխույժ ու կայտառ,
Ձեզ նման պայծառ
Թըրվում էի
10 Ու ցավ չունեի...
Ժրպտում եք այսօր,
երբ թույլ ու անդոր,
Կորած հույսերիս
Կըսկիծն եմ լալիս...
15 Կըժպտաք նաև
Շիրիմիս վերև...
Հուլիսի 17.

«Նրբ խոսում էիր, պատմում էիր ինձ,
ես այն ժամանակ արբած քո շնչից
նվ հափշտակված քեզ էի նայում.
Իմ հոգին մենակ այն էր դրավում,

- 5 Թե ինչպես էին շարժվում բորբոքված
Թերթիկները քո վարդագույն շրթանց.
Ինչպես աչքերըդ արտևանունքիդ
Ստվերների մեջ, որպես ծով հանդիստ,

- Մերթ լցվում էին խաղաղ հրապույրով,
9 Մերթ վառվում էին կենդանի հրով...
Այնպես էր թվում՝ երազում էի,
նվ իբրև հեռվից ես լքսում էի
Մի նոր մեղեդի անո՞ւշ, անբարբառ...
Ահ, նորից խոսիր, բայց երկա՛ր,
երկա՛ր...»

Հոկտեմբերի 10.

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

*Քո աչքերում, որ փայլում է,
Հոգուս հուրն է մշտավառ,
Իսկ ժպիտդ, որ բացվում է,—
Սրտիս բերկրանքն անսպառ:*

- 5 *Երբ որ հանդչի հուրն աչքերիդ
Եվ շրթունքդ կարկամի,
Կըմեռանի նաև գերիդ...
Եվ մեզ մի մահ կըտանի:
Նայեմքերի 9.*

Ո Խ Ր Ո Խ

Դո՞ւ ես, իմ սիրո՛ւն,
Այն շքնաղ ուրուն,
Որ զըրկում է ինձ
Գիշերը քնից:

- 5 Դո՞ւ ես զըրկաբաց
Հայտնըվում հանկարծ,
Ուզում ես զըրկել,
Ու հանկարծ, մեկ էլ
հավարի միջում
10 Սահում ես, կորչում...

- Դո՞ւ ես ծիծաղով
Կամ ծանոթ ձայնով
Մեր սիրած երգի՝
Իմ լուռ սենյակի
15 Մոտից հեռանում
Գիշերվա մթնում...

- Ասա՛, իմ սիրո՛ւն,
Դո՞ւ ես այն ուրուն,
20 Որ զըրկում է ինձ
Գիշերը քնից...

Սիրելի՛ աշեր.
 Որպէս մութ դիշեր
 վառված աստղերով,
 Անմեկին ահով
 5 Յնցում էք հողիս,
 Եվ, մերթ նայելիս,
 Անդամադրելի
 Հրապուրանքով լի
 Սիրտս եք թափանցում,
 10 Բայց դուք չեք խոցում,
 Այլ մեղմ, անվրդով,
 Լուռ աշրվող խանդով
 Դրկում եք ամուր
 Սիրտս անձնատուր
 15 Եվ ճմլում այնքան
 Քաղցը՛ր, դժուրեկան...
 Օ՛, ոչ թե պաշել,
 Այլ ապշած պաշտել
 Ձեզ միայն կուզելի,
 20 Սիրատենչ սրտի
 Զերմ խոսակիցներ,—
 Սևորա՛կ աշեր:

1 8 9 2

ՕՐ. Օ. Գ.—Ի ԱԼԲՈՄՈՒՄ

*Ի՞նչ ես ուզում, որ թողնեի
Քո ալբոմում հիշատակ,
Սիրո հրդեհ՝ Վոթորկալի,
Ուրախություն, թե տանջա՞նք...*

- 5 *Դու խնդրում ես, բայց որի՞ց,
Սիրտս լիքն է բոլորից՝
Հունվարի 6.*

- Նրբ գիշերալին
Մութ հորիզոնից
Արև կամ լուսին
Երևում են ինձ,
5 Իմ տխուր հոգում
Ծագում է ոսկի
Ճաճանշր հուսո
Հարատե կյանքի,
Եվ մտածում եմ.—
10 Աշխարհը դեռ կա,
Դեռ օր կրտեսներ...
Եվ նշանն ահա:
Հրճվում է հոգիս,
Երգում եմ զվարթ,
15 Եվ ժպտում են ինձ
Թե՛ աստված, թե՛ մարդ:

- Աստծո տաճարում
Մոմը սեղանից
Խնկաբույր ծխում,
20 Վառվում է հանգիստ.
Իմ մռայլ հոգում
Առաքինության,
Ճշմարիտ կյանքի
Հավիտենական
25 Լույսը ցոլանում,
Վառվում է նույնպես.

Սրտով մեղմանում,
Աղոթում եմ ես:

- Կույսի աչքերին ✓
30 Նայում եմ ազա՜:
Թնդում է հոգիս,
Դողում ալամա,
Եվ կենդանության
Ախտերը եռուն,
35 Ախորժ աչրվում են
Իմ երակներում:
Սիրտս անհանգիստ
Պայթում է կարծես:
Զգում եմ ցավ, վիշտ...
4) Եվ տանջվում եմ ես:
Բայց այն տանջանքը
Քաղցր է ինձ համար,
Քան հրկար կյանքը,
Աղոթք փրկարար:
Հունվարի 9.

Ռ Ո Մ Ա Ն Ս

Երկու աչքով լալիս էր նա.
Վճիտ կաթիլքն արտոսրի
Թափվում էին կրծքի վրա
Սեւ աչքերից այն կուսի:

- 5 Նուրբ շրթունքը այրվում էին
Մատաղ սրտի կրակից,
Եվ համարձակ իմ առաջին
Լալով պատմում էր նա ինձ:

- Ես ակնապիշ լսում էի
10 Այն պատկերով հիացած,
Եվ հիշում եմ միմիայն վերջի
Նրա խոսքերն, որ ասաց՝

- «...Ա՛խ, չարտասվել ես չեմ կարող:
Ծանր է ապրել սիրազուրկ...»,
15 Եվ բարձրաձայն հեկեկալով
Դարձյալ թափեց արտասուք:
Հունվարի 13.

ՔՐԻՍՏՈՍՆ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

Անապատի մեջ խավար ու տխուր,
Ցրլած քարերից մի քարի վրա,
Գլխակոր նըստած, մտախոհ ու լուռ՝
Աշխարհի մասին մըտածում էր նա:

- 5 Նրա ճակատը մութն էր ավելի
Քան անապատը գիշերվա մթնում,
Մտածում էր նա՝ սեր—լույս ծավալի
Մարդկային կյանքի մութն անապատում:

- Աչքի առաջև անց էին կենում
10 Սըրուլ, արյունուլ խուժադուժ ազդեր,
Անճար ու տրկար լաց էին լինում
Ազքատը, այրին ու որբը անտեր...

Եվ անապատում մի քարի վրա
Միայնակ նըստած մըտածում էր նա...

Հունվարի 18.

Ե Ր Ա Ձ .

Գիշերն երազում հալածում էին.
 Փախչում էի շար թշնամիներից.
 Նրանք խառնաձայն հետևում էին...
 Դողում էին սիրաս ու ծնկներս ահլից:

- 5 Իմ առջև տեսա քնդարձակ դղյակ
 Բարձրը պատերով փոքրիկ ծածկում.
 Ես այնտեղ մտա... անմարդ ու դատարկ
 Այն ավերակը ինձ հույս էր ազդում...

- 20 Զգուշ կուշ եկած, շունչս պահելով
 Ես զոզում էի մահվան սարսափից,
 Եվ, դարհուրելի ազազակներով,
 Չարագործները մոտիկ էին ինձ:

- Հանկարծ դղյակի իմ շուրջ տարածված
 Գերեզմաններից ձայներ դուրս եկան,
 15 Իմ հոգուն ծանոթ ձայներ մոռացված...
 Եվ ես զորություն առա պերճնական:

- Անարդ թաքստից դուրս թռա խակույն
 Որպես վրդոված վազրը դարանից,
 Եվ հարձակվեցի ընդդեմ թշնամուն, —
 20 Զենքերի բախում... զարթեցա քնից:
 Հունվարի 20.

Մութն էր երկինքը. ոչ ոք չլուեսաւ
Բնության գործը գիշերովա մթնում,
Միայն առաւոտ, երբ որ լուսացաւ,
Փայլում էր ցողը կանաչ դաշտերում:

- 5 Լուռ էր պոետը, թախիժը գեմքին,
Ի՛նչ էր մտածում՝ մարդիկ շիմացան.
Սակայն տողերում, երբ որ կարդացին,
Զգայուն սրտի արցունքը տեսան:

ռւնվարի 22.

Ա. Ռ. Ա. Վ. ՈՏ

ՆԱԽԵՐ ՄԵՐ ՆՈՐ ՆՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆԸ

Սրտամաշ տաղտուկ ծանրը՝ գիշերի...

Ահռելի սարսափի դիշատիչների...

Թառանչում էի և լալահառաչ

Միմիայն արևի լույս էի խնդրում,

5 *Երբ որ շողացին մի քանի ճաճանչ*

Մութ հորիզոնի մռայլ ամպերում:

Առավոտն ահա, բացադանչեցի,

Եվ թնդաց հոգիս. թեթև շնչեցի...

Ցանկալի կյանքի նշան ականերե.—

10 *Պատառվեց ահա թանձր խավարը,*

Օրը բացվում է և գլխիս վերե

Շառագունել է երկնավամարը...

Մարտի 12.

Ի Մ Ս Ե Ր Ը

Ես սիրեի եմ վարդը տըժգույն
Սիրուց տանջված աշտերի,
Մեկամաղձոտ խաղաղություն
Զույգ սևորակ աչքերի:

5 Ես պահեի եմ սրտիս խորքում ✓
Մի լուռ գաղտնիք սիրային,
Եվ այն երբեք, ոչ մի երգում
Հայտնեցու չեմ աշխարհին:

10 Բայց և պահեի անկարող եմ,
Օ, դժվար է համբերել,
Չասել՝ ինչու՞ բախտավոր եմ,
Չասել՝ ինչպե՞ս եմ սիրել:

Մարտի 18.

Հ Ի Շ ԻՐ ...

Յուր շար բախտի ճանկում բռնված
Նա քեզանից հեռու մնաց.—

Սիրեց քեզ հեռվից

Զրկված քո բույրից,

5 Նվ տանջվեց թաքուն

Գիշերը անքուն:

Նրա սերը մնաց անհատ,

Բայց անունը շրմոռանաս,—

Պահի՛ր քո մտքում,

10 Հիշի՛ր աղոթքում.

Նվ քո սրտում նա

Թող անմահանա:

Մաքաի 20.

Ինձ մի՛ խընդրիր, ես չեմ երգի
Իմ տխրությունն ահագին,
Աղեկըտուր նըրա ձայնից
Կը խորտակվի քո հոգին...

5 Ոչ, քեզ համար այսպիսի երգ
Երգելու չեմ ես երբեք:

Ես երգեցի սարի վըրա,
Ուր շորացան խոտ ու վարդ,
Անապատ է այնտեղ հիմա,
10 Սե՛, ամայի անապատ...
Հառաչանքից այրված սարում
Էլ ծաղիկ չի դալարում:

Բույր ու ղեփյուռ ես կուգեի
Եվ արշալույս ոսկեվառ,
15 Որ մի սլացծառ երգ հյուսեի
Ու երգեի քեզ համար...
Բայց իմ սիրտը բըռնած են դեռ
Հուր հառաչանք, սև գիշեր:

Մարտ.

Ն Վ Ե Ր

Դու արտասալում ես, և քո ծանրավիշտ
Սրտից լճացած արցունքի տակից
Փայլում է միտքը բոցոտ աչքերիդ—
Խեղճ արամոսկյուն և քնքուշ թախիժ.

- 5 Եւ աչդ առավել վեհ ու սիրուն է,
Թեև ամսլամած գիշերվան դրկում
Փայլակն էլ շողում և ցոլանում է
Խաղաղ ջրերի խորին հատակում:
Ապրիլի 5.

Կ Ա Ս Կ Ա Տ

Ո՞վ ես, չար ոգի, դո՛ւ, որ իմ սրտում
Այսպիսի անխիղճ խոսքեր ես կարդում.—
— «Խղճալի՜, նույն իսկ այն շքրթմնեքները,
Որ համբուրում ես կախարդված մտքով,
5 Գաղտնի ծաղրում են քո անբիծ սերը,
Որ վիայվայում ես այդքան խնամքով...»:
Ապրիլի 13.

ՕՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Իմ եղբայրները օտարության մեջ
Ինձ ասում էին, — «Կարոտ եմք, երգի՛չ,
Մեր հայրենիքի երգերիցն ասա՛».

Քո երգից նորա
Մայրական զրվարթ
Հողի ու ջրի
Եվ մեր հարազատ
Հայ ժողովրդի
Համն ու հոտն առնենք,
Որ մխիթարվենք...

Սիրտս լցվեցավ, եվ հառաչեցի...
Նրանք էլ ինձ հետ սաստիկ ցավալի
Ազազակելով արտասովում էին.

Եվ հոսում էին
Արտասուքները
Տխուր աչքերից,
Եվ մեր ձայները
Մի ծանոթ կսկիծ
Ուժեղացնում էր
Եվ միացնում էր...

Եվ, տխրության մեջ կամ թե խնջույքի,
Ոտար աշխարհքում,
Մենք այսպես էինք մեր հայրենիքի
Երգերը երգում...

Հունիսի 26.

- Հսո՞ւմ ես դու էլ, թե ինչ են խոսում
Մեր մասին ամբողջ ամառանոցում.
Աչքերի տակից, տեսնո՞ւմ ես, ինչպե՞ս
Ծածուկ նայելով հետևում են մեզ,
5 Մեր ամեն խոսքին տկանջ են դնում
Եվ կասկածալոր աչքով են անում...
Մեղանից հետո էլ մեկը մյուսին
Կասեն— հիշո՞ւմ եք դուք այն երկուսին,
Աղպական շէին, ոչ քույր ու եղբայր,
10 Ման էին դաշիս անընկեր, անմայր...
Եվ դիշերները այս ծառերի տակ
Երգ էին ասում ձայնով ներդաշնակ,
Եվ նրանց երգը զգացմունքով լի,
Որ կախարդանք էր դիշերին տալի,
15 Որ ծալալվում էր այնքան հեշտալուր,
Լցված սրտերի զեղմունք էր մաքուր:
Նկատո՞ւմ էիք, անտառի մթին
Ստվերում երգը ընդհատում էին.
Այն լռությունը հասկանո՞ւմ էիք...
20 Մտաբերո՞ւմ եք դեմքը գեղեցիկ
Վայելչահասակ այն աղջկանը.
Երբ երիտասարդ օտարականը
Ագահ աչքերը վրան հառում էր,
Իսկույն շիկնելով նա խոնարհում էր.

- 25 Սիրուն գլուխը և ձեռքին բռնած
 Ծաղկափնջին էր նայում շփոթված...
 Ուրախ հնչո՞ւնը նորա ծիծաղի,
 Որ տարածվում էր այնքան դյուրալի
 Այս ամայացած, խուլ շրջակայքում
- 30 Եվ սուր ճիչերով սրտերը ծակում...
 Հիշո՞ւմ եք արդյոք
 Այն ակտաբորբոք,
 Միշտ զվարթ գույգին.
 Սիրահար էին...

Հունիսի 30.

ԱՄԱՌԱՅԻՆ ԵՐԵԿՈ

Ամրան զիշերվա երկիրն աստղալի,
Յուր հսկայական վրրանի ներքո
Գրկած շարքերը բարձր լեռների,
Պատմում է երկրին մեծուկյունն աստծո:

5 Եվ բարիքներով լցված — լիացած
Երկիրն ունկնդիր երկնքի ճառին,
Քնելուց առաջ, խոնարհ, երկյուղած
Փառաբանում է մեծազոր տերին:

Եվ փառք են տալիս իմ շուրջը բոլոր,
10 Ամեն մի տերև, ամեն շքնչավոր...

Հուլիսի 17.

Կ Ա Ր Ո Տ

✓

Սըրտիս թագուհի,
Կարոտել եմ քեզ.
Ա՛խ, ի՞նչ կըլինի
Հանկարծ հայտնըվես

- 5 եւ, թեկուզ իսկույն
Դարձյալ շքանաս,
Ինչպես դիշերվան
Կարճատև երադ,
Միայն թե տեսնեմ
10 Պատկերըդ մեկ էլ,
Միայն թե ասեմ՝
Ո՛նց եմ կարոտել:

Հուլիսի 26.

- Օ՛, լո՛ւռ կաց, ընկե՛ր. այդ ի՞նչ ես երգում.
Խնչո՞ւ ես խաղաղ հոգիս փոթորկում
Ուրախ օրերի սիրելի երգով
Եվ սիրտս վառում անցյալի կրակով...
5 Քո ձայների հետ վաղուց հեռացած
Մի ուրիշ պատկեր մտքումս երեւաց.
Ահա, կենդանի կանգնեց առաջիս,
Եվ, ահա, դարձյալ կարոտ ականջիս
Հնչում է նորա ձայնը սրտալի,
10 Որպես երբեմն, երբ սիրված էի:
Եվ մտքումս ահա լուսավորվեցան
Հին ցնորքներս, անցքեր զանազան,
Գծերը հոգուս ծանոթ դեմքերի,
Տեսարանները հայրենի երկրի,
15 Այն օրհնյալ երկրի, ուր մի ժամանակ
Վայելում էի լիովի հրճվանք...
Բայց զրկված եմ ես այժմ բոլորից.
Դու հիշեցնում ես կորուստս նորից—
Երջանկությունս մռայլ վիճակում
20 Եվ այդպես անգութ սիրտս կտրատում...
Ո՛հ, ներում եմ քեզ, չեմ հանդիմանում.
Չըզիտես, հոգիս, թե ի՞նչ ես անում.
Սակայն մի՛ երգիր այդ երգը ինձ մոտ,
Բո՛ղ, երգիր ուրիշ մի երգ անծանոթ:
Օգոստոսի 14.

Տ Ե Ն Զ

- Մեկն էլ այն է հոգուս անթիւ տենչերի,
 Որ իմ աշրտի տեսնեմ հուշը ջրերի,—
 Ալեկոծվող օվկիանոսի մի տապնապ.
 Ահեղագոչ ալիքները լեռնաշափ
- 5 Բարձրանային իրար վերա անդադար
 Եվ մըրրիկը նրա՞նց վրա սաստկանար...
 Եվ դիտեի ժայռի գլխին ես կանգնած,
 Երբ հողմակոծ կոհակները մոլեգնած
 Մինչև երկինք փրփուր ու ջուր ցայտեին
- 10 Եվ, ոռնալով, բարձր ասիերին զարկեին,
 Եվ, խորտակված, օրհասական հեծձանքով
 Հեռանային խաղաղացած հորձանքով,
 Եվ, խլածայն մոնչալով, նորից նոր
 Բարձրանային աղջամղջում հեռավոր.
- 15 Նոր հարձակմունք, անհաշտ կռիվ զայրագնած...
 Եվ նայեի ժայռի գլխին ես կանգնած:
 Սևադեմքեր.

ՄՈՌԱՅՎԱԾ ՍԵՐ

Միրում էի երբեմին քեզ...
Այժմ ես տակավին
Իմ սրտումը դու ապրում ես,
Բայց ոչ ուժով քո նախկին:

5 Առաջ հընչում էիր մաքուր,
Որպես աղօթք իմ հոգում,
Որպես սիրո նախանձ և հուր՝
Տաք արյունս բորբոքում:

Այժմ՝ որպես վաղուց մեռած
10 Բարեկամի հիշատակ,
Կամ մանկության օրով սիրած
Մի հին երգի եղանակ...

Քո անունըդ այժմ տալիս,
Էլ «հոգյակ» չեմ ես ասում,
15 Չեմ աշխատում քուն մոռնելիս,
Որ քեզ տեսնեմ երազում:

Բայց վարմանքով երբեմնապես,
Մտածում եմ ակամա,
Ինչո՞ւ էլ դու սիրելի չես,
20 Ինչո՞ւ ես քեզ մոռացա...
Դեկտեմբեր.

Վ Ա Տ Օ Ր Ե Ր

Յուրտ է՛, իմ ընկե՛ր, ու հողմ ահագին,
Սև թևերը լալն փրոած մեր գլխին
Որոտում է խուլ երկինքը խավար.
Դեռ ու դեռ ցըրված ամպերն հողմավար
5 Փընտրում են, առեն, մի տեղ, օթևան,
Մոլորված մարդու մըտքերի նրման:

Այս խավար, ճընշող, ցուրտ մըթնոլորտում
Հանդիստ չեն, ընկե՛ր, նաև իմ հողում
Իմ վեհ ցընորքներն, իմ տենչերն աննենգ.
10 Նույնպես հալածված՝ նըրանք էլ երբեք
Չեն կարողանում գլտնել ապաստան,
Երկընքի ցըրված ամպերի նրման:

ՕՐ . Մ . Վ .-ԻՆ

- Խրքոր բացվելիս է հղել արփին,
 Մարերի լաճքում կամ թի քարափին,
 Դիմացը կանգնած հս շատ հմ դիտել.
 Առաջին շողը դեռ ինձ է դիպել.
 5 Եվ հս ծանոթ հմ այն հրաշալի
 Գուշն ու ձկերին արեւոդալի,
 Որ այնքան շքեղ մեղ ցուցց են տալիս
 Երկինք ու երկիր քնից արթնելիս:
- Բայց քեզ տեսնելուց օրեր անցկացած,
 10 Խրքոր վերստին տեսա լուսարաց,
 Հասկացա դադարնի կապերը բնութշան,—
 Բացվում էր պայծառ առավոտն ամրան,
 Եվ ցուլանալով շաղախվում էին
 Վաղ արշալույսի շողերն առաջին
 15 Զինջ կապուտակին անամպ երկնքի,
 Որ գիշերային քողը յուր դեմքի—
 Թեթե մշուշը դեռ արեւմուտքում
 Իսպառ վայր ձգել չէր համարձակվում,
 Մինչ առավոտյան լույսի երերում
 20 Ժապավենները խաչտալով սիրոմ
 Երկնային ծովի կապուտակ ծոցում
 Հեռու և հեռու էին տարածվում.
 Եվ մի լեյանք, ասեա, նուրբ ու սիրաղեղ
 Ծանոթ աղնարկով խաղում էր այնտեղ.

25 Ծանոթ էր թվում կապույտն երկնքի
Եւ ծիծղուն շողը անտես արեգի...

Եւ ես հիշեցի սրտի թնդյունով,
Աչքերըդ կապույտ, նույնպիսի դույնով,
Նրանց ժպիտը զվարթ, կուսական,
30 Որ արշալույսին նման է այնքան.
Տեսա՝ երկուան էլ մի բան են պատմում,
Երկուան էլ տեսա՝ արև են բերում,
Մեկը՝ լույսի,
Մյուսը՝ հույսի:

Քրիստոս հարչաւ... Ա՛խ, և այս հո՞ծ
Մութ-մըռայլից, երանի,
Հառներ հոգիս կըրակ ու բոց,
Զըվարթ հոգիս երբեմնի:

5 Եւ, երանի, նուջն սաստկությամբ
Սիրո կիրքը ևս հառներ,
Երկինքս էլի դառնար անամս,
Միտքըս ուժգին սաւլառներ...

— Լո՛ւռ կաց, անմիտ, ի՞նչ ևս լալիւ:
10 Վըհատ ձայնով ծերության,
Դեռ քո ճամբին յույս է տալիս
Ճառագայթը վաղորդյալ:

Եւ մըռայլից, որ կա իջած
Ծանր ու տարտամ քո սըրտին,
15 Պիտի հառնեն տանջւած, խաչւած
Ցընորքները քո նախկին:

Մարտի 28.

Ն. ԲԱՐԱԹԱՇՎԻԼՈՒ ԴԱՄԲԱՆԻ ՎԵՐԱ

Մխիթարությո՞ւն, սգավոր վրաստան,
Ինչո՞ւ է տխրել դեմքըդ այրական.

Շարժված աճյունը հանգած պոռնոսի
Շարժե՞ց վերստին ցավը քո սրտի,
5 Թե՞ նորա մըթխն գերեզմանը խոր
Որք հոգուդ համար շատ է ահավոր...

Կը թաղես, ա՛յո՛, դարձյալ քո հրգչին,
Բայց նորա վառած զգացմունքներին
Չըկա գերեզման և ոչ էլ վախճան.

10 Նրանք կենդանի կըմնան հավիտյան,
Եվ դու նրանցով պիտի մի այլ օր
Թաղես քեզ մաշոդ ցավերը բոլոր:

Եվ քե՛զ, անցավոր շիրիմից շիրիմ,
Հեգ ժողովրդի հրգիչ մտերիմ,

15 Քե՛զ, որ տանջվել ես անհանգիստ սրտով,
Հավիտենական հանգիստ անվրդով:

Ապրիլի 25.

ԱՂԲՅՈՒՐԸ

Սարի լանջին, ժայռի տակ,
Զուր էր բըխում սառնորակ
Ու ցրվելով խոտերում
Իզուր ճահիճ էր դառնում:

5 Նրա առջև մի խոր դուշ
Շինեց հովիվն ու անուշ
Խալ առնելով նա տարավ
Զրեց հոտը իր ծարավ:

10 Պախեն անցավ էն սարից՝
Շոքից հանած չոր լեզուն.
Կուշտ-կուշտ խմեց աղբյուրից,
Ապա նայեց աստծուն:

Անցվորն եկավ տոթակեղ,
Սառն աղբյուրին որ հասավ,
15 Գըլխարկն առավ ու չոքեց՝
Խմեց, սիրտը հովացավ:

Ու տվավ իր օրհնանքը
Անցվոր մարդը էն բարի.
«Քո շինողի օր-կյանքը
20 Զրի նման երկարի՛ր...»

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ ՆԿԱՐԻ ԱՌՁԵՎ

Ելած՝ օվկիանի անդուսպ ալիքներ,
Ծանրը հորձանքով զարկելով դեպ վեր,
Էհոնանում էին, պոռալով ահեղ,
Եվ մըրրիկն ուժդին շընշում էր այնտեղ
5 Անեզր ու անվերջ
Տարածովյան մեջ:

«Կանդենցե՛ք», դռնից վըրձինը ձեռքին
Կախարդ ծերունին հուզված տարերքին.
Եվ լուռ, հընազանդ հանճարի ձայնին,
10 Մութ ալիքները, փոթորկի ժամին,
Կըտավի վըրա
Կանդնած են ահա:

ՀԱՅ ՈՒԽՏԱՎՈՐԻՆ

- Գնա՛ս բարով, ա՛յ ուխտավոր,
Երանի քեզ, հայ ուխտավոր,
Որ կարտաով ու սիրառատ
Ուխտ ես գնում դեպ Այրարատ:
5 Զեփյուռներով, ծաղկանց բույրով,
Ինչպես ծնող սիրադուրով
Քեզ կողջունեն զմրուխտ հազած
Գեղամ սարերն ու Արազած,
Եվ հարազատ աչքի նըման
10 Քեզ կը ժպտա վճիտ Սեան,
Որ շենքերի շուքերի հետ
Խաղ է անում, խայտում վետ վետ,
Փալլիվում է ծփանքներով,
Հորինում է լույսերի ծով,
15 Եվ մերթ վշտով ու տխրությամբ
Սեանում է, ինչպես մութ ամպ...

-
- Հապա էն սա՛րն, էն սար հսկան,
էն սարերի սարն ու արքան,
Հազուր երկնի ծոցը մըտած:
20 Ճերմակ զլուխն ամպեր փաթթած,
Ահա կանգնեց ծանր ու տրտում
Քու առաջեն ու քու սրտում...
է՛, նա արդեն քանի սև դար
Պերճ գաղաթովն իր ձյունափառ.

- 25 Շողշողում է, փալլատակում,
Եվ ուխտավոր հայի հողում
Հսկարտության ծնում թունդեր
Եվ սիրելի նրա՞ թե դեռ
էն երկնահաս Մասյաց կատար,
30 Ուր հին տապանն առավ դադար,
Դադար կառնեն փառքերն մեր հին,
Որ նորափայլ իջնեն կըրկին...

ՆԱ. ՆԱՏԱՆԻ ԷՐ...

Նա նստած էր դաշնամուրի առաջին,
Որպես երգի մի վշտացած դիցուհի,
Եվ, նըվազի հնչյուններով տրխարազին,
Այնքան ազդու պատմում էր վիշտն չորս սրտի,
5 Որ թվում էր այն հիացման ժամին ինձ,
Թե արցունքն էր հոսում տրխուր աչքերից...

Խ Ր Ճ Ի Թ Ո Խ Մ

Մանուկները գոռում-գոչում,
Լալիս էին աղեկիզ.

— Նա՛նի, նա՛նի, հաց ենք ուղում,
Վե՛ր կաց, նա՛նի, հաց տուր մեզ: ~

- 5 Հիվանդ նա՛նը տեղի տակին
Մա՛նը արնքաց տըխրալի.
— Մենք հաց շունենք, ես ձեզ մատաղ,
Ապին զնաց հաց բերի:

- Զէ՛, խաբում ես, սուտլիկ նա՛նի,
10 Դու ասացիր՝ քարափին
Նրբոր զարկի շողքն արևի,
Հաց՝ կըբերի մեր ապին:

Արևն եկավ անը էլ կացավ.
Մենք սոված ենք դեռ էսպես.

- 15 Նա՛նի, նա՛նի, հաց ենք ուղում,
Վե՛ր կաց, նա՛նի, հաց տուր մեզ:

— Հաց չի գտել ձեր ապին դեռ,
Տուն չի գալիս սևերես.

Քիչ էլ կացեք, իմ բալիկներ,

- 20 Հիմի աճնտեղ կերթամ ես...

Մի մեծ ապի կա երկնքում,

Նա շատ ունի աճնտեղ հաց...

Նա ձեզ աճնքան շատ է սիրո՞ւմ...

Նա չի թողնիլ ձեզ սոված...:

25 Կերթամ աշնտեղ, նրան կասեմ,
Որ սոված եք, իմ բալեք,
Ձեզ համար շա՛տ-շա՛տ հաց կուզեմ,
Որ դուք ուտեք, լաց չըլեք...

Ասավ, սեղմեց սովալորչուկ
30 Զավակներին իր լանջին,
Ու շըրթունքի վըրա դաշուկ
Սառավ համբույրը վերջին:

Կըռներն էլ ետ չըբացվեցան
Բաղմաչարչար մայրիկի.
35 Աչըը փակեց ու հավիտյա
Գընաց, որ հաց ուղարկի:

Մանուկները դռում, դռում,
Լալիս էին աղեկեղ.
— Նա՛նի, նա՛նի, հաց ենք ուզում,
40 Վե՛ր կաց, նա՛նի, հաց տուր մեզ:

Պ Ո Ե Տ Ի Ն

Մեր ուշքն ինչո՞ւ ես կախարդում
Սիրո անհոգ երգերով,
Մեր աչքն ինչո՞ւ ես դու խաբում
Յնորական պատկերով:

5 Այս օրերում հարկավոր չեն
Զբոսանքների հոգեկան,
Նայի՛ր կյանքին, մեղ կանչում են
Մեր եղբայրներն օգնության:

10 Իսկ դու, անփութ մեր տանջանքին,
Հարվածներին մեր բաղդի,
Արբեցնում ես արթուն հոգին
Քաղցր թույնով հեշտախտի:

Քո սիրային երգերի հետ,
Նայի՛ր, սուգ ենք մենք անում.
15 Բավական է, կանգնի՛ր, պոետ,
Կյանքի կովի սահմանում:

Եվ տարածիր աջըդ անդենք
Ընդդեմ չարին մահաբեր,
Մենք էլ այնժամ քեզ հետ կասենք՝
20 «Մնաք բարյավ, կույս և սեր»:

Ն Ո Ր Տ Ա Ր Ի

- Դու էլ արի,
 Նորեկ տարի,
 Դըլխիս վերից
 Անցիր— դընա,
 5 Ինչպես մի օր
 Թեթևասահ,
 Որ արևի
 Վառ ժըպիտով,
 Հողմ ու շանթի
 10 Սառն աղմուկով
 Անց է կենում
 Ծաղկի վըրից.
 Իսկ նա հավառւմ,
 Իր հուսալից
 15 Աչքը վերև,
 Փոքրիկ, չընչին,
 Յնծում է կամ
 Մոտ է վերջին:—
 Ես էլ էնպես,
 20 Նորեկ տարի,—
 Մի խոտ, մի բույս,
 Ո՛չ ավելի:

- Մի երկիր է
 Տվել մեզ կյանք,
 25 Մի երկիրն է
 Պահել իր տակ,
 Եվ դեղեցիկ,

- Փարթամ, հըսկարտ
 Մի խոտ, ծաղիկ,
 30 Կամ թե մի մարդ...
 Մենակ իրար
 Չենք հասկանում,
 Բայց ապրում ենք
 Մի սահմանում,
 35 Մի ճամբուլ էլ
 Պիտի գընանք,
 Կըրկին ձուլվենք
 Մի հող դառնանք,
 Անհետ, անտես
 40 Կորչենք, ինչպես
 Զուկ հընչուններ
 Մի մեծ երգի,—
 Լուկ հյուսններ
 Տիեզերքի։

Ե Ս Ա Ս Ա Յ Ի . . .

Ես ասացի.— դու ծաղկում ես,
 Որպես շրթեղ մի դարուն,
 Եվ բողբոջ, ինչ որ ունես,
 Կյանք է թողիչ ու սիրուն...
 5 Միայն, ամուսն'ս, սիրտդ է մեռած,
 Մենակ նա է շոր քեզնում...
 Նա հառաչեց և ինձ ասաց.
 — Մեծաղ սիրտս չես տեսնում:
 Նոյեմբերի 5.

Մ Ի Հ Ա Ռ Ա Չ Ա Ն Ք

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ «ՍԵՎ ՄՈՎԻ ԱՓԵՐԸ»

ՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

Ես տեսա հսկա
Տաղանդի մի գործ՝
Անհաշտ Պոնտոսի
Ափերն աչեկոծ.

5 Տեսա ծովափնյա
Ժայռերը մեծ-մեծ,
Տեսա, հիացա,
Եվ սիրտս բացվեց.
Եվ նըրա միջից,

10 Որպես վանդակից
Արծիվը գերի,
Մի կարոտալի
Հառաչանք թռավ,
Մուխ դարձավ, կորավ

15 Դեպի ժայռերը
Իմ հայրենիքի,
Դեպի վայրերը
Իմ անցած կյանքի:

Եթե մի օր, անո՛ւշ ընկեր,
Դաս այցելու իմ շիրմին,
Ու նորաբույս վառ ծաղիկներ
Տեսնես փրուված շորս կողմին,

- 5 Դու չը կարծես թե հասարակ
Ծաղիկներ են ոտքիդ տակ,
Կամ թե դարունն է այն բերեւ,
Իմ նոր տունը զարդարել:

- Նրանք չերգած իմ երգերն են,
10 Որ սրտումըս հս տարա,
Նըրանք սիրո այն խոսքերն են,
Որ դեռ չասած հս մեռա:

- Նրանք իմ ջերմ համբույրներն են,
Այն աշխարհից ուղարկված,
15 Որի ճամբեն քո առաջև
Գերեզմանով է փակված...

ԵՐԿՈՒ ՍԵՎ ԱՄՊ

Վաղուց թողած բարձր ու կանաչ
Գահը իրենց հանդըստության,
Երկու սև ամպ, հողմի առաջ
Դընում էին հալածական:

5 Հողմը սակայն չար հոսանքով
Բաժնել, ջոկել չէր կարենում,
Ինչքան նըրանց չայն հրկնքով
Դեռ ու դեն էր քըշում, տանում:

Ու անդադար դընում էին
10 Քըշված հողմի կատաղությամբ,
Իրար կըսված ու միասին,
Երկու սև ամպ, երկու սև ամպ...

ԺՊՏՈՒՆ ԱԶԻԵՐ

Դու մի՛ հավատա ժըպտուն աչքերին.
Շատ անգամ նըրանք ծաղիկներ են վառ,
Բուսած կորըստյան անդունդի ծայրին,
Միամիտ մարդկանց քարշելու համար:

- 5 Ահա պոետն էլ պատրանքով հարբած՝
Դերվեց մի անգամ ժըպտուն աչքերի,
Ու որքա՛ն տանջվեց, տառապեց խարված,
Ու որքա՛ն սըրտով գանգատներ ունի...

- Դու շատ մի՛ խարվիր ժըպտուն աչքերից.
10 Շատ անգամ նըրանք ծաղիկներ են վառ,
Ծըլում են սըրտի ավերակներից,
Տըխուր հատակը ծածկելու համար:

- Ահա պոետն էլ՝ տառապած մի մարդ,
Որ սրտով այնքան գանգատներ ունի,
15 Բայց հաճախ այնպես ժըպտում է ղըվարթ.
Ասես թե քեզնից բախտավոր լինի:

1895

Գ Ի Շ Ե Ր

Եկաւ գիշերն՝ սփոփանքը
Անմխիթար սըրտերի,
Եւ սարերի կերպարանքը
Փոխւեց անեղր ստվերի:

- 5 Հաղթահարւած խորճն քնից՝
Պապանձվեցին ամեն տեղ,
Մռթն ու խաւար հորիզոնից
Ծագեց լուսին փառահեղ:

- Եւ երկնքում բարձր կախւած
10 Սիրտան սարի կառարին,
Մունջ նալում էր նա դեպի ցած՝
Տխուր նիրհող աշխարհին:

- Նըրա փափուկ, արծաթահեր
Հով շողերը իրանց հետ
15 Թափում էին հանգստաբեր
Նիրհ ու թմբիր քաղցրաւետ:

- Սակայն գիշերն այն հեղ երկրում
Հանգստութեան փոխանակ
Ահ ու սարսափ է միշտ բերում,
20 Գաղտնի հարւած ու տանջանք:

Գիշերային լուսնյան մեջ
Մանրը տնքոց է լսվում,
Եվ աղաչանք, և լաց անվերջ,
Եվ... ողջ լեզվով չի տսվում:

25 Էն ճամբորդն է, ճամբրի տակին
Չարչարվում է կիսամառ,
Էն ծնողն է իր զավակին
Ողբում, կանչում... և չըկա...

Կույս աղջիկն է լըլկանքի մեջ,
30 Ալեորը խոր բանտում...
Էն կտրիճն է հայրենատենչ
Խիզախ հոգին ավանդում...

Եվ կյանքն աշնտեղ ծանր ու խավար
Մի գիշեր է ահավոր...
35 Եվ ո՛վ գիտե, որի՞ համար
Կըլտսանա բարի օր:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Քրիստոս հարչաւ... երկինք դնաց,
Երկրում թողեց պատվերներ.
Բայց պատվերը դրքում մնաց
Եվ աշխարհքը հեծում է դեռ:

5 Դեռ կուրացած ժանգ արծաթից
Մատնութլուռներ են անում,
Եվ փախչելով արդար դատից
Միշտ ձեռքերն են լվանում:

10 Աստակում են դեռ ծաղրելով
Անմեղության ճակատին,
Եվ հարսության օր տոնելով
Խաչ են հանում ճշմարտին:

Ո՛հ, կարճամիտ անղգամներ,
Դրանք այսօր կըմեռնեն,
15 Բայց վաղը ձեր փոշու վրա
Նոր փառքերով կըհառնեն:

ԳԱՂԹԱԿԱՆԻ ԵՐԳԸ

- Կըռռունկն երկընքում ճամփա կըհանի,
 Կըռ, կըռ, ձեն Կուտա էն խավար ամպում.
 Ղարիբ մոլորել՝ շիտե ինչ անի
 Անգոթ աշխարհքում, անծանոթ ճամփում:
- 5 Ա՛խ, էս սե ճամփեն, էս դըժար ճամփեն
 Արդյոք ո՞ւր կերթա, արդյոք շա՞տ մընաց,
 Ո՞րտեղ կըհատնի էս օրը արդյոք,
 Ո՞րտեղ կըհանգչեն ոտներըս հոգնած:
- 10 Է՛յ, բարով դնաս, սիրելի թըռչուն.
 Գարուն կըբացվի, ետ կուգաս կըրկին,
 Ձագով-ընկերով կուգաս դեպի տուն՝
 Քո բունը հերվան, շինարու գըլխին...
- Ա՛խ, ես բընավեր, ընկած սարե-սար,
 Ու քաշ եմ դալի, ու քաշ եմ դալի,
- 15 Անքուն ջրի պես դիպչում քարե-քար,
 Անշունչ քարին էլ երնեկ եմ տալի:
 Ամե՛ն քար, աստվա՞ծ, իր տեղն է անժաժ,
 Հենց ես եմ մենակ տեղից գըլորվել.
- Ամեն հավք, անգո՛թ, իր բունը ունի,
 Հենց ես եմ ղարիբ ճամփում մոլորվել...
- 20 Ա՛խ, էս սե ճամփեն, էս դըժար ճամփեն
 Արդյոք ո՞ւր կերթա, արդյոք շա՞տ մընաց--
 Ո՞րտեղ կը հատնի էս օրը արդյոք,
 Ո՞րտեղ կը հանգչեն ոտներըս հոգնած...

Բ Ա Յ Ր Ը Ն Ի Ն

Ի՞նչ մեծ հանճարով, ո՛վ հսկա պոետ,
Աղատությունը կաշկանդող շղթան
Հաշտեցրել ես դու աղատ մարդու հետ
Եվ քաղցրացրել ես վիշտը գերության:

5 Ի՞նչպես դարձրել ես բանտը հայրենիք
Եվ ողջ աշխարհը լայնարձակ մի բանտ...

Ահա տանջանքի աշխարհում բընիկ
Մեծարում են քեզ որդիքը հիվանդ,
Եվ արտասվում են քո անմահ երգում,
10 Թե ոնց է մարդու հոգին խորտակվում:

ԱՆԴԱՐՁ ՀԱՄԻՈՐԴՆԵՐ

Իմ անցած կյանքն ու հին տարին,
Երկու անգոր ծերի նրման,
Ջրբույց տալով դրնում էին
Դեպի աշխարհն հավերժական:

- 5 Մինն ասում էր.— Ես ունեի
Բարձր ու բուրյան ծաղիկներ,
Ու բողբոջ մարդկանց տրվի
Գաղան դրերկովն առատարեր:

- 10 Մյուսն ասում էր.— Ես ունեի
Շատ բզեզացմունք ու կորով,
Ու ողջն ես էլ նրբանց տրվի
Սիրանքվեր երգերով:

- Մինն ասում էր.— Ես թողեցի
Զբոսն ու սև էն հովտում:
15 Մյուսն ասում էր.— Ես թախծալի
Մի սիրտ բեկված ու տրտում:

- Մինը ասավ.— Բայց կը ծաղկի
Էն հովիտը նորից նոր:
Մյուսը էստեղ ոչինչ չասավ,
20 Ու գնում էր գլխավոր...

Էսպես իմ կյանքն ու հին տարին,
Երկու անգոր ծերի նրման,
Ջրբույց տալով դրնում էին
Դեպի աշխարհն հավերժական:

Ըստ փոքրիկի մանկացի
երեւ.

Չէ՛, չի լուսն ի՞նչ անժամ
ի՞նչ էլիս հարկաւ
ու հարկաւ չունի միտ
չի բոլորակը քի հոգի:

Բայց չի որ չի հարկաւ
քի հոգի հարկաւ,
բայց չի որ չի հարկաւ
փոքրիկի մանկացի:

— Առջի, առջի մանկացի,
միտ, միտ չի հարկաւ,
հարկաւ հոգի քի հոգի —
հարկաւ չի որ չի:

Հի որ չի հարկաւ,
հարկաւ որ չի հարկաւ,
ի՞նչ որ չի հարկաւ ու հարկաւ
ի՞նչ հարկաւ չի հարկաւ =

ԵՐԿԱՐ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

Տանջվում եմ անքուն գիշերն անկողնում,
Տանջվում հուսահատ, վաստակած, տրկար,
Ու մըտքերն հոգիս հանդիստ չեն թողնում,
Ու գիշերը մո՛վթ, գիշերը երկար:

- 5 Ա՛խ, մի ժամանակ, և դեռ նոր էր այն,
Մայրական գիրկ էր աշխարքն ինձ համար,
Հըրճվանքը սըրտիս չէր թըվում ունայն,
Ոչ գիշերն այսպես տաղտկալի, երկար:

- 10 էհ, անցա՛վ, գընա՛ց. և՛ ցընորք, և՛ սեր,
Ե՛վ ույժ, և՛ եռանդ—կորա՛վ՝ ինչ որ կար,
Եկան սև օրեր ու ծանըր հոգսեր
Ու դարձրին այսպես գիշերը երկար:

- Տանջվում եմ անքուն այժմ անկողնում,
Եվ հուսակըտուր, հոգնած, ուժասպառ
15 Նայում եմ, նայո՛ւմ, դեռ չի լուսանում.
Ա՛խ, այս գիշերներն ինչքա՛ն են երկար:

ՏՐՏԱՌԻԹՅԱՆ ՍԱՂԱՐՈՍՆԵՐԻՅ

Ա.

Տե՛ր, զինչև ե՞րբ մեր աչքերը քեզ մընան.
Մեր դույժն հասաւ հեռո՛ւ-հեռու ազգերին,
Աշխարհ լըցւեց մեր ազազակ, մեր կական,
Ու չի անցել մեր տանջանքը տակաւին:

5 Ինչո՞ւ, աստվա՛ծ. որբե՞րն արդյոք հայրական
Գութըդ կօրհնեն կստորածի այս ձորում,
Թե՞ տարագիր պանդուխտները կըսկստմեն
Ողորմությո՞ւմդ օտար-օտար ավերում:

Մի՞թե, աստվա՛ծ, դեռ բաւական չըտեսար
10 Այսքան ավեր, վիշտ ու ցավեր, հեծություն,
Մի՞թե, աստվա՛ծ, հաճելի չեն քեզ համար
Աղոթք ու սեր, կյանք ու տաղեր զըվարթուն:

Բ.

Աստված, ինչպես ծուխ օրերըս անցան,
Ոսկերքըս, ինչպես խրոխլ, շորացան,
Սիրտըս ցամաքեց, ընկա խոտի պես,
Ճամփես մոռացա ահագին վրշտես:

5 Հացըս նախատինքն եղավ օտարի,
Հանգիստըս ճամփում հալածանքների,
Լըսեցի ցերեկն աղաղակ ու բոթ,
Գիշերը լացի մինչև առավոտ:

Տըքնեցի, ինչպես բու ալերակում,
10 Ինչպես միայնակ ճնճղուկ՝ տանիքում...
Աստված, տանջանքից ուժերըս հատան,
Մի՞թե չըհասաւ ժամը փրկության:

ՏԵՈՒՐ ԳԻՇԵՐ

Տխտ՜ւր գիշեր, տրտտ՜ամ գիշեր,
Վիշտս ու ես ենք արթուն մենակ
Նվ ուղում ենք մի լավ հիշել,
Թե ս'րտեղից իրար զրտանք:

5 —Ասա՛, իմ վի՛շտ, իմ սև թախիժ,
Ա՛յ անբաժան կյանքիս ընկեր,
Գու ս՜ր օրից կամ ս՜րտեղից,
Ի՞նչ գեպքով ես ինձ հետ ընկել...

Ու գալի՜ս են սև-սև հուշեր...

10 Տըխտ՜ւր գիշեր, տըրտտ՜ամ գիշեր...

ԳԱՐՆԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

Մի՞տդ է գալիս մեր քեֆն, ընկեր,
Այն շշուղալի ծառի տակին,
Երբ դնացինք զիմալորեկ
Նոր դարունքին ու նոր կյանքին:

- 5 Այն լավ օրից տարիք անցած,
Ես այն ճամբուլ անցնում էի,
Նվ աղանջիս զխաղվ հանկարծ
Մեր ազճուկը ուրախալի...

- Պարզ ու որոշ ես լըսեցի
10 Այն կենդանի ձայներն, ընկեր.
Շրրըխկոցը բաժակների,
Աշխույժ ծիծաղ, ճառ ու երգեր...

- Ու սրտաթունդ վեր նայեցի.
Բայց կարոտած աչքիս առաջ
15 Դաշտում գալար ու ամայի
Մեր հին ծանոթ ծառն էր կանաչ:

- Հուռ ու դատարկ մարդի վրա
Մենակ կանգնած մընում էր նա,
Նա էլ, կարծես, բան էր հիշում
20 Նվ տխրալի ձայնով շրրշում...

Մի՞տդ է գալիս մեր քեֆն, ընկեր,
Այն ճշուղալի ծառի տակին...
Բայց, ո՞վ գիտի, ո՞ւր ես ընկել,
Նվ կըտեսնե՞նք միմյանց կըրկին:

Ա Յ Ն Օ Ր Ի Յ

Այն օրից, ինչ որ նրան թաղեցին,
Այլևս խընդալ հս չեմ կարենում.
Բերկրանք, խնդովյուն իմ մեջ պաղեցին,
Միծաղս էլ երբեք սրտանց չի լինում,
Այն օրից, ինչ որ նրան թաղեցին:

5

Միտքս թռչում է միշտ այն կողմերը,
Ուր որ հա իջալ գալուիլը դեմքին,
Դեպի հանդստյան այն սև բլուրը,
Դեպի հանդերձյալ աշխարհն անմեկին,
10 * Միտքս թռչում է միշտ այն կողմերը:

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԻՊԱՍԱՆ ՊԵՐՃ
ՊՌՈՇՅԱՆՅԻՆ՝ ԻՐ ՔԱՌԱՍՆԱՄՅԱԿԻՆ

Այնտեղ ծնված ու մեծացած,
Ուր դարեւոր լըշտերն հայկի
Ծանր ու մռայլ կան լեռնացած,
Ինչպես Մասիսն այն լիթխարի:

- 5 Դու ընտրեցիր քեզ ուսուցիչ
Ազգի վերքերն ողբերգողին,
Քառսուն տարի ձեռքիդ գրրիչ,
Անցար, բռնած նըրա ուղին:

- 10 Հայ գյուղացին ցավեր ունեւ
Խեղդված իրեն խուլ խռիթում,
Այն ցավերին լեզու տրվիր
Ու խոսեցիր ամեն սըրտում:

- Այդ սրբազան դործի համար,
Այժմ ահա, ծեր օրերիդ,
15 Մենք դալիս ենք երախտապարտ
Պըսակ զընեւ ալիքներիդ:

- Եւ թող ապրի անմահ փառքով,
Ով որ ցավը թույլ թըշվառի
Կարեկցության հզոր խոսքով
20 Դարձնում է ցավն իր աշխարհի:

Մայիս

ԻՆՉՈ՞Ւ ԱՅԴՊԵՍ

— Ինչո՞ւ աշգրտես ինձ մոռացար
Աստվ աղջիկն ինձ մի օր:
— Ինչո՞ւ աշգրտես մեզ մոռացար,
Գանդատվեցին սար ու ձոր:

5 — Ո՞հ, մի՛ հարցնեք, հին բնեկերնե՛ր,
Ինչու էլ չեմ երգում ձեզ,
Շատ եմ փոխվել ա՛յն օրից վեր,
Այնպես մի ցա՛վ ունեմ ես...

— Ի՞նչ է ցավըդ, մի հար անեհք,
10 Աստվ աղջիկն անձնըվեր.
— Ի՞նչ է ցավըդ, տո՛ւր մենք տանեհք,
Ասին սարերն ու ձորեր:

Ո՞հ, չէ, սիրո՞ւն, էլ ոչ մի սեր
Ճար չի անի իմ սըրտին,
15 Դուք էլ, անուշ սար ու ձորեր,
Չեք դիմանա էս դարդին:

Ա՛խ, իմ դարդը... Բայց ո՞նց անեմ,
Որ իմ դարդը խմանաք.
Սիրաբա խորն է, թե բաց անեմ,
20 Սիրաբա խորն է, լեզուս՝ փակ...

ԴՈՒ ՔՈ ՃԱՄՓԵՆ

Դու քո ճամփե՛ն գնա, քույրի՛կ,
 Եւ թող լինի նա պայծառ:
 Ինձ մի՛ ժըպտա, ինձ մի՛ սիրիւր,
 Ես ընկեր չեմ քեզ համար:

5 Եւաժ կյանքի ամեն ճամփից,
 Կարտաներով անմեկին,
 Աղահ, անվերջ ու անհանգիստ
 Թափառում է իմ հոգին:

Մի ձեռք չըկա, մի գիրկ չըկա՝
 10 Պահի նըրան իրեն մեջ,
 Խենթ, խելագար գընում է նա
 Ջըդտումներովն իր անվերջ:

Եւ ո՛ւր գիտի՝ դեռես անմեղ
 Քանի հոգի կը տանջի,
 15 Եւ ո՛ւր գիտի՝ ինչ մութ, ահեղ
 Անապատում կըհանգչի...

Դու քո ճամփե՛ն գընա, քույրի՛կ,
 Եւ երբ լինենք մենք հեռու,
 Աղոթք արա, որ մյուս անգամ
 20 Չը հանդիպենք իրարու:

Ապրիլի 29.

Ա՛խ, ի՛նչ լավ են սարի վրրա
Անցնում օրերն, անո՛ւշ, անո՛ւշ,
Անըրջայի՛ն, թեթևասա՛հ,
Ամալ ու հովերն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

5 Ահա բացվեց թարմ առավոտ
Վարդ է թափում սարին-քարին,
Շաղ են շողում ծաղիկ ու խոտ,
Շընչում բուրմունք եղեմային:

10 Ա՛խ, ի՛նչ հեշտ են սարի վրրա
Սահում ժամերն անո՛ւշ, անո՛ւշ,
Շըվին փըշեց հովիվն ահա—
Աղջիկն ու սերն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

Ը Ն Կ Ե Ր Ի Ս

Իմ վեհ տենչերի, չքնաղ վրշտերի,
Վառ երազների մըտերիմ ընկեր,
Դու էլ ինձ նըման սլանդուխտ ու դերի,
Անգուսպ կարոտով ձըգտում ես միշտ Վեր:

5 Այնտե՛ղ, մեր հոգու սուրբ հայրենիքում,
Խաղաղ օրերի սլայծառ լույսի տակ
Ապրում է սերը, ժրպիտը ծաղկում,
Ուրախ երգերը թընդում ներդաշնակ...

Բայց, ա՛խ, նա այնքան, այնքա՛ն է հեռու,
10 Ու՛ մինչև այնտեղ կը հասնենք մենք դեռ,
Այնքա՛ն ենք լալու, այնքա՛ն տանջվելու,
Իմ տանջանքների մըտերի՛մ ընկեր:

Օղոստոսի 10.

Օրերս անպրտուղ, տխուր, ձանձրալի,
Ու գնում եմ ես ունայն տրտունջով
Իմ սիրած մարդկանց, իմ լավ հույսերի
Գերեզմանների շարքերի միջով:

- 5 Թաղել եմ նրանց: Տխուր է ճամբան:
Եվ իմ հայրենի աշխարհում օտար,
Օտար ու մենակ անցվորի նրման,
Որ չունի բնիկեր, ոչ տեղ ու դուղար:

- Օտար են շուրջրդ ու չեն հասկանում
10 Ոմանք քո վիշաք, լմանք քո լեզուն,
Անտարքեր գալիք երջանիկ օրին,
Չբղիտեն նրա կարուսը անքուն...

- Չընչի՞ն մարդուկներ, լրբորեն հանդիստ,
Անսիրտ, փոքրոգի, զրծուծ ու կոպիտ.
15 Մեռնում են, մարում նրանց հայացքից
Մ'վ հոգու ձրգտում, և՛ սբրաի ժըպիտ:

- Էլ ո՞ւմ առաջին սիրտըդ բաց անես,
Ո՞ւմ համար երգես սրբաալի երգեր,
Ո՞ր շըբին սիրես, կյանքըդ նվիրես,
20 Էլ ի՞նչպես ապրես տնսեր, անընկեր...

Եվ օրերս այսպես տըխուր, ձանձրալի,
Ու զընում եմ ես ունայն տրտունջով
Իմ սիրած մարդկանց, իմ լավ հույսերի
Գերեզմանների շարքերի միջով:

Օգոստոսի 16.

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՄ՝ ՔՈՒՅՐԻՎ

Պանդուխտ եմ, քույրի՛կ, մանուկ օրերից.
Գընում եմ զեպի մի անհայտ երկիր՝
Կըարված կյանքի ամեն կապերից,
Մենակ, տարագիր:

- 5 Հալածում են ինձ անցած օրերը,
Ներկա ժամերը հանդիստ չեն տալի,
Հոգնած են վաղուց իմ թույլ ոտները,
Ու սիրտս ավելի:

- 10 Բայց գընում եմ ես հալածված նորից,
Ամեն վայելքից ու բախտից հեռու,
Նույնիսկ հայրենի հողից ու ջրից,
Ինչպես եղջերու

- Եվ դու հանդիպած իմ զրժար ճամբում,
Ասում ես՝ արդեն բախտավոր եմ ես.
15 Իզուր եմ փախչում, իզուր դանդաղում
Ու տանջվում այսպե՛ս...

- Օ՜վ դու միամիտ: Բայց, երկինք վրկա,
Չեմ եղել երբեք ես այդքան ըստոր,
Որ կարենայի այս դաժան բանտում
20 Լինել բախտավոր:

Չեմ եղել, քույրիկ. բոլոր օրերը
Տառապանք բերին, կորուստ ու կըսկիծ,
Եվ կյանքի հաճությն, և կընոջ սերը
Ընկան իմ սըրտից:

Շ Ես էլ վիրավոր գընում եմ փախած՝
Անհայտ օրերի խավարի ընդդեմ,
Ամենքից գըղված, ամենքին թողած,
Քեզ էլ կը թողնեմ...

Մ Ե Ր Ն Ա Խ Ո Ր Դ Ն Ե Ր Ի Ն

Երանի՛ էր ձեզ, գովվա՛ծ երգիչներ,
Դուք երգում էիք վաղ առաւոտյան,
Երբոր երազներն ապրում էին դեռ,
Ոսկի երազներն հայի փրկուկյան:

- 5 Ձեր թաթմ երգերում կար մի հայրենիք,
Խրո՛խտ, վեհապա՛նծ, թեպետե գերի,
Եվ ձեր քընարի ձայնեթն երջանիկ՝
Լիքը հըրճվանքով գալոց օրերի:

- Ա՛խ, նա հոշոտվեց մեր աչքի առջև
10 Եվ մեր ըզգայուն սրբոտերն իրեն հետ,
Ոսկի երազներ՝ միրաժի նըման՝
Մեր անապատում չըքայցան անհետ:

- Եվ մենք խորտակված մեր կյանքի ծեղից,
Անհույս ու դալուկ, ճակատներըս ցած,
15 Բնկնում է քընար մեր մատաղ ձեռքից,
Բնկնում են սրբոտից և՛ երգ, և՛ աստված:

ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ՄԵՌԵԼԸ

Ուր որ կանգնում, նրստում եմ ես,
Ամենուրեք, անմեկին,
Աչքիս առջև դրած է միշտ
Մի շատ դադաղ թանկագին:

5 Օ՛հ, մի հարցնեք՝ էն դադաղում
Ո՛ւմն է գալուկ էն գիտի,
Կամ թե ինչո՞ւ ես չեմ թաղում
Նըրան ընդմիշտ հողի տակ:

Ոչ, չեմ կարող ես հավատալ,
10 Թե մեռած է նա հավետ,
Թե նա գընաց, էլ ես չի դա՛լ,
Թե նա շըկա էլ ինձ հետ...

Եվ ուր կանգնում, նրստում եմ ես՝
Նա մի՞շտ աչքիս առաջին...
15 Ու երբ խոսում, ժրպտում եմ ձեզ՝
Հասկասում է իմ հոգին...

Հստատում եմ ամեն վայրկյան,
Թե ուր որ է՝ հիմի նա
Պիտի շընչի ու մանկական
20 Իր աչքերը ինձ բանա...

ՄԱՐԳԱՐԵՈՒԹՅՈՒՆ

Այժմ էս կըզամ, ասում է աստված,
Օգնել աղքատին իր ծանրը կըռլում.
Չեմ թողնի նրան հավիտյան լըքված,
Նա ինձ աստվեն կանչեց նեղ օրում:

- 5 Վա՛յ ձեզ, հրդորներ, որ իր խըրճիթում
Լացացրիք խեղճին, աչրուն ու որրին,
Ու վես, անպատիժ՝ ասիք ձեր սըրտում—
Ո՞վ է վերելից նայում մեր ճամբին:

- Մի՞թե կարծում եք՝ չէր տեսնում, լըսում,
10 Նա, որ ստեղծեց և՛ աչք, և՛ ականջ.
Մի՞թե կարծում եք՝ ուժն էր պակասում,
Եթե համբերեց դատելուց առաջ:

- Իմ աչքերն անթարթ ձեր ճամբի վրա—
Հըսկեկ եմ անքուն ես ձեր դործերին,
15 Էլ չեմ դանդաղի— գալիս եմ ահա,
Ե՛ս, տեր դորությանց—և հուրն իմ ձեռին:

- Ես հուր եմ ձըգում ճընշվածի հոգին—
Նրա համարձակ լեզվով ձեզ դատեմ,
Ես ուժ եմ տալիս աղքատի բազկին,
20 Նրա թիկունքին՝ դալիս եմ ձեր դեմ:

ՀԱՅՈՑ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

Մեր ճամփին խավար, մեր ճամփին գիշեր,
Ու մենք անհատնում
էն անշույս մըթնում
Երկա՜ր դարերով զընում ենք զեպ վեր
Հայոց լեռներում,
5 Դըժար լեռներում:

Տանում ենք հընույ մեր գանձերն անդին,
Մեր գանձերը ծով,
Ինչ որ դարերով
Երկնիկ է, ծընիկ մեր խորունկ հողին
10 Հայոց լեռներում,
Բարձր լեռներում:

Բայց քանի անգամ շեկ անասլատի
Օրդուները սև
Իրարու ետև
15 Նկա՜ն զարկեցին մեր քարվանհն աղնիվ
Հայոց լեռներում,
Արնոտ լեռներում:

Ու մեր քարվանհը շրիով, սոսկահար,
Բալանված, ջարդված
20 Ու հատված-հատված
Տանում է իրեն վերքերն անհամար
Հայոց լեռներում,
Սուզի լեռներում:

Ու մեր աչքերը նայում են կարոտ՝
25 Հեռու աստղերին,
Երկրնքի ծերին,
Թե ե՞րբ կըբացվի սլաշժառ առավոտ՝
Հայոց լեռներում,
Կանաչ լեռներում:

Ճ ՀԱՅՈՑ ՎԻՇՏԸ

Հայոց վիշտը անհուն մի ծով,
 հավար մի ծով ահագին,
 էն սև ծովում տառապելով,
 էսզ է տալիս իմ հոգին:

5 Մերթ զայրացկոտ ծառս է լինում
 Մինչև երկինք կասկռտակ,
 Ու մերթ հոգնած սուղվում, իջնում
 Դեպի խորքերն անհատակ:

Ոչ հատակն է գտնում անվերջ
 10 Ու ոչ հասնում երկնքին...
 Հայոց վշտի մեծ ծովի մեջ
 Տառապում է իմ հոգին:

Մ Ե Ր ՈՒ Խ Տ Ը

Մենք ուխտ ունենք՝ միշտ դեպի լույս,
Ու զընում ենք մեր ճամփով,
Մըրրիկներով պատած անհույս,
Սեւ խավարով, մութ ամպով:

- 5 Մենք անցել ենք արյան ծովեր,
Սուր ենք տեսել ու կըրակ,
Մեր ճակատը դեմ ենք արել
Մըրրիկներին հակառակ:

Ու թեպետև պատառ-պատառ

- 10 Մեր դրոշմը սըրբազան,
Ու մենք շունենք տեղ ու դադար—
Երկրից երկիր ցիրուցան,

Բայց զընում ենք մենք անվեհեր
Ջարկելով տակ չար բախտի,

- 15 Մեր աչքերը միշտ դեպի վեր՝
Դեպի լույսը մեր ուխտի:

Ժամանակն անվերջ, տիեզերքն անհուն,
Ու նրանց միջում հավիտյան սիրոն
Կյանքը՝ հարաշարժ հոսանք է վարար...
Նորանոր ուժեր ճնշում են իրար,

5 Ելնում են թափով,
 Իջնում տազմապով
 Ու կենդան, կայտառ,
 Միշտ նոր ձևի մեջ,
 Անդուլ, անդադար
10 Զոսում են անվերջ...

Էն լայն հոսանքի, մեծ աղմուկի տակ
Հավիտյան անշարժ, համր ու անգիտակ,
Անտարբեր էն տաք, եռուն պայքարին,
Անցնող օրերին, ապրող աշխարհին՝

15 Զգորն ու տկար
 Ընդմիշտ հավասար,
 Անխափի հալվում
 Մեծ հանգրստի մեջ,
 Հալվում են, ձուլվում,
20 Զանգշում են անվերջ...

Ը Ն Տ Ր Յ Ա Լ Ը

Հոգու սրբազան կրրակով վառված՝
Իջնում էր Մովսես լեռան դագաթից,
Իջնում էր ահեղ պատգամներն առած՝
Շրջթայից հանող աստուծո մոտից:

- 5 Եվ մինչ կանխատես աչքովն իր հոգու
Տեսնում էր դալոցն իր ժողովրդի,
Եվ մինչ հրճվում էր... ահա ներքևից
Ձայներ բարկության ու խառն աղմուկի...

- Եվ տեսավ Մովսես լեռան բարձունքից,
10 ժողովուրդն այնտեղ ներքև, հովիտում
Աստված է շինել ոսկուց, արծաթից,
Պարում է շուրջը ու հարբած գոռում:

— Ինչո՞ւ մեղ բերավ Մովսես անապատ,
Լի Եգիպտոսից ինչո՞ւ հանեց մեղ...

- 15 Ո՞ւր է մեր սրխտորն ու սոխը առատ...
Այնտեղ հանդիստ էր ու լիքն էր այնպես...

Գոռում է այսպես ու հարբած պարում:
Եվ... սուրբ Սինայի մըռայլ ամպերում
Կանգնեց մարգարեն, նայեց դեպի վեր:

- 20 «Մի՞թե այս ամբոխն իմ եղբայրն է, տե՛ր...

Լսում եմ ձայնըդ լեռների գլխին,
Ծովեր եմ պատում, անցնում անապատ,
Հըրեղեն սյունով տանում իր ուղին,
Նա մի՛շտ կասկածոտ, նա մի՛շտ հուսահատ...

- 25 Տանջանքի միջից նրկատում եմ ես
Երկիրն ավետյաց հեռո՛ւ մըշուշում,
Իսկ նա փոքրոզի, կույր ու կարճատես,
Դերսլիյան սրխտորն ու սոխն է հիշում...

- 30 եվ երբ ամպերում խոսում եմ քեզ հետ,
Քեզնից փրկության պատգամ եմ բերում,
Նա աշնտեղ ցածում մոչի՛, անհեթեթ
Ոսկի է պաշտում ու հարբած պարում...

- Ինչո՞ւ են, աստվա՛ծ, քո վեհ պատգամներ,
Իմ տանջանքն ինչո՞ւ...» Դո՛ղից զայրացած,
35 Ու մեծ խորհուրդի քարյա տախտակներ
Ժայռերի գլլխից նետեց ղեպի ցած...

- Բայց... մյուս առավոտ, երբ որ դեռ քընած,
Հանգչում էր ամբոխն աղմուկից հոգնած,
Իր ցուպը ձեռքին բարձրանում էր նա
40 Դարձյալ միայնակ վե՛ր՝ ղեպի Սինա:

Կ Ա Ք Ա Վ Ի Գ Ո Վ Ք Ը

(ԺՈՂՈՒՐԴԱԿԱՆ)

Արև բացվեց թուխ ամպերեն,
Կաքավ թըռավ կանաչ սարեն,
Կանաչ սարեն՝ սարի ծերեն,
Բարև բերավ ծաղիկներեն.
5 Սիրունի՜կ, սիրունի՜կ,
Նախշուն կաքավիկ:

Քո բուն հյուսած ծաղիկներով
Շուշան, նարգիզ, նունուֆարով,
Քո տեղ լըցված ցող ու շաղով,
10 Քընես-կելնես երգ ու տաղով.
Սիրունի՜կ, սիրունի՜կ,
Նախշուն կաքավիկ:

Քո թև փափուկ ու խատուտիկ,
Պըստի կըտուց, կարմիր տոտիկ,
15 Կարմիր-կարմիր տոտիկներով,
Կըշորորաս ճուտիկներով.
Սիրունի՜կ, սիրունի՜կ,
Նախշուն կաքավիկ:

Երբ կըկանգնես մամոռտ քարին,
20 Տաղեր կասես ծաղիկներին,
Սարեր ձորեր զվարթ կանես,
Դարդի ծովեն սիրտս կըհանես.
Սիրունի՜կ, սիրունի՜կ,
Նախշուն կաքավիկ:

Ծ Ա Գ Ո Ի Մ Ն

Ելնում է ահա նազելի փառքով
 Հոգուս խորքերից իմ նոր դիցունհին,
 Պճնած կուսության ճերմակ պսակով,
 Վառվելով իր սուրբ շողերի միջին:

5 Ելնում է շաղկ իր փառքից շիկնած,
 Ցոլուն աչքերը գետին խոնարհում,
 Թեև նրանց մեջ երկնքից ծաղած
 Ամենից պայծառ ճաճանչն է բերում:

Թռչում են երգերս նրան ընդառաջ,
 10 Ցնորքներս աշխույժ պարում են իր շուրջ,
 Թռչում եմ և ես իմ բախտից հարբած
 Ու կյանքը թեթև թվում է անուրջ:

է՛հ, ո՛ւլ դիտի, մենք ապիկար՝
Ժամանակի խաղալիք,
Ու անհայտ են միշտ մեզ համար
Օրն ու սերը մեր գալիք:

- 5 Մեկ էլ տեսար, քո սիրելին
Ընկալ օտար ու հեռու,
Պատահեցիր ուրիշ մեկին
Ու ժպտացիք իրարու:

- Բայց չի տևում այդ էլ երկար՝
10 Նոր օր, նոր մարդ, նոր ակիք,
Ու ծփում ենք մենք անդադար,
Ժամանակի խաղալիք...

Ճ Ա Խ Ա Ր Ա Կ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Մանի՛, մանի՛, ճախարակ,
Նըստենք բանի, ճախարակ,
Անտերին տեր, ճախարակ,
Որբերին հեր, ճախարակ:

- 5 Լուսնյակը դուրս է եկել,
 Աչքերիս լուս է եկել:
 Լուսնի լուսով մանեմ ես,
 Սիպտակ ոստեր տնեմ ես,
 Աղքատ օրով ու լացով
10 Որբեր պահեմ մանածով:

Մանի՛, մանի՛, ճախարակ,
Նըստենք բանի, ճախարակ,
Անտերին տեր, ճախարակ,
Որբերին հեր, ճախարակ:

Դ Ժ Ա Ր Տ Ա Ր Ի

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

- Վարի՛, դուժան ջան, վարի՛,
Շատ է դժժար էս տարի.
Պապին տարան քյոխվի դուռ,
Հարկ են ուզում. — տո՛ւր հա, տո՛ւր...
- 5 — Կըտամ, քյոխվա, փող չունեմ:
— Չունե՞ս, Շեկոն կըտանեմ:
— Ամա՛ն, քյոխվա, քեզ ղուրբան,
Շեկոն գընա թող գուժան,
Գաթնան անենք վար ու ցանք,
10 Կալը կալսենք, բերենք տանք:
Գարունքը ետ գառաւ էլ,
Դուժան լըծվեց — հորովե՛լ...
Վարի՛, դուժան ջան, վարի՛,
Դատենք ցորեն ու դարի,
15 Տանենք ածենք քյոխվի փեշ,
Որ չըտանի մեր գոմեշ:

ԳԱՐՆԱՆ ԱՌԱՎՈՏ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Բարի շուտի զանգեր զարկին
Զընգզընգալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ.
Հուար բացվեց մեր աշխարհին
Ճըղճըղալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

- 5 Հովտում առուն խոխոջում է
Գըլգըլալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ.
Քամին բարակ շրնկշրնկում է
Զըլգըլալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

- 10 Կռունկն եկավ երամ կապած
Կըռկըռալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ,
Կաքավ քարին լուս է կարդում,
Կըղկըղալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

- Հարսն ու աղջիկ հանդերն ելան
Շորորալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ.
15 Ծաղկանց բուրմունքն անմահական
Սըժսըժալեն անո՛ւշ, անո՛ւշ:

1909

Վ Ա Յ Ր Է Ձ Ք

Քառասուն տարի բռնած ճանապարհ՝
Շիտակ, անվեհեր
Գրնում եմ ես լեր—
Դեպ Անհայտը սուրբ, աշխարհքը պայծառ:

5 Քառասուն տարի ճամփովն ահարկու
Անցել եմ էսպես
Ու հասել եմ ես,
Խաղաղությանն եմ հասել ես հոգու:

Թողել եմ ներքև, մեծ լերան տակին,
10 Ե՛լ փառքը, և՛ դանձ,
Ե՛լ քեն, և՛ նախանձ—
Ամենը, ինչ որ ճընշում է հոգին:

Ել էն ամենը, արդ. նայում եմ ես—
Տեսնում եմ նորից
15 Իմ լերան ծերից—
Էնպես հասարակ, դատարկ են էնպես...

Ել ես իմաստուն ու բեռն թեթև,
Անհոգ ծիծաղով,
Երգով ու տալով
20 Իջնում եմ զըլլարթ իմ լերան ետև:
Փետրվարի 7.

Ա. Վ. Ե. Ր Ա. Կ Ո Խ Մ

Մոլոր, մենակ ես շրջում եմ
Ավերակում հայրենի,
Աչք եմ ածում ու հիշում եմ
Անցած կյանքը վաղեմի:

- 5 է՛, աշտուկ էլ ժամանակով
Շեն ու կենդան է եղել,
Ուրիշ օրով, ուրիշ կյանքով,
Ուրիշ մարդիկ են ապրել:

- Ահա նըրանց տեղ-տըները
10 Հուռ-չուռ փոսեր ցիրուցան,
Ահա նըրանց շիրիմները,
Մամուտ, անշուք, աննըշան:
Ահա մեծի ապարանքը
Ու ամբողջը կիսավեր,
15 Ահա նըրանց խաղաղ վանքը,
Աղոթում է կարծես դեռ...

- Մթնշաղը գետինն առել,
Հուռ է աշխարհք-արարած.
Բեկորներին աչքերս հառել
20 Մըտածում եմ շրվարած:
Հին դարերի մըշուշի մեջ
Նըշմարում եմ ես ահա
Փարթամ քաղաք, տներ անվերջ...
Մեծ պալատներ... ու սըրահ...

- 25 Ու սըրահը ճոխ դարդարված
Վառվում է ուշ գիշերով...
Էն սրահում, լուսավորված
Բյուրեղյա թանկ ջահերով՝
Հայրենիքի ազատանին
- 30 Հավաքվել է խընջույքի,
Տոն է տոնում, տո՛ն հաղթության
Իր հավատի ու ղենքի...

- Ու փափկասուն տիկիները
Հանդիսավոր ընթացքով
- 35 Ճեմ են առնում, աչք են ածում,
Սեր են թափում հայացքով:
Պարիկները պար են պարում
Ու դուրում են համարձակ,
Ու թընդում են մեծ սըրահում
- 40 Երգ ու նըվագ ներդաշնակ...

«Վո՛ւյ...», «Վո՛ւյ...», բուն էր, վայեց ահա...
Մութն է: Ու ես գըլխիկոր
Էն ավերակ քաղքի վըրա
Կանգնած, ինչպես մի բեկոր...

PARODIA

Հովհ. Հովհաննիսյանի «Իմ հայրենիքը տեսե՛լ ես,
ասա՛»... քանաստեղծության

«Իմ հայրենիքը տեսե՛լ ես, ասա՛...»

Տեսե՛լ ես արդյոք այն բլուրները,
Ուր ճոխ ծաղկում է մշտական դարուն,
Ուր թալանում են մերոնք ու այլերը,
5 Ուր հոսում է միշտ արցունք ու արյուն:

Տեսե՛լ ես արդյոք այն աչքիները,
Ուր իբրեւ դոհար խաղողն է հասնում,
Որից դատարկ են նըստում տերերը,
Որ միշտ ցեցերի զըրպանն է լըցնում:

10 Տեսե՛լ ես ծերուկ ժայռերի միջով
Կատաղած անցնելիս գետը փրփրելած.
Վախե՛լ ես անցնել կոտորած կամուրջով,
Նստե՛լ ես արդյոք ամփին մոլորված:

Տեսե՛լ ես դյուլը հովտի մեջ մենակ
15 Ու շուրջը փրուված հին աղբակույտեր.
Տեսե՛լ ես ո՛նց են այնտեղ շարունակ
Կըռվում, կեղեքում քյոխվեն ու տերտեր:

Եվ դու տեսե՛լ ես նրա գանձն անդին,
Հարավի դուստրը—խըղճուկ արբարած,
20 Լոռթյան կնիքն իրեն շըրթունքին
Ու ինքը ամբողջ կեղտի մեջ կորած:

Տեսե՞լ ես նրա եպիսկոպոսին
Դեմքին դոհովթյան տափակ կնիքը՝
Գիտե՞ս ինչ զարդ է թաղման հանդեսին,
25 Եվ կամ ի՞նչ արժե մատի մատնիքը:

Եվ դու տեսե՞լ ես նրա դազեթը,
Որ աղատ միտք է վաճառում հային.
Զգո՞ւյշ, բարեկամ, չըվիճես հետը,
Թե չե՝ կըմատնի քեզ պոլիցիային...

30 «Իմ հայրենիքը տեսե՞լ ես, ասա՛...»

Ս ՈՒ Ա. Կ Ի Վ Ի Շ Տ Ը

(ԺՈՂՈՎՐԻՄԱԿԱՆ)

- Մի օր տեսաւ օտար թըռչուն՝
Սոխակ կուլար կուց-կուց արուն.
— Ինչո՞ւ, ասաւ, սոխա՛կ սիրուն,
Ինչո՞ւ կուլաս կուց-կուց արուն.
5 Ինչո՞ւ, մինչ ե՞րբ դու երերուն,
Տըխուր կուլաս շոր թրփերուն,
Աշխարհ ամեն վառ քո սիրուն,
Էդ ճրուվա՛ն քո երգերուն,
Հասկա ինչո՞ւ դու օրն ի բուն,
10 Էս լուս ու մութ առավոտուն,
Էս շատ անուշ վով հովերուն
Այս ու վախով կուլաս արուն:
— Ի՞նչ կըխոսես, օտար թըռչուն,
Խենթ ու խելառ դու ցընորուն.
15 Ձըմե՛ռ նստեց մեր սարերուն,
Կըտրեց ջըրիկ աղբյուրներուն,
Կըտրեց հոտիկ ծաղիկներուն,
Կըտրեց ձենիկ իմ ձագերուն,
Ի՞նչպես չըլամ կուց-կուց արում:
20 Էլի ասաւ օտար թըռչուն.
— Հերիք դու լաս, սոխա՛կ սիրուն,
Հերիք դու լաս կուց-կուց արուն.
Էլի կուգա քեզ նոր գարուն,
Արև ծագե էս վայրերուն,
25 Հալին ձյուներ մեր սարերուն,
Բացվին ջրեր աղբյուրներուն,
Ու շուրջ առած քո ձագերուն
Բարև կուտաս ծաղիկներուն:

Գ Ա Ր Ն Ա Ն Հ Ր Ա Վ Ե Ր

Բացվում են դարնան

Օրերը պայծառ.

Կըգա՞ս, իմ ընկե՛ր,

Գնանք դեպի սար,

- 5 Գրնանք դեպ աշնտեղ, երկնահաս վերև,
Կյանքը լաշնարձակ, երկինք ու արև...

Փըթթում են դարնան

Ծաղկունքը վառ-վառ.

Վե՛ր կաց, վե՛ր, ընկե՛ր,

- 10 Ելնենք դեպի սար.

Հաղար գույներով, հաղար-հաղար ցեղ

Ժըպտում են նրանք ու բուրում աշնտեղ....

Կանչում են դարնան

Հավքերն անհամար.

- 15 Գնա՛նք, իմ ընկե՛ր,

Թռչենք դեպի սար,

Երգենք նրանց հետ, երկնահաս վերև,

Կյանքը լաշնարձակ, ծաղիկ ու արև...

ՄԱՆՈՒԿՆ ՈՒ ԶՈՒՐԸ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Ամպոստ սարեն ուրախ ձենով
Զուր է գալիս, անցնում շենով:
Մի թուխ մանուկ դուրս է վաղել,
Ձեռքն ու երես պաղ լըվացել,
5 Լըվացել է ձեռքն ու երես,
Ու դարձել է՝ խոսել էսպես:

— Դու ո՞ր սարեն կուգաս, ջըրի՛կ,
Իմ պաղ ջըրիկ ու անուշիկ:
— Ես էն սարեն կուգամ մըթին,
10 Որ հին ու նոր ձյունն է գլխին:

— Դու ո՞ր առուն կերթաս, ջըրի՛կ,
Իմ պաղ ջըրիկ ու անուշիկ:
— Ես էն առուն կերթամ զվարթ,
Ուր ափերն են շուշան ու վարդ:

15 — Դու ո՞ր այգին կերթաս, ջըրի՛կ,
Իմ պաղ ջըրիկ ու անուշիկ:
— Ես էն այգին կերթամ դալար,
Որ տերն է ժիր մեջն այգեպան:

1 9 1 1

Գ Ա Ր Ն Ա Ն Հ Ր Ա Վ Ե Ր

Բացվում են դարնան

Օրերը պայծառ.

Կըզա՞ս, իմ ընկե՛ր,

Գնանք դեպի սար,

- 5 Գընանք դեպ աշնտեղ, երկնահաս վերև,
Կյանքը լայնարձակ, երկիրն ու արև...

Փըթթում են դաբնան

Ծաղկունքը վառ-վառ.

Վե՛ր կաց, վե՛ր, ընկե՛ր,

- 10 Ելնենք դեպի սար.

Հազար գույներով, հազար-հազար ցեղ

Ժըպտում են նրանք ու բուրում աշնտեղ...

Կանչում են դարնան

Հավերժն անհամար.

- 15 Գնա՛նք, իմ ընկե՛ր,

Թռչենք դեպի սար,

Երգենք նրանց հետ, երկնահաս վերև,

Կյանքը լայնարձակ, ծաղիկ ու արև...

- 25 Էն, որ սարերն էր հասել,
Քամին հկալ գում արալ,
Էն, որ ձորերն էր անցել,
Հեղեղն հկալ ու տարալ,
Ա՛յ քուրիկնե՛ր,
30 Ա՛յ հալքե՛ր:

II

- Էլ ո՞նց անեմ, էլ ի՞նչ անեմ էն բընում.
Հանդիստ շունեմ, դադար շունեմ էն բընում:
Ձօրը մենակ՝ չեմ զիմանում էն բընում,
Գիշերն անտակ՝ չի լուսանում էն բընում.
35 Անցած օրերն եկել նորից էն բընում,
Գեւ հն դառել, ուտում են ինձ էն բնում:
Էլ չի մընում իմ սըրտիկը էն բընում,
Յավով լիքը, լացով լիքը էն բընում:

III

- 40 — Սև կաքավիկ, ո՞ւր պիտի դու նըստես հիմա՞
— Չորուկ բարդի ծառի վրա:
— Սև կաքավիկ, թե որ նըրա տերը դա՞ ո՞ւր:
— Լացող ուռու ճյուղքին տըխուր:
— Սև կաքավիկ, էն տեղից էլ քշեն որ քե՛զ:
— Կըրակ կըլենեմ, կէրեմ ինձ իս...

IV

- 45 Վա՛յ կաքավիկ,
Սև կաքավիկ,
Չալիկ-մալիկ
Սիրուն հավիկ:
50 Վա՛յ քո հուտին,
էն խորտին,
Վա՛յ սըգավոր,
Իր մոր սըրտին:

Էլ չես կարդում
55 Հանդ ու արտում,
Մեր սարերից
Կերթաս տըրտում:

Վա՛յ կաքավիկ,
Սև կաքավիկ,
60 Վա՛յ իմ կորած
Սիրուն հավիկ:

- Հողմերի առջև ցրրւլած, հալածւլած,
Քարեքար զարկւլած, տանջւլած ու հյուծւլած
Ի՞նչ է ուզում նա զալուկ շրթնոնքով,
Անվերջ բողոքով, ամպոր խնդիրքով.
5 Իր փառքն է ուզում, ին թագն ու դահուկք...
— Իր կյանքն է ուզում, իր պատիւն, իր գույք.

• • • • •
• • • • •

- Ո՛չ, հանգիստ, հողի՛ս, իզուր չի ոչինչ.
10 Ոչ ծիւ ու ծաղիկ, ոչ արեւ ջինջ,
Ոչ խոսքն հանճարեղ, ոչ երգը քնքուշ,
Կա մեծ ու զըվարթ, իմաստուն մի ուժ,
Որ մոլթն աշխարհքից տանում է մարդուն
Դեպի Լույս աշխարհք, սեր, եղբայրություն...
15 Ամեն մի շարիք ունի իրեն վերջ
Ու կա հատուցում ամեն գործի մեջ.
Կա մխիթարանք տառապող հոգուն,
Հացող աչքերին կա հանգիստ ու քուն...

Տաղով եկա՛վ,
Ախով դնաց Սալաթ-նովան.
Երգով եկա՛վ,
Վերքով դնաց Սալաթ-նովան.
5 Սիրով եկա՛վ,
Սրով դնաց Սալաթ-նովան.
Սիրով մնաց Սալաթ-նովան:
Ապրիլի 7.

ԹԵՊԵՏ ԵՎ ԲԱՆՏԸ ՄԵԶ ՇԱՏ
ՀԱՐՎԱՅԵՑ...

Թեպետե բախտը մեզ շատ հարվածեց
երկար դարերով, ահեղ հարվածով,
Թեպետե էսպես ցրվեց, տարածեց,
Ձգեց հողեղող, փրռեց ծովեծով,

- 5 Վկա է սակայն բովանդակ երկիր,
Որ մենք կարեւոր տարում ենք կրկին,
Եվ ուր հասնում է հայի գիրքն ու գիր—
Կենդանի է դեռ հայության ոգին:

- Եվ թարմ աղմուկով մանկունք մեր մատաղ
10 Առաջ են խաղում լուսավոր տենչով,
Եվ թնդում են դեռ հայի երգն ու տաղ
Հարազատ լեզվով, հայրենի շրնչով:

- Եվ իր փրլատակ տըների տակից
Ելնում է ահա հզոր ժողովուրդ,
15 Իր վեհ ճակատին տանջանք ու թախիծ,
Խորունկ հայացքում մեծ կյանքի խորհուրդ:

- Ո՛վ դուք սրբազան Մասիս, Արագած,
Էդ ձեր երկնամուկ գոհար թաղերով,
Եվ, որ նրանցից վերև խոյացած
20 Փայլատակում եք լույս-պըսակներով—

Սահակ ու Մեսրոպ, և շատ պանծալիք,
Որ լըցրիք Հայոց աշխարհքն ու սրտեր
Լուսավոր կյանքի սիրով երջանիկ
Ու ձրդտում տըլիք— ձրդտել ղեպի վեր,

25 Քանի որ դուք կաք, քանի կըմնաք,
Հոյակապ սյուներ հայության ոգու,
Մենք միշտ անսասան առաջ պիտ գնանք,
Ինչքան մեր ճամբան լինի ահարկու:

30 Եւ տոն կըտոնենք էսպէս խնդագին,
Եւ թող իմանա բովանդակ երկիր—
Ապրում է անմեռ հայությունը հին,
Ապրում են անմահ իրեն գիրքն ու գիր:

ԾԱՂԻԿՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

(ՀԱՏՎԱԾ)

Մեծ գոլն ընկաւ, ձրնհալն ընկաւ,
Հողը շրնչեց, զեփոյունն եկաւ,
Արեն ելաւ վառ ճառագած,
Հարցմունք տրաւ հողին հակված.

Ա.բ.բ

5 — Սիրուն աղջիկ, ի՞նչ զըրկեմ քեզ:

Աղջիկը

— Ես ծաղիկներ կուղեմ պես-պես:

Ա.բ.բ

— Ա՛յ աղբյուրներ, ա՛յ գետակներ,
Սառցի ներքե քընած եք դեռ.

Դո՛ւրս եկեք, դո՛ւրս,

10 Շո՛ւտ, դեպի լուս,

Նոր աշխուժով

Ու նոր ուժով

Կարկաչեցեք

Ու կանչեցեք

15 Հողում քընած սիրուններին՝

Ծաղիկներին ու ծիլերին:

Ջրերը

— Վո՛ւշ-վո՛ւշ, վո՛ւշ-վո՛ւշ,

Էս ի՛նչքան ուշ...

Աղջի՛, աղջի՛, ծիլ-ծաղիկներ,

20 Քա՛նի քընեք, վե՛ր կացեք, վե՛ր,

Խընկած աղիկ,

Ծընկած աղիկ,

Արևքուրիկ

Շար-շարուրիկ

- 25 Հասմիկ, հափրուկ,
 Ամանկոտորուկ,
 Հորոտ-մորոտ,
 Աղափնարոտ,
 Կոճղեզ, ճանդուկ,
 30 Քուրդ, ճարճատուկ,
 Հարսնածաղիկ,
 Ոսկեծաղիկ,
 Խաշխաշ, ծըծուկ,
 Վարդ, երիցուկ,
 35 Մուշկ-վաղմեհուկ,
 Պուտ, վառվրուկ,
 Շըրվան, մրրվան,
 Շուշան, ուհան,
 Ապրեմ-չապրեմ,
 40 Բուրեմ-մարեմ...
 Քանի՞ քրնեք հողի միջին,
 Եկեք էստեղ, սարի լանջին,
 Առվի ափին, հով ըստվերում,
 Ժայռի տակին, հովիտներում,
 45 Կանաչ խոտով,
 Անուշ հոտով,
 Ծիծաղեցեք
 Ու ծաղկեցեք:

Ծաղիկները

- Բարե, բարե, կարմիր արե,
 50 Ա՛խ, ի՛նչ լավ է դեպի վերե—
 Աղա՛տ, լո՛ւյս, տա՛ք,
 Կապո՛ւյտ, հըստա՛կ...

Արևը

- Սիրո՞ւմ եք ինձ...-

Ծաղիկները

- Ա՛խ էնպես եմ սիրում,
 55 էնպե՛ս,
 Էլ առանց քեզ չեմ ապրիլ ես...
 — Ես քեզ հետ եմ ուր որ գընաս...
 — Ես կըտըլսրեմ՝ որ հեռանաս...

Ա.Բ.Լ.Բ

— Ասլա եթե ձեզ համբուրե՞մ...

Մաղիկները

— Ես հաճույքից կըկարմրեմ...

60 — Ես կըբուրեմ...

— Ես կըմարեմ...

Ա.Բ.Լ.Բ

— Ա՛յ անուշներ,

Ա՛յ քընքուշներ,

Ասլրեմ-չասլրեմ, բուրեմ-մարեմ.

65 Բաժակներդ բացեր իմ դեմ,

Հաղարս գունի, հաղար ձեի,

Պայծառ, ծավի ու ծարավի,

Լըցնեմ շուղով,

Գոհար ցողով,

70 Ջերմ եթերով,

Նուրբ թըրթիռով,

Կյանքի հյութով,

Խունկի հոտով,

Ա՛յ անուշներ,

75 Ա՛յ քընքուշներ...

Աղջիկը

— Էս ի՞նչ անթիվ ծաղիկներ կան.

Ոսկի-դեղին, կարմիր, դեղձան,

Մուռ, ծիրանի, ճերմակ, պուռ-պուռ,

Ալ, նարընջի, մավի, կասպուռ,

Բացվել, լըցվել, ծաղկել են վառ,

Ողջ ինձ համա՛ր, ողջ ինձ համա՛ր...

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ .

Վեր է կացել հին վիշապը նոր թափով,
 Վեր է կացել վերջին մոլի տագնապով,
 Սրյունըռուշտ, ոճիրներով ահավոր
 Մահ է շընչում լեռներն ի վեր ալևոր:

5 Ու նրա դեմ ելած անզուսպ, անսահման,
 Հորձանք տալով ամեն կողմից՝ հայության
 Հին հին հույսերն ու հուղմունքը դարավոր
 Մահս են լինում լեռներն ի վեր ալևոր...

Ու լեռները պառաւ մոր պես վերստին
 10 Սրնոտում են գլուխները իրենց հին,
 Միշտ խորհելով ամպերի տակ սեականած,
 Որ հենց իրենց հառաչանքն են կուտակված...
 Հսկաները.

Շուռ է դալիս ծանր քարը
Մեր մոր կրթօրից տենչավառ,
Վեր է կենում մեր աշխարհը
Ավերներից անհամար...

- 5 Մտիկ տվեր՝ ինչ վեհ պատկեր
Մեծ հիացման արժանի,
Էսքան դարեր նա քարի տակ
Դեռ շրնչում է կենդանի.
Ու աչքերը, թեև լացոտ,
10 Լիքն են կյանքով ու հույսով,
Ու հույսերը համակ ազնիվ
Լիքը բարով ու լուսով...

- Տեսեք, թեև ծվեն-ծվեն
Ծիրանի է իր հազին,
15 Ու ցոլում է իր ճիգերեն
Ազնվական իր հողին...
Ամեն շարժում դեպի կյանքն է,
Ամեն ձգտում՝ դեպի վեր,
Աչքերն էն կողմ, ուր ծաղկում են
20 Ընտիր ազգերն ու ցեղեր...
Հունիսի 14.

ԱՂԹԱՄԱՐԻ ԿՂՁՈՒՄ

Սըրտիս խորքերեն
Հովեն թե ծովեն
Մի ձեն եմ լըսում.—
Ո՛նց է մի աղջիկ
5 Մեղմ ու հանդարտիկ
Անվերջ արտասվում:

Կռպիտ աշխարհ է,
Մարդը միշտ շար է,
Կյանք է կործանում,
10 Կյանքն էլ կործանված
Որ անցավ գնաց,
Էլ ետ չի դառնում...

Սըրտիս խորքերեն
Հովեն թե ծովեն
15 Մի ձեն եմ լըսում.—
Ո՛նց է մի աղջիկ
Մեղմ ու հանդարտիկ
Անվերջ արտասվում:

«Թամա՛ր... Ա՛խ, Թամա՛ր...»
20 Իզո՛ւր... ոչ մի բառ...
Զի պատասխանում:
Սերը որ կորավ,
Սիրտը որ մեռավ,
Արցունքն է մնում...

25 Սըրտիս խորքերեն
 Հոգին թե ծոգին
 Մի ձեն եմ լըսում.—
 Ո՞նց է մի աղջիկ
 Մեղմ ու հանդարտիկ
 Անվերջ արտասովում...

Հունիսի 16.

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՍ ՀԵՏ

- Վաղուց թեև իմ հայացքը Անհայտին է ու հեռում
 Ու իմ սիրտը իմ մտքի հետ անհուններն է թափառում,
 Բայց կարոտով ամեն անգամ երբ դառնում եմ դեպի քեզ՝
 Մըղկըտում է սիրտըս անվերջ քո թառանչից աղեկեղ,
 5 Ու դաղթական դավակներիդ լուռ շարքերից ուժասպառ,
 Ե՛վ գյուղերից, և՛ շենքերից՝ տըխո՛ւր, դատարկ ու խավար,
 Զարկվա՛ծ հայրենիք,
 Զըրկվա՛ծ հայրենիք:
- 10 Խըռնրվում են մըտքիս հանդեպ բանակաները անհամար,
 Տըրորում են քո երեսը, քո դաշտերը ծաղկավառ,
 Ու ջարդարար ոհմակաները աղաղակով վայրենի,
 Ավարներով, ավերներով, խընջույքներով արյունի,
 Որ դարձըրին քեզ մըշտական սև ու սուգի մի հովիտ,
 15 Խեղճ ու լալկան քո երգերով, հայացքներով անժըպիտ,
 Ողբի՛ հայրենիք,
 Որբի՛ հայրենիք:
- Բայց հին ու նոր քո վերքերով կանգնած ես դու կենդանի,
 Կանգնած խոհո՛ւն, խորհըրդավոր ճամփին նորի ու հընի.
 Հառաչանքով սըրտի խորքից խոսք ես խոսում աստծու հետ
 20 Ու խորհում ես խորին խորհուրդ տանջանքներում շարազետ,
 Խորհում ես դու էն մեծ խոսքը, որ տի ասես աշխարհքին
 Ու պիտ դառնաս էն երկիրը, ուր ձըգտում է մեր հոգին—
 Հույսի՛ հայրենիք,
 Հույսի՛ հայրենիք:

- 25 Ու պիտի դա հանուր կյանքի արշալույսը վառ հագած,
 Հազար-հազար լուսապայծառ հոգիներով հառազած,
 Ու երկնահաս քո բարձունքին, Արարատի սուրբ լանջին,
 Կենսաժըպիտ իր շողերը պիտի ժրպտան առաջին,
 Ու պոետներ, որ չեն սրբո՞ծել իրենց շուրթերն անեծքով,
- 30 Պիտի գովեն քո նոր կյանքը նոր երգերով, նոր խոսքով,
 Ի՞մ նո՞ր հայրենիք,
 Հըզո՞ւր հայրենիք...

Բ Ա Ր Ձ Ր Ի Յ

Իմ բարի սրբախ էն մեծ խոհերից,
 էն մեծ խոհերի անհուն խորերից՝
 Կամեցա՛վ՝ ելա՛վ իմ հըղոր հոգին,
 Որ բարձրից նայի տատժու աշխարհքին:

5 Ու պայծառ ցոլաց դեպ վերին աշեր՝
 Մարդկային ամեն հընարքներից վեր,
 Վեր ամեն շուքից և շամանդալից՝
 Մինչև լուսեղեն ոլորտն անթափիծ:

Ու իր հարադատ բարձոճիցը լույս՝
 10 Անշար, անաշար, անդորր ու անհույզ՝
 Պարզ, ամենատես հայացքովը նա
 Ճառագեց նեքե՛կ՝ աշխարհքի վըրա:

Տեսա՛վ աշխարհքը՝ գեղեցի՛կ, անվի՛րջ,
 Եվ հայրենիքներն անձուկ նըրա մեջ,
 15 Եվ աստվածները նըրանց զանազան,
 Եվ սուրբերը խիստ, խըտրող ու դաժան:

Տեսա՛վ ուտում են ամենքն ամենքին.
 Ամեն հայրենիք՝ իրեն, դավալին,
 Եվ իր պաշտողին՝ ամեն մի աստված,
 20 Եվ կյանքը տանջանք, ցավ համատարած:

Ու ոչ մի երկիր չըկա հանդչելու—
Խոր, արարչական հանդիստն անխըռով,
Ու ոչ մի անկյուն չըկա շընչելու
Շունչն աստվածային՝ լի անվերջ սիրով...

25 Անսպասում վըշտով վերը բռնին հայեց
Իմ էս մեծ սըրտին՝ աշխարհից էլ մեծ,—
Անսահման աշխարհք, և սեր ընդհանուր,
Նվ մարդը ուրախ, և երգ ամենուր...

30 Ու իջավ նորից էնտեղ հանդչելու—
Խոր, արարչական հանդիստն անխըռով,
էնտեղ հանդչելու, էնտեղ շընչելու
էն մեծ խոհերով, էն անվերջ սիրով...

Դեկտեմբերի 20.

1916

ԳԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

(ՆՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

- Բաբելոնի գետեղերքին նըստել էին նրանք դերի,
Հիշում էին իրենց Սիոնն, Երուսաղեմն ու լալիս,
Կախել էին տավիղները վեր՝ Ճյուղերին ծառերի,
Հիշում էին անցած փառքերն, անցած երգերն ու լալիս։
- 5 — Առե՛ք տավիղն, երգե՛ք, տեսնենք երգերը ձեր Սիոնի.
Ասում էին գերիչները Իսրայելի որբերին,
Ու՛ սըրբելով նըրանք լացը իրենց տխուր աչքերի՝
Տավիղն առած երգում էին օտար գետի ափերին։
- 10 — Ո՛վ սըրբազան Երուսաղեմ, ըսկիզբը մեր երգերի,
Եվ քեզ, Սիոն, մեր սըրբություն, թե մոռանանք մենք երբեք,
Թող մոռանա մեզ մեր աջը, հավետ մընանք մենք գերի,
Թող չըտեսնենք մենք հավիտյան ոչ խնդություն և ոչ երգ...
— Ո՛վ անօրեն դու Բաբելոն, երեսկ բազկին ռիսառու,
Որ կըղարկի աչքիդ առաջ դավալներդ քարերի,
- 15 Երեսկ օրին, երբ կըղարթնի Իսրայելի Եհովան
Ու կըլսի հառաչանքը մեր գերեվար քընարի...
Էսպես նըրանք երգում էին իրենց վըրեժն ահարկու,
Ու զարմանքով հարցնում էին գերիչները մեկմեկու.
— Մի՞թե դեռ էլ կենդանի է Իսրայելը աշխարհում,
- 20 Մի՞թե նըրան չըսպանեցինք պատերազմի դաշտերում...

ԳԺՈՒԽԻ ԷԱՆԳԵՊ

- Հո՛ւշ. հասաւ օրը՝ վերջի՛ն, ահա՛վո՛ր.
Արբով ու հըրով բացվում են էսօր
Հայոց դժոխքի դռներն ամբարիակ,
Սարսափի պիտի աշխարհքը համակ...
5 Ո՛հ, ի՛նչքան մոլին է. դարձահոտ ու պաղ...
Ինչքան ոսկորնե՛ր, կրճախքներ անվաղ...
Էլ ի՞նչ կա հեռվում... հեռվի խավարում...
Ո՛վ է իմանում... ո՛ւմ աչքն է զորում...
Մեջտեղը մենակ, ժեռուտ բարձունքին,
10 Հողմերի առջև կանդնած է մի կին.—
Որդու արյունը իր ձեռքն են տրվել.
— Խըմի՛ր սուլթանի կենացը դու ել...
Եվ նա, որ մարդ էր ու մայր էր երեկ,
Այժմ, էն ժայռին կանդնած կխամերկ,
15 Անուժ ու ապուշ խեղագար է մի,
Բաժակը ձեռքին, որ պիտի խըմի...
Կանգնած է մենակ, և լուկ մոլեղին
Հողմերն են ոռնում ու նըրանք շորս դին...
Բայց՝ հո՛ւշ. լսությո՛ւն... մըթին, ահա՛վոր
20 Երկինք են նայում կրճախքները շոր,
Ու իրենց կարկամ շըրթունքները բաց՝
Խոսք են ասելու աշխարհքի դիմաց,
Խո՛սք, որ չի լըսված գեռես լուսնի տակ...
Սարսափի պիտի աշխարհ բովանդակ...

Հ Ո Գ Ե Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

Ու վեր կացա ես, որ մեր հայրենի օրենքովը հին՝
 Վերջին հանգիստը կարդամ իմ ազգի անբախտ զոհերին,
 Որ շեն ու քաղաք, որ սաբ ու հովիտ, ծովից մինչև ծով
 Մարած են, մեռած, փրոված ու ցրոված հազար հազարով...

- 5 Ու կըրակ առա հայոց հրդեհի կարմիր բոցերից,
 էն խաղաղ ու պաղ երկնքի ծոցում վառեցի նորից
 Մասիսն ու Արան, Սյուանն ու Արմանց, Նեմրուժ, Թանգուրեք,
 Հայոց աշխարհի մեծ կերոնները վառեցի մեկ-մեկ,
 Սուրբ Արագածի կանթեղն էլ, ինչպես հեռավոր արև:
 10 Անհաս, աննրվազ, միշտ վառ ու պայծառ, իմ գըլխի վերև...

- Կանգնեց խոժոռ, մենակ ու հաստատ, Մասիսի նըման,
 Կանչեցի թըշվառ էն հոգիներին՝ ցրոված հավիտյան
 Մինչև Միջագետք, մինչև Ասորիք, մինչև Մովն Հայոց,
 Մինչև Հելլեասպոնոս, մինչև Պոնտոսի ափերն ալեկոծ:
 15 — Հանգե՛ք, իմ որբե՛ր... իզո՛ւր են հուզմունք, իզո՛ւր և
անշահ...

Մարդակեր դադան՝ մարդը՝ դեռ երկար էսպես կը մնա...

- Աջիցըս Եփրատ, ձախիցըս Տիգրիս՝ ահեղ ձեներով,
 Սաղմոս կարդալով՝ անցան, գընացին խոր-խոր ձորերով,
 Ամպերն էլ ելան Ջիրավի ձորից, հըսկա բուրլառից,
 20 Ճանապարհ ընկան Ծաղկանց սարերից, Հայկական պարից,

Բույլ-բույլ, բուրավետ, շարժվեցին դեպի կողմերը հեռու,
 Գոհար ցողելու, ծաղկունք բուրելու, բուրմունք խընկելու
 Մինչև Միջագետք, մինչև Ասորիք, մինչև Մովն Հայոց,
 Մինչև Հելլեսպոնտ, մինչև Պոնտոսի ափերն ալեկոծ...
 25 — Հանգե՛ք, իմ որբեր... իզո՛ւր են հուզմունք, իզո՛ւր և
 անշահ...
 Մարդակեր դադան՝ մարդը՝ դեռ երկար էսպես կը մնա...

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՀՈԴՎԱԾԻ ՓՈԽԱՐՆՆ

Երբ խոսում են վերաստանի
Թըշնամանքից արյունոտ,
Զարմանք է ինձ պատում հայտնի,
Եվ խորին ցավ, և ամոթ:

5 Ո՛չ ապաքեն դիտեն նըրա
Ոսոխները մինչ անգամ,
Աղ ու հացն է սիրել միշտ նա,
Միշտ աշխարհքին բարեկամ:

10 Թեև պատած հազար վերքով՝
Շատ ցավեր է նա տարել,
Բայց խաչակիր իրեն ձեռքով
Դեռ ոճիր չի կատարել:

15 Եվ իր ձեռքը եթե համառ
Տարածում է հին վրկան,
Ոչ թե դաժան գործի համար,
Այլ դեպ պայծառ ապագան:

Եվ ի՞նչպես չեն տեսնում ոմանք
Նըրա ընթացքն աննըկում,
Ո՞նց են ասում. — իր բախտի տակ
20 Նա ընկել է անկանգուն:

Ո՞չ ապաքեն Կովկասն անսաստ
Պատ է կանգնած մինչ երկին,
Որ չըհաղթի բութը նըրան,
Ինչքան սուրա մոլեգին:

25 Ո՞չ ապաքեն Պոնտոսը հար
Շունչ է հոսում հով ու գով,
Որ նա հավետ մընա դալար,
Խորշակներից ապահով:

Եվ շե՞ն լըսել զեռ վըրացու
30 Երզը զըվարթ ու անհոգ,
Ո՞նց է ծաղրում նա մահացու
Ամեն հարված անողոք:

Երբ խոսում են իր տնկումից,
Բըշնամանքից արշունոտ,
35 Զարմանք է ինձ պատում անվերջ,
Եվ խորին ցավ, և ամոթ:

ԻՄ ԱՐՈՒՍՅԱԿԻՆ

Հուսապըսակ
Իմ Արուսյակ,
Ի՞նչ գեղատես
Ու ի՞նչ զըվարթ
5 Վառվրում ես
Իմ աստղազարդ,
Պայծառ ու պերճ
Գիշերվա մեջ...

Այո՛, թեև
10 Չեղավ արև
Էս պաղ կյանքում
Ու երկնքում,
Բայց բյուր արեդ
Ու բյուր ցերեկ
15 Միշտ արժեք
Էսքան շքե՛ղ,
Հըրաշագե՛ղ,
Մի գիշեր...
Հոկտեմբերի 27.

Երազեցի շարունակ
Իմ կյանքի մեջ ես մանկուց,
Ու մընացի միշտ մենակ
Պատրանքի մեջ՝ ես մանկուց:

- 5 Ես չըզտա ոչ մեկին
Երազներից իմ շքեղ,
Եվ ոչ մի մարդ, ոչ մի կին՝
Հերոսներից իմ շքեղ:

- 10 Երազեցի շարունակ
Իմ կյանքի մեջ ես մանկուց,
Ու մընացի միշտ մենակ՝
Պատրանքի մեջ՝ ես մանկուց:

Հունվարի 5.

ԴՈՒ ԶԳԻՏԵՄ... .

Դու չըզիտե՞ս՝
Ինչու եմ ես
Անբուժելի
Տըխուր էսպես:

- 5 — Ինչ ունի լավ ու սլաճառ՝
Ընկա՞ն, հանգա՞ն մի-մի, մի-մի.
Օրորանս էլ՝ միակ, որ կար,
Արնոտ եղավ ու թըշնամի...

- Դու չըզիտե՞ս՝
10 Ինչու եմ ձեզ
Քընարիս հետ
Գըրկել էսպես...

- Մըթնեց հողուս երկինքն ահհուն,
Սիրտըս պատեց մեծ շափառուկ.
15 Մեռա՞ն, կորա՞ն շուրջս ու հեռուն,
Քընարս է լոկ մեացել... և դուք...
Փեարվաբի Ծ.

Ի Մ Ե Ր Գ Ը

Գանձեր ունեմ անտա՛կ, անծե՛ր,
 Ես հարուստ եմ, ջա՛ն, ևս հարուստ,
 Ծով բարություն, շրնորհք ու սեր
 Ճոխ պարգև եմ առել վերուստ:

5 Անհուն հանքը իմ գանձերի,
 Սիրտս է առատ, լեն ու ազատ.
 Ինչքան էլ որ բաշխեմ ձերի—
 Սերն անվերջ է. բարվին՝ անհատ:

Երկյուղ չունեմ, ահ չունեմ ես
 10 Գողից, շարից, շար փորձանքից,
 Աշխարհքով մին՝ ահա էսպես
 Շաղ եմ սալիս իմ բարձունքից:

Ես հարուստ եմ, ևս բախտավոր
 Իմ ծընընդյան պայծառ օրեն,
 15 էլ աշխարհ չեմ գալու հո նոր,
 Իր տըվածն եմ առալիս իրեն:
 Հուսվարի 5.

Պ Ա Տ Ր Ա Ն Ք

Վեր է կացել էն սարում
Մեր Չալալը իր թևից.
Գընում է մութ անտառում,
Քաջ ախպիրըս ետևից:

5 Զրընգում են նըրանք խոր
էն անտառում կուսական.
Ես կանչում եմ նորից նոր,
Ինձ թըվում է, թե՛ կըգան...

20 Ձո՛ւր... վաղո՛ւց են, ա՛խ, նըրանք
Մեր սարերից գընացել.
էն զիլ ձեներն են մենակ
Իմ ականջում մընացել...

Սեպտեմբերի 9.

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՈՂԻՆ

Խունկի բուրյաճ մշշուշներում,
Մըրմունջներով պատած երգի՝
Կանգնած է նա կապույտ հեռվում՝
Վարդը կյանքի, հարսն երկընքի,
5 Եվ չըզիտեմ՝ ազո՞թք անեմ,
Թե՞ ըզմայլվեմ իր գեղի դեմ:

Համակ շընորհք ու սըրբություն,
Նայում է լուռ՝ լուռ սըրտիս մեջ,
Լույս հայացքի խորքում անհուն
10 Վառված սիրո կըրակն անշեջ...
Եվ ո՞վ կասի՝ կըրա՞կն է շատ,
Թե՞ սըրբությունն իր անարատ:

Խաչ է բըռնած իր կույս ձեռին,
Որ նըման չի ոչ մի խաչի,
15 Ու վարդն, ասես, աստվածային,
Պիտի շընչի ու կանաչի.
Մի նըշանում կապված հանդարտ՝
Տանջանքը վեհ, կյանքը զըվարթ.

Մութի թեթե քող է իջել
20 Պայծառությանն իր երկհային,
Վշտի ամպից լույս ճաճանչել,
Լույսն ըսքողվել վշտովն իր հին.
Ու չարիքն էլ, ասես, անկար,
Զարդ է դարձել իրեն համար:

- 26 Այս, առնէի եղբոր ձեռով
Բախտի ձրգած քուլը տըրտում,
Որ նա հառներ իր ողջ գեղով,
Ապրեր անփութ ին ճոխ հովտում,
Վերին Պոետն ուր որ նըրան
- 30 Կերտեց, դարձաւ ապշեց վըրան:

ՆՎԵՐ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԻՆ

Ձէ՛, չի լրտել մեծ Շոթաչի
 Երգի ձենը կաթողին
 Ու դարավոր ցավն ամեհի
 Ձի խորտակել էն հողին:

5 Թընդում է գեռ նոր ձեռքերում
 էն քնարը դովանի,
 Խընդում է գեռ նոր երգերում
 Վըրաստանը գեղանի:

— Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն ձեզ հին ու նոր
 10 Արի, բարի բնկերներ,
 Արարաւի կողմից կսօր—
 Եղբայրական երգ ու սեր:

Հին օրերի վերջալուսին,
 Արջալուսին նոր կյանքի
 15 Երգենք սըրտանց ու միասին
 Երգը հանուր բերկրանքի:

Բարձրը հընչի մեր երգը թող,
 Չարի ձենը խըլացնի,
 Հընչյուններովն իր կախարդող
 20 Երկրէ երկիր թող անցնի:

Ամեն կողմից թող ամենին
 Հըրապուրի ու բերի
 Բազմալեզու խըրախճանին
 Ծեր Կովկասի ազգերի:

25 Ելնե՛նք՝ ահսով ու ճանաչով,
Ընկեր, ախպեր, մեր ու քուր՝
Մեր քյամանչով, ուրախ կանչով
Գընանք զեպ կյանքն ընդհանուր:

Շատ, շատ արցունք թափվեց մեղնում,
30 Մեն մի կաթիլն—մի խըրատ,
Անլուռ, անդուլ էն է ասում—
Ճամփա շունի գործը վատ:

Թող՝ ով կռւղի՝ երկար-բարակ
Զոռ տա խելքին մինչեւ մահ,
35 Մենք իմաստուն—սիրենք, խնդանք,
Կյանքը էս է, ինչ որ կա:

Զարկե՛ք ուժգին մեծ Շոխայի
էն քընարը ոսկեկար,—
Մարդը ինչ տա—էն կը շահի,
40 Թող իմանա ողջ աշխարհ.—

Տեսնի քանի նոր ձենով է
հոսում մուսան էս երկրում,
Պատգամներով պայծառ ու վեհ,
Հազար ու մի երգերում:

45 Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն ձեզ հին ու նոր
Արի, բարի ընկերներ,
Արարատի կողմից էսօր—
Եղբայրական երգ ու սեր:

Ապրիլի 18.

ՍԻՐԻՈՒՍԻ ՀՐԱԺԵՇՏՐ

- Սիրիո՛ւս, երկնից ահեղ անցւոր,
 Ո՛ւրկից եկել,
 Ո՛ւր ես թեքել,
 Ո՛ւր ես ճեպում էզքան հըզոր,
 5 Անճառ թափով,
 Անձեր ճամփով,
 Դարե՛ր, դարե՛ր հաղարավոր

- Սիրիո՛ւս, երկնից շըքեղ գոհար,
 Որ խաղում ես,
 10 Փաղփաղում ես
 Ճերմակ ու բիւ լուսով քո վառ
 Ու զարդարում,
 Զըվարթ վառում
 Մեր գիշերվան ճակատը մառ—

- 15 Ի՛նչքան աչք են վըրադ հառել,
 Նայում են քեզ
 Հիմա մեզ պես,
 Ի՛նչքան աչք է նայել, մարել,
 Եվ կամ ի՛նչքան
 20 Դեռ պիտի դան,
 Որ անհայտից կյանք չեն առել

- Ո՞ւր առաջինն առավ ողջերթ
 Քեզ մեր հողից,
 Մարդու ցեղից,
 25 Կամ ո՞ւմ աչքում պիտի անհետ
 Մի օր հատնի,
 Մարի, մըթնի
 Հըրածեշտի շողըդ հավետ...
- Բարի ճամփա՛, հյո՛ւրըդ մեր հիմն.
 20 Եվ թե տեսնես՝
 Մեղնից էսպես
 Մի հարցում տուր հըզոր մահին.
 — Մարդու քանի՞
 Սերունդ կանի
 35 Մի հըրածեշտն աստեղային:
 Հունիս.

II

1 8 9 0

Անց կացա՛ն...

Օրերս թըռան, ա՛նց կացա՛ն.

Ախ ու վախով, դարդերով

Սիրտըս կերա՛ն, ա՛նց կացա՛ն:

«Հառաչանք»-ից.

Վերջացա՛վ...

Կյանքըս մաշվեց, վերջացա՛վ.

Ինչ հույս արի՛՛ լիուշ ելավ,

Ինչ խընդուխուն՝ վերջը ցա՛վ:

«Հառաչանք»-ից.

1916

Ո՞ւր կորան...

Մոտիկներըս ո՞ւր կորան,
Ինչքան լացի, ձեն ածի՝
Ձեն չի տըվին, լս՛ւտ կորան:
Հոնիս.

Ե՛տ չեկաւ...

Գընա՛ց, գընա՛ց, ետ չեկաւ,
Անկուշտ մահին, սև հողին
Գերի մընաց, ե՛տ չեկաւ:
Հոնիս.

Հիմի բացե՛լ են հանդես
Երգիչները իմ անտես.
Ջա՛ն, հայրենի՛ ծըղրիղներ,
Ո՞վ է արդյոք լըսում ձեզ:
Հոնիս.

Ծով է իմ վիշտն, անաթի ու խոր,
Լիքն ակունքով հազարավոր.
Իմ զայրույթը լիքն է սիրով,
Իմ գիշերը՝ լիքն աստղերով:

Փետրվարի 9.

Քանի՜ մահ կա իմ սրբառում,
Թափուր դահ կա իմ սրբառում.
Չէ՞ դու էլ ևս մահացու.—
Մահի ահ կա իմ սրբառում:

Նոյեմբերի 7.

Ե՛տ եկե՛ք...

Գարնան վարար դեռ եկե՛ք,
Անցա՛ծ օրեր, խի՛նդ ու սե՛ր,
Դարձե՛ք, իրար հետ եկե՛ք:

Նոյեմբերի 11.

Հին աշխարհքը ամեն օր
Հազար մարդ է մըտնում նոր,
Հազար տարվան փորձն ու գործ
Ըսկըսվում է ամեն օր:

Նոյեմբերի 11.

Ո՞վ իմանա՛ն ո՛ւր ընկանք,
Քանի՜ օրվա հյուր ընկանք,
Սերն ու սիրտն էլ երբ չըկա՛ն
Կրրա՛կ ընկանք, զո՞ւր ընկանք:

Նոյեմբերի 30.

Երազումըս մի մաքի
Մոտըս եկաւ հարցմունքի,
— Աստված պահի քո որդին,
Ո՞նց էր համը իմ ձագի...

Դեկտեմբերի 24.

Ինչքա՞ն ցաւ եմ տեսել ես,
Նենդ ու դաւ եմ տեսել ես,
Տարել, ներել ու սիրել,—
Վատը՝ լաւ եմ տեսել ես:

Դեկտեմբերի 24.

Քանի՞ ձեռքից եմ վառվել,
Վառվել ու հուր եմ դառել,
Հուր եմ դառել՝ լույս տըվել,
Լույս տալով եմ ըստառվել:

Դեկտեմբերի 24.

Մընացել է բերդը մեզ,
Հաղթանակի երթը մեզ.
Անց են կացել՝ ով կային,
Հիմի կըգա հերթը մեզ:

Դեկտեմբերի 26.

Ո՞նց է ժրպտում իմ հողին
 Չարին, բարուն,— ամենքին.
 Լույս է տալիս ողջ կյանքիս
 Ու էն ճամփիս անմեկին:

Հունվարի 4.

Ի՞նչ ես թըռչում, խեղե սի՛րտ,
 Հազար բանի հետե, սի՛րտ,
 Ես ո՞նց հասնեմ հազար տեղ
 Քեզ պես թափով, թեթե, սի՛րտ:

Հունվարի 25.

Իմ սո՞ւր, արթուն ահանջում
 Մի խոր ձեն է միշտ հընչում,
 Անհո՞ւն, անքո՞ւն կարոտով
 Իրեն մոտ է ինձ կանչում:

Հունվարի 26.

համբար արդ հրապարակ, արդ՝ հոգս աւելի,
հոգս, հոգս ու ուղարկող, այս անուշ արդիւնք.
Հոգս հոգի արդի խոսք, ուղարկող հոգի,
Հոգի արդարաւ արդի խոսք ու հոգի արդարեւ:

11

Լինե՛ր հեռու մի անկյուն,
Լինե՛ր մանկան արդար քուն,
Երազի մեջ երջանիկ,
Հաշտ ու խաղաղ մարդկություն:

Փետրվարի 2.

Մի հաւք զարկի ես մի օր.
Թըռա՛ւ, զընաց վիրավոր:
Թըռչում է միշտ իմ մըտքում
Թե՛ր արնոտ ու մոլոր:

Փետրվարի 2.

Երկու շիրիմ իրար կից,
Հաւերժական լուռ զըրկից,
Թախծում են պաղ ու խորհում
Թե՛ ի՞նչ տարան աշխարհքից:

Փետրվարի 4.

Ո՛ւ է ձեռքով անում, ո՛ւ
Հեռվից անթիւ՛ ձեռքերով՝
— Զա՛ն, հայրենի՛ անտառներ,
Դուք եք կանչում ինձ ձեր քով:

Փետրվար.

Աշնան ամպին ու զամպին,
Մոլոր նըստած իր ճըմբին,
Լռու հանդում՝ մի արտուտ
Նայում է դեռ իմ ճամփին:

Փետրվար.

Կըլթացնում են, արտորում
Արտուտները արտերում,
Քըռչում մանուկ հոգու հետ,
Ճախրում, ճըխում եթերում:

Հունիս.

Բերանն արնոտ Մարդակերը էն անբան
Հաղար դարում հաղիւլ դառաւ Մարդասպան.
Չեռքերն արնոտ գնում է նա դեռ կամկար,
Ու հեռու է մինչև Մարդը իր ճամփան:

Նոյեմբեր.

Հե՛յ ազահ մարդ, հե՛յ անգոհ մարդ, միտքըդ երկար, կյանքըդ կարճ,
Քանի՜ քանիսն անցան քեզ պէս, քեզնից առաջ, քո առաջ.
Ի՞նչ են առել նրանք կյանքից, թէ՛ ի՛նչ տանեալ գաւ քեզ հետ,
Խաղաղ անցիր, սրախ անցիր երկու օրվան էս ճամփեդ:

Նոյեմբեր.

Դու մի անհայտ Բանաստեղծ ես, շրտեսներված մինչ էսօր.
Առանց խոսքի երգ ես թափում հայացքներով լուսավոր:
Ես էլ, ասենք, դարձանալի Ընթերցող եմ բախտավոր,
Որ կարդում եմ էդ երգերը էսքան հեշտ ու էսքան խոր:

Նոյեմբեր.

Քուն թի արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անցկացավ,
Երազն էլ, նուրբ ու խուսափուկ, վրռազ եղավ, անցկացավ.
Վրռազ անցան երազ, մութազ, ու չըհասա ոչ մեկին,
Կյանքըս թեթեւ տանուլ տրված դրազ եղավ, անցկացավ:

Դեկտեմբերի 6.

Ո՞ր աշխարհքում ունեմ շատ բան. միտք եմ անում՝ է՞ս, թե է՞ն.
Մեջտեղ կանգնած՝ միտք եմ անում, չեմ իմանում՝ է՞ս, թե է՞ն.
Աստված ինքն էլ, տարախուսած, չի հասկանում ինչ անի.
Տանի՜, թողնի՜, — ո՞րն է բարին, ո՞ր սահմանում, է՞ս, թե է՞ն:

Դեկտեմբերի 8.

1 9 2 0

Դ՞նչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին.—
Ննկեր տըլաւ, իրար կապեց էս աշխարհքում ամենքին.
Բանաստեղծին թողեց մենակ, մե՛ն ու մենակ իրեն պէս,
Որ իրեն պէս մըտիկ անի ամեն մեկին ու կյանքին:

Մարտի 30.

Երենկ էսպէս՝ անվերջ քեզ հետ—իմ կյանքի հետ լինելի.
Հազար երնկ՝ դաշտում մենակ՝ երկընքի հետ լինելի.
Բայց ո՛վ կըտա էն վայելքը՝ ինքըս ինձ էլ չըզգայի,
Ու հալվելի, ծաւալվելի, ամենքի հետ լինելի...

Մայիսի 12.

1 9 2 1

Առատ, անհատ՝ աստծու նրման՝ միշտ տեղալուց հոգնել եմ ես-
 Հոգիս ծարավ՝ սրբան-նրբան մըտիկ տալուց հոգնել եմ ես.
 Մինը պիտի դար իմ դեմը՝ ճովս ու շրուայլ անհաշիվ,
 Ամեն ճամփում ըսպասելուց ու փրնտրելուց հոգնել եմ ես:
 Փետրվարի 7.

Ես շընշում եմ միշտ կենդանի աստծու շունչը ամենուր-
 Ես լըսում եմ նրբա անլուռ կանչն ու հունչը ամենուր-
 Վեհացնում է ու վերացնում ամենալուր իմ հոգին
 Տիեզերքի խոր մեղեդին ու մըրմունչը ամենուր:
 Փետրվարի 14.

Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկու,
 Արևմուտքի լրստրուկները մեքենայի և ոսկու՝
 Իրենց հոգու անապատից խուսափում են խուռներամ
 Դեպ Արևելքն աստվածային—հալքենիքը իմ հոգու...
 Մայիսի 1.

Ամեն անգամ քո տըվածից երբ մի բան ես դու տանում,
Ամեն անգամ, երբ նայում եմ, թե ի՞նչքան է դեռ մընում,—
Զարմանում եմ, թե՛ ո՞վ շըռայլ, ի՞նչքան շատ ես տըվել ինձ,
Ի՞նչքան շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանանք մենք նորից:

Մայիսի 2.

Ասի. «Հենց լուկ էս աճյունն է ու անունը, որ ունեմ...»
Երբ ճառագեց անծայրածիր քո ժըպիտը հոգուս դեմ.
— Ի՞նչ է աճյունն էդ անկայուն, ու անունը, որ ունեմ,
Դու աստված ես, դու անհուն ես, անանուն ես ու անեմ...

Մայիսի 6.

Աստեղային երազների աշխարհքներում լուսակաթ,
Մեծ խոհերի խոյանքների հեռուներում անաբատ,
Անհիշելի վերհուշերի մըշուշներում նըրբադուտ՝
Երբեմն, ասես, ըզդում եմ ես, թե կըհասնեմ նըրա մոտ...

Մայիսի 16.

Քարծր է հընոց աշխարհքն հայոց ու Մասիսը երկնադետ.
Իմ խոր հոգին էն բարձունքին խոսք է բացել նըրա հետ—
Անհաս բանից, ըսկզբանից երբ չըկան էլ դեռ չըկար,
Մինչև վախճանն անվախճանի քնընում է դարե դար:

Մայիսի 21.

Ո՞վ անճառ մին, որ ամենին միացնում ես մի կյանքում,
Ամեն կյանքում ու երակում անտես, ամիկեզ բորբոքում,—
Ողջ ազատ են ու հարազատ էս աշխարհքում քեզանով,
Պղըք քո մեջ՝ անմահ, անվերջ՝ քեզ են երդում քո ձենով...

Օգոստոսի 3.

Պայանքըս արի հըրապարակ, ոտքի կոխան ամենքի.
Խափան, խոսպան աւ անսլրատուղ, անցավ առանց արդյունքի:
Ի՞նչքան ծաղիկ պիտի բուսներ, որ չբուսավ էս հողին...
Ի՞նչ պատասխան պիտի ես տամ հող ու ծաղիկ տըվողին...

Սեպտեմբերի 5.

Իմ կընունքին երկինքը՝ ժամ, արևը՝ ջահ սրբազան,
Ծիածանը՝ նարոտ եղավ, ամենքի սերն՝ ավազան.
Մարը եղավ կընքահայրըս, ցողը՝ մյուռոն կենսավետ,
Ու կընքողըս նա ինքն եղավ, որ սահմանեց ինձ պոետ:
Հոկտեմբեր.

1 9 2 2

Աղբյուրները հընչում են ու անց կենում,
 Ծարավները տենչում են ու անց կենում,
 Ու երջանիկ ակունքներին երազում՝
 Պոետները կանչում են ու անց կենում:

Հունիսի 9.

Տիեզերքում աստվածային մի ճամբորդ է իմ հոգին.
 Երկրից անցվոր, երկրի փառքին անհաղորդ է իմ հոգին.
 Հեռացել է ու վերացել մինչ աստղերը հեռավոր,
 Վար մնացած մարդու համար արդեն խորթ է իմ հոգին:

Հուլիսի 8.

Էնքան շատ են ցավերն, ավերն իմ սրբոտում.
 Էնքան տըրտում կորած լավերն իմ սրբոտում...
 Ձեմ էլ հիշում չար ու խավար էս ժամին՝
 Ե՛րբ են փայլել ուրախ օրերն իմ սրբոտում:

Հուլիսի 12.

III

Ա. Ղ. Վ. Ե Ս Ը

Աղվեսն եկավ բարձր սարից,
Հարցմունք արավ լիքը թառից.
Մեծ խորոզ է հարկավոր ինձ.
Քաղցած աղվեսն, ագին ծաղիկ:

- 5 Աղվեսն հագել քուրքը դեղին,
Պըտուտ կուգա շուրջը գեղին.
Ջուր կըտըրվեց տատիս լեղին.
Դեղին աղվեսն, ագին ծաղիկ:

- Աղվեսն ասավ պառավ տատին.
10 «Մըտիկ չեմ տա ձեռիդ փետին,
Կարոտել եմ թըմվիլիկ ճուտին».
Անվախ աղվեսն, ագին ծաղիկ:

- Աղվեսն եկել, նստել դեղին,
Կրկար ագին ծըռել վըղին,
15 Աչք է ձըգել մեր խորոզին...
Էն գող աղվեսն, ագին ծաղիկ:

Մին էլ կանչեց տատըս սլառաւ:
 Ամա՛ն, հասե՛ք, տարա՛ւ, կերա՛ւ...
 Գըլխիս էս ի՞նչ փորձանք բերաւ
 20 Անտեր աղվեսն, ագին ծաղիկ:

Ա՛յ իմ խորոզ, կարմիր խորոզ,
 Ման կու դայիր դոռոզ-զոռոզ-
 Փետուրդ արաւ ողջ դար ու փոս
 էն շար աղվեսն, ագին ծաղիկ:

25 Աղվե՛ս, աղվե՛ս, փոքրիկ դազան,
 Ոտներըդ կարճ ու խիստ վազան,
 Շըներն ամեն քեզ չը հասան,
 Ճարպիկ աղվես, ագին ծաղիկ:

1907

Լ ՈՒ Ս Ա. Բ Ա. Յ Ի Ն

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

— Ծուղրուղո՞ւ.

Աքլորը զիւ կանչեց թառին.

— Ճի՛կ-ճի՛կ, ճի՛կ-ճի՛կ,

Զարթնեց միջում ծիտը ծառին:

5 — Ծուղրուղո՞ւ.

Խոսեց ծեղին երկրորդ բերան.

— Հո՛-հո՛, հո՛-հո՛,

Նախիրն արդեն հանդը տարան:

— Ծուղրուղո՞ւ.

10 Լույսը բացվեց երրորդ կանչին.

— Վո՛ւյ-վո՛ւյ-վո՛ւյ-վո՛ւյ,

Նստեց նանը տեղի միջին:

Ա Ռ Ա Վ Ո Տ

Հավը խոսեց երեք բերան.
— Էյ քնածնե՛ր, ծուղրուղո՛ւ,
Բացվեց կարմիր աղոթարան,
Ժամանակ է զարթնելու:

5 Խավարն անցավ գիշերային,
Հեռու մեղնից ու փարատ,
Աշխարհ լցվեց լուսն ու բարին,
Լուսն ու բարին անաբառ:

Գյուղում աղմուկ, գյուղում խնդում,
10 Օրը պայծառ, բուրավետ,
Ժիր մըշակի երգը հանդում
Զրընդում է գործի հետ:

Կ ՈՒՅ Ր Ա Շ ՈՒՂ Ը

- Կույր աշուղը մի տան բաղում
Նկեղ նստել՝ երգ է երգում.
Երգում է ու սաղին տալի
էնպես ախո՛ւր ու սրտալի.
5 «է՛յ, պարոննե՛ր, երնե՛կ նրան,
Ու՛ր տեսնում է ամեն օր
Կասկույտ կամար, արևի լույս
Ու երեսը իրեն մոռ»:
Երգում է ու սաղին տալի
10 Տխուր-տխուր ու սրտալի:

Փ Ա Մ Ի Ն

— Ո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւ...

Քամին է, քամին,

Տես անդդամին.

Բերան շունի՝ փըշում է,

5 Թևեր շունի՝ թռչում է,

Չեռքեր շունի՝ քաշում է,

Իմ փոքրիկին քըշում է:

Կորի՛, դու քամի,

Անպիտան քամի:

10 Մի՛ վախի, ջանիկ,

Փեշըս պինդ բռնի,

Ես թող չեմ անի,

Քամին քեզ տանի:

Խ Ն Ո Ց Ի

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Հարի՛, հարի՛, խնոցի՛,
Մեջդ բարի, խնոցի՛,
Ունկըդ բարակ, խնոցի՛,
Մեջըդ կարագ, խնոցի՛:

Կ Ռ ՈՒ Ն Կ Ն Ե Ր:

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Կը՛ռ կը՛ռ, կըռկըռան
Կռռնկները հա՛ թռան.
Կռռնկների թևի տակ
Եկա՛վ գարուն մեր դռան:

Ծ Ի Տ Ը

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Հուռին գնաց բանջարի,
Բանջար չեղավ՝ խոտ եղավ,
Խոտի տակին ծիտ եղավ,
Ծրվելու են դուրս թռավ:
Ե Ծիտը թռավ գերանին,
Կանաչ խոտը բերանին:

ԱՐՏՈՒՏԻԿ

(ԺՈՂՈՒՐԴԱԿԱՆ)

Արտոտիկ,
Նախշուն տոտիկ,
Իջնեն կալեր
Գողտիկ-մողտիկ,
Ընտրեն քարեր,
Ուտեն կոտիկ,
Կը ծըլվըլան
Կըլթիկ-կըլթիկ:

1 9 0 8

Փ Ի Ս Ո Ն

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Փիսոն, փիսոն մլաւան,
Թաւրիզ թողեց, փախաւ վան,
Լեզուն թաթխան, երկար պոչ,
Ինչ որ ուզեց, ասին՝ ո՛չ:

- 5 Փիսոն գնաց գողեգող,
Փորը դատարկ, սիրտը դող,
Դունչը մեկնեց կովկիթին,
Շերեփին իջաւ ճակատին:

Ա Ր Ա Պ Ի Լ

(ԺՈՂՈՎՐԹԱԿԱՆ)

Արագի՛լ, բարով եկար,
Հա՛յ, արագի՛լ, բարով եկար.
Դու մեզ գարնան նշան բերիր,
Մեր սրտերը ուրախ արիր:

5 Արագի՛լ, երբ գընացիր,
Դու մեզանից երբ գընացիր,
Հա՛ փըշեցին բուք ու բորան,
Մաղիկները ամեն տարան:

Արագի՛լ, բարով եկար,
10 Հա՛յ, արագի՛լ, բարով եկար.
Բունըդ շինիր էն հին ծառին
Մեզ մոտ մնա ամբողջ տարին:

ՈՒԼ ՈՒՆՔ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

- Գարունը եկաւ ամպերով,
Ամպերը եկան անձրևով.
Անձրևը տանեմ արտին տամ,
Արտը ինձ ցորեն տա.
5 3որենը տանեմ ջաղացին տամ,
Ջաղացը ինձ ալյուր տա.
Ալյուրը տանեմ տաշտին տամ,
Տաշտը ինձ խմոր տա.
Խմորը տանեմ թոնրին տամ,
10 Թոնիրը ինձ հաց տա.
Հացը տանեմ բոշին տամ,
Բոշեն ինձ ուլունք տա.
Ուլունքը տանեմ նանիս տամ,
Նանս ինձ ծեծի՛, ծեծի՛,
15 Տանից քշի, դուրս անի:

ՈՒՐԱԳՆ ՈՒ ՍՂՈՑ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

*Մի՛ լինի ուրազի պես,
Միշտ դեպի քեզ, միշտ դեպի քեզ,
Այլ եղիր սղոցի պես,
Մին դեպի քեզ, մին դեպի մեզ:*

Ճ Ն Ճ Ղ Ո Ի Կ Ն Ե Ր

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Կոտ ու կես կորեկ ունեմ ցանելու համար,
Ճնճղուկներ թռան եկան ուտելու համար,
Կռացա քար վեր առա զարկելու համար,
Ղասաբներ դանակ բերին մորթելու համար,
5 Աղջիկներ թե քաշեցին փետրելու համար:
Պառավներ պղինձ դրին եփելու համար,
Դուռ-դրկից շուրջ բազմեցին ուտելու համար,
Տերտերներ խաշով եկան օրհնելու համար,
Աշուղներ սազով եկան գովելու համար:

10 Ա՛յ ճնճղուկիկ,
Կարմիր տոտիկ,
Սպիտակ փորիկ,
Ուտեն կուտիկ,
Խմեն ջրիկ

15 Առվի եզրիկ,
Պստիկ-մստիկ,

Փախչեն երթան ման գալու համար:

ԿԱՆԱՆՁ ԱԽՊԵՐ

Է՛յ կանանչ ախպեր,
Է՛յ ճանանչ ախպեր,
Արի՛, քեզ հետ բեր
Արևի շողեր.

5 Բե՛ր անուշահոտ
Ծիւ, ծաղիկ ու խոտ,
Կարկաչուն վքտակ,
Երկինք կապուտակ,
Խատուտիկ հավքեր,

10 Զրբնգան երգեր,
Գառների՛ մայուն,
Խաղ, ուրախություն.
Է՛յ կանանչ ախպեր,
Է՛յ ճանանչ ախպեր:

ԱՇՆԱՆ ՎԵՐՁԸ

- Սարի լանջին,
Մեդի միջում
Խոխոջում է
Ու տըրտընջում
- 5 Ջուրը բարակ,
Ջուրը տըխուր.
— Վաշ-վիշ, վաշ-վիշ,
Ո՞ւր կորան, ո՞ւր,
Տերև ու խոտ,
- 10 Վարդը շաղոտ,
Սարվորն ուրախ,
Սըրինդ ու խաղ:
Շուրջըս դատարկ,
Շուրջըս տըխուր...
- 15 Վաշ-վիշ, վաշ-վիշ,
Ո՞ւր կորան, ո՞ւր:

Դ Ե Տ Ա Կ Ը

— Ո՞ւր ես վազում
Այդպես արագ,
Ա՛յ դու կայտառ,
Սիրուն գետակ.
5 Կանգ առ, խաղանք-
էս ծառի տակ:

«Ձէ՛, փոքրիկըս,
Գնամ պիտի.
Տես ջաղացը
10 Գյուղի մոտի.
Պետք է ուժ տամ:
Որ պըտըտի:

Ցածն էլ հովտում
Անուշահոտ
15 Ինձ են մնում
Ծաղիկ ու խոտ,
Հոգնած-ծարավ
Տավարն ու հոտ:

Սառն աղբյուրը
20 Բարձրը սարի
Դրանց համար
է ինձ տալի
Իր զով ջուրը
Կըկըլալի:

25 Իսկ կամուրջի
 Տակն էլ որ կա,
 Կա լվացքը
 Պառավ կընկա,
 Պետք է լվամ
 30 Քանի լույս կա:

Դե՛, տեսնո՞ւմ ես.
 Մնա՛ս բարով.
 Ճամփաս ցանած
 Հազար գործով,
 35 Դադար չունեմ
 Ես մինչև ծով»:

ԱՄՊՆ ՈՒ ՍԱՐԸ

Ամպը եկավ նստեց սարին,
նստեց սարի սուր կատարին:
— Լըսի՛, պապի, ասավ նրան,
կավ օրերըդ անցան, կորան.

5 Խիստ սոսկալի
Ցուրտ է գալի:
Ասավ, գնաց:
Սարը կամաց
Մտավ սպիտակ
10 Վերմակի տակ:

1909

Կ Ա Լ Ի Ե Ր Ք Ը

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

- Արի, եղը ջան, Ծիրան ջա՛ն.
Հորովել ա՛, հորովել ա՛...
Ոտիդ արա, ուտիդ արա,
Կալը կալսենք, անձրե չըգա:
5 Տա՛ր, ման արա, ա՛ քեզ մեռնեմ,
Դարման արա, ցալըդ առնեմ:
Դարմանը՝ դու, ցորենը մենք
Ձմեռն ուտենք, հանգիստ ապրենք:
Օրը գնաց, ա՛ Ծիրան ջան,
10 Բանը մնաց, ջան, ախպեր ջան:
Ոտիդ արա, ուտիդ արա,
Կալը կալսենք, անձրե չըգա:

Գ ՈՒԹԱՆ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ)

Լուսը լուսացալ,
Բարին շատացալ.
Վաղ լուսաբացին
Գութան լըծեցին.

5 Հորովել հո ...

Գութանը լարած,
Հոտաղը շարած,
Մաճկալը մաճին,
Ձեռը ականջին.

10 Հորովել հո ...

Գութան ջան, վարի',
Ակոսը շարի'.
Թափ տուր, թե արա,
Շուռ տուր, սե արա.

15 Հորովել հո ...

Ցանենք, արտ անենք,
Հնձենք, տուն տանենք,
Ունենանք շատ հաց.
Օրհնյալ է աստված.

20 Հորովել հո ...

ՓՈՒՐԻԿ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ

(ԺՈՂՈՒՐԳԱԿԱՆ)

Եկաւ դարուն, եկան հավեր,
Տաքցաւ արեւ, զլիւան ջրեր,
Եկան վարի-ցանքի օրեր:
Կոռնին ամուլ արեցի,
Ճ Սագերն հորիք լըծեցի,
Ճնճղուին հոտաղ վարձեցի,
Կաքաւն հացվոր բռնեցի,
Արտ ունեի՝ վարեցի,
Ցորեն, դարի ցանեցի:

Ք Ս. Զ Կ Ի Վ Ի Վ Ը

(ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ)

Ճախիններում, դետին մոտիկ,
Գեղափետուր ու խառուտիկ,
Բարձրասրբունք, ցրցունաղարդ
Ո՞վ է ճեմում սեղ ու հպարտ,—

5 Կի՛-վի՛վ, Կի՛-վի՛վ...

Գեղափետուր ու խառուտիկ
Քաջ Կիվիվն է դետին մոտիկ,
Իր զինվորներն արթուն շորս գին—
Ուրուրն ու բուն, բազեն ու ցին:

10 Ուրուրն ու բուն, բազեն ու ցին
Կաղաղի՛ դեմ արշավեցին:
Թեին արավ Կաղաղն ահից.
«Ամա՛ն, ասավ, մի՛ դիպչեք ինձ,
Ինձ ու մանրիկ իմ ձագերին».

15 Ճաճի միջին, առվի եզրին
Մի հատ ոտիս կանգնած էսպես՝
Քաջ Կիվիվի ջրվորն եմ ես»:

Ուրուրն ու բուն, բազեն ու ցին
Աղառվի դեմ արշավեցին:

20 Թեին արավ Աղառվն ահից.
«Ամա՛ն, ասավ, մի՛ դիպչեք ինձ,
Ինձ ու մանրիկ իմ ձագերին».

Ծառի ձերին, սարին, քարին—
Սեւր հագած ծընած օրես

25 Քաջ Կիվիվի երեցն եմ ես»:

Ուրուրն ու բուն, բազեն ու ցին

Սազի վըրա արշավեցին:

Թեին արավ Սազը ահից.

30 «Ամա՛ն, առավ, մի՛ դիպչեք ինձ,
Ինձ ու մանրիկ իմ ձագերին.

Տիղմի միջին ու մարդերին

Օրոր-շորոտ, խոնարհ ու հեղ,

Քաջ Կիվիվի տընտեսն եմ ես»:

Ուրուրն ու բուն, բազեն ու ցին

35 Կըռոնկի դեմ արշավեցին.

Թեին արավ Կըռոնկն ահից.

«Ամա՛ն, առավ, մի՛ դիպչեք ինձ,

Ինձ ու մանրիկ իմ ձագերին.

Ամեն աշխարհ, որ աշխարհին

40 Գարունը դա՛ բանա հանդես—

Քաջ Կիվիվի աշուղն եմ ես»:

IV

Ա Ղ Ո Թ Ք

Սողոմոնի ալես, տե՛ր,
 Ես խելք չեմ ուզում,
 Ինձ երկար օրեր
 Եւ փող տուր բազում:

Տ՝ Մի ձեռք էլ շոր,
 Միայն մոզնի, տե՛ր,
 Մին էլ մի հաստ փոր,
 Տրոստ, աղնոցներ:

Եւ բաւական է,
 Դու վերեն դիտե,
 Թե ինչեր կանե,
 Այդ ծառադ դիտե:

Փեռքիւր:

ՀԱՅԻ ԶԱՐՄԱՆԻՐ

ՆԱԽԸ Պ. ԳԵՎՈՐԴ ՏԵՐ-ԴԱՎԹՅԱՆԻՆ ԻՐ ՐԵՄԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄՅԱԿԻՆ

- Մեր բեմի Միծա՛ղ, քսանհինգ տարի
Դու հըրճվանք տվիր այսքան սրտերի.
Անձայն թաքցըրիր ցավերդ ներքին,
Եվ այդ հանճարեղ ծաղրը քո դեմքին
5 Դարձար հայկական բեմի պարծանքը.
Բայց այդ չըշարժեց հայի զարմանքը:

- Սիրելիդ մեռավ, և նա դադարում՝
Դու խեղկատակի դեր էիր խաղում.
Միմոսի ճամուկ, երկայն դըղակով,
10 Միծաղում էիր հըղոր կատակով,
Զսպելով հողուդ անհուն տանջանքը.
Այդ էլ չշարժեց հայի զարմանքը:

- Քո շրթեղ խաղով մարդիկ հիացան,
Ծափեր զարկեցին ու գոհ հեռացան.
15 Դու տուն դնացիր հողնած, վաստակած,
Ոչ փող ունեիր, ոչ մի պատառ հաց,
Եվ սակայն տարար այդ շարքաշ կյանքը...
Այդ էլ չշարժեց հայի զարմանքը:

- Դու քո ահագին, հսկա շնորհքով
20 Շատ տառապեցիր անարտուռ հողով,
Աղքատ, անընկեր, անօդ ու անդործ
Երկար շրջեցիր փողոցից փողոց,
Վերջը գնացիր ու մտար բանկը.
Այդ էլ չըշարժեց հայի զարմանքը:

- 25 Բայց չըկարացիր քեզ լա՛ւ մշակել,
եւ ինչպէս շատերն էին գուշակել,
Համաշխարհա՛ւին արտիստ չըդարձար,
Ոչ ուսո՛ւմ առար, ոչ դպրո՛ց անցար...
Ի դուր փշացրիր քո ձիրքն ու կյանքը...
30 Այդ սաստիկ շարժեց հայի դարմանքը:
Դեկտեմբերի 17.

ՀԱՅԻ ՏՐՏՈՒՆՁԸ

(ՅԵԼԻՆՏՈՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ)

Զարմանք բան է մեր բախտն, ախպեր,
 Հայ գործիչին ինչ էլ անես,
 Հավ տեղ կըտաս, պատիւ, թե սեր,
 Վերջը պետք է դու փռձմանես.

5 Ահա ես ձեզ համբոս մի մի,
 Մեղքն, ասացեր, ո՞ւմն է հիմի...
 Ձէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Արժանավոր մի մարդ չըկա:

10 Պոետն, ասին, տաղանդ ունի,
 Մենք էլ զրինք գործակատար,
 Բայց տեր աստված հեռու տանի—
 Հաշիվն աչնպես խառնեց իրար,
 Աչնպես անկարգ, ցրված եղավ,
 15 Որ խաղեցնի զահլեն փախավ...
 Ձէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Մի շնորհքով... պոետ չըկա:

Դերասանին շատ գովեցին,
 Այնքան ասին— գլուխ տարան,
 Ե՛հեք էլ տարանք... բանկի միջին
 20 Մի հեշտ պաշտոն տվինք իրան,
 Մի հեշտ պաշտոն, բայց տես աչն էլ
 Կարենո՞ւմ է գլուխ հանել...
 Ձէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Մի հատ կարգին... արտիստ չըկա:

25 Վիպասանին քանքար ասին,
 Մենք էլ արինք... աստվածաբան,

Բայց մի հարցրեք նրա մասին,
 Թե ի՞նչ կատի սովորող տղան—
 Չէ խմանում պատմել իրավ,
 Թե քրիստոսն ինչպե՛ս հարցավ...
 30 Չէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Կարգին... մի վեպ գրող չըկա:

Հայրենասեր և հոգեխոս
 Քարոզիչ էր մեծ ու բարի,
 Մենք էլ արինք... պոլիտիկոս,
 35 Ասինք՝ թող մեզ կառավարի.
 Բայց գործերը այնպես առարավ,
 Որ աշխարհը լեզու առավ...
 Չէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Մի հասկացող... դլուխ չըկա:

40 Վերջը, խոսքս կտրում եմ կարճ,
 Ու՛ր որ մեր մեջ ձայն է հանում,
 Մենք քաշում ենք այսպես առաջ,
 Բայց միշտ նբանք ետ են գնում.
 Դուրս է պալիս մի օր հանկարծ,
 45 Որ խաբված ենք աչքներս բաց...
 Չէ՛, մեղանում, աստված վկա,
 Մի քնդունակ գործող չըկա:

Հ Ա Յ Ի Յ Ա Վ Ը

(ԵՎԵՐ «ՄՇԱԿ»-ԻՆ)

Հալը թեև շատ ցավ ունի,
Բայց ողջ մեկ չեն նրա համար,
Մինն է նրան միայն սիրելի,
Նրա հոգուն, խելքին հարմար:

- 5 Առե՛ք, ահա, մեր թերթերը.
Ամեն տեղից զրում են միշտ,
Թե՛ տըգետ է մեր տերտերը,
Խիղճը մեռած, բարքն ամբարիշտ:

- Ջեռք ես առնում—էլ բան չըկա—
10 Մեր տերտերը ագահ, տըգետ,
Մատաղահաս մի աղջկա
Պըսակել է մի ծերի հետ:

Շուռ ես տալիս, այլ տեղ— կարդում.
Մնացել են մարդիկ խաթում.

- 15 Տերտերն այնտեղ լոթի մի մարդ,
Դիշեր-ցերեկ խաղում է կարտ:

Մի ուրիշ տեղ տերտերն անկին
(Աստված հայից հեռու տանի)
Քանի տարի ծուխի միջին

- 20 Կին է պահում ապօրինի...

Հապա այստեղ— մեր կենտրոնում՝
Հայ տերտերը դրժած ուխտին,
Առանց վարձի չէ կամենում
Հողին հանձնել հայ պանդուխտին:

- 25 Այսպէս անվերջ ու անխորտիր
Ուր ուր գնաս, մի կարճ խոսքով,
Շուշի, Ղզլար, Բաթում, Իգդիր,
Կարս, Երևան, Ղազախ, Մոսկով,
- 30 Գորի, Գանձակ, Փիր, Ասխաբադ,
Բաքու, Նուխի, Թիֆլիս, Թելավ,
Ամեն տեղ էլ տերտերը վատ,
Ազգի գլխին դարձել է ցավ...
- 35 Եւ խեղճ ազգը շատ մտածեց,
Վերջը մի ճար գտավ սրբան,—
Շատ հողերը դպրոց բացեց
Մինչև անգամ ընծայաբան...
- Բայց ահա մեր խելոքները
Հարց են դնում այսօր կրկին—
Խելքի՞ կըզու հայ տերտերը,
40 Եթե ուսում առնի կարգին:
- Եւ շատ ճիշտ է այս կասկածը.
Թե ուսումը խելոքացներ,
Մի՞թե ուսում առած մարդը
Այս տեսակ բան կհարցըներ:
- 45 Այսպէս մեր հին ցավը էլի
Մնաց ընդմիշտ անբուժելի,
Եւ հայ թերթը շատ տարի դեռ
Պիտի գրի տերտեր, տերտեր...

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ «ՄԱԶԱՆԴԱ»

(ՆԱԵՐ ԻՄ ԲԱՐԵԿԱՄ Ղ. ԱՂԱՅԱՆՅԻՆ)

Այսօրան երազ, որ մենք հայերս
Ընդունաւ կենք տնտեսիւ,
Պաբզ է, որ շատ սաղում էր մեզ
Լաւ երազգիրք կազմելու.

5 Եւ գրքերից՝ միշտ հայ ազգը
Երազագիրքն է շատ հարգում,
Ինչպէս կազմող տեր-հօր ազգը
Յույց է տալիս «Մըշակ»-ում:

Տեր-հայրն այնտեղ ասում է, որ
10 էլ չիտողին երազգիրք.
Ամեն կողմից ուղարկում են
Շատ նամակներ ու խնդիրք...

Երազագիրքն է, ասում է նա,
Հայի ոսկի ընկերք...

Եւ սրանում կասկած չըլիս —
15 Փաստ է ասում տերտերը:

Երազգիրքը չի կարելի
Տալ ապառիկ ոչ մի հատ...
(Ինչ ապառիկ, երբ մի բանի
Մուշտարի կա այսօրան շատ):

20 Դեհ, իմ անգին Ասլան-ապեր,
Արի թողնենք ամեն ձիրք.
Էլ չըգրենք երգ ու վեպեր,
Շինենք մի լաւ երազգիրք:

25 Ա՛խ, եթե մենք դե՛յ մի մի հաս
երազագիրք հոբինենք,
Այնուհետև զըշով ապրող
Կարդին զրող կըլինենք:

30 Էլ չենք ծախիլ մեր գրքերը
Ուխտունուհինգ տոկոսով,
Կոպեկ կոպեկ առնել փողը,
Այն էլ՝ կանխիկ միայն կխոսվ:

35 Տեր-հոր նման քսան տողից
Երկար մի աղղ կըգրենք,
Մինչև նոր տիպն ընթերցողից
Համբերություն կը խնդրենք...

Եվ մեր դործից երբ կըստանանք
Այսպես առաջ վարձ ու փող,
Նոր կըտպենք ավելի թանկ,
40 Եվ ավելի մեծ ու հոխ:

Իսկ երբ տանենք գրախանութ,
Էլ չենք կանգնիլ լուռ ու խեղճ.
— Հայի ոսկի ընկերն է սա.
Ոչ ապառիկ և ոչ զեղչ...

45 Ապրի՛ս, տեր-հայր, ի՞նչ լավ դիտե՛
Մեր հայ ազգի ճաշակը.
Թե չէ՝ մեռակ պարծենալով
Ջահլա տարավ «Մըշակը»:

ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐ

(ՆՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)

— Հայրի՛կ, տե՛ս, տե՛ս, աստղը թռավ,
Անհետ կորավ երկրնքից,
Ո՞վ էր արդյոք, որ զրկվեցավ
Կես գիշերին իր կյանքից:

5 — Ո՛հ, իմ դստրիկ, հանգիստ եղիր,
Մի հոգևոր հայր էր նա,
Գիշեր-ցերեկ մի հոգս ուներ,
Որ մեզնից փող ստանա:

Փարիսական իր գործերով
10 Աշխարհ խաբեց, զըզվեցրուց,
Այդ պատճառով աստված նրա
Աստղի լույսը խավարցուց:

Նա ամեն բան ծախեց փողով,
Ոտքեց ամեն սըրբություն...
15 Այժմ այնտեղ ահ ու դողով
Հաշիվ կըտա աստրծուն:

— Հայրի՛կ, տե՛ս, տե՛ս, մեկն էլ ընկավ,
Եվ չըթողեց ոչ մի գիծ,
Ասա, հայրիկ, էլ ո՞վ հանգավ
20 Ու պակասեց մեր կյանքից:

— Ո՛հ, իմ դստրիկ, խաղաղ մնա,
Կեղծավորի մի աստղ էր,
Որ ձևացավ ամբողջ կյանքում
Առաքինի, ազգասեր:

25 Ամեն անգամ նա խնջուքում
Բախտ էր մաղթում խեղճերին,
Ազգի կենացն առաջարկում,
Արտասուքը աչքերին:

Բայց խեղճերը նրա ձեռքից
30 Գիշեր-ցերեկ հալածված,
Ազգին շեղավ նա կարեկից,
Ոչ ազգ գիտեր, ոչ աստված:

— Հայրի՛կ, տե՛ս, տե՛ս, աստղը թռավ,
Հետքից մի կարճ գիծ թողեց,
35 Աստղը թռավ դեպի Բաքու,
Էլ մյուս անգամ չերևեց:

— Ո՛հ, իմ դատրիկ, հանգիստ եղիր,
Այն գործիչի մի աստղ էր,
Որ իր սրտում ծնված օրից
40 Չունեիր անկեղծ գործի սեր:

Նա աղմբեկեց, անուն հանեց,
Սանդուղք շինեց իր ազգին...
Եվ ողջ ծաղրեց, երբ ապրում էր
Գրքականները չի ոսկին:

45 — Հայրի՛կ, տե՛ս, տե՛ս, մեկն էլ ընկավ,
Հետքից թողեց մի ծուռ գիծ,
Ասա, հայրիկ, էլ ո՞վ հանդավ,
Աստղը պակսեց երկընթից:

50 — Ո՛հ, իմ դատրիկ, մի՛ վրդովվիր,
Մի խըմբագրի աստղ էր այն,
Որ իր թերթը տըպագրում էր
Անձի համար միմիայն:

Նա՛ կուրացած իր ցած կրքից՝
55 Հայհոյում էր անամոթ,
Եվ դորա տեղ միշտ իր ազգից
Պահանջում էր բաժանորդ:

Գրրողները նորա թերթից
Հիշոցներով հալածւած,
Չունենր մի տեղ մի թղթակից,
60 Որ չըլիներ վշտացած:

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ, ինչ չա՛վ եղա՛վ
Այդ աստղերը վայր ընկան,
Հայրի՛կ, հայրե՛կ, այդպէս մարդիկ
Մեր աշխարհքումն էլ չըկա՞ն:

65 — Ո՛հ, իմ դստրիկ, մի մասն են լոկ
Այդ աստղերը, որ ընկան,
Մեր երկնքում: Վիտնա արդյոք,
Որքա՞ն այդպէս աստղեր կան:

Կ Տ Ա Կ

- Դե գրի, տեր հայր: «Յանուն հօր և որդոյ...»
 (Այսպես անխրաւ բա՛ն հք տեսել, տո՛ւ.
 Կյանքս մաշելով փող դիզեմ՝ այսքան,
 Հիմի իմ ձեռքով տամ սըրան-նըրա՛ն...
 5 Բայց դե ի՞նչ անեմ, հետս ո՛ւր տանեմ...
 Գոնե այս վերջին առուտորն անեմ,
 Գուցե կաշառեմ աւտոմոն ու ազգիս,
 Սրանով փրկեմ անունս ու հողիս...):
 Դե գրի, տեր հայր: Ուշքս դեռ վրես,
 10 Կտակ եմ անում իմ ազգիս՝ այսպես:

- Ամենից առաջ ես իմ կտակում
 Իմ մեռած եղբոր որդոցն եմ ղրկում.
 Կտակ եմ անում, որ նրանք երբեք
 Չուտեն իմ փողից և ոչ մի կոպեկ:
 15 Զուր տեղը իմ դեմ դատ էին բացել,
 Թե իրանց բաժնին ես եմ տիրացել.
 Հավ էր, որ հաղիվ պրծա կաշառով,
 Մարդիկ էլ տեսան ընկել եմ շառով...:

- Գրի մեր ժամին մի հարյուր թուման,
 20 Հետն էլ՝ այսպիսի մի անխախտ սլաշման,
 Որ եկեղեցու դաւթում ինձ թաղեն,
 Կնոջս համար էլ կողքիս տեղ թողեն,
 Տարին հինգ անգամ սլատարադ անեն,
 Հողիս անալատճառ դրախտը տանեն.
 25 Սրանից հետո հողան ինձ վրրա,
 Հոյակապ արձան դնել մարմարյա,

Ոսկի տառերով վրբան փորագրած,
Թե ազգիս համար ինչեր հմ արած:

- Վանքի դպրոցին դրի մի գումար,
30 Որ իմ անունով, իմ հոգու համար
Որդեգիր պահեն նըրա տոկոսով.
Ամեն տարի գան խմբով, հանդիսով
Դամբանիս վրա գովք ու ճառ ասեն,
Ազգի մեծերի շարքում ինձ դասեն,
35 Պատկերս էլ կախեն դպրոցի պատից,
Թեկուղ մի քիչ ցած մեր հայրապետից:
Ապա այն տունը (որ կեղծ թղթերով,
Հոգիս սեկւով, սըտով ու զորով,
Իբրև պարտքի տեղ, առա այն խեղճից
40 Ու իրան լալով դուրս արի միջից...),
Իմ հոժար կամքով, իմ վերջի օրին
Այն էլ տալիս եմ մեր մայր աթոռին,
Որ վեհափառը գըրի մի կոնդակ,
Անունս սփռի աշխարհ բովանդակ
45 Եվ ինձ օրհնանքի այնպես մի գիր տա,
Որ երկընքումն էլ աստված հավատա...

- Դրանից հետո մի գումար գըրի
Հօգուտ մեր ազգի խեղճ ու սրբերի
Ընկերությանը Բարեգործական,
5 Որ զուխն անշարժ մնա հավիտյան,
Նըրա տոկոսը մեր մեծ տոներին
Բաժնեն (իմ զրկած) խեղճ ու սրբերին,
Ամեն մեկին տան մի մի աքասի,
Որ ուտի — հոգուս ողորմի ասի:
55 — Հասա, օրհնելած, տանու տերտերին
Ժամոց չե՞ս տալիս քո հոգու խերին.
Քանի վախտ ունես, այդ էլ ասա շուտ...
Ասա՝ տանըցիք տան լավ կողոպուտ,
Ոսկի սհաթըդ, նոր շորերըդ տան,
60 Որ հեշտ անց կենաս դուռն արքայության...
— Լավ, տեր հայր, այդ էլ քեզ եմ կտակում,
Որ ինձ միշտ հիշես քո պատարագում,
Դադադիս վրա մի քարոզ ասես,
Թե ինչ հոգեսեր, մեծ մարդ էի ես...

- 65 Այս կտակն արավ հայ բարերարը
Ու մեռավ զնաց այն մյուս աշխարհը.
Միշտ երախտագետ մեր ազգը հայոց
Նրան հրոշակեց ազնիվ բարեգործ,
Իր ժամի գավթում թաղեց ու մարմար
- 70 Արձան կանգնեցրեց իր գործքին հարմար,
Վերան էլ գրեց պերճ տապանագիր.
— Ո՛հ, վսեմ հոգի, դու խաղա՞ղ հանգիր,
Թեև դու մեռար, բայց միշտ քո հոգին
Հրսկում է բարձրից քո թըշվառ ազգին...
- 75 Բայց երբ որ զնաց այն մյուս աշխարհը
Եվ ուզեց մըտնել արդարոց շարը,
Հանեց օրհնանքի տարած պատճենը,
Տերն մեր կարգաց ու գրցեց զենը.
— Քո սիրտը հանիր, ասաց, հուզեղեն,
- 80 Այնտեղ էն գրված գործերըդ ամեն:
Եվ մարդու սիրտը կարգաց մեր տերը,
Ուր տըպված էին նըրա գործերը.
Կարգաց շա՛ր գործեր,— նաև կըտակը,
Եվ... իսկույն զրկեց դժոխքի տակը:

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ
ԲԱԼԼԱԴՆԵՐ
ԱՌԱԿՆԵՐ

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԿՍՏՈՒՆ

I

Ժամանակով Կատուն ճոն էր,
Շունն էլ զըլխին զըզակ շուներ,
Միայն, գիտեմ ոչ՝ որդիանց որդի,
Ճանկել էր մի գառան մորթի:

5 Եկավ մի օր, ձմեռնամբարին,
Կատվի կուշտը տարավ մորթին:

— Բարձի աջողում, ուստա Փիսո,
Դլուխըս մըրսեց, ի սեր աստծո,
Ա՛ռ էս մորթին ու ինձ համար

10 Մի զգակ կարի զըլխիս հարմար:
Վարձիդ համար միամիտ մընա,
Համա-համա շատ շուշանա:

— Աչքիս վըրա, քեռի Քուշի,
Մի զըզակ ա, հո մի քուրք չի.
Քու թանկագին խաթեր համար
Ուրբաթ օրը համեցեք տար:

Փողի մասին ավելորդ է,

Մեր մեջ խոսելն էլ ամոթ է.

Ի՛նչ մեծ բան է, տո՛, հեր օրհնած,

20 Միա՛յն, միա՛յն մի զգակի վարձ:

Ուրբաթ օրը քեռի Քուշին՝

Ուստից առաջ՝ բաց-բաց կուճին

Թափ-թափ տալով՝ ծանրը ու մեծ,

Ուստա Կատվի շեմքում կանգնեց.

25 — Ուստեն ո՛ւր ա... փափախս ո՛ւր ա...

— Մի քիչ կացի, հրես կերեալ:

Ուստեն եկաւ քուրքը հագին,
 Շանը տեսաւ, բեղի տակին
 Իրեն-իրեն քիչ փրնթփրնթաց,

3) Ու մուշտարու վրա թընդաց.

— Յուրտը տարա՞ւ... վա՞հ, տընաշեն,
 Չես թող անում մի շոնչ քաշեն.
 Հեշտ բան հո չի՞, հըլա նոր եմ
 Յըրցամ տըվել, թե որ կարեմ:

35 — Դե հե՛ր օրհնած, էտենց ասա,
 Էդ բարկանա՞լդ էլ ընչիս ա:
 Փող եմ տըվել, շուտով կարի,
 Թե չէ՝ առա՞ էգուց արի:

Համ ասում ես, համ չես կարում,

40 Համ խոսում ես, վըրես դռում,
 Հա՛մ, հա՛մ, հա՛մ, հա՛մ,
 Քանի՞, ախպեր, զընամ ու գամ...
 Ասավ Քուչին ու նեղացած
 Վերադարձավ զըլուխը բաց:

45 Մին էլ եկաւ, դարձյալ չըկար.

էս անգամը դիպան իրար.

էլ անպատիւ, անկարգ խոսքեր,

էլ հին ու նո՛ր, էլ հեր ու մե՛ր,

էլ գող Փիսո՞, էլ քաշալ Շո՛ւն...

50 Բանը հասավ դիվանբաշուն:

Շունը մինչև գնաց, եկաւ,

Ուստա Կատուն կոտորն ընկաւ,

Գըլուխն առավ ու մի գիշեր

Հա՛յդե, կորավ, էն կորչին էր...

- 55 էն օրվանից մինչև օրս էլ
 Շունն էս բանը չի մոռացել,
 Իր մտքումը դեռ պահում է,
 Որտեղ կատվին պատահում է,
 Վեր է թռչում, վրա վազում,
 60 Իրեն մորթին հտ է ուղում.
 Իսկ սևերես Կատուն հանկարծ
 Ետ է դառնում ու բարկացած
 Փրշտացնում է, մըթամ նոր հմ
 Ցըրցամ տըվել, թե որ կարեմ:

ԱՆՐԱԽՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

- Մի օր Չըղջիկն ու Ճայն եկան
Թե՛ ե՛կ դառնանք վաճառական:
Ասին ու խելք խելքի տըվին,
Հավան կացան, պայման դրին.
5 Բայց՝ արի տես... որ փող՝ չունեն:
Շատ միտք արին, թե ինչ անեն.
Վերջը եկան Փըշի մոտը,
Ընկան նըրա ձեռն ու ոտը,
Ու մուրհակով,
10 Շահով, կարգով,
Փող վեր առան բավականին,
Ինչքան պետք էր իրենց բանին:
Չիղջը մընաց, տընպահ դառավ,
Ճայը բոլոր փողերն առավ,
15 Առավ, նըստեց՝ նավի միջին,
Հասավ Մըսըր, Չինումաչին,
Ֆարս, Հընդըստան,
Արաբըստան...
Է՛լ Թանկագին քիրմանի շալ,
20 Է՛լ մարդարիտ, զըմրուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա, բաղամ,
Եվ... ո՛ր մեկի անունը տամ.
Ինչ որ տեսավ, աչքը սիրեց,
Առատ-առատ նավը լցրեց.
25 Նավը լցրեց հազար բարով
Ու ետ՝ եկած ճանապարհով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի:
Ճամփին ծովում սարսավելի

- Ալեկոծում, մրրիկ ելավ,
30 Զարկեց, տարավ ապրանք ու նալ:
Միայն սովորաբար ճայը էնօր
Ազատվեցավ մերկ ու տըղլոր:
Ազատվեցավ — փառք իր աստծուն,
Բայց ի՞նչ սըրտով խեղճը դա տուն.
35 Գա՛ — ի՞նչ ասի պարտքատերին,
Ո՞նց երևա իր ընկերին...
Ընկերն էնտեղ՝ դուռը կըտրած,
Աչքը ճամփին, վիզը ծըռած,
Համրում է օրն օրի վըրա,
40 Թե՛ մեր ճայը ե՛րբ պիտի դա...
Երկար նայեց,
Ճամփեն պահեց,
Շատ լավ ու վատ երազ տեսավ,
Մինչև պարտքի օրը հասավ,
45 Ու՛ մուրհակի թուղթը ձեռին,
Փուշը տընկվեց կըտեր ծերին.
— Է՛յ, բարեկամ, ի՞նչ բանի եք.
Էլ չեք ասում, թե պարտք ունեք...
Գործ բըռնեցիք, հորս ողորմի,
50 Ետ տվեք դե փողս հիմի:
Թուղթ եք տըվել՝ վախտ խմացեք,
Ամոթ, աքուտ, ահ տնեցեք...
Թալան հո չի՛ ... մեղք եմ ես էլ...
Ախպե՛ր, էտպես բա՞ն եք տեսել.
55 Ոսկի տա մարդ իրեն ձեռով,
Ջըկարենա առնի զոռո՞վ...
Սրանից հետո դե արի դու
Ու ձեռ մեկնի աղքատ մարդու...
Գողգոթում էր ողջ թառակոթմ,
60 Հայհոյում էր, խայտառակում.
Ամեն մարդ էլ, ով որ լըսում,
Հենց մի բերան էն էր ասում.
— Ա՛յ ամոթ ձեզ, Ջըղջիկ ու ճայ;
Ի՞նչ եմք լըսում. — վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ,
65 Անուններդ վաճառական,
Ու էս տեսակ խայտառակ բա՞ն...
Վա՛յ, Վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ,
Ջըղջիկ ու ճայ...

- 2ըղշիկն էսպէս միշտ լըսելիս
 70 Սիրտը բերնով դուրս էր դալիս:
 Բարկանում էր իրեն մըտքում,
 Անիծում էր, չըքում, թըքում.
 — Ա՛յ քու տունը քանդվի, ա՛ Ճայ,
 Ա՛յ դու դառնաս զըրողի փայ,
 75 էս ի՞նչ բան էր, որ դու արիր,
 Գլուխս էս ի՞նչ փորձանք բերիր...
 Ու խընդրում էր ամեն անգամ.
 — Մի՛ նեղանա, Փուշ բարեկամ,
 Շատ ես կացել,
 80 Կա ց մի քիչ էլ.
 Թուղթ ըստացա երեկ Ճայից,
 Թե՛ դուրս եկա Արաբիայից.
 Որտեղ որ է՝ շուտով կըգա,
 Դեռ մի բան էլ ավել կըտա...
 85 Ես չեմ ուզում ավելն, ախպեր,
 Կանխիկ համրած իմ փողը բեր.
 Շահ եք զըրել,
 Վախտ եք զըրել.
 Ինչ զըրած ա, էն եմ տտում,
 90 Ձեզնից ավել բան չեմ ուզում:
 — Ձէ, աղա Փուշ,
 Թե վաղ, թե ուշ,
 Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին,
 Իսկ պատիվըդ...ես իմ հողին...
 95 Ես հուշս ունեմ... ասենք պարտք ենք...
 Բայց չէ՞ ախար մենք էլ մարդ ենք...
 Ձէ՛, քու արածն ով մոռանա,
 Իր աստվածն էլ նա կուրանա...
 100 Խեղճը էսպէս լեզու ածավ,
 Շատ հուշս տըվաւ, շատ խոստացավ,
 Շատ սուտ ասավ պարտքատերին,
 Շատ ըստասեց իր ընկերին.
 Բայց ընկերը չըկա՛, չըկա՛:
 105 — էս ի՞նչ ցավ էր, աստված վըկա.
 Ի՞նչ իմ բանն էր՝ մըտա մեջը,
 Որ խայտառակ լինեմ վերջը...
 Ի՞նչպէս պըրծնեմ էս կըրակից,

- էս ահագին պարտքի տակից.
 էլ ի՞նչ ասեմ,
 110 Ո՞նց ըստասեմ.
 Նա ե՞րբ կըգա, ի՞նչ խմանամ,
 Ո՞ր ջուրն ընկնեմ... ո՞ւմ մոտ գընամ...
 Շատ միտք արավ,
 Դեռ դեն թըռավ,
 115 Ինչ որ ուներ տանը, հագին,
 Ողջ հավաքեց, արվավ պարտքին,
 Ցիփ մերկացավ,
 էլ չըպըրծավ:
 Կերջը տեսավ, որ ճար չեղավ,
 120 Թեև ատավ, ինքն էլ փախավ,
 Փախավ, կորավ, որ էլ էնպես,
 Դատարկ, սընանկ ու սևերես,
 Ոչ պատահի պարտքատերին,
 Ոչ երևա լույս աշխարհին:
 125 Այնուհետև իր նամուսից,
 Չըղջիկը՝ մերկ, փախած լուսից,
 Ցերեկները դեռ դեն թաքչում,
 Դիշերն է միշտ մըթնում թըռչում,
 Որ չերևա իր թաց-թուշին,
 130 Ոչ պարտքատեր աղա-Փուշին:
 Ճաշն էլ ծովում,
 Ճըշում, ծըլում,
 Զուրն է մըտնում,
 Դուրս է պըրծնում,
 135 Թեին տալիս,
 Ման է դալիս,
 Թե մի դուցե բախտը բանի,
 Կորուստն էլ ետ ջըլից հանի:
 Իսկ փուշն, արդեն հույսը հատած,
 140 Ճանիկ ու ատամ սուր պատրաստած,
 Կողքովն ով որ անց է կենում՝
 Քաշում է փեշն ու հարցընում,
 Թե չե՞ն տեսել մեկն ու մեկին,
 էն լիբբ ճաշին կամ Չըղջիկին.
 145 Ու էն օրից մինչև օրս էլ
 Մեկը մեկին դեռ չեն տեսել:

ԱՐԵՎ ԵՎ ԼՈՒՍԻՆ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ)

- Ասում են, իբրև, երկնում կապուտակ
 Կա մի լուսեղեն սիրուն ապարանք.
 Այնտեղ եթերքում, ամպերի գլխին
 Ամուր, անսասան կանգնած է նա մին:
 5 Նրա դռներին պահնորդ չէ հսկում,
 Ոչ մոտից անցնող, ոչ ձայն է լսվում.
 Միայն գյուլակաճ ամրոցի միջին
 Տաշտըն առաջին շոքած է մի կին:
 Խմոր է հունցում, և բազուկները
 10 Վերև են քաշած մինչ արմունկները.
 Խմոր է հունցում և անուշ երգում,
 Որ փափկահնչուն լուին եթերքում
 Անոսր այերը թեթև տատանում,
 Կամաց հեռանում է, անհետանում:
 15 Ահա համրընթաց, ձյունափայլ, ճերմակ
 Ամպերը կտրած միմյանց քամակ,
 Ինչպես գնալուն լեռներ ահագին.
 Ունկնդիր են այն քաղցրալուր երգին:
 Այն հրաշագեղ կինն երկնաբնակ
 20 Ունի երկու հատ գեղեցիկ զավակ.
 Եվ ահա կանչեց իր սիրուն զույգին,
 Ձայն տվեց թե չէ՝ դուրս եկան կողքին:
 Աղջիկ է մեծը, ահռեն՝ Արեգակ,
 Նմանը չըկա երկնքում հրեշտակ.
 25 Աչքերը սև-սև, մաղերը գանգուր,
 Հոնքերը կեռ-կեռ, ասես մի-մի թուր.
 Իսկ փոքրը՝ տղա. անունը՝ Լուսնյակ,
 Շարմաղ, ինչպես ձյուն, իրավ լուսունակ:

- Ասլա թե խոսեց մայրը լուսածին.—
 30 «Գնացե՛ք, որդիք, Արեղակ, Լուսին,
 Մեկդ գիշերը, մյուսդ ցերեկը,
 Լուսավորեցեք խավար աշխարհքը.
 Դե՛հ, բավական է, գնացեք, որդիք,
 Հերիք խավարում խաբխափեն մարդիկ»:
 35 — Ես ցերեկը կերթամ, ասաց Լուսնյակը,
 Լուսավորելու խավար աշխարհքը,
 Եվ այնտեղ ինչ որ առնեմ, նկատեմ,
 Կըգամ քեզ, մայրիկ, մին-մին կըպատմեմ:
 — Վա՛հ, չէ՛, ես պիտի գնամ ցերեկը,
 40 Խոսեց վրդովված սիրուն Արեղը.
 Միթե աղջիկը կըշրջի՞ գիշերը,
 Որոշիր, խնդրեմ, մայրիկ, մեր դերը:
 — Լսի՛ր, իմ Լուսին, չէ՞ խելոք ես դուն,
 Հորդորեց մայրը յուր համառ որդուն,
 45 Արեգն աղջիկ է, նա կըվախենա,
 Դու քաջ տղա ես, գիշերը գնա:
 Սակայն Լուսինը պիտի էր կանգնել,
 Սիրուն քրոջը շուղեց գիշանել.
 Եվ այդ ժամանակ մայրը լուսածին
 50 Բարկացած դարձավ համառ Լուսնյակին.—
 — Բավական Լուսին, պատանի դու վեհ,
 Գնա՛ քո գործին, հեռացիր աչքես:
 Ասաց, Լուսնյակի երեսին սիպտակ
 Խմորոտ ձեռքով զարկեց մի ապտակ:
 55 Խռովեց Լուսինն ու լացակընած
 Դուրս եկավ իսկույն իր գործին գնաց.
 Բայց ապտակ կերած օրվանից դեսը
 Խմորոտ է նրա քիթն ու երեսը:
 Սակայն, ամաշկոտ Արեղակն այժմ էլ
 60 Մարդուց էր քաշվում ցերեկով շրջել.
 Եվ ահա մայրն Արևին տվեց
 Մի բուռը ասեղ, այսպես պատվիրեց.—
 — Հողեղեն աչքեր թե որ նայեն քեզ,
 Այս ասեղներով նրանց կըծակես:
 65 Արևը շիկնած, մեծ ապարանքից
 Դուրս եկավ երկինք, ամպի արանքից
 Նայեց աշխարհքին, կենսատու շառալ
 Իջավ, լուսացավ երկիրը մռայլ,

- Եւ զվարթացալ բնությունն ամեն:
 70 Բայց մինչև այսօր ոչ մի հողեղեն
 Չէ կարող նայել նրա լույս դեմքին,
 Աչքեր է ծակում, ասեղ կա ձեռքին:
 Մեկը ցերեկը, մյուսը գիշերը,
 Զոկ կատարելով իրանց դերերը,
 75 Երկար ժամանակ իրար չըտեսան,
 Սաստիկ կարոտով տանջվել սկսան:
 Եւ տվեց աստված իրարից բաժան
 Քույր ու եղբորը մի ժամ տեսության.
 Այդ տեսակցության ժամին կարոտած
 80 Քույրն ու եղբայրը գրկում են միմյանց.
 Իսկ քույր ու եղբայր երբ որ գրկվում են,
 Մարդիկ մի առ ժամ լուսից զրկվում են:
 Օգոստոս.

Ա. Խ Թ Ա. Մ Ա. Ր

Ծիծաղախիտ վանա ծովի
Փոքրիկ գլուխից առափնյա,
Ծովն է մըտնում զաղտագոյի
Ամեն զիշեր մի տըղա:

- 5 Ծովն է մըտնում առանց նավակի,
Բազուկներով առնացի
Ջուրը ճողիտմ, լող է տալի
Դեպի կըզզին դիմացի:

- 10 Խալար կըզզուց պարզ ու պայծառ
Մի լույս կանչում է նըրան,
Մի վառ փարոս նըրա համար,
Չըմոլորի իր համբան:

- 15 Սիրուն Թամարն ամեն զիշեր
Այնտեղ կըրակ է անում,
Նվ ըսպասում է անհամբեր
Այնտեղ՝ մոտիկ դարանում:

- 20 Ծըփում է ծովն ալեծածան,
Ծըփում է սիրտը տըղի.
Դռում է ծովն ահեղաձայն,
Նա կըռվում է կատաղի:

Նվ թամարը սըրտատրորով
Արդեն լըսում է մոտիկ
Ջըրի ճողվյուն, ու վողջ մարմնով
Սիրույ այրվում է սաստիկ:

- 25 Լըռեց: Ծովի խավար ասիին
Կանգնեց սև-սև մի բստվեր...
Ահա և նա... իրար զըտան...
Կասկածավո՞ր լուռ գիշեր...

- 30 Միայն ալիքը Վանա ծովի
Մեղմ դիպչում են ասիերին,
Հըրհըրելով հեռանում են
Շըշունջներով ամմեկին:

- 35 Նըրանք ասես փըսփըսում են...
Ու աստղերը կամարից
Ակնարկելով բամբասում են
Լիրք, անամոթ թամարից...

- 40 Բամբասում են կուսի սըրտում...
Ժամ է արդեն... ու կըրկին
Մինն ալեկոծ ծովն է մըտնում,
Մյուսն աղոթում եզերքին...

«Ո՞վ է ջահել էն խիղախը,
Որ հենց հարբած իր սիրով,
Սըրտից հանած ահն ու վախը
Ծովն անցնում է գիշերով:

- 45 Ծովն անցնում է մյուս ասիերից
Մեր թամարին համբուրում...
Աղջի՞կ խըլի նա մեր ձեռի՞ց...
Ի՞նչի տեղ է մեզ զընում...»

- 50 Էսպես ասին վիրավորված
Կըզզու միջի ջահելներ
Ու թամարի ձեռքով վառած
Լույսը հանգցրին մի գիշեր:

Մոլորվեցա՛վ խա՛լար ծովում
 Լուղորդ տըղան սիրահար,
 55 Ու բերում է հողմը, բերո՞ւմ
 Հառաչանքներն — «Ա՛խ, Բամա՛ր...»

Մոտ է ձայնը. խոլ խա՛լարում,
 Փայռերի տակ սեպացած,
 Ուր ամեհի ծովն է դռում,
 60 Մերթ կորչում է խըլացած,
 Ու մերթ լըսվում ուժասպառ,
 «Ա՛խ, Բամա՛ր...»

Առա՛վուտյան ծովը ծրփաց,
 Ափը ձրգեց մի դիակ,
 65 Նըբա շուրթին, պտղ, կարկամած,
 Ասես մեռած ժամանակ
 Սառել էին հրկու բառ.
 «Ա՛խ, Բամա՛ր...»

Այն օրվանից սըբա համար
 70 Կըղզին կոչվեց Ախթամար

Օ Ր Ո Ր Ո Յ Ա. Գ Ո Ղ

(ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵՆ)

Կես գիշերին մութ խճիթում
Մայրը լսեց մի խորդյուն,
Եվ վեր թռավ ահը սրբառում,
Նայեց քնած յուր որդուն:

5 Մի արարած սև ու խավար
Նա նրկատեց սրբառադու,
Եվ ճանաչեց սարսափահար՝
Օրորոցի մի շար գող:

Որ զավակի բուկը բռնած
10 Խեղդում էր սև ճանկերում,
Եվ երեսան աչքերը բաց
Չարչարվում էր ու հեռում:

Խելակորույս խելույն եեթ
Վրա թռավ կատաղի,
15 Եվ բռնվեցան իրարու հետ
Օրրանի մոտ երեսի:

Կես գիշերին մութ խճիթում
Կիսակենդան մանուկին
Իրարից խլել են աշխատում
20 Մոռ զմայրն ու շար ողին:

Կոխիլ են տալիս. — նախատում են,
նվ կըրծում են և թըքում,
Իրար սեղմում և խեղդում են,
Ճանկում, ծեծում, ապտակում:

25 Եվ մայրական անհուն սերը
Ուժ էր տալիս գերբնական...
Եվ ուժասպառ, հաղթված չարը
Թողնեց օրրանը մանկան:

Փետրվարի 1.

ԵՐԿԻՆՔ ՈՒ ԵՐԿԻՐ

- Իր խոր հայացքով երկինքը մի օր
 Ներքև՝ մայր երկրի երեսին նայեց,
 Տեսավ գեղեցիկ դաշտեր, սար ու ձոր,
 Անտառներ, ծովեր... և սիրահարվեց:
- Ե Երկիրը՝ թմրած, տխուր, ցրտամեռ,
 Հանկարծ սթափվեց գարունքվա կյանքով,
 Վառվեցին սրտում հըրեղեն բույեր,
 Եվ շնչեց հազար ծաղկանց բուրմունքով...
 Եվ պինդ սիրեցին էսպես իրարու
- 10 Իրարից բաժան, իրարից հեռու
 Երկինք ու երկիր...
 Բայց ե՞րբ է սերը արգելք հարցընում.
 Հենց որ գալիս է գիշերը հասնում,
 Երկինքն աստղադարդ, անհամբեր, աղա՜հ,
- 15 Իր հազարավոր աչքերը բանում,
 Հիացած նայում սիրուհու վրա,
 Մինչև լույս նայում և չի կշտանում:
 Եվ աստղ-աչքերը վառ-վառ ցուլանում,
 Ընկնում են երկրի կրծքերը ջրային,
- 20 Որ փրփրում են, ուռչում, բարձրանում,
 Ճգնում են հասնել վեր՝ սիրահարին:
 Եվ սիրող երկինքն ավելի վառված,
 Գիշերվա բոլոր զուքսով զարդարված,
 Փռում է իրեն բոլոր փառքերը,
- 25 Իր բոլոր տենչերն, այրվող կրքերը,
 Վառվում, բորբոքվում,
 Փարում է, գգվում...

- 30 Եւ երբ շի հասնում իր անհաս սերին,
 Լուռ-լուռ ճպում է ցոլուն աչքերին,
 Ցոլուն աչքերից դիշերւլա մթնում
 Երկրի երեսին ցողեր են ընկնում,—
 Մարգարիտ ցողեր՝ արցունք երկնային...
 Իսկ էդ ժամանակ երկիր-սիրուն
 35 Հաղար շրթունքով սարերի ծերից
 Համբույր է տալիս թխտոտ ամպերին,
 Անհուն ծովերից, անթիւ ծովերից
 Հաղար կրծքերով ձգտում է յարին:
 Տանջւում է ուժգին, վառւում է սերը,
 40 Հուզւում են, փրփրում նըրա ջրերը,
 Սակայն չեն հասնում քնքուշ փափաղին,
 Ծանրը տնքում են, հեծում մոլեգին...

Ամպերի տակից,

Իր մթին դահից

- Բոլորը տեսնում լուսինը անքուն
 45 Եւ բանաստեղծին պատմում է թաքուն,
 Թե ինչպես ծովը դիշերւլա մթնում
 Ուղցնում է իրեն կուրծքը տարփալի,
 Երկինքը հաղար աչքերով ժպտում,
 Եւ դադտնի սիրո համբույր է տալի.
 50 Եւ իրար համար երգեր են ասում,
 Իրար փայփայում, դգւում, արտասւում,
 Ինչպես կենդանի, դգայուն մարդիկ...
 Եւ բանաստեղծը տխրում է սաստիկ,
 Նախանձում է նա, թե ինչո՞ւ չունի
 55 Ինքն էլ էն տեսակ մի վեհ սիրունի:

Օգոստոսի 25.

ԱՆԻԾԱԾ ՀԱՐՍԸ

Կաղ ժամանակ մի հայ շենում
 Մի հարգեոր հարսն է լինում:
 Նըրա բերնից՝ կեսուր-կեսառ
 Զէին լըսել մի շունչ, մի բառ,
 5 Զէին տեսել շուրթը մի օր...
 Էսպէս խոնարհ ու հարգեոր:
 Մի օր մենակ օդում նըստած,
 Իր ճոխ մաղերն արձակ թափած,
 Ազատ, անփութ յանրում, հյուսում,
 10 Հետն էլ ձենով երգ էր տաում:

«Աշխարհքը բանտ,
 Մեջը անբախտ
 Ես մի դերի անխընդում.
 Սիրուն շորեր,
 15 Զահել օրեր
 Ի՞նչ եմ անում էս բանտում:

Երնէ՛կ ծրտին,
 Ճյուղքի միջին
 Ծըլլըլում է, թըրթըռում,
 20 Թրռչում՝ սիրած
 Ընկերն առած,
 Ազատ, կանաչ արտերում:

Ա՛խ, սե՛ր ըլի,
Ձըք՝ լի, փըլի
25 Մընված օքը աղջկա,
Յա՛վ ու խընդում
Փաղված սըրտում,
Ծիծաղ չըկա, ախ, չըկա...»

Մին էլ հանկարծ բացվեց դուռը,
30 Ու ներս մտա՛վ ծեր կեսուրը:
— Հո՛ւ, պո՛ւ, պո՛ւ, պո՛ւ, կանչեց խեղճը,
Գետին պատռի՛, մըտնեմ մեջը...

— Հոպոպ դառնաւ,
Անամոթ հարս:

35 Մի տե՛ս, մի տե՛ս,
Թե լըրբի պես
Գըլտխը բաց,
Ազատ նըստած՝
Ո՛չեց է կանչում,

40 Ձի ամանչում:
Լեզուդ չալկի,
Մազըդ թաղբի,
Գըլխիդ կըպչի
Սանրը միջի:

45 Ասա՛վ-չասա՛վ,
Մին էլ տեսա՛վ
Սանրը գըլխին
Հարսն առաջին
Հոպոպ դառա՛վ,

50 Երգիկից թըռա՛վ,
Ու վերացա՛վ,
Վե՛ր, հեռացա՛վ:

Էն էր ու էն.
Խեղճն էն օրեն
55 Հանդերն քնկած՝
Հոպոպ մընաց.
Միշտ էլ էն հին
Սանրը գըլխին,

Չալի՜կ-մալի՜կ,
60 Լեզուն լալիկ,
Անխոս ու լուռ,
Մոլոր, տըխուր:

Բայց երբ հանկարծ
Միտն է դալիս,
65 Որ գլխաբաց,
Երգ ասելիս՝
Իր կեսուրը բացեց դուռը,
Վեր է թըռչում
Սըրտատըրուի
70 Ու դեռ ճըշում.
— Հո՛ւ-պո՛ւ... հո՛ւ-պո՛ւ...

«Պ Ո Ղ Ո Ս-Պ Ե Տ Ր Ո Ս»

- վաղուց, երբ մոտ էր երկրին երկինքը,
 Ու լըսում էր դեռ մարդկանց տերն-ինքը,
 էն լավ ժամանակ երկու մանուկներ
 Ունեին մի շար, մի անսիրտ խորթ մեր։
- 5 — Կորե՞ք զընացեք, աշխատանք արեք,
 Աշխատանք արեք ու եկեք կերեք.
 Ի՞նչ եք վեր թափել անդործ ու անբան,
 Հասած տըղերք եք հինգ-վեց տարեկան...
 Այսպես բարկացավ մի օր խորթ մերը,
 10 Ճիպոտներ տըվավ, զըրկեց հորթերը։
 Անհանգիստ հորթե՛ր, ամառվան շող օր.
 Կեստ արին, փախան, ընկան սար ու ձոր։
 Նըրանց հալվից՝ լալով, հեալով,
 Փոքրիկ որերը՝ քարեքար դալով,
- 15 Վաղ էին տալիս անտառի միջում,
 Վաղ էին տալիս ու իրար կանչում.
 — Պողո՛ս, գըտա՞ր։
 — Չէ՛ք։
 — Պետրո՛ս, գըտա՞ր։
- 20 — Չէ՛ք։
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ,
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ...
- Ետտ որ ման եկան՝ խեղճերն հոգնեցին,
 Եկան՝ խորթ մորը լալով պատմեցին.
- 25 — Նա՛նի, ա՛յ նանի, կորան հորթերը...
 — Վա՛յ, զեալինն անցներ, ճըչաց խորթ մերը,
 Թող դուք կորչեիք հորթերի տեղակ,
 Անտակ ձորի մեջ, անժաժ քարի տակ։

- Մի արշ պատահեր, մի գաղան, մի գեղ,
 30 Որ չէի տեսել ձեր շուքը մեկ էլ...
 Դե՛, հա գընացեք, պնացեք, կորե՛ք,
 Մինչև չըզտանեք հորթերը բերեք՝
 Աչքիս շերհաք, ա՛յ աչքիս փըշեր,
 Թե չէ՝ կըսպանեմ հա ձեզ էս գիշեր...
 35 Ու ճիպոտն էլ հա իրենց թաթերին,
 Հողնած ու սոված, արցունքն ալտերին
 Փոքրիկ սրբերը անտառի միջում՝
 Գիշերվան կիսին լալիս են, կանչում.
 — Պողո՛ս, գրտա՞ր:
 40 — Չէ՛է՛:
 — Պետրո՛ս, գրտա՞ր:
 — Չէ՛է՛:
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ,
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ:
- 45 Անտեր հորթերը չըկան ու չըկան:
 Զարները կըտրած՝ խեղճերը եկան,
 Լալով շոքեցին.
 — Տե՛ր աստված, ասին,
 Ի՞նչ կըլնի, գըթա՛ս՝
 50 Գոնե թևեր տաս,
 Թևեր տաս՝ թըռչենք,
 Թըռչենք ու կորչենք,
 Որ էլ չտեսնի մեզ մեր խորթ մերը,
 Մինչև որ գըտենեք կորած հորթերը...
 55 Հենց ասին-չասին անմեղ բերանով,
 Աստված որոտաց իր գըթոտ ձայնով.
 — Ահա ձեզ թևե՛ր, սիրուն երեխե՛ք,
 Թըռչուններ գառեք, թըռած ման եկեք,
 Որ էլ չըտեսնի ձեզ ձեր խորթ մերը,
 Մինչև որ գըտենեք կորած հորթերը:
 60 Գիշերը քնեցեք ծառերի ճյուղին,
 Ծեղն ու ծղոտը արեք անկողին,
 Ապրուստ էլ կերեք իմ լի սեղանից,
 Երբ որ դադարվուն եղաք ձեր տանից...

- 65 Այսպէս վերեւից հենց կանչեց աստված,
 Փոքրիկ որբերը փոխվեցին հանկարծ
 Ու թեկը առան,
 Թըռչուններ դառան:
 Ու թեկը առած՝
- 70 Թըռչուններ դառած
 Դեռ մինչև էսօր,
 Ընկած սար ու ձոր,
 Ծըվում են, մընչում,
 Մեկմեկու կանչում.
- 75 — Պողո՛ս, գրտա՛՛ր:
 — Չէ՛է՛:
 — Պետրո՛ս, գրտա՛՛ր:
 — Չէ՛է՛:
 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ,
 80 — Վա՛յ-վա՛յ, վո՛ւյ-վո՛ւյ:

ԱՐԾԻՎՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

- Եղավ՝ մի անգամ անտառի միջին
 Արծիվն ու Կաղնին կսպես վիճեցին,
 Թե ո՛րն իրենցից շատ տարի կապրի,
 Ո՛րն է դիմացկուն ու պինդ ավելի:
- 5 Արծիվն ասավ՝ ես. Կաղնին էլ թե՛ ես:
 Երկուսն էլ համառ ու հըսարտ էսպես՝
 Մեծ-մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
 Վերջը էս տեսակ պայման կապեցին:
 Ժամանակ դրին հինգ հարյուր տարի
- 10 Արքան հավքերի, արքան անտառի,
 Որ թե որոշված էն օրին հասնեն,
 Էն օրը մին էլ դան իրար տեմեն:
 Ու Արծիվն իսկույն Կաղնուց հեռացավ,
 Հըզոր թևերը շարժեց, վերացավ
- 15 Դեպի ամսերը, դեպի ժայռերը,
 Ուր անց է կացնում իր լավ օրերը:
 Կաղնին էլ փրոնց ճյուղերն երկաթի,
 Խո՛ր ու խոր միլեց ճանկերն արմատի
 Ու էնպես հուժկու կանգնեց անտառում,
- 20 Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարյուր տարում:
 Դա՛րե՛ր անց կացան: Եվ ահա մի օր
 Արծիվը եկավ ծերացած, անդոր,
 Ծըվոցը կըտրած, տըկար, հեալով,
 Թույլ-թույլ թևերը հաղիվ քարշ տալով
- 25 Տեղ հասավ մի կերպ, նայեց դես ու դեն,
 Տեսավ, որ Կաղնին ընկել էր արդեն.

- Ճյուղերը թեև դեռ թարմ ու կանաչ,
 Ընկել էր ահեղ փոթորկի առաջ:
 — Հե՛յ, կանչեց. գոռոզ, պարծենկո՛տ Կաղնի՛,
 30 Դե լավ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
 Հինգ հարյուր տարուց մի ժամ էլ դեռ կա,
 Ընկել էս արդեն, անկոտորում հըսկա:
 — Հինգ հարյուր տարի ասլրել եմ կանգնած,
 Էդքան էլ կապրեմ դեռ էսպես թիկնած,
 35 Մինչև լըրանա մի հազար տարին:
 Պատասխան տըվաւ ընկած վիթխարին:

Ո Ր Բ Ը

(ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ)

— Սըհա՛կ... Սըհա՛կ... գիշերն ի բուն
Կանչում է Որբն աղեկը տուր,
Աշխարհքն այնինչ մըտած խոր քուն,
Ինքը մենակ ու շուրջը լուռ:

5 Աղջիկ էր նա՝ մի ժամանակ,
Էնպես աշխու՛յժ ու գեղանի.
Թուրքը տեսավ, խելքը գընաց,
Ուղեց զոռով հարեմ տանի:

— Մի՛ վախենար, սիրուն քուրիկ,
10 Ես չեմ թողնի քեզ տանելու.
Քեզ կըթոցնեմ, ինչպես մըրրիկ,
Էս աշխարհքից հեռո՛ւ, հեռո՛ւ...

Էսպես առավ քաջ Սըհակը,
Քըրոջն առավ փախա՛վ, գընաց,
15 Թողած իրենց հոր աշխարհքը,
Թուրքի դաժան լուծը թողած:

— Տե՛ս, էն ձյունոտ, բարձրը սարեր,
Որ ձըգվում են հեռվում ահա,
Էն սարերն էլ անցնենք թե չէ՝
20 Դենը, քուրի՛կ, է՛լ. թուրք չըկա...

Հենց էս խոսքում՝ թուրքը հասավ,
Սև ձին քըշած՝ սարի տակից.
— Իմն է աղջիկն, իմն է, ասավ,
Ուր եք փախչում դուք իմ ճանկից...

25 — Մի՛ վախենար, սիրուն քուրի կ,
Կանգնած եմ ես շար թուրքի դեմ.
Փախի՛ր, դընա՛... ինչպես մըրրիկ՝
Սա էլ կըզամ քեզ կըհասնեմ...

Ու ետ դարձավ քաջ պատանին,
30 Զենքի շաշուն, զարկ ու աղմուկ.
Զարկ են տալիս, զարկ են առնում
Հայի անահ կըտրիճն ու թուրք...

Աղջիկն արագ վազ է տալի,
Շունը հատած փախչո՞ւմ, փախչո՞ւմ:
35 Մին էլ նայեց՝ թուրքն է դալի,
Փընչում է ձին, զենքը շաշում...

— Ա՛խ, ի՞նչ կըլնի թռչուն դառնամ...
Կանչեց ահից խեղճը հանկարծ,
Ու, բաց էին դռներն երկնից,
40 Լըսեց նըրա ձենը աստված:

Դարձավ թըռչուն մի թևավոր,
Երկինքն ելավ, թըռա՞վ, պըրծավ.
Մընա՛ց, մընա՛ց, մինչև էսօր
Քաջ ախպերը ետ շըդարձավ:

45 Էն օրվանից թըռչուն քույրը
Ցերեկն ահով կուչ է դալի,
Հենց հասնում է մութ գիշերը՝
— Սըհա՛կ... Սըհա՛կ... ձեն է տալի:

Ձեն է տալի գիշերն ի բուն
50 Կանչում տըխո՞ւր, աղեկըտո՞ւր,
Աշխարհքն այնինչ մըտած խոր քուն,
Ինքը մենակ ու շուրջը լուռ:

Փ Ա Ր Վ Ա Ն Ա

I

Բարձրագահ Աբուլն ու Մըթին սարեր
Մեջք մեջքի տըված կանգնել վեհափառ,
Իրենց ուսերին, Ջավախքից էլ վեր՝
Բըռնած պահում են մի ուրիշ աշխարհ:

5 Ասում են՝ էնտեղ արծըվի նըման,
Ծիծղուն, կապուտակ երկընքի ծոցում,
Նըստում էր էն սեղ սարերի արքան
Իրեն Փարվանա հերմակ ամրոցում:

Փարվանա արքան մի աղջիկ ուներ.
10 Ու ոչ մի որսկան դեռ իրեն օրում
էնքան զեղեցիկ եղնիկ չէր տեսել՝
Իր որսն անելիս Մըթին սարերում:

Աշխույժ մանկությամբ զարդարում էր նա
Ծերության օրերն ու սարերն իր հոր,
15 Ու ապրում էր ծեր արքան Փարվանա
Իրեն էն քընքուշ ծաղկով բախտավոր:

Մեծ բախտը սակաճն առաջին էր դեռ.
Նկավ էն օրն էլ հասավ երջանիկ,
Ու զըրկեց արքան ուրախ ղեսպաններ
20 Ամեն մի ամրոց, ամեն արքունիք:

— Ո՞րտեղ է, ասավ, էն քաջը, թե կա,
Իմ չընաշխարհիկ զըստերն արժանի,
Թո՛ղ առնի իր ձին, իր ղենքն ու զըրահ,
Գա, ցույց տա՝ իրեն, իր բախտը տանի...

- 25 Հագած, կապած զենք ու զըրահ,
 Զխանք հեծած ամեհի,
 Ահա եկել հավաքվել են
 Կըտրիճները Կովկասի. —
 Մեր փարվանա թագավորի
- 30 Ապարանքի հանդիման
 Կազմ ու պատրաստ սպասում են
 Մոտիկ ժամին մըրցության:
 Ըսպասում է ողջ աշխարհքը՝
 Եկած, կիտված փարվանա,
- 35 Թե ո՞ր կըտրիճն արդյոք պիտի
 էն սիրունին տիրանա:

Հընչեց փողը: Ահա փունջ-փունջ
 Դըրանիկներ, նաժիշտներ,
 Ահա աղջիկն իր նազելի

- 40) Ու թագավորն ալեհեր:
 Հայրը ինչպես մըրոյլ մի ամպ,
 Աղջիկն անուշ մի լուսին,
 Ամպ ու լուսին իրար փարված՝
 Դուրս են գալի միասին.
- 45 Հառաչում է ողջ աշխարհքը.
 Կըտրիճները քարացած,
 Երազների մեջ են ընկնում՝
 Էս աշխարհքից վերացած:

— Նախիբ, զըստրի՛կ, իշխանազուն

- 50 Էս քաջերին լայնալանջ,
 Այժմ պիտի հանդես դուրս գան,
 Պայքար մըտնեն քո առաջ.
 Մեկը իրեն ուժը ցույց տա,
 Մյուսը՝ շընորհքն իր բազկի,
- 55 Ո՛րը՝ ճարպիկ ձիարշա՛վը,
 Ո՛րն էլ թափը իր վազբի:
 Իսկ երբ կըռվին առնի դադար,
 Հայտնի լինին քաջն ու վատ,

- Ու երբ անցնեն մեր առջևից
 60 Կըտրիճները պայազատ,
 Ընտրի՛, զարկի՛ ձեռքիդ խնձորն
 Անհաղթներից անհաղթին,
 Որ ողջ աշխարհ մայլիլ մընա
 Անդուգական քո բախտին:
- 65 Ասավ արքան, ձեռքը ձգեց,
 Նըշան տրվեց պայքարին,
 Այն ինչ՝ աղջիկն առաջ եկավ՝
 Կարմիր խնձորն իր ձեռին:
 — Գուցե, հայրի՛կ, տրկար լավին
 70 Հաղթի մի վե՛ս տրմարդի,
 Բայց չի կարող լինել երբեք
 Նա սիրելին իմ սըրտի...
 — Է՛յ, Փարվանա չըֆնադ փերի՛,
 Ի՞նչն է հավան քո սըրտին,—
 75 Խոնրվում են կըտրիճները,
 Խընդրում կրկին ու կրկին:
 — Գա՛նձ ես ուզում, ոսկի՞, արծա՞թ,
 Անգին քարեր ու գոհա՞ր,
 Ա՛ստղ ես ուզում, մենք երկընքից
 80 Վեր կըբերենք քեզ համար:
 — Ինչի՞ս են պետք ոսկին, արծաթ
 Նվ կամ աստղը երկընքի,
 Ոչ գոհար եմ ես պահանջում
 Սեր-րնկերից իմ կյանքի:
 85 Ես նըրանից հո՛ւր եմ ուզում,
 Անշեջ հուրը սըրբազան,
 Ով կըբերի անշեջ հուրը,
 Նա է ընտրած իմ փեսան...

- Ասավ աղջիկն. իրար անցան
 90 Կըտրիճները քաջարի,
 Զիանք հեծան, թըռան հապճեպ
 Դեպի շորս կողմն աշխարհի:
 Թըռա՛ն, շուտով գըտնեն, բերեն
 Անշեջ հուրը աղջրկան.
 95 Բայց... տարիք են գալի՛ս, գընո՛ւմ,
 Նըրանք չըկան ու չըկան...

W — Հայրի՛կ, ինչո՞ւ ետ չըդարձան
 էն քաջերը սիրատենչ.
 Մի՞թե, հայրի՛կ, ինձ մոռացան,
 100 էլ չեն բերի հուրն անշեջ:

— Ո՛չ, իմ դըստրիկ, կըգան անշուշտ
 Ու կըբերեն էս տարի.
 Կըռնինքրով արյունըռուշտ
 Լիքն է ճամփեն քաջերի:

105 Ո՞վ իմանա, պետք է անցնեն
 Մովթ աշխարհքից, Սև ջըրից.
 Ո՞վ իմանա, պետք է փախցնեն
 Յոթկըլխանի դեերից:

Անց է կենում դարձյալ տարին.
 110 Նայում է կույսն ամեն օր.
 — Ո՞ւր է, հայրի՛կ, ե՞րբ կըգա նա՝
 Սարից թըռած ձիավոր:

Միշտ երազում ես տեսնում եմ
 էն հերոսին ապագա,
 115 Հուր կարոտով թըռած իմ դեմ,
 Կուսանում է... ու չըկա:

— Կըգա, դըստրի՛կ իմ թանկագին,
 Հեշտ չի բերվում հուրն անշեջ.
 Շատ, շա՛տ անգամ բերող հոգին
 120 Ինքն է էրվում նըրա մեջ...

Անց է կենում դարձյալ տարին.
 Նայում է կույսն ամեն օր.
 Ոչ մի սարից, ոչ մի ճամփում
 Չի երևում ձիավոր:

125 — Հայրի՛կ, հայրի՛կ, մի՞թե չըկա
 էս աշխարհքում անշեջ հուր.
 Թառամում է սիրտըս ահա,
 Պաղ է էս կյանքն ու տըխուր...

- էլ չի խոսում. մռայլ, տըրտում,
 130 Լուռ է արքան ալևոր,
 Սև-սև ցավերն իրեն սըրտում՝
 Միտք է անում գըլխակոր:

IV

- Էսպես անցան շատ տարիներ...
 Տըխուր աղջիկն արքայի
 135 Նայե՛ց, նայե՛ց սարերն ի վեր,
 Ճամփաներին ամայի,
 Հույսը հատաւ... ու լաց եղաւ.
 Էնքա՛ն արաւ լաց ու կոծ,
 Որ լիճ կըտրեց արտասուքը,
 140 Ծածկեց քաղաքն ու ամրոց.
 Ծածկե՛ց, կորա՛ն, ինքն էլ հետը...
 Այժմ էնտեղ տըրտմաշուք
 Խոր Փարվանա լիճն է ծրփում
 Հըստա՛կ, ինչպես արտասուք:
 145 Ու էն վրճիտ ջրերի տակ
 Յույց են տալի մինչ էսօր
 Ծեր արքայի ճերմակ ամրոցն
 Ու շենքերը փառավոր:

- Ասում են, էն թիթեռները,
 150 Որ գիշերվա խավարում,
 Որտեղ ճըրագ, որտեղ կըրակ,
 Որտեղ լույս է ելեում,
 Հավաքվում են, շուրջը պատում,
 Մեջն են ընկնում խելագար,
 155 Ասում են, թե էն Փարվանա
 Զահլւներն են սիրաւառ:
 Ըշտապելուց թե են առել,
 Դարձել թեթե թիթեռներ,
 Ու, տակավին հուր տեսնելիս
 160 Մեջն են ընկնում անհամբեր.
 Զանք է անում ամեն մինը,
 Շուտով տանի, տիրանա...
 Ու աչրվում են, աչրվո՛ւմ անվերջ
 Կըտրիճները Փարվանա:

ԼՈՒՍԱՎՈՐՁԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

Կես դիշերին կանթեղը վառ
Կախ է ընկած երկընթից,
Հուսավորչի կանթեղն անմար
Հայոց մըթնած երկընթից:

5 Կախ է ընկած առանց պարան
Արագածի կատարին,
Ու սեղանից հըսկայտկան
Հույս է տալիս աշխարհին:

10 Լույս է տալիս երկա՜ր դարեր
Ու վառվում են միշտ անշեջ
Սուրբի մաքուր արցունքները
Յուզի տեղակի նըրա մեջ:

15 Ոչ մարդկային ձեռ կը հասնի
էն ահալոր բարձունքին,
Եվ ոչ քամին կը հանդգընի,
Վիշապ-քամին ահաղին:

Երբ պատում է մութ խավարը
Չընաշխարհիկ մեր երկրին,
Երբ տիրում է ահն ու վախը
20 Թույլ, կասկածոտ սըրտերին,

Ով անմեղ է լիքը սիրով
Ու հալատով անսասան,
Ով նայում է վառ հույսերով
Դեպի Հայոց ապագան,—

- 25 Նա կը տեսնի էն մըշտավառ
Զահը կախված երկընքից,
Սսես՝ աստծո աչքը պայծառ
Հըսկում է ցած երկընքից։

Հ Ո Գ Ե Հ Ա Ն

(ԼԵԳԵՆԴԱ)

Փոցխովի ձորում ծաղկում էր Շամոն,
Կուսական դարուն ու սեր շընչելով,
Փոցխովի ձորում թռչնում էր Համոն
Ծաղիկ աղջրկա սիրուց տանջվելով:

5 — Չէ՛, չեմ հավատում իսկի քո սերին,
Դու սուտ ես ասում, դու չես սիրում ինձ...
Ասում էր Շամոն սիրահար տղին
Ու հեռո՛ւ-հեռու հըրում իրանից:

Ու դարձյալ դընաց տղան սիրակեզ.
10 Ո՛ր կըրակն ընկնեմ, Շամո, որ դըթաս.
Սիրոս չեմ կարող, թե հանեմ տեսնես—
Ի՞նչ անեմ ուրիշ, որ ինձ հավատաս:

— Տեսնո՞ւմ ես, ահա, ասավ աղջիկը,
Ցույց տալով լերան դադաթը ահեզ.
15 Ինձ դիր քո ուսին, սըրինգըդ փըշիր,
Ու լե՛ր, պարելով՝ տար մինչև այնտեղ:

Երբ որ կըհասնենք էն սարի գըլխին,
Այնժամ կիմանամ, որ սիրում ես ինձ,
Այնտեղ կըլինեմ ես քո սիրուհին,
20 Ու սիրով կապված կիջնենք այնտեղից:

Ու դըրավ ուսին սիրած աղջրկան,
Սրինգը հընչեց, ըսկըսվեց պարը,
Ճանապարհ ընկավ սիրահար տղան
Դեպի ամսլամած լերան կատարը:

25 Գընում է, գընում սեպ ժայռերն ի վեր,
Ու պար է գալի, և անվերջ ածում.
— Դեռ շատ է հեռու... ո՛րտեղ ես դու գեռ...
Դու ինձ չես սիրում, դու սուտ ես ասում...

Ծալվում են հոգնած ծրնկները տակին,
30 Քըրտինքը վազում ճակատից ներքև,
Բերանն է հասել— թըռչում է հոգին,
Աչքերը մթնում, շընչում հեկհեկ:

— Չէ՛, չեմ հավատում ես դեռ քո սերին,
Դեռ շատ է հեռու գագաթը լերան...—

35 Ասում է Շամոն նըստած ուսերին,
Ճըգնում է նորից ուժասպառ տըղան:

Արդեն ամպերի տակին է պարում:
Մոտիկ է արդեն գագաթը ձյունոտ,
Վերջին ուժերը հավաքում, լարում,

40 Դարձյալ մի պըտույտ, դարձյալ մի ոլորտ...

Մի քիչ էլ... քիչ էլ... վերջապես հասավ,
Վայր դըրավ ուսից սարի կատարին.

— Հոգիս հանեցիր, ո՛՞ք, Շամո...— ասավ,
Ասավ ու քնկավ սըբինդր ձեռին:

45 — Այժմ քո սերին հավատում եմ ես,
Այս ժամից ահա քոնն եմ հավիտյան,
Ճըշաց՝ աղջիկը, գըրկեց վերջապես,
Գըրկեց Համոյի... դիակն անկենդան:

Այժմ էլ ժեռուտ սարի գագաթին
50 Դեռ ցույց են տալի մի հին գերեզման,
Պատմում, ափսոսում անբախտ իգիթին
Ու սարի անունն ասում Հոդեհան...

Դեկտեմբեր.

Գ Ա Ռ Ն Ի Կ Ա Ն Պ Ե Ր

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Կորած գնում են հեռու.
Արևը վառ,
Ճամփեն երկար,
Ոչ աղբյուր կա, ոչ առու:

5

10

Քույրը մեծ էր, թոյ որ լիներ
Կը համբերեր արևին,
Բայց ախպերը փռքրիկ էր դեռ,
Չէր դիմանում ծարավին:

Գրնում են, գրնում, տեսնում են ճամփին,
Կովի ոտնատեղ՝ մեջը լիքը ջուր:
«Քուրի՛կ ջան, քուրիկ, ես շատ եմ ծարավ,
Ի՞նչ կըլի թողնես խրմեմ մի պուճուր»:

15

— Չէ՛, ախպեր ջան, չէ՛, դու կով կըդառնաս,
Կովի կճղակի տեղից մի՛ խրմի.
Մի քիչ էլ կացի... քիչ էլ որ կենաս,
Առաջներս պաղ աղբյուր կա հիմի:

20

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Գրնում, գրնում են հեռու.
Արևը վառ,
Ճամփեն երկար,
Ոչ աղբյուր կա, ոչ առու:

25 Գընում են, գընում, տեսնում են ճամփին
Զիու ոտնատեղ՝ մեջը լիքը ջուր:
«Քուրիկ ջան, քուրիկ, ես շատ եմ ծարավ,
ի՞նչ կըլի թողնես խրմեմ մի պուճուր»:

— Զէ՛, ախպեր ջան, չէ՛, դու ձի կդառնաս
30 Զիու սմբակի տեղից մի՛ խրմի,
Մի քիչ էլ կացի, քիչ էլ որ կենաս՝
Մոտիկ մի զուլալ աղբյուր կա հիմի:

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
35 Գընում, գընում են հեռու.
Արևը վառ,
Ճամփեն երկար,
Ոչ աղբյուր կա, ոչ առու:

Գընում են, գընում, տեսնում են ճամփին
40 Գառան ոտնատեղ՝ մեջը լիքը ջուր:
Փոքրիկ ախպերը էլ չի համբերում,
Քըրոշից թաքուն խրմում է պուճուր:

Քույրը մին էլ ետ է նայում,
Որ մի գառը մղկտալի
45 Իր ետևից տխուր մայրում
Ու մայելով վաղ է տալի:

Խեղճ Մանուշը վայ է տալիս,
Վայ է տալիս, լալի՛ս, լալի՛ս.
Բայց էլ ի՞նչ աներ,
50 Բայց էլ ո՞նց աներ...

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
Գառն ու աղջիկ մոլորված,
Հեռու երկրում
55 Տըխուր-տըրտում
Գընում, գընում են կորած:

- Սոված ու ծարավ զընում են, գընում.
 Գընում են, զընում, չըգիտեն լին ուր.
 Վերջապես մի հով անտառ են մըտնում,
 60 Անտառի միջին մի դանդակ աղբյուր:
 Կուշտ-կուշտ խմում են էն սառը ջրից,
 Հետո Մանուշը ծառն է բարձրանում,
 Գառնիկ ախպերն էլ ծառերի տակին
 Մուշ-մուշ արածում, որոճ է անում:
 65 Իրիկվան սլահին խրխինջ ու քըրքիջ...
 Լըցվում է հանկարծ անտառն աղմուկով-
 Մոտիկ են գալի ձայները քիշ-քիշ...
 Մոտիկ են գալի ծիծաղով, երգով...

- Եվ ահա ոտիկի սանձերից բըռնած
 70 Բերում են ջըրեն ձիանքն արքայի:
 Ամեհի ձիանքն աղբյուրից խըրտնած՝
 Ծառ-ծառ են կանգնում ու մոտ չեն դալի:
 Մըտիկ են տալի ծառայքը մեկ էլ,
 Որ սիրուն մի ցուք ջըրի մեջն ընկել,
 75 Ու ջուրը քանի ալիք է տալի,
 Նա էլ ջըրի հետ զընում է գալի:
 Նայում են վերև: Ի՞նչ տեսնեն, աստված.
 Մի հուր-հրեղեն, մի շարմաղ աղջիկ,
 Ծառի ճյուղերին նազելի նըստած՝
 80 Նայում է ներքև լըռիկ ու մընջիկ.
 Մի սիրուն աղջիկ արմանք ու զարմանք:
 Զարմանք է սլատում խեղճ ծառաներին.
 Տեր աստված, արդյոք ի՞նչ հրաշք է սա,
 Վայրի անտառում իջած էս ծառին:

- 85 — Ո՞վ ես, չըքնաղ, տեսի՞լք ես դու,
 Թե հողեղեն արարած.
 Թե տեսիլք ես՝ կայ մի քիշ էլ,
 Թե աղջիկ ես՝ արի ցալծ:
 Ցած ե՛կ տեսնենք՝ ի՞նչպե՞ս եղավ,
 90 Որ ծագեցիր դու մեզ մոտ.
 Ի՞նչ ցավ է քեզ արդյոք բերել
 Մեր աշխարհքը անծանոթ:

— Մեզ որբութեան ցաւն է բերել
Ձեր աշխարհքը անծանօթ:

95 Ձայն է տալի ծառի վըրից

Մեր Մանուշը ամաշկոտ:

Մենք տուն շունենք, ոչ ապաւին

էս լայն-արձակ աշխարհքում,

Մութն էլ հիմի շուտով կընկնի,

100 Վախենում ենք անտառում:

Ու ծառաները գառն ու աղջկան

Առնում են բերում պալատն արքայի:

«Ո՞վ էս դու, սիրուն,— հարցնում է արքան,—

Անբան գառան հետ ի՞նչ ես ման գալի»:

105 Կանգնում է աղջիկն էստեղ նորից նոր,

Պատմում է, ինչ որ պատմեցի ես ձեզ.

Բե՛ւ՝ ասլրած կենաս, ահեղ թագաւոր,

Մեր բանը, հապա՛, էսպես ու էսպես...

Թագաւորն երբ որ լըսում է մին-մին՝

110 Ե՛վ շատ ցաւում է, և՛ շատ հաւանում.

Անում է նըրան իրեն թագուհին,

Յոթն օր, յոթ դիշեր հարսանիք անում:

Ու փառքի միջում, շրքեղ դահլիճում,

Լիքն ու երջանիկ ապրում է Մանուշ.

115 Գառնիկ ախպերն էլ ճոխ պարտեզներում

Արօտ է անում ու խաղում անուշ:

Պալատումը կար նախանձոտ ու շար

Մի պառավ կընիկ, հնուց աղախին.

Նախանձում է սա, թե ո՞նց պիտի գա

120 Մի որբ՝ թագուհի դառնա մեր գլխին:

Մի օր էլ գալի, գըլուխ է տալի,

Առաջը կանգնում, կեղծավոր գովում.

«Արի քեզ տանեմ, սիրուն թագուհի,

Զըփ-շըփ լողացնեմ շարմաղ էն ծովում»:

125 Խաբում է, տանում, դցում ծովի մեջ,
Շորերը առնում, ետ բերում քաղաք,
Հաղցընում իր սև, դարձվոր աղջըկան,
Պալատ ուղարկում թագուհու տեղակ:

Երեսը ծածկած թանձր շըղարշով
130 Պալատ է մըտնում էն սուտ թագուհին,
Ու թագավորն էլ կասկած չի տանում,
Թե ո՛վ է եկել բաղմել իր դահին:

Բայց ինչ անում են, ինչ որ չեն անում,
Չեն կարում էլ տուն բերեն Գառնիկին.
135 Մայում — էս ամիսց էն ամին է վազում,
Մայում — էն ամիսց ետ գալի կըրկին:

Ի՞նչ անենք սըրան, ո՞նց անենք սըրան.
Պառաւն ու աղջիկ շատ միտք են անում.
Վերջը գալիս է դարձվոր թագուհին
140 Անկողին մըտնում, հիվանդ ձեանում:

Էլ թանկ ուտելիք, էլ ազնիվ մրգեր
Բերում են փըռում, խնդրում, աղերսում.
Մըտիկ չի տալի ոչ մեկի վրա.
Վերջը Գառնիկի մըսիցն է ուզում...

145 «Բայց չէ՞ որ, Մանուշ, քո հղբայրն է նա,
Ո՞նց ես նըրա միտն ուզում դու հիմա...»

— Ի՞նչ անեմ, ինձնից նա ազիզ հո չի՞.
Իս որ մեռնում եմ, թող նա էլ կորչի...
Ասում է, ճշում. «Վա՛յ, մեռա՛, աման...»

150 Ու թագավորը տալիս է հրաման.

«Երբեք վառեցեք,
Դանակ սըրեցեք,
Բերեք մորթեցեք
155 Ախար Գառնիկին,
Որ առողջ լինի
Իր քույրը տիկին»:

Թագավորն էսպէս պատուէր է տալի,
 Պատուէր է տալի ու դուրս է գալի,
 Գընում է ծովափ սաստիկ սրտնեղած,
 160 Թե ո՞րքան Մանուշն անգութ է եղած...

Մայում է, լալիս Գառնիկ-Ախպերը,
 Լացացնում է ժեռ ծովի ափերը,
 Մի ափից բըռնած մյուս ափն է թըռչում,
 Մարդկային լեզվով քըրոջը կանչում:

165 — Քուրիկ ջան, քուրիկ,
 Կըրակ են վառում,
 Կըրակ են վառում,
 Դանակ են սըրում:
 Քուրիկ ջան, քուրիկ,
 170 Լըսի անդունդից,
 Օգնության հասի,
 Սպանում են ինձ:

Լըսում է արքան՝ տեղը քար կըտրած,
 Եվ ալիքների միջիցը հանկարծ
 175 Շատ ծանոթ մի ձայն հեռո՛ւ, խո՛ւլ ու խոր
 Կանչում է քնքուշ, կանչում է անզոր:

«Ախպեր ջան, ախպեր,
 Անհեր ու անմեր,
 Անքուր ու անտեր,
 180 Ի՞մ Գառնիկ-Ախպեր:
 Դըժար է տեղըս,
 Ձենըս չեն լըսում,
 Ձենըս չեն լըսում,
 Ձեռըս չի հասնում:
 185 Ա՛խ, չար պառավը
 Սև արավ օրըս,
 Այժմ էլ կըսպանի
 Գառնիկ-Ախպորըս»:

Լըսում է արքան, պալատն է հասնում,
 190 Պատռում է քողը թագուհու դեմքի.
 Պատռում է, տեսնում... բայց ի՞նչ է տեսնում,
 Ո՞վ է իր դահին եղել թագուհի...

— Եկե՛ք, ձկնորսնե՛ք, ուռկան գըցեցե՛ք,
Հանեցեք ծովից մեր լավ Մանուշին.
195 Եկեք, դահիճնե՛ք, ծովը գըցեցեք
Կախարդ պառավին ու էս հրեշին:

Էսպես բարկացած դռում է արքան,
Ժողովուրդն ամեն թընդում է ցավից,
Գալիս է կանգնում, գըցում է ուռկան,
200 Անմեղ Մանուշին հանում է ծովից:

Հանում է ծովից, դահին բարձրացնում,—
Կրկին թագուհի ու տիկնանց տիկին.
Դառնիկ-Ախպերն էլ անշափ խընդումից
Պատում է իրեն ոչխարի մորթին,
205 Դուրս գալի, կանգնում սիրուն տղամարդ,
Ճակատը պայծառ, աչքերը վառ-վառ,
Ոչխարի տըկար մայունի տեղակ
Մարդկային լեզվով ազատ ու ճարտար:

Իսկ չար պառավին, իրեն աղջըկան,
210 Որ խաբել էին աշխարհ բովանդակ,
Վըզներից կապում ջաղացի քարեր,
Գըցում են ծովի անդունդը անտակ:

Երկու որբեր,
Քուր ու ախպեր,
215 Առած պատիվ, դահ ու թագ-
Աշխարհքն էլի
Խաղա՞ղ ու լի՞,
Չարը թաղված ծովի տակ:

Չ Ա Ր Ի Վ Ե Ր Զ Ը

- Լինում է մի սար,
 էն սարում մի ծառ,
 էն ծառում փրչակ,
 Փրչակում մի բուն,
 5 Բընում երեք ձագ,
 Ու վըրեն Կըկուն:
 — Կո՛ւկու, կո՛ւկու, իմ կուկունե՛ր,
 Ե՛րբ պիտի դուք առնեք թևեր,
 Թըռչե՛ք, գընաք,
 10 Գըրախանաք...
 Երգում էր մարիկ Կըկուն.
 Մին էլ, Ըհը՛, Աղվեսն եկավ.
 — Էս սարը իմն է,
 Էս ծառը իմն է,
 15 Ծառում փրչակ կա,
 Փրչակում՝ մի բուն,
 Էս ո՞վ է եկել
 Տիրացիլ թաքուն:
 Ա՛խ, դու Կըկու, հիմա՛ր Կըկու,
 20 Քանի՜ փոքրիկ ձագ ունես դու:
 — Երեք հատ ձագ, աղա Աղվես:
 — Երեք հատ ձագ ցույց կը տամ քեզ:
 Ու չե՞ս ասել, դու, անամոթ,
 Մինը ծառա ղըրկես ինձ մոտ:
 25 Ձըզի շուտով մի հատը ցած,
 Թե չե՛ կացինս հըրեն սըրած,
 Գընամ բերեմ,
 Ծառը կըտրեմ...

- 30 — Վա՛յ, չըկտրես,
 Աստված սիրես,
 էս մինն ահա
 Տար քեզ ծառա,
 Միայն թե էդպես
 Մի՛ ջընջիլ մեզ
 35 Բընով-տեղով,
 Ամբողջ ցեղով:
 Խնդրեց մարիկ Կիուն ու ձագերից մինը ձգեց ներքև: Աղ-
 վեսը՝ հա՛լի, առավ դնաց:
 — Վա՛յ-վա՛յ, դու-դո՛ւ,
 40 Ի՞նչ լավ կուկու.
 Ո՞ր սև սարում,
 Ո՞ր անտառում,
 Ո՞ր թրվի տակ
 Կորար մենակ...
 45 Վա՛յ-վա՛յ, դու-դո՛ւ,
 Ի՞նչ խեղճ կուկու...
 Լաց էր լինում մարիկ Կիուն, մին էլ ըհը՛, Աղվեսը ետ
 եկավ:
 — էս սարը իմն է,
 50 էս ծառը իմն է,
 Ծառում փըչակ կա,
 Փըչակում մի բուն,
 էս ո՞վ է եկել
 Տիրացել թաքուն:
 55 Ա՛խ, դու Կըկու, հիմա՛ր Կըկու,
 Քանի՞ փոքրիկ ձագ ունես դու:
 — Երկու հատ ձագ, աղա Աղվես:
 — Երկու հատ ձագ ցույց կը տամ քեզ:
 Ա՛խ, չարամիտ դու ավազակ,
 60 Ի՛նչ խաբար է, երկու՛ հատ ձագ.
 Ի՛նչ, ուզում էս էստեղ զոռով
 Լըցնես ամբողջ կըկուներո՞վ...
 Զըգի շուտով մի հատը ցած,
 Թե չէ՛ կացինս հըրեն սըրած,
 65 Գնամ բերեմ,
 Ծառը կըտրեմ...
 — Վա՛յ, չըկտրես,
 Աստված սիրես,
 էս էլ առ տար,

Ու թող դադար՝
 Վերջինը գեթ
 Մընա ինձ հետ...

Աղաչեց մարիկ Կլկուն ու երկրորդ ձագն էլ ձգեց
 ներքև: Աղվեսը՝ հա՛փ, էս էլ առավ ու գնաց:

75 — Վա՛յ-վայ, վո՛ւյ-վույ,
 Ընչի՞ համար

Եկա ես սար,
 Բուն շինեցի,
 Ձագ հանեցի...

80 Աղվեսն եկավ,
 Տարավ, կերավ,
 Երկու, երկու,
 Կուկու...կուկու...

Լաց էր լինում մարիկ Կրկուն:

85 Էս միջոցին — դա՛, դա՛, դա՛, Ագռավն անց էր
 կենում էն՝ կողմերով: Լսեց Կլվի լացի ձայնը:

— Էղպես տիպուր ու դարհուրիկ
 Ի՞նչ ես լալիս, Կրկու քուրիկ:
 — Ինչպես չըլամ, ա՛՛ սանամեր.

90 Աղվեսն եկավ էն սըրտամեռ,
 Գըլխիս էսպես փորձանք բերավ,
 Ձագուկներըս տարավ, կերավ:
 — Վո՛ւյ իմ աչքին, անխելք Կրկու,
 Ինչպես իզուր խաբվել ես դու.

• 95 Սուտ խոսքերին չար Աղվեսի:
 Ո՞նց լիս սարը իմն է՝ կասի:
 Ո՞վ է տըվել է՛ն լըրբին սար.
 Սարն ամենքիս է հավասար...

100 Ո՞վ կը թողնի վեր կենա նա
 Ամբողջ սարին դա տիրանա,
 Անունը տա սըրած կացնի,
 Սրան-ճրան սուտ վախեցնի,
 Ու մինն էսօր, մյուսը — երեկ,
 Ձագեր տանի, ուտի մեկ-մեկ...

105 Մե գրողի էն տարածին
 Ո՞վ է տըվել սըրած կացին:
 Մին էլ որ դա ու սպառնա,
 Մի՛ վախենա, քըշի զնա:

Էսպես ասավ Ագռավն ու թռավ գընաց: Ահա
 կրկին Աղվեսն եկավ:

— Էս սարը իմն է,

Էս ծառը իմն է...

Հաղիվ էր ասել, Կիտն ընից գլուխը հանեց՝

— Սուտ ես տտում, դու խաբեբա,

115 Անխիղճ գազան, անկուշտ, ազահ:

Ո՞վ է տվել էստեղ քեզ սար,

Սարն ամենքիս է հավասար:

Ի՞նչ ես եկել սուտ տեր դարձել,

Ես էլ հիմար՝ ճիշտ եմ կարծել,

120 Ձաղուկներըս տըվել եմ քեզ...

Կորի, դընա, դու չար Աղվես,

Հերիք ինչքան սուտ ես խաբեկ,

Հիմի գիտեմ, չեմ վախում էլ.

Կացին շունես ծառը կըտրես:

125 — Ո՞վ ասավ քեզ:

— Ագռավն ասավ:

— Ագռա՞վը, լա՞վ:

Ա. Ագռավի վրա բարկացած Աղվեսը պոչը քաշեց,

հեռացավ: Գնաց մի դաշտում սուտմեռուկի տվավ, վեր

130 ընկավ, իրրե թե սատկել է: Ագռավն էլ կարծեց՝ իրավ

սատկել է, թռավ եկավ վրեն վեր եկավ, որ աչքերը հա-

նի: Աղվեսը՝ հա՛վ, հանկարծ բռնեց:

— Ղա՛-ղա՛, ղա՛-ղա՛,

Աղվես աղա...

135 — Ա՛յ, դու կռավան չարալեզու,

Ո՞նց թե Կրկվին ասել ես դու,

Թե ես կացին շունեմ սրբած...

Կացին շունե՞մ... դե հիմի կա՛ց...

— Վա՛յ, քեզ մեղա,

140 Աղվես աղա,

Ես եմ ասել, չեմ ուրանում,

Ի՞նձ քրքրրի, ինձ կեր հում-հում,

Տո՛ւր ինչ պատիժ սիրաբղ կուզի,

Բայց մի վերջին խոսքըս լըսի:

145 Ես էն սարում, հենց դեմ ու դեմ,

Էնպես մի թանկ պահուստ ունեմ,

Որ չես դրտնի դու քո օրում

Ոչ մի թառում կամ անտառում:

Ընչի՞ համար էն ահագին

150 Գանձը կորչի հողի տակին:

- Արի զընանք, հանեմ տամ քեզ,
 էնքան ուտե՛ս, էնքան ուտե՛ս...
 Թե չը լինի ու սուտ դուրս դամ,
 Ես հո էստեղ միշտ կամ ու կամ...
- 155 — Գնա՛նք, ասավ Աղվեսը: Թե կըլինի, շատ լավ,
 թե չի լինի, էլի քեզ կուտեմ:
 Գնացին:
- Վերելից թռչելիս Ագռավը նկատել էր, որ մի թփում
 պառկած էր գլուղացու շունը: Աղվեսին տարավ, տա-
 160 րավ, դուրս բերավ ուղիղ էն թփի վրա:
- Ա՛յ, ասավ. էս թփումն է իմ պահուստը:
 Աղվեսն ադահ վրա ընկավ թիին. շունը վեր թռավ,
 կոկորդից բռնեց ու դրավ տակին: Աղվեսը խեղդվելով
 սկսավ խռխռալ.
- 165 — Ա՛խ, ե՛ս... ա՛խ, ե՛ս...
 Զգույշ Աղվես,
 Փորձանքի մեջ
 Ընկնեմ էսպե՛ս...
 Ա՛խ, անիրա՛վ
- 170 Դու սև Ագռավ...
 — Ինչքան էլ որ լինի զգույշ,
 Զարի առջև թե վաղ, թե ուշ,
 Էդ է պահված, Աղվես աղա.
 Դա՛, դա՛, դա՛, դա՛...
- 175 Պատասխանեց Ագռավն ու թռավ, ինքն էլ ազատ-
 վեց, Կկոճ էլ:

Հ Ս Կ Ա Ն

(ԿՈՒԿԱՍԻ ԱՌԱՍՊԵՆՆԵՐԻՅ)՝

(Հատված)

- Լավ չեմ հիշում, թե որ դարում,
Հին ժամանակ, մեր աշխարհում
Ասում են թե՛ կար մի իշխան.
Մի՞ մեծ իշխան, էնքան ուժեղ,
5 Որ թե մարդիկ նըրա աչքում՝
Թե հասարակ ճանճ ու մըժեղ:
Ինչ որ աներ ու կամենար,
Օրենք էր էն երկրի համար.
Ո՞վ էր գըլխից ձեռ վեր կալած,
10 Ո՞վ դուրս կը գար նըրա դիմաց:

- Ուներ անթիվ ու անքանակ
Ոչխարի հոտ, մարդի բանակ,
Կովի նախիր, խոզի բուռեկ,
Երամակներ ձիու, ջորու,
15 Էս բոլորը քըրված, փըռված
Մինչև ծովի ափը հեռու:
Մինչև ուր որ քըշեր, տաներ,
Իր աշխարհքի սահմանն էն էր.
Ո՞վ էր գըլխից ձեռ վեր կալած,
20 Ո՞վ դուրս կը գար նըրա դիմաց:

- Մի անգամ էլ էս իշխանը
Երբ նըստած էր իրեն տանը,
Լեղապատառ ներս ընկավ տուն
Իր հոտերի վերակացուն.
25 — Ապրած կենաս, մեր տեր իշխան,
Հապա՛ էսպես հրաշք մի բան.

- Արածում էր ծովի ափին
 Բազմությունը քու հոտերի,
 Մին էլ տեսնենք՝ ծովի միջին
 30 Մի վիթխարի մարդ է դալի:
 Մի վիթխարի մարդ եմ ասում,
 Որ մենք իր մոտ լու ենք չընչին,
 Մովը մինչև ծունկն է հասնում,
 Իսկ զըլուխը ամպի միջին:
 35 Եկա՛վ, կանգնեց մեր հանդիման
 Ու որոտաց ամպի նրման.
 «Ո՛վ է, ասա՛վ, էսպես բերում
 Թողնում սպրանքն իմ հանդերում.
 Կորե՞ք իսկույն, ավազակներ,
 40 Ձեռքս քանի չի հասել դեռ...»
 Էն ժամանակ վեր կացա ես:
 Բւ պատասխան տրվի էսպես.
 «Էդ սեականձ, մով՞ ամպեբում
 Ձուր ես էգբան բարձրը դոռում.
 45 Ով էլ լինես, ուսկից էլ դաս,
 էս մի բանը լավ իմանաս,
 Գու, երկնահաս, ահեղ հըսկա,
 Մեծ իշխանի սպրանքն է սա,
 Ո՛վ է զըլխից ձեռ վեր կալած,
 50 Ո՛վ դուրս կը գա նըրա դիմաց»:
 Բայց ինձ իսկի չըլսեց էլ
 Էն անճոռնի աժդահակը,
 Էն ամպերից ցած կըռայալ,
 Ձեռը կոխեց ծովի տակը,
 55 Դուրս հանեց մի ձուկն ահադին
 Ու դեմ արավ արեդակին,
 Որ խորովի...» — Հազիվ էսքան
 Պատմեց հովիվն իշխանական
 Ու վեր ընկավ շունչը փչեց:
 60 Խիստ զայրացավ իշխանը մեծ.
 — Ո՛վ է, ասա՛վ, համարձակվել
 Իմ տերության սահմանն եկել
 Ու էդպես էլ վըրես հաշում...
 Ինձնից ուժեղ չեմ ճանաչում.
 65 Ես ոչ մի տեղ և ոչ մեկին...
 էսպես ասավ ու զայրագին

- Հըրամայեց՝ զորքերը դան:
 Հըրամայեց՝ զորքերն եկան.
 — Կեցցե՛ մեր տեր, մեր թագավոր,
 70 Անհաղթ, անմահ, ամենազոր...
 — Ապրե՛ք, ասա՛վ իշխանը սեպ,
 Ելեք իսկույն ու զընացեք,
 Մանուկ ու ծեր
 Իմ առյուծներ,
 75 Ո՛ւ՛՛վ է, տեսեք, վերես հաշում
 Ու իմ ուժը չի ճանաչում:
 Ցույց արվե՛ք դուք, որ ոչ մի տեղ
 Չըկա ոչ ոք ինձնից ուժեղ...
 Ասա՛վ՝ զորքերն իրենց կարգին
 80 Փող փըշեցին, թըմբուկ զարկին,
 Շըրըխկոցով, զըրընդոցով
 Ճամփա ընկան դեպի մեծ ծով:
 Հասան, տեսան — ա՛յ քեզ հըսկա,
 Դըլուխն էստեղ, ոտներ չըկա.
 85 Գընա՛, դընա՛, թե որ զըտենես...
 Երկար ու մին ձըդված էսպես,
 Հըսկայական քընով քընած:
 Էստեղ, էնտեղ դիրքեր բռնած՝
 Դես շոքեցին, դեն պառկեցին,
 90 Հա՛ զարկեցին ու զարկեցին,
 Տեսան տեղից ժած չի գալի,
 Խըռմամիում է զարհուրելի,
 Խըռմամիոցից, ինչ-որ խոսում,
 Մարդիկ իրար ձեն չեն լըսում:
 95 Մոտ դընացին, էլի՛, էլի՛...
 Դարձյալ տեղից ժած չի գալի:
 Կամաց-կամաց սիրտ առնելով,
 Դոռոգոռալով, հարայ տալով,
 Դուրս թափվեցին թաքուտներից,
 100 Ելան վըրեն, դեսից, դենից,
 Որը ոտին,
 Որը քըթին,
 Որը լանջին,
 Որն ահանջին,
 105 Փորի վըրա, միրքի միջում,
 Զի են խաղում, նիզակ ճոճում,

- Զարկում, դարկում,
 Զըգում, թըքում,
 Հայհոյում են էսպես, էնպես...
 110 Մին էլ հըսկան էն սարի պես
 Վըրա նստեց—մեծ, ահարկու.
 Ի՞նչ պատահեց՝ ո՞չ տեսնես դու,
 Հաղարներով մարդն ու իր ձին
 Տակովն եղան, կոտորվեցին.
 115 Որն էլ գըլխից, քըթից, լանջից,
 Կամ ուսերից, կամ ականջից
 Ներքե ընկավ—թե մարդ, թե ձի,
 Նըրա օրն էլ դու իմացի:
 Շատ դարմացավ հըրեշ-հըսկան,
 120 Թե, տեր աստված, արդյոք Լսքան
 Մանըր-մունըր ի՞նչ բաներ են
 Որ եկել են թափվել վըրեն:
 Տեսավ ինչ որ կենդանի կան՝
 Վաղ էն տալի, թե ետ գնան.
 125 Բուռն արավ իր բըռնովը մեծ,
 Իրար խառնեց, ողջ հավաքեց
 Գըրսպանն ածավ
 Ու վեր կացավ,
 Լընզլընգալեն իրիկունը
 130 Գընաց հասավ իրենց տունը:
 Տանը իր պես մեծ, ահագին
 Մի մեր ուներ, բարի մի կին:
 Գընաց իրեն մորը պատմեց
 Թե իրեն հետ ինչ պատահեց,
 135 Ու գըրպանից հանեց բոլո՜ր
 Ահից խելառ ձին-ձիավոր:
 Բարի կինը հենց որ տեսավ,
 — Ամա՛ն, որդի, վա՛յ ինձ, ասավ..
 Ի՞նչ ես անում էդ խեղճերին,
 140 Բա չե՞ս տեսնում, թե քու ձեռի՞ն
 Ոնց են դողում: Ասենք մեծ ես,
 Մի՞թե պիտի փոքրին տանջես:
 Մեծ թե փոքըր, ինչ էլ լինի,
 Ամեն ապրող շունչ կենդանի,
 145 Որ ծընվել է արևի տակ,
 էս ոշխարհքում միատեսակ,

- Մինը պակաս, մյուսը ավել,
 Ողջ էլ գիտեն խընդալ, ցավել,
 Չը պարծենա երբեք ոչ ոք,
 150 Թե ինքն անհաղթ մի բան է ջոկ.
 Միշտ ուժեղից ուժեղը կա,
 Իսկ ամենից ուժեղը՝ մահ...
 Բաց թող, որդիս,
 Բա՛յ թող՝ զընան,
 155 Ապրեն ազատ
 Ուր կամենան:
 Ու, հրնազանդ մոր խըրատին,
 Իսկույն հանեց հըսկա որդին
 Իր զըրպանից ձին-ձիավոր,
 160 Իրար խառնած զորքը բոլոր,
 Թողեց զընան
 Ուր կամենան:
 Ու, աղատված նըրա ձեռից,
 Ջինվորները էն աշխարհից
 165 Փախան թափով զարհուրելի:
 Ո՛ւր ես, իշխան, քեզ ենք դալի:
 Գիշեր, ցերեկ, անհաց, աֆրոն,
 Եկան հասան, վերջապես, տուն.
 — Հատա՛, իշխա՛ն,
 170 Էս տեսակ բան...
 Բայց իշխանը հոժարակամ
 Չուզեց լըսի մինչև անդամ,
 Թե իրենից ուժեղ հըսկա
 Էս աշխարհում ուրիշը կա:
 175 Նորից արավ զորաժողով,
 Ու ինքն անձամբ, երգով, փողով,
 Դըրոշակով իշխանական,
 Ճամփա ելավ դեպի հըսկան:
 Գընա՛ց, զընա՛ց, զընաց հասավ.
 180 Ու վիթխարին մին էլ տեսավ՝
 Էն իր թողած մանրերն ահա
 Կըրկին եկան իրեն վըրա.
 Ջի են քըշում,
 Մոտ են դալի,
 185 Թուր են քաշում,
 Հարայ տալի,

Նետեր ձըգում

Ու ծակծրկում...

- 190 Խիստ բարկացաւ էստեղ հըսկան,
 Ու, ցասումով հըսկայական,
 Մի ժայռեղեն սար առաւ մեծ,
 Մինչև երկինք վեր բարձրացրեց,
 Որ անհամար զորքն իշխանի
 Միանգամից տակովն անի:
195 Հանկարծ... փրվեց սարն ահագին,
 Ինքն էլ մընաց նըրա տակին,
 Ու կատաբվեց էն խոսքն ահա,
 Թե ուժեղից ուժեղը կա,
 Ու շկարծի երբեք ոչ ոք,
200 Թե ինքն անհաղթ մի բան է ջոկ:

ԷՍՊԵՍ ՁԻ ՄՆԱ

(ՀԻՆ ԶՐՈՒՅՑ)

Լինում է թե չէ, ո՞վ գիտի հաստատ.
Եվ ի՞նչն է հաստատ աշխարհի վրա...—
Աշխարհում հաստատ մի բան կա մենակ,
Այն է, որ հաստատ ոչ մի բան չկա:

- 5 Լինում է՝ իբրև գյուղացի մի մաքր,
Աղքատ, օրական ապրուստի կարոտ:
Ունենում է սա մի խելոք տըղա,
Տանում է ծառա տալի մեկի մոտ:

- Տարիք են անցնում: Էս խելոք տըղեն
10 էնպես է յազնիվ ու ժիր ծառայում,
Որ տերն էլ սըրա վարձը շատացնում,
Ինչպես իրենը՝ էնպես է նայում:
Հիշում է մի օր հայրը իր որդուն
Ու վեր է կենում գալի տեսութուն.
15 — Հը՞, ո՞նց ես, որդիս, հիմի էլ էնպես
էլ մերկ ու տըկլոր, էլ քաղցած հո չե՞ս:
— Զէ՛, լավ եմ, հայրիկ, ապրուստս միշտ կա,
Բայց ի՞նչ անես որ...էսպես չի մընա...

- Գընում է հայրը: Տարիք են անցնում:
20 Առաջ է գընում տըղեն օրն օրին,
Վերջը բարձրանում, պալատն է հասնում,
Դառնում է ծառա մեծ թաղավորին:
Հիշում է մի օր հայրը իր որդուն
Ու վեր է կենում գալի տեսութուն.
25 — Հը՞, ո՞նց ես, որդիս, էլ ի՞նչ ես ուզում,
Կողում ես առատ էս լիքը ծովում:

— Հա՛, լի եմ, հայրիկ, դու հանդիստ գընա,
Բայց ի՞նչ անես որ... էսպես չի մընա...

- Գընում է հայրը: Տարիք են անցնում:
- 30 էնքան է սիրվում մեր խելոք ծառան,
Որ թագավորը բերում է սըրան
Իրեն տերության երկրորդն է անում:
Հիշում է մի օր հայրը իր որդուն
Ու վեր է կենում գալի տեսություն.
: 35 — Հը՛, ո՞նց ես, որդիս, էլ ի՞նչ է մընում,
Քու խոսքովն են ողջ նըստում—վեր կենում:
— Հա՛, մեծ եմ, հայրիկ, նազիր եմ ահա,
Բայց ի՞նչ անես որ... էսպես չի մնա...

- Գընում է հայրը: Տարիք են անցնում:
40 էս բարի երկրի թագավորը ծեր
Մի օր անժառանգ ընկնում է մեռնում,
Դահն ու աշխարքը մընում են անտեր:
Ժողովք են կանչում երկրի մեծերին:
Ժողովք են գալի, խորհուրդ են անում,
45 Բերում են իրենց խելոք նաղիրին
Առքով ու փառքով թագավոր գընում,
Ու մեր գյուղացին լըսում է մի օր,
Դարձել է իրեն որդին թագավոր:
Դալիս է.— Որդի՛ս, էլ ի՞նչդ է պալատ,
50 Ամբողջ աշխարքում մի դու ես, որ կաս...
— Փառք ասածու, հայրիկ, ունեմ թագ ու գահ,
Բայց ի՞նչ անես որ... էսպես չի մընա...

- Գընում է հայրը: Տարիք են անցնում:
Իր գահին բազմած ինքնակալը նոր
55 Մահվան ու կյանքի վճիռ է անում
Բուռը հավաքած աշխարքը բոլոր:
Բուռը հավաքի աշխարքը թեկուզ,
Թողնելու ես ողջ դարձյալ աշխարքին:
Մեր թագավորն էլ մի անգամ էսպես
60 Մահի՛ն է ընկնում, ավանդում հողին:
Լըսում է ծերուկ հայրը մի օր էլ,
Որ իր թագավոր որդին չըմնաց:

- Ի՞նչ ասեւ իրողի — գալիս է վըրեն,
 65 էլ ի՞նչ մըզկըտոց, էլ ի՞նչ սուգ ու լաց...
 Զորքով, աշխարքով, ծեսով, հանդեսով
 Արքային վայել թաղում են անում,
 Ու վեր են կենում՝ զըրույց անելով
 Ամենքը իրենց տըներն են դնում:
- 70 Տարիք են անցնում: Հայրը մի անգամ
 Գալիս է որդու շիրիմի վրա:
 Գալիս է, տեսնում՝ մարմար մահարձան,
 Բայց վըրեն դրած... «էսպես չի մընա...»
- Գընում է հայրը: Տարիք են անցել.
 75 Ո՞վ կարա մեզնից հաշիվն իմանա...
 Էն օրից էսօր անվերջ, դարեդար
 Զրույցն ասում է — «էսպես չի մընա...»
 Ու չըկա շքեղ արձանն արքայի,
 Ոչ նրա քաղաքն աշխարքի վըրա,
 80 Մերն է աշխարքը ու կյանքը հիմի,
 Բայց մեր աշխարքն էլ...էսպես չի մընա...

ԱՐՏՈՒՏԻ ԵՐԳԸ

(ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԱՎԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ)

- Մի մարդ տեսաւ զարնան մարդում
վեր ճախրելով,
Ճըռվողելով,
Ոնց էր արտուտն անուշ երգում:
5 «Սա որ, առավ, էս վայրի տեղ
երգ է ասում էսքան շքեղ,
Հապա թե մեր տանը լինի
Խնչ զրախտի ձայն կը հանի»:
Ու ներշնչման տենդի միջին
10 Բռնեց մարդի սիրուն երգչին,
Տարավ փակեց նեղ վանդակում.
— Տեսեք, հիմի ոնց է երգում:
Բայց ինչ- զերի, վանդակի մեջ,
Թրռնակը լուռ նայում էր խեղճ
15 Հեռու-հեռու ճոխ մարդերին.
Միտն էր բերում կյանքը նախկին,
Երբ որ ազատ,
Էն ցողապատ
Թարմ արոտում,
20 Թավիշ խոտում
Ման էր գալի,
Սորոք տալի...
Միտն էր բերում,
Տըխրում, տըխրում,
25 Ու հառաչում,
Յավոտ ճըշում
Մաշող կարոտն աղատովյան.
«Վա՛յ վա՛յն...վա՛յ վա՛յն»:

- Գուցե սրա կտունն է աղքատ
- 30) Դամ՝ ինչ փառանք վանդակին է վատ,
Որ իր գլխաւորը՝ երգը թողեց:
Միայն արավ տերն ու ողջ փոխեց.
Փայտե կողմիտ հին բանաւ տեղ
Ոսկի վանդակ շինեց շքեղ
- 35) Ու կերակուրն, էն օրից վեր,
Արավ շաքար ու թանգ մըրդեր:
Սակայն մարդի բընքուշ գերին
Մըտիկ չարավ թանգ մըրդերին:
Խակի բանտից՝ նեղ ու խավար,
- 40) Սըլանում էր միտքն անդադար
Դեպ վե՛ր, դեպ վե՛ր...
Ու հիշում էր,
Թե մայիսի
Արշալույսի
- 45) Հինց Երկընթում
Ոնց էր երգում,
Խորունկ, անվե՛րջ,
Լույս ծովի մեջ
Անփույթ լողում,
- 50) Խընդում, խաղում...
Միտն էր բերում,
Տըխրում, արեւում,
Ու էն կյանքի հուր կարոտով,
Նեղ վանդակում, կտրած սըրտով
- 55) Հընչում էր ողբն իր գերության.
«Վա՛յ վաթա՛ն... վա՛յ վաթա՛ն...»
— Ո՛րն է սրա լավ վաթանը,
Որ չի կենում իր ճոխ տանը,
Ո՛չ մի ուրախ երգ է երգում
- 60) Էս ոսկեղենն թանգ վանդակում:
Ասավ տերը ու ետ տարավ՝
Թողեց հանդում: Դերին ընտավ,
Կարոտաւի մըտով էն պերճ
Ծաղիկների, խոտերի մեջ:
- 65) Ասա վերեւ,
Դեպի արեւ
Ճախրեց, խընդաց.
Օղում թընդաց,

- Հոսեց երգը... Սաղայն նորեն
 7) էլ առաջվա երգը չէր կն...
 Ու էն օրից
 Ջինջ այերից
 Զիւ. թրթրոուն
 Ինչ էլ երգի,—
 75 Արե, դարուն,
 Բույրը մարգի,—
 Նըրա զըվարթ, հընչուն երգում
 Դեռ լալիս է ու հեկեկում.
 Հիշատակը իր գերության.
 80 «Վա՛յ. վաթա՛ն... վա՛յ վաթա՛ն...»

ՄՈՒԿԻԿԻ ՄԱՀԸ

Ծիտիկն ու Մուկիկն ախպերացան: Գետի ափին
բուն շինեցին, մտան մեջը:

Մի օր Ծիտը դնաց քուջուջ անելու, ետ եկավ, տե-
սավ Մուկիկը մեռել է: Ծնկանը զարկեց.

5 — Վա՛յ, ախպեր ջան, վա՛յ...

Օխտը ճամփի մեջտեղ նստեց, հողը փորեց, տվա՛վ
զլխին.

— Վա՛յ, ախպեր ջան, վա՛յ...

Ձենի վրա կորիկն եկավ.

10 — Ծիտիկ-միտիկ, շալփետուրիկ,

Հողն ինչո՞ւ ես տալի զլխիդ:

— Թաո՛ւ, թաո՛ւ, — ասավ Ծիտը, —

ես որ շտամ, ո՞վ տա հապա.

Մուկիկի պես ախպեր մեռավ,

15 Աշխարքն էսպես մնաց անտեր,

ես որ հողը տամ իմ զլխին,

Մե՞ծ բան է...

— Ափսո՛ս, ափսո՛ս, — ասավ կորը, —

Մուկիկի պես մարդը մեռավ, —

20 Ասավ, իրեն էնքան զարկեց,

Թեք կոտրեց, կախ արավ:

Ծառը ասավ.

— կորիկ քուրիկ, ճըտճըտուրիկ,

Ինչո՞ւ ես մի թեք կոտրել:

25 — Բա ի՞նչ անեմ, որ չկոտրեմ:

Մուկիկի պես մարդը մեռավ —

Աշխարքն էսպես մնաց անտեր.

Ծիտը զլխին հող է տալի,

ես որ իմ մի թեք կոտրեմ՝

30 Մե՞ծ բան է...

— Ախ-վա՛խ, ա՛խ-վա՛խ, — կանչեց ծառը. —
 Մոռիկիկի պէս մարդը մեռնի՞...
 Գընաց եկավ, գընաց եկավ,
 Իր ճյուղերը զարկեց իրար,
 35 Զարդեց, մնաց ճրղնակոտոր:

Քարերն ասին.
 — Ծառիկ-մառիկ, կանաչ թառիկ,
 ճյուղերդ ինչո՞ւ վեր թափեցիր:
 — Վա՛հ, ձեր տունը աստված շինի,
 40 Մոռիկիկի պէս մարդը մեռավ,
 Աշխարքն էսպէս մնաց անտեր.
 Ծիտիկն էնտեղ հողը գլխին,
 Լորը իրեն թեր կտտրած,
 Իմ ճյուղերը ես որ թափեմ՝
 45 Մե՞ծ բան է...

— Հազար ափսո՞ս, — քարերն ասին. —
 Մոռիկիկի պէս մարդը մեռավ,
 Ու գոռալեն, գըրգըռալեն
 Գլորվեցին սարերն ի վար
 50 Թափվեցին ցած — ջրերի մեջ:

Ջրերն ասին.
 — Ի՞նչ պատահեց, ա՛յ գիժ քարեր,
 Զե՞ր դուք ձեր տեղն անժամ էիք,
 Ի՞նչ եք էդպէս ցած փռք՝ փռք:
 55 Էլ ի՞նչ անժամ — բա շե՛ք ասիւ,
 Մոռիկիկի պէս մարդը մեռավ,
 Աշխարքն էսպէս մընաց անտեր.
 Ծիտիկն էնտեղ հողը գլխին,
 Լորիկն իրեն թեր կտտրած,
 60 Ծառը մընաց ճըղնակոտոր,
 Մենք մեր տեղից որ գըլորվենք՝
 Մե՞ծ բան է...

— Վա՛շ-վի՛շ, վա՛շ վի՛շ, ինչ խմացանք,
 Մոռիկիկի պէս մարդն էլ մեռնի՞...
 65 Ջրերն ասին, խառնվեցին,
 Ու գընացին պըղտոր-մըղտոր:

էն կողմերից տրամաբարալով
Գաւառին եկաւ: Էս որ տեսաւ,
— Ա՛յ, գրչորան ջրեր,— առաւ,
70 Գութ պարզ էիք միշտ ու մարմանդ,
Ինչո՞ւ էսօր պրզտարվեցիք:

— Վա՛յ, բու տունը բանդվի, պառա՛վ,
Բա չե՞ս լրսել ինչ է եղել.
Մուկիկի պես մարդը մեռաւ,
75 Աշխարքն էսպես մընաց անտեր,
Ծիտը էնտեղ չոգր գրչիսին,
Լորը իրեն թեր կտարած,
Ծառը եղաւ ճրղնակտար,
Քարերը ցած գրչտար-մըլտար,
80 Մենք պղտորվենք՝ մե՞ծ բան է...

— Հոյն իմ գլխին,— պառաւին առաւ,—
Մուկիկի պես մարդը մեռնի՞...
Զարկեց իրեն ու ծըվատեց,
Երեսն արաւ արշունչըվի,
85 Մտղարձու՞ճ՝ գլտգր վաղեց:

Գլտղում առին.
— Պառաւ տատիկ, ի՞նչ պատահեց,
Ինչո՞ւ երեսդ արշունչըվի:
— Վա՛յ, բռնանամ, մի՞ խոսեցնեք:
90 Մուկիկի պես մարդը մեռաւ,
Աշխարքն էսպես մնաց անտեր.
Ծիտը էնտեղ չոգր գրչիսին,
Լորը իրեն թեր կտարած,
Ծառը եղաւ ճրղնակտար,
95 Քարերը ցած գրչտար-մըլտար,
Ես իմ երեսն արշունտեմ՝
Մե՞ծ բան է...

— Ափսո՛ս, ափսո՛ս, հաղար ափսոս,
Որ էն տեսակ մարդը մեռաւ...
100 Ափսոսացին էն գլտղացիք,
Սե կտպեցին, սուգ նստեցին.
— Վա՛յ, ո՞վ առաւ, ո՞վ առաւ...

- Հողագրելուս Ծիտիկն ասաւ,
 Թեւ իոտրած Լորիկն ասաւ,
 105 Ճըղնակոտոր Ծառիկն ասաւ,
 Գըլտոր-մըլտոր Քարիկն ասաւ,
 Պըլտոր-մըլտոր Զրիկն ասաւ,
 Մազաքձուձ Պառլիկն ասաւ,
 Մեր Մուկիկը մեռել է՝...
 110 էլ ո՞ւր մընաց էս աշխարքում,
 էլ ի՞նչ ապրենք էս աշխարքում...

- էսպես ասին
 Ու միասին
 Հացով, իոծով,
 115 Ճիշ-գոռոցով
 Հավաքվեցին ու գընացին,
 Քարիցն ընկան իոտորվեցին։

ՄԻ ԿԱԹՈՒԼ ՄԵՂՐԸ

- Մի գյուղացի իրենց գյուղում
 Խանութ սարքել, բան էր ծախում:
 Օրվան մի օր մոտիկ գյուղից,
 Մահակն ուսին, շունն հտկից
 5 Ներս է մտնում մի զրու շոբան.
 — Բարի օր քեզ, ա՛յ խանութպան,
 Մեղրը շունե՞ս,
 Մի քիչ տառ մեզ:
 — Ունեմ, ունեմ, շոբան ախպեր.
 10 Ամանդ ո՞ւր է, ամանըդ բեր,
 Ինչ տեղից որ ինքդ կուզես,
 էս սըհաթին քաշեմ տամ քեզ:
- էսպես հանդիստ, էսպես սիրով,
 Մեղրից անուշ լավ խոսքերով
 15 Մեղր են քաշում. մին էլ հանկարծ
 Մի կաթ մեղրը ծորում է ցած:
 — Տը՛ղզ, էն կողմից մի ճանճ գալի,
 էս կաթիլին վեր է գալի:
 Ճանճի վըրա, թաքուն-թաքուն,
 20 էս խանութի տիրոջ կատուն
 Դուրս է ցատկում,
 Թաթով զարկում...
- Բայց հենց կատվի ցատկելու հետ
 Հովվի շունը իսկույն հեթ
 25 Հա՛ֆ է անում,
 Վեր է կենում,

30 Խեղճ վիսիկին
 Դընում տակին,
 Ձեռաց խեղդում
 Ու շրարրտում:

— Խեղդե՛ց, խեղդե՛ց, վա՛յ, իմ կատուն,
Ե՛յ սաակես դու. շան որդու շուն,
Բարկանում է խանութպանը
35 Ու ձեռն բնկած մտալի: Բանը
Տուր թե կտաս շան ճակատին,
Շուռ է տալի կառվի կոտրին:
— Վա՛յ, ձեզ մատա՛ղ, տալան շունըս,
Իմ տպրուտոր՝ս, տեղը՝ս, տունը՝ս...
Տունըդ քանգվի, ա՛յ խանութպան,
40 Անխիղճ, լիրբ, չար, ֆրլան-ֆրստան,
Ո՞նց թե դու իմ շանը գարկե՛ս,
Դե, զարկելը չիմի դու տես...
Գոտում է մեր աժդահակը,
Մեծազլուխ իր մահակը
45 Ետ է տանում ու ցած բերում,
 Խանութպանին շեմքում վերում:

— Սպանեցի՞ն... հա՛յ, օգնություն...
Ու թաղից թաղ, ու տանից տուն
Ձեն է տալի մեկը մյուսին.
50 — Հա՛յ, օգնություն... սպանեցի՞ն...

Վերի թաղից, ներքի թաղից,
Ճամփի վերից, գործի տեղից,
 Ճիշով, լալով,
 Հարաց տալով—
75 Էլ հերն ու մեր,
 Քիր ու ախպեր,
 Կին, երեխեք,
 Ընկեր տըղեր,
 Զոքանչ, աներ,
60 Քաղսր, սանհեր,
 Քեռի, փեսա...
Ինչ իմանաս էլ՝ ո՛վ է սա,
Դալիս են ու անվերջ գալիս,

Ով գալիս է՝ տուր լի տալիս.

- 65 — Տո՛ւ, կոպիտ արջ, տո՛ւ, վալրենի,
էս տեսակ էլ բա՞ն կըլինի.
Դու տոտատուր եկար անես,
Ռե՛ իր շեմքում մարդ ըստանես...

- Մին տոտմ են — տանը զարկում,
70 Աղցանն անում, մեջտեղ ձրկում,
Իր շան կողքին երկար ու մեկ:
— Դե, ձեր մեռելը եկէ՛ք տարեք:
Ու կտեղից բոլոր զընում,
Գընում մոտիկ գյուղն է հասնում.

- 75 — Հե՛յ, օգնեցե՛ք,
Մեռած հո չեք,
Սպանեցին մեր գյուղացուն...

- Ինչպես շքնաճանձի մի բուն
Քանդես, թողնես,
80 Էն ճանձի պես

- Ամբողջ՝ գյուղով օրդու կապում,
«Բո՛ւհ» են անում, դուրս են թափում
Ամեն մինը առած մի բան.
Որը ձեռին մի հրացան,
85 Որը եզան, ցաքատ կամ սուր,
Որը թի, բահ, որը շամփուր,
Որը կացնով, որը փետով,
Որը ձիով, որը ոտով,
Իրն անգըտակ, որը բորիկ —

- 90 Դեպի դաշման գյուղը մոտիկ:
— Տո՛ւ, էսպես էլ անիրավ դյու՛ղ.
Ոչ խիղճ ունեն, ոչ ահ-երկյուղ.
Մարդ գընում է առուտուրի,
Հավաքվում են՝ քաշում սըրի:

- 95 Ռո՛ւ ձեր գեղին, միջի մարդին,
Ձեր նամուսին, ձեր աղաթին...

Գնա՛նք, զարկե՛նք,
Ջարդե՛նք, կրակե՛նք...
— Հա՛յ, հո՛ւյ, առա՛ջ, դե ձեզ տեսնե՛մ...»

- 100 Ու դուրս եկան իրարու դեմ:
Հա՛ զարկեցին ու զարկեցին,

- Կոտորեցին, կըրակեցին,
 Խնչքան ավել կոտորեցին,
 Էնքան ավել կատաղեցին,
 105 Զարդեցին՝ իրար,
 Զընջեցին իրար,
 Կորան, դընացին
 Գետնին հավասար:
- Դու մի՛ տախլ, մեկը մեկից
 110 էսքան մոտիկ, սահմանակից
 էս գյուղերը հարկ են տալի
 Ամեն մինը մի արքայի:
 Մի տերության թագավորը,
 Երբ յսում է էս բոլորը,
 115 Արձակում է հըրովարտակ
 Ժողովրդին իր հըպատակ:
 — Հայտնի լինի մեր տերության,
 Զինվոր, բանվոր, ազնվական —
 Ամեն շարքին
 120 Ու աշխարհքին,
 Որ անօրեն ու դավաճան
 Մեր դրացի ազգը դաժան,
 Երբ մենք քընած էինք սիրով,
 Մեր սահմանը մըտավ զոռով,
 125 Ու կոտորեց սուրը ձեռին
 Մեր սիրելի դավալեներին:
 Արգ, սըրահար ու հըրակեզ
 Մեր որդիքը կանչում են մեզ,
 Եվ մենք, ընդդեմ մեր իսկ կամքին,
 130 Պատվեր տըվինք մեր բանակին,
 Թընդանոթով մեր ավերող
 Ու աստուծով մեծակարող,
 Հանուն արդար ու սուրբ ոխի
 Մըտնի հողը մեր ոսոխի:
- 135 Մյուսը նույնպես իրեն հերթին
 Գըրեց զսրքին, ժողովրդին.
 — Մարդկանց առաջ և աստըծու,
 Բողոքում ենք մեր դըրացու
 Վարմունքի դեմ և՛ շար, և՛ նենգ,

- 140 Որ ոտքելով ամեն օրենք,
 Բորբոքում է կռիվ ու լեճ
 Հին հարեան ազգերի մեջ,
 Քանդում սիրո դաշը կասկած,
 Արդ՝ աւամա մենք ըստիպված,
 145 Հանուն պատվի, արդարության,
 Հանուն թափված անմեղ արյան,
 Հանուն աղատ մեր աշխարհքի,
 Հանուն աստծու և իր փառքի—
 Բարձրացնում ենք մեր ձայնն ահա
 150 Ու մեր սուրը նորա վըրա:

- Ու սկըսվեց կըռիվն ահեղ:
 Շոինդ, որոտ էստեղ, էնտեղ:
 Կըրական ընկավ շեն ու քաղաք,
 Արյուն, ավեր, ճիշ, աղաղակ,
 155 Ամեն կողմից սարսափ ու բոթ,
 Ամեն կողմից մեռելի հոտ...
 Ամառ, ձրմեռ,
 Ողջ տարիներ
 Մըշակն անբան,
 160 Դաշտերն անցան.

Բւ, կըռիվը շրդադարած,
 Սովը եկավ համատարած:
 Սովը եկավ — սովի հետ ցավ,
 Մազկած երկիրն ամայացավ...

- 165 Իսկ մնացած մարդիկ իրար
 Հարցնում էին սարսափահար,
 Թե ո՞րտեղից արդյոք ծագեց
 էս ընդհանուր աղետը մեծ:

ԱՂԱՎՆՈՒ ՎԱՆՔԸ

(ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ)

- Լենկթեմուրն եկաւ, հորն ու սորն եկաւ,
Անօրենն եկաւ, եկաւ ու եկաւ.
Հաւաքեց, կիտեց մեր ազգը Հայոց,
Փաթաթեց, պատեց, ինչպէս վիշապ-օձ,
Կանգնեց Սեանա ափին հովասուն,
Էնտեղ, ուր ուշքը ու միտքն աստրծուն՝
Անհունն է խորհում, մեռնեմ իր զորքին,
Օհաննա վանքը ծովի եզերքին:
- Էն վանքում, հայոց ազգին պահապան,
10 Աղոթք էր անում ծերուկ հայր Օհան.
Աղոթք էր անում իր հոգու համար,
Իր ազգի համար, աշխարհքի համար:
- Երբ տեսաւ խաղաղ վանքիցը իրեն
Անօրեն մարդու էս դործն անօրեն,
15 Խրոտվեց արդար ծերունու հոգին.
Ճերմակ միբուքով, իր ցուպը ձեռքին,
Դառնացած, պրծող հմարդուց ու կյանքից,
Աղոթքը կիսատ դուրս եկաւ վանքից,
Իջաւ Սեանա երեսը կապույտ,
20 Ու քրքրեմքն ջալով, միամիտ, անփույթ,
Էն վետ-վետ, ծրփուն ջրերի վրա
Տամաք ոտներով գրնում էր ահա:
Տեսաւ հրաշքը Լենկթեմուրն ափից,
Տեսաւ, սասանեց տեղը սարսափից:
25 Կանչեց, աղաչեց իշխանը թաթար.
— Ե՛տ արի, ասաւ, Ե՛տ արի, արդա՛ր,
Ետ արի, ասաւ, ո՛վ դու աստծու մարդ:

30 Ետ եկավ մեր հայր Ստանը հանդարտ,
 Իր ցուպը ձեռին, ջրերի վրում,
 Ու առաջն ելավ թաթարը սիրով:
 — Ի՞նչ ես ուզում դու, ո՞վ սուրբ ալեքս,
 Գա՞նձ, իշխանություն, թե կյանք փառավոր...
 — Քո փառքն ու դանձր հարկավոր չեն ինձ,
 Իմ ժողովուրդն եմ ուզում քեզանից:

35 Ուզում եմ թողնեմ՝ զրնան ուր կուզեն,
 Ու ազատ իրենց կյանքի ձենն ածեն
 Էս լեն աշխարհքում, արևի տակին...
 Ասավ սուրբ մարդը մեծ ավազակին:
 — Ժողովուրդ կուզե՞ս... լա՛վ, լինի Լգպես:

40 Էս վանքովը մին ժողովուրդ տամ քեզ,
 Գրնա ինձ համար աղսիք արա, ծեք:
 Ասավ Լենկթեմուրն ու տրվավ պատվեր,
 Որ գերի հաշոց ազգը մի թից
 Էն վանքը մրանի սուրբի ետից.

45 Ինչքան ժողովուրդ մրանի Լն վանքը,
 Նրան է բաշխում Լնրանի կյանքը:

Հրաման արավ իրեն զորքերին,
 Ու բաց թողեցին հայ ազգի գերին:
 Մըտնում է գերին, մըտնում մի ծերից,

50 Անցել է թիվը հարյուր հազարից,
 Չի լրջվում սակայն հասարակ մի վանք...
 Ապշում է թաթարն — արմա՞նք ու դարմանք:
 — Թողե՛ք, կանչում է իրեն զորքերին,
 Հորձանք է տալի նորից հայ գերին:

55 Գնում է գերին, գնում է նորից,
 Անցել է թիվը հազար հազարից,
 Չի լրջվում սակայն էն վանքը կրրիին,
 Չի կանգնում հայի հոսանքն ահագին:

Երբորդ անդամն է կանչում զորքերին:

60 Գալիս է անցնում մընացած գերին:
 Անցնում է գերին, անցնում շարեշար,
 Էլ մարդ չըմնաց, զընա՞ց ինչ որ կար,
 Դատարի է սակայն վանքը տակավին...
 Թեմուր դարհուրած դառնում է չորս պին.

65 — Զարթո՞ւն եմ արդյոք, թե՞ հրազ տեսա...
 Հայտնեցեք ինձ շո՞ւտ, ի՞նչ հըրաշք է սա...

- Գընում են, տեսնում մարդիկն իր ղըրկած—
 Մեր հայր Օհանը՝ աղոթքի շոքած,
 Աչքերն երկընքին, միրուքն արցունքոտ,
 70 Ու որ հայ ազգից մըտել է իր մոտ,
 Իր սուրբ աղոթքով, կամքով վերինի,
 Փոխել է իսկույն դարձրել աղավնի,
 Բայց պատուհանից թողել ամենքին,
 Թույրեի դեպ իրենց լեռները կըրկին,
 75 Ու հիմի վանքում էլ չըկա ոչ ոք,
 Ինքն է աղոթում մենակ, ծընկաչոք:

ԱՂԶԿԱ ՍԻՐՏԸ

(ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆ)

- Հին արևելքում, մի հին քաղաքում
Ժուկով մի ջահել աղջիկ էր ծաղկում:
Հարուստ էր հերը զալում սիրոմնի,
Անհուն գանձի տեր ու շատ անվանի:
- 5 Բայց սիրո համար խեղճ ու շեն չըկան.
Մի աղքատ տղա սիրեց աղջկան,
Աղջիկն էլ նրբան սիրեց կաթոգին,
Եվ ուզում էին լինեն մարդ ու կին.
- Կա թե չըկա,
10 Նա է, որ նա...
- Չէ', որ չէ', կանչեց ծընողը փարթամ.
Իմ աղջիկն, ասա՛վ, սև հողին կըտամ
Ու մերկ աղքատին աղջիկ չեմ տալ ես:
Ասա՛վ ու կանգնեց էն լեռ քարի պես:
- 15 Բայց սիրո համար քար ու սար չըկան,
Սիրում էր գըժված տղեն աղջըկան,
Աղջիկն էլ նրբան սիրում կաթոգին,
Եվ ուզում էին լինեն մարդ ու կին.
- Կա թե չըկա,
20 Նա է, որ նա...
- Սաստիկ բարկացավ հարուստն անկոտրում,
Փակեց աղջըկան մեծ աշտարակում
Իր սիրած տղից ու կյանքից հեռու.
— Թող էսպես, ասա՛վ, մոռնան իրարու:

25 Բայց սիրո համար փակ ու բանտ չըկան-
Սիրում էր անվերջ տըղեն աղջըկան,
Աղջիկն էլ նըրան սիրում կաթողին,
Եվ ուղում էին լինեն մարդ ու կին.

— Կա թե չըկա,

30 նա է, որ նա...

Տեսա՛վ իր ձեռքին ոչ մի ճար չըկար,
Համառ հարուստը հերսից խեղագար,
Իրեն աննըման զավակը միջին,
Կըրակի մատնեց աշտարակն էն հին:

35 Բայց սերը որտեղ հըրդեհ է ձըգել,
Ի՞նչ անի էնտեղ հըրդեհը մեկ էլ:
Ու թեժ բոցերի սաստկության միջում
Աղջիկն էրվելով ճըշում էր, կանչում.

— Կա թե չըկա,

40 նա է, որ նա...

Ու էրվեց հիմքից աշտարակն ահեղ,
էրվեց նըրա հետ էն սիրունն անմեղ,
Հող-մոխիր դարձավ: Իր սիրտը մենակ
Չէրվեց հըրաշքով ու սառ մոխրի տակ
45 Մընաց կենդանի... էն մոխրի վըրեն
Արտասուք թափեց սիրահար տըղեն
Ու կորա՛վ, գնաց, հեռո՛ւ, շատ հեռո՛ւ,
Իր օրը լալու, նըրան փընտրելու,
Մենա՛կ, օտա՛ր,

50 Անմըխիթար:

Ո՛վ քընքուշ գաղանիք, ո՛վ սիրոն հըրաշք,
էրված աղջըկա սիրտը մոխրի տակ,
Իրեն մոխրի տակ կենդանի էր դեռ—
Ոչ ոք չըղիտեր, ոչ ոք չըգիտեր...

55 Ժամանակ անցավ էս տըխուր դեպքից,
Արցունքով թըրջված էն մոխրի տակից,
էն միշտ կենդանի սըրտից թըրթըռուն
Բուսով խաշխաշի ծաղիկը սիրուն,
Կարմի՛ր, թեթե՛ւ,

60 Բայց... սիրտը սև...

Սըղալոր արդան հուսահատ, թըշվառ
 Շըրջում էր մոլոր աշխարհից աշխարհ,
 Չէր գըռնում սակայն կյանքում էլ նըբան.
 Ամեն տեղ վիշտն էր սիրածի մահվան,
 65 Որ հար, թե՛ դարձան, թե՛ քընի միջում,
 Տանջում էր նըբան, անդադար տանջում:

Բայց սիրո համար վերջ ու մահ չըկան.
 Տըղի հառաչը հասավ աղջըկան
 Անմահ կյանքում
 70 էն աշխարհքում:

Հասավ, ու շարժված, կարոտ, կարեկից,
 Թըռավ աղջիկը անմեռ աշխարհքից,
 Սիրով ու բույրով, թարմ, անուշահոտ,
 Նրազով եկավ սիրած տըղի մոտ:
 75 — Աըսի՛ր, իմ սըղալոր, լսի՛ր ինձ, առավ.
 Իմ մոխրի տակից մի ծաղիկ բուսավ
 Ու էն ծաղիկ մեջ իմ սիրտն է, որ կա,
 Կարոտ, խենթ սիրտը ջահել աղջըկա—
 Լիքը սիրով,
 80 Երազներով...

Ուժ ունի իր մեջ նա կախարդական
 Ու քաղցր արքեցում էնքա՛ն ու էնքա՛ն...
 Քամիր ու խըմիր ուժը էն ծաղիկ,
 Նա քեզ կը փըրկի, նա քեզ կը փըրկի...
 85 Մոռացնել կըտա իմ հուր սերն ու ինձ,
 Հեռու կը տանի էդ կոպիտ կյանքից,
 Ու կտարես անվիշտ և զըվարթ հոգով,
 Կը խնդաս ընդմիշտ անթառամ կյանքով
 Աղատ հեռվում,
 9) Երազներում...

Ո՛վ սիրուն հըրաշք, ո՛վ քնքուշ դադանիք.
 Տըղան էն օրից դարձավ երջանիկ:
 Հարբած նվիրական էն ծաղիկ ուժով,
 Միշտ նոր կարոտով ու նոր աշխուժով,

95 Իրեն երբեմնի վիշտը մոռացած,
 էս կոշտ ու կոպիտ կյանքից հեռացած,
 Ապրում էր ուրախ, ճոխ վայելքներով,
 Լե՛ն ու լի սըրտով, անկաշկանդ սիրով
 Ազատ հեռվո՛ւմ—
 100 Նրազներում...

ՄՈԾԱԿՆ ՈՒ ՄՐՋՅՈՒՆԸ

Գիժ մոծակի պարի ժամին
 Զարկեց հանկարծ աշնան քամին,
 Ուժը խըլեց, ուշքը տարավ:
 Գիժը մին էլ մըտիկ արավ,

5 Որ էն արեւ-

Աշխարհքն արդեն պատած ուշ սե,
 Լացով, թացով սուգ է տնում,
 Դողում, պողում ու դալկանում...

10 Շուտիկ, շուտիկ իրեն կինն էլ
 Սուտիկ-փուտիկ կողքից կորեւ,
 Ով գիտի՝ ինչ ծակ էր դրտել,
 Մինչև դարուն մեջը մըտեւ:
 Սոված, սառած
 Ու սալարած

15 Վեր թըռավ՝ վար, դեռ ընկավ, դեն,
 Ժիր Մըրջյունի տաքուկ ու շեն
 Բունը հիշեց, ելավ դընայ,
 Դըռան սուաջ տըխուր տըղզաց.

— Բա՛ց արեք, բա՛ց...

20 Էս տարածամ՝ թըշվառ ձենից
 Կոպիտ, թուխ-թուխ,
 Հաստազըլուխ
 Մի պահապան դարթնեց քընից,
 Ներսի մըթնում մի կերպ արավ,
 25 Փակած գուռը նեղ ծերպ արավ,
 Տեսավ՝ սևով, թևով գուքված՝
 Դըռան առջև մինը տընկված,
 Ոտները թեւ,
 Ինքը մի գել:

- 30 — Հե՛յ, ո՞վ ես դու,
Ա՛խպերացու:
— Տը՛ղ-պը՛ղղ, սասա՛վ, Մոծալն եմ ես:
Բա չե՞ս ասիլ՝ էսպես, էսպես.
Ամառն ամբողջ,
- 35 Ուրախ, առողջ,
Պայծառ ու տաք
Արևի տակ
Կինըս աշխույժ սաղ էր ածում,
Ես էլ անհոգ խընդում, ցընծում,
- 40 Տեսալ-տեսալ պարեր պարում,
Սըրա նըրա թուշն համբուրում
Ու վայելում ամեն բանից,
Ամեն բարուց ու սեղանից,
Լիքը աչգում,
- 45 Ճահճոտ մարգում,
Ճոխ տըներում,
Պալատներում...
Մի անգամ էլ, երբ որ էսպես
Պարում էի, մինը անտես
- 50 Ինպես զարկեց՝ ուշքս անցավ:
Ուշքի որ դամ՝ ի՞նչ տեսնեմ լավ. —
Երկինքը թուխալ, երկիրը սև,
Դառը քամի, սառը անձրև,
Արար նշխարհ պաղել, փոխվել,
- 55 Կողքիցըս էլ իննս է փախել...
Էլ ի՞նչ առեմ, ողջը մի-մի
Էն ի՞նչ լեզու կարա պատմի
Կամ ի՞նչ բերան,
Չտեսնըված, հըրաշք մի բան...
- 60 Հիմի էսպես՝ սոված, մենակ,
Մընացել եմ պատերի տակ,
Տեղ չի ունեմ, կեր չի ճարվում:
Ես էլ եմ հո շատ մըճըրվում.
Բայց ի՞նչ անեմ, ո՞ւր գընամ էլ,
- 65 Երեսս էլի ձեզ եմ արել:
Ասածու սիրուն, մի՛ խընայեք,
Էս մի ձըմեռ շահեք, պահեք,
Մինչև նորից գարուն բացվի,
Աշխարհքն էլ ետ բարով լըցվի:

- 70 — Դե լա՛վ, դու կաց, ներս գընամ ես,
 Տեսնենք ներսից ի՞նչ կասենք քեզ:
 Ասա՛վ պահնորդն ու մեջեմեջ
 Կոկ սենյակներն անցա՛վ անձերջ,
 Մինչև հասա՛վ ներսի տունը,
- 75 Ուր ապրում էր մեծ Մըրջյունը
 Առատ կյանքով,
 Իր համայնքով:
 Գընաց իրենց լեզվով հայտնեց,
 Մըրջյունը լուռ լըսեց, մըթնեց,
- 80 Ու ետ դարձա՛վ
 Էսպես ասա՛վ.
 — Գի՛ժ Մոծակի համա՞ր եմ ես
 Ողջ ամառը արեակեզ՝
 Էնքան ջանքով
- 85 Ու տանջանքով
 Տուն տեղ գըրել, ճամփա հարթել,
 Ամբար շինել, պաշար կիտել,
 Որ ամառը ծուլ սըտըտի,
 Զմեռը գա նրստի ուտի՝...
- 90 Մեր ծուլերին ջարդել ենք մենք,
 Ուրիշ ծուլի՞ բերենք պահենք...
 Կերթաս կասես էդ անպետքին.
 Բանի, գործի ժամանակին
 Ով փոխանակ աշխատելու,
- 95 Ուշք ու միտքը տա խընդալու,
 Պարապ շըրջի, երգի, պարի,
 Սըրա նըրա թուշն համբուրի,
 Էս կուռ վաղի, էն կուռ ցատկի,
 Վերջը էդպես պիտի սատկի:

ԹԱԳԱՎՈՐՆ ՈՒ ԶԱՐԶԻՆ

(ԶՈՒՂԱՅԻ ԳԱՂԹԻՑ)

- Հե՛յ, լալ մանրո՛ւք,
Ասե՛ղ, հուլո՛ւնք,
Մատնի՛ք, մարջա՛ն,
Ասպրանջա՛ն...
- 5 Հա՛վ, ձու բերե՛ք,
Առեք, տարե՛ք,
Խոնջիկ-մոնջիկ
Հարսն ու աղջի՛կ,
Էժան կըտա՛մ,
- 10 Հավը կըտա՛մ...
Էսպես կանչելով՝ փողոցից փողոց,
Իբրև թե չարչի մի թափառական,
Չարչու կերպ մըտած, ինչպես վիշապ օձ,
Անցնում էր ինքը՝ Շահ-Աբաս արքան:
- 15 — Հե՛յ, ո՛վ կուզի թել ու ասե՛ղ,
Դուրս եկեք, դո՛ւրս, ինձ մո՛տ, էստե՛ղ...
— Չարչի ախպե՛ր, չարչի ախպե՛ր,
Ասեղ ունի՛ս, էս կողմը բեր:
Կանչեց մի կին՝ հայ գաղթական,
20 Ու մոտ գընաց չարչին կընկան:
— Օ՛, ի՛նչ ասեղ, իսկն օձի քիստ...
Թոփը մի հաց...
— Վո՛ւյ, թանկ է խիստ...
— Է՛, մի՛ խոսիր, քուրի՛կ, էղպես...
25 Շահի կյանքը թե կըսիրես:
— Ամա՛ն, հողիմ. զլուխը Շահի...
Աստված Շահից հեռու պահի:

Բարձրագոյն ու հարձակ

(Գրեցաւ զարձակ)

- Ահ, իմ սուրբ
 անձ, յարմար,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ - իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ.

Բարձրագոյն իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ.

- Ահ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ,
 իմ սուրբ, իմ սուրբ, իմ սուրբ.

- Արեւդ ապրի, շարշի ախպեր,
էդ անունը բերան մի՛ բեր:
- 80 — Վահ, էսքան էլ շա՛ր լինի մա՛րդ-
ի՛նչ է արեւ Շահը ձեզ վատ:—
Գազան թուրքի սըրից փըրկել,
Չոր Զուլայի քարից պոկել
Բերել է ձեզ առատ Փարիա,
- 35 Աչքն էլ քաղցըր միշտ ձեզ վըրա...
— Օ՛ֆ, հերիք է, շարշի ախպեր,
Մի՛ խոսեցնիր ինձ դըրանից:
Երնել դըրա ոտը կոտորե՛ր՝
Չըգար հաներ մեզ մեր տանից:
- 40 Եկավ վարար հեղեղի պես,
Զարկեց մեր շեն, մեր լի Զուլան,
Ոչ աստըծուն նայեց, ոչ մեզ,
Սըրբեց բերավ ողջ տեղահան:
Թող արինք փակ մեր տուն ու ժամ,
- 45 Բանալիներն Արազն ածինք,
Սարի ուսից վերջին անգամ
Ետ նայեցինք ու կանչեցինք.
— Աստվածածի՛ն Վերին Կաթան,
Քեզ ամանաթ մեր սուրբ վաթան,
- 50 Ուր որ գընանք մեր վաթանից՝
Մեզ դարձըրու գերությունից:
Աղաչեցինք աղերսելով,
Ետ շուռ եկանք ու անց կացանք.
Ծեծով, կոծով, հըրով, սըրով՝
- 55 Ծով Արազի ափը հասանք:
Արազը ծո՛ւ, Արազն ելմա՛ն,
Դուրս է եկել իր ափերից.
«Անցե՛ք», եկավ մեզ հըրաման.
Շահն է հրաման տալիս վերից...
- 60 Ետեը սո՛ւր, առաջը ջո՛ւր,
Սո՛ւգ, վայնասո՛ւն, իրարանցո՛ւմ,
Բառաշում են մեծ ու պուճուր,
Իրար գըրկած գետը լըցվում...
Էն սև օրը, որ մենք տեսանք,
- 65 Քո թըշնամին թող չըտեսնի...
Ա՛խ, ե՛րբ պիտի մին էլ տեսնենք՝
Մեր անեծքը երկինք հասնի...

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

Ի Ղ Ձ

Ինչո՞ւ չեմ թռչուն, վայրենի մի հավ,
 Որ հիմա գլխիս վերևից թռավ.
 Ինչո՞ւ չեմ կարող երկնքում ճախրել
 Եվ ազատություն միմիայն սիրել:

- 5 Ես դեպի Տարոն կըսլանայի,
 Ուր ծաղկում են դաշտերն իմ պապերի,
 Դատարկ ամրոցում միդադատ լերանց
 Հանդչում են մոռացված աճյունքը նրանց:

- Այնտեղ հին պատից մնում են կախած
 10 Նրանց լայն վահանն ու սուրը ժանդոտած.
 Կրթուչի սրի, վահանի վրայով,
 Եվ կըսրբեի փոշին թեկերով:

- Եվ պարթևական լռած քնարի
 Ժանդոտ լարերին ես կըզարկեի,
 15 Որ նրա ձայնը դարձյալ հոգենվազ
 Հնչեր մշտալուռ կամարների տակ:

- Ճակատադրի խիստ օրենքների դեմ
 Իզուր է խնդիրս, — ես աչդ լավ գիտեմ.
 Իմ և բլուրների միջև հայրական
 20 Սարեր ու ձորեր, կապույտ ծովեր կան:

Վերջին շառավիղը դյուցազունների
 Ահա տարագիր, ցոփ կյանքի գերի.
 Այստեղ ծնվեցա, բայց ուրիշ հոգով...
 Ա՛խ, ինչո՞ւ չեմ ես թռչուն վայրենի:

Եթե իրավ է, որ գիշերները,
 Երբ որ հանգչում են մարդիկ ներքեում,
 Երկնքից իջնում լուսնի շողերը,
 Գերեզմանների վրա դողդողում.

- 5 Եթե իրավ է, որ այն ժամերին
 Դատարկվում են լուռ գերեզմանները,
 Օ՛հ, ես կըկանչեմ իմ սիրելիին,
 Կըկանչեմ նրա նըսեմ ըստվերը:

- Արի՛, հայտնվի՛ր, սիրելի՛ պատկեր,
 10 Ինչպես և էիր անջատման ժամին,
 Սառն ու դալկադեմ, ինչպես ձմրան օր,
 Խանդարած, խեղած տանջանքով վերջին:

- Ա՛խ, արի՛, ինչպես աստղիկ հեռավոր,
 Ինչպես թույլ հընչուն թեթև զեփյուռի,
 15 Կամ թեկուզ ինչպես տեսիլ ահավոր,
 Ինչ համար մին է, արի՛, միայն արի՛...

Ապրիլի 4.

Ռ Ո Մ Ա Ն Ս

- Մի աշնանային մռայլ իրիկուն
 Մի աղջիկ գնում էր անմարդ տեղերով,
 Յուր անբախտ սիրո ծնունդը թաքուն
 Բռնած դողդոջուն, քնքուշ ձեռքերով:
- 5 Բոլորը լուռ էր. հոգնած աշխարհը
 Հանգստանում էր գիշերվա մթնոմ,
 Այն ինչ ուշադիր աղջիկն յուր աչքը
 Երկշուտ հայացքով շորս կողմն էր ածում:
- Եվ, հառաչելով անմխիթարանք,
 10 Նա նայեց անմեղ այն արարածին.
 «Բռնած ես, մանուկ, դու իմ տառապանք...
 Եվ անտեղյակ ես իմ սրտի վրշտին...
 Աչքդ բաց կանես բարձրականչ լալով,
 Սակայն իմ կրծքին էլ չես կաշիլ դու.
- 15 Վաղ-առավոտյան տարաբախտ քո մոր
 Զերմ համբույրներին չես հանդիպելու—
- Ճշալով ի դուր կրկանչես նրան.
 Ալիաղ, ամոթ ինձ,— ես եմ մեղավոր.
 Դու կըմոռանաս մորըդ հավիտյան,
- 20 Բայց պիտի հիշեմ ես քեզ ամեն օր:
 Ուրիշ ծնողներ կըխնամեն քեզ,
 Եվ կասեն— դու օտար ես մեղ համար.
 Իմ ծնողները ո՛ւր են, կըհարցնես,
 Սակայն չես գտնիլ ոչ հայր և ոչ մայր:

- 25 Թշվա՛ռ երեխա, մտքով տըխրագին
Կըտանջվես օտար մանուկների մեջ,
Կընայես նրանց մոր փաղաքշանքին
Մռայլուն հոգով մինչև կյանքիդ վերջ.
Ամեն ժամանակ բախտըդ կանիծես,
30 Ամեն տեղ ատված, օտար ու մենակ,
Եվ միշտ նախատինք ու ծաղր կլսես...
Օ՛, ների՛ր, ներիր ինձ այն ժամանակ:

- Դեռ քնած ես դու... Թող քեզ, խեղճ մանուկ,
Այս վերջին անգամ իմ կրծքին սեղմեմ,
35 Օրենքն անիրավ, խիստ և անողոր
Մի դատաւիճի՞ռ ունի մեր ընդդեմ:
Մինչև քո անմեղ ուրախությունը
Տարիները չեն քշել տակավին
Քնի՛ր, սիրելի, սև թախիծները
40 Խորթ են մանկության խաղաղ օրերին»:

- Լուսինն անտառի ետևից հանկարծ
Երկաց, մոտիկ մի խրճիթ տեսավ,
Դողալով, դունատ և սաստիկ լքած
Նրա դռանը ահա մոտեցավ,
45 Զգուշ կորացավ ու կամաց դրեց
Յուր երեխային օտարի շեմքում,
Իսկույն սարսափով երեսը դարձրեց
Եվ անհայտացավ գիշերվա մթնում:

Ես չեմ ուզում մարդ իմանա
 Իմ անցքերը խորհրդավոր—
 Սերս ու վիշտս, որոնց վերա
 Խիղճս և աստված են դատավոր:

- 5 Նրանց կըտա սիրտս հաշիվ
 Եվ նրանցից կըհայցե գութ,
 Եվ թող ինձ նա միայն պատժի,
 Ով ցավերիս տվեց սնունդ:

- Նախատինքը անմիտների
 10 Ձի խոռվիլ բարձրը հողին,—
 Որքան ծովը գոռա, փրփրի,
 Ժայռը կանգնած է վերստին:

- Նրա ճակատը, բարձրացած,
 Ամպերումն է մշտամռայլ,
 15 Եվ մրրկից, որոտից զատ
 Միտքը ոչ ում չի հավատալ:

ԴԵՅԻՄ ԼԱԲԵՐԻՈՍ

- Նվ խաչտաճամուկ միմոսի շորով՝ Կեսարի կանչին
 Լաբերիոսն ահա կանգնեց կրրկեսում, Հռոմի առաջին:
 Թընդաց Հրոտմը, և աթոռներից վեր կացան հանկարծ
 Աղնըվականներն ու ժողովուրդը ահից սարսափած.
- 5 Ու դրդրդացին արձակ կրրկեսում շրփոթ ու շրշունջ,
 Հազիվ լըսելի խառնակ աղաղակ ու դժգոհ տըրտունջ.
 «Լաբերիոսն այստե՞ղ... և ինչպես միմո՞ս... Այստեղ օրենքով
 Գերիներն իրենց կուռ շրդթաների շըռնչյուններով,
 Սըրի շաշյունով անմահ Հրոտմի հըրճվանքի համար
- 10 Ճըղնում են ըմբշի և կամ միմոսի պըսակ ստանալ...
 Լաբերիոսն այստե՞ղ... Բայց չի մոռացել Հրոտմը նըրան.
 Հին քաղաքացի, ծե՛ր, հըռչակավոր պոետ աննըման,
 Նվ արդ, կրրկեսում, ամբոխի առջև այսպես նա կանգնած,
 Կուռ ու գըլխակոր գետնին է նայում ամոթից շիկնա՞ծ...»
- 15 Նվ տըրտունջների ձայներն անորոշ նըրան են հասնում.
 Բայց իր աչքերը Հրոտմի վըրա նա չի կամենում
 Բարձրացընել այժմ՝ նըրա բացահայտ վըճռի ժամանակ.
 Նվ անարդանքին ինքնաբավական հայացքով մենակ
 Կեսարն է նայում: Նըշան տըվավ նա հրամայող ձեռքով:
 20 Լըռեց վերըստին հըպարտ Հրոտմը: Գետնակոր գըլխով,
 Ինչպես աղոթող ծանրը փորձանքի ահավոր ժամին,
 Կանգնած է հուզված հանդիսի առջև երգիչ ծերունին:
 Բայց դեմքը ահա առաջվա նըման փայլեցավ վառ-վառ,
 Մըռայլ ճակատը դարձավ վերըստին հանգիստ ու պայծառ,
 25 Խոհուն աչքերը դժգոհ ժողովին նայեցին կրրկին,
 Ու նորից երգի, բանաստեղծության համարձակ հոգին
 Հասավ պոետին, սիրտ տըվավ նըրան: Նա դըվարթացավ,
 Պաղ-պաղ սարսուռը սըրտիցը մինչև մատները անցավ...

- Այլակերպված է նա բոլորովին: Մի ակընթարթում
 30 նա ոգևորվեց: Վառված աչքերը կրրակ են ցայտում:
 Բնկճող հայացքով իր շուրջն է նայում: Տարածեց ահա
 Անդուսպ խըռովքից դողացող աջը քընարի վրա...
 Ժողովը լուռ է: Բոլոր աչքերը խոնարհած են ցած:
 Աղնվականները մըթին գիշերից մըռայլ են նստած,
 35 եվ ասպետները նըստած են խըրոխտ դեմքով կընճռալի:
 Ուրախությունից փայլում է դեմքը ահեղ տիրողի:
 Նոր նըշան տըվավ: Եվ ահա երկշոտ ու անհամարձակ
 Բարձրացավ ձայնը... Ժերի դողդոջուն, շոր մատների տակ
 Գուլված քընարի ոսկի լարերը հընչեցին հանկարծ:
 40 Խորին լուռվյան ժամին առաջին կողը որոտաց:
 Եվ սթաիվեցավ Հըռոմը նորից. մարդիկ շարժվեցին,
 եվ աշխատում են պարզորոշ լըսել զայրացած երգչին:
 Իսկ ալևորը — անխիղճ անպատված հին քաղաքացին,
 Տակավին հըպարտ, արհամարհանքով նայում է Հոռոմին:
 45 Նա երգում է անբավ փառքը, մեծությունը Կեսարի,
 Բարձրը խեղճն ու տերությունը, իշխանությունը բարի:
 Երգում է փայլը նրա հաղթության և մաղթում է կյանք,
 եվ ուղարկում է հըզոր Կեսարին հարգ ու մեծարանք:
 Փառաբանում է նա ճոխությունը ու փառքը Հոռոմի,
 50 եվ աղաչում է, որ բաժին անեն... խինդը միմոսի...
 Թախանձում է նա, որ ողջ մըտածեն, ինչպես որ ինքը,
 Կեսարի շըրթան վըրա ճանաչեն իրենց օրենքը,
 Որ հին օրերի ազատ երգերը ընդմիշտ լըռեին,
 Ու միշտ Կեսարի թըշնամու ջանքերն իզուր ցըրվին:
 55 Հայրերի գոռող Հըռոմը գըլուխ խոնարհի նըրան,
 Հըռոմում մարդիկ մըտածեն այնպե՛ս... միմոսի նըման...»:
 Հանկարծ վիրավոր պոետը ցընցեց գըլուխն ալեզարդ,
 Հընչող լարերին կատաղի ձեռքով զարկեց հուսահատ,
 Քնարը ձըգեց ու գոռաց՝ ցասկոտ ձայնով ահարկու:
 60 — Բարձրացի՛ր, Հըռո՛մ, իրավունքներդ կորցընում ես դու...

Հ Ր Ե Շ Տ Ա Կ

Կես գիշերային լըռին երկընքում
Թըռչում էր հրեշտակն և խաղաղ երգում,
Եվ լուսինն, աստղերն, ամպեր խմբովին,
Ունկընդիր էին նորա սուրբ երգին:

5 Նա արդարների վայելքն էր երգում
Ծառերի առկին— դըրախտի աչքում.
Երգում էր նա մեծ աստուծո վերա,
Եվ սըրտալի էր գովեստը նորա:

10 Նա գրկում բռնած մի մատաղ հոգի
Բերում էր երկիրն վշտի, արցունքի,
Եվ մատաղ հոգում հնչյունքն երկնային
Թեև անբարբառ, կենդանի մնացին:

Եվ անպատմելի մի տենչանք հոգում,
Նա շատ տառապեց, տանջվեց աշխարքում,
15 Եվ չըկարացին երգին երկնալուր
Փոխարինել երկրի երգերը տխուր:

Մ Ա Յ Ր Ը

1. Հսեղով կռվի արհավիրքների,
 Ամեն մի ընկած նոր զոհի մասին,
 Ես չեմ ավստոսում կնոջն, ընկերին,
 Եվ ոչ էլ նույն իսկ իրան հերոսին...
5. Կըմխիթարովի, ո՛հ, կինը մի օր,
 Ընկերն ընկերին կանի մտահան.
 Բայց մի հոգի կա մի տեղ սգավոր—
 Նա հիշելու է մինչև գերեզման...
 Այս մեր կեղծավոր, ստոր աշխարհում,
10. Այսքան գարշելի գործերի շարքում
 Ես անկեղծ և սուրբ մի բան տեսա միայն—
 Թշվառ մայրերի արտասուքն է այն:
 Նրանք չեն մոռանալ իրենց զավակին,
 Որ խորտակվել է արյունոտ արտում,
15. Որպես սգավոր ուռենին կրկին
 Չի բարձրացնելու ճյուղերը տրտում:
 Հսկամբների 8.

- Մեռալ իմ մուսան... սակալ ժամանակ
 Նա լուսավորեց օրերըս մենակ.
- Ծաղկունքըս ընկան, հուրերըս հանգան,
 Անթափանց գիշեր, ինչպես գերեզման:
- 5 Յավից, տանջանքից հոգնած սրբախ մեջ
 Իզուր եմ զըվարթ ձայներ ես փրնտրում.
 Ճըմլած է, ոտքած իմ պրսակը պերճ
 Կըռվում եմ աներգ ու աներգ տըրտմում:
 Բայց իմ սենյակում — կար մի ժամանակ —
- 10 Որքան հըրաշքներ էին կատարվում.
 Ուղեի թե չէ՝ գըմբեթն երկընթի
 Բացվում էր գըլխիս լույսերի ծովում,
 Ջըգվում էր հեռու լըճակն արծաթի,
 Փայլում էր շըքեղ պալատ սյունազարդ,
- 15 Ու վեր բարձրանում ծոցում կապույտի
 Սուր ժանիքներով լեռներ ձյունապատ...
 Այժըմ մենակ եմ: Դատարկ ու մութը
 Տըխուր անկյունըս աչքիս է նայում.
 Բըքոտ գիշերը՝ իմ լուսամուտը,
- 20 Ինչպես սև թըռչուն, երկյուղով բախում:
 Պերճ պալատներըս ցընդեցին օդում,
 Վեհապանծ լեռներն աճյուն կըտրեցին,
 Վիշտ ու վերքեր են սիրտըս կեղեքում,
 Ու թույլ արցունքներ աչքերիս միջին...
- 25 Մեռալ իմ մուսան... սակալ ժամանակ
 Նա լուսավորեց օրերըս մենակ.
 Ծաղկունքըս ընկան, հուրերըս հանգան,
 Խավարչտի՛ն գիշեր, ինչպես գերեզման....

Թ Ա Փ Ա Ռ Ի Ր

Երբ որ կինը քեզ կըթողնի,
Շուտով մյուսին դու սիրիր...
Բայց ավելի լավ կըլինի,
Մախաղն ուսիդ թափառիր:

5 Կըհանդիպես կապույտ լճի,
Վերան ծառեր են թեքվել...
Կարող ես քո հոգուդ միջի
Վիշտը այնտեղ դու թափել:

10 Կըբարձրանաս սեպ-սեպ լեռներ
Հառաչելով ծերի պես,
Բայց երբ հասնես դագաթն ի վեր,
Արժըլի ձայն կըլսես:

Դու էլ իսկույն, արծիվ կտրած,
Կըզդաս — հղոր ես դարձել,
15 Որ ազատ ես, և այնտեղ — ցած
Շատ քիչ բան ես կորցրել:

Ջ Ր Ա Հ Ե Ղ Ձ Ը

Ներս վաղեցին մանուկները

Ու կանչում են հորն ըշտապ.

— Ա՛պի, ա՛պի, ե՛կ, մեր թոռը

Մենեւ հանեց գետի ափ:

5 — Սուտ եք ասում, շա՛ն լակոտնէր,
Գոռաց հայրը ահաբեկ.

Ըսպասեցեք դուք հալա դեռ,

Մենեւն հետո կըտեսնեք:

— Դիւլան կըգա—պատասխան տուր,

10 Ցավի միջում կըմընամ.—

Հընար չըկա, բե՛ր, ա՛յ կընիկ,

Շորերըս տուր, մի գընամ:

— Ո՛ւր է մենեւն.— Ա՛յ, ա՛պի, ա՛յ:

Ճիշտ որ գետի եզերքին,

15 Թաց թոռի մոտ, գետնի վըրա

Տարածւած էր մի մարմին:

Ջարհուրեւի դիակն ուռել,

Կասըտել էր ալանդակ:

Արդյոք տանջւած մի թշւա՞ռ էր

20 Հանգիստ գըտած ջըրի տակ,

Մի գետակուր ձըկնո՞րս էր էն,

Թե՞ գինեմու մի ջահել,

Թե՞ անըզդույշ վաճառական

Հարամու էր պատահել...

25 Ընչի՞ն է պետք: Աչք ածելով

Ըշտապում է գյուղացին,

Ոտից բըռնած, ետ քարշ տալով
Ջուրն է տանում խեղդվածին:
Ու թիակով գետի եզրից
30 Ջուրը հըրեց նա նըրան,
Ու գիակը զընաց՝ նորից
Փընտրի խաշ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջրի միջի՛ն:
Ցած էր իջնում ճոճվելով,
Աչքով ճամփեց մեր գյուղացին
Ու տուն դարձավ կանչելով.
— Դետը կտրե՛ք, ա՛յ լակոտներ,
Եկե՛ք, բան տամ ձեզ— տանեմ,
Ամա թե որ ձեռն եք հանել,
40 Հողիններդ կըհանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վեր կացավ,
Գետն ելնում է, սրտտում...
Մարխը արդեն էրվեց, հանգավ
Լուռ ու ծըխտո խըրճիթում:
45 Ողջ քնած են: Անքուն պառկած
Միտք է անում գյուղացին...
Բուքն սոսում է... մին էլ հանկարծ
Լուսամուտը բախեցին...

— Ո՞վ ես— ներս թո՛ղ, ա՛յ տանտեր, նե՛րս...
50 — Ա՛յ, ներս ու քեզ շոռ ու ցավ.
Ի՞նչ ես շըրջում Կայենի պես,
Ո՞ր սատանեն քեզ բերավ:
Ի՞նչ անեմ քեզ, ասա, հիմի.
Տեղըս նեղ է, տունը մութ:
55 Ու ծուլ ձեռքով, տըրտընջալով՝
Բաց է անում լուսամուտ:

Ցուլում է լույսն ամպի տակից.
Ահա՛ կանգնած... մի մերկ մարդ.
Ջուր է հոսում նրա միրքից,
60 Բաց են աչքերն ու անթարթ:
Կախ են ընկած բազուկները,
Ողջ կարկամած սոսկալի,

Ուռած մարմնին քառանդները
Կըսլած՝ սեփն են տալի...

- 65 Ահից մարեց՝ ճանաչելով
Իր մերկ հյուրին նա հանկարծ.
Փեղկը խփեց ու դողալով՝
— Ա՛յ դու ճաքե՛ս, քըրթմընջաց:
Ամբոխվեցին մըտքերը մուլթ.
70 Մինչև լույսը նա դողում,
Մինչև լույսը լուսամուտը
Բախում էին ու բախում...

- Ամբոխն ահեղ զըրույց ունի,
Թե այս գեպքից դժուղացին
75 Ըստասում է ամեն տարի
Միշտ նույն օրը խեղդվածին:
Խառնվում է օրն առավոտից,
Գիշեր գալի բուք ու մութ,
Ու խեղդածը ամբողջ գիշեր
80 Բախում դուռն ու լուսամուտ:

Օ Լ Ե Գ Ի Ե Ր Գ Ը

Ելնում է ահա հըզոր Օլեզը
 Խենթ խաղարներից վըրեժ առնելու,
 Նըրանց համարձակ հարձակման համար
 Դյուզերը սըրի-հըրի մատնելու:
 5 Եվ իր համհարզով, հադած կուռ զրահ,
 Դընում է նա սեզ նըժուլդի վըրա:

Մըթին անտառից նրա հանդիման
 Դալիս է ահա վըհուկ ծերունին,
 Մութ գալիքների մեկնիչն ու հըման,
 10 Կյանքում հընազանդ միայն Պերունին,
 Աղոթք ու հմայքով ողջ դար անցկացրած:
 Եվ Օլեզ ծերին ընդառաջ գընաց:

— Ասա՛ ինձ, դուշա՛կ, ծերդ անմահների,
 Կյանքիս մեջ ինձ հետ ի՞նչ է լինելու,
 15 Եվ, ի խընդովյուն չար ոսոխների,
 Շուտո՞ւվ եմ արդյոք շիրիմ իջնելու:
 Բաց մեկնիր բոլորն, ինձնից չըքաշվես,
 Վարձըդ՝ քու սիրած ձին կըտամ ես քեզ:

— Չեն վախում գետերն երկրի մեծերից,
 Եվ պետք չի նըրանց պարզեն իշխանի,
 Նըրանց իմաստուն լեզուն՝ վերևից
 Ազդված՝ խոսում է կամքը երկընքի.—
 20 Անհայտ են գալոց տարիքն ու մըթին,
 Բայց կարդում եմ զիրդ ես քու ճակատին:

- 25 Դե միտքըդ պահիր իմ խոսքն այսօրից:
 Փառքն է կյանքի մեջ խընդում հերոսին.
 Հաղթության փառքով հըռչակված ես դու,
 Վահանդ՝ Բյուզանդիո բարձր դարբասին:
 Հընադանդ են քեզ և՛ ցամաք, և՛ ծով,
 30 Նայում է ոսոխդ բախտիդ նախանձով:

- Ե՛վ կապույտ ծովի հեղհեղուկ ալիք,
 Ահեղ փոթորկի ժամին կապաղի,
 Ե՛վ նեո, և՛ պարսեր, և՛ նենգող դաշույն,
 Խընայում են միշտ կյանքը հաղթողի:
 35 Վերք չես առնիլ դու քո կուռ զըրահում,
 Հըզոսին անտես ողի է պահում:

- Ոչ մի վըտանդից չի վախենում քո ձին,
 Տիրոջ կամբը միշտ հասկանում է դա.
 Մերթ կանգնում է հեղ՝ նեոների տակին,
 40 Մերթ թըռչում ազամի դաշտերի վըրա.
 Ե՛վ ցուրտ, և՛ կըռիվ ոչինչ են զըրան,
 Բայց... դա կըլինի պատճառ քո մահվան:

- Օլեգը խնդաց. և սակայն մըթնեց,
 Մըռայեց հանկարծ շարագույժ մըտքից.
 45 Կուռ ու մըտախոհ՝ թամբիցը բըռնեց,
 Ներքև է իջնում սիրած նըժույգից,
 Ու վերջին անգամ իր հին ընկերին
 Փայփայում, շոյում, փարում է վըզին:

- Դե՛հ, մընաս բարյավ, վաղեմի ընկեր.
 50 Ժամանակն եկավ մեր բաժանվելու.
 Հանդիստ կաց հիմա, էլ ոտըս բընավ
 Քու ասպանդակի մեջ չեմ զընելու:
 Դե՛հ, զընա՛, բայց միշտ հիշիր Օլեգին:
 Է՛յ, մանկլավիկնե՛ր, հեռու տարեք ձին:

- 55 — Ծածկեցե՛ք սըրան թավարծի գորգով,
 Սանձիցը բըռնած մարգերըս տարեք,
 Լողացրե՛ք, պահեք ընտրած հատիկով,
 Աղբյուրի վըճիտ ջըրով ջըրեցեք:
 Եվ մանկլավիկներն իսկույն ձին տարան,
 60 Մի ուրիշ նոր ձի մոտ բերին նըրան:

Յընծում է խմբով անմահ Օլեգը
Զըւլարթ ձայներով լիք բաժակների,
Ճերմակ է նըրանց գըլխի ալիքը,
Ինչպէս վաղորդան ձյունը լեռների...

- 65 Հիշում են նըրանք օրերն անցկացրած,
Եւ կըռիւնները միասին վարած:

— Բայց իմ ընկերը, գոչեց Օլեգը.
Ո՞ւր է, ինձ ասեք, սիրապանծ իմ ձին.

- Առո՞ղջ է արդո՞ք, այնպէս սընթաց,
70 Այնպէս կըրակատ, աշխույժ տակաւին...
Եւ լըսում է, որ սեպ բըլրի վըրա
Մահու սե քընով վաղ է քնել նա:

Խոնարհեց գըլխին Օլեգը հըղոր,
Եւ միտք է անում.— Ի՞նչ եղավ հըման.

- 75 Սըտախոտ կախա՞րդ, անխելք ալևոր,
Թե չէի լսել ես քու սըտուկան,
Կարեի մինչ օրս իմ ձին ես հեծնել:
Եւ ձիու ոսկերքն ուղում է տեսնել:

Դընում է Օլեգն աստ պալատից,

- 80 Նըրա հետ Իգորն և հյուրերը հին.
Տեսնում են ձիու ոսկերքը թափված
Բըլուրի վըրա, Դընեպրի ափին:
Փռչին ծածկում է, անձրեւն ողողում,
Ու սեղը վըրեն քամին օրորում:

- 85 Ոտն զգուշ գըրաւ իշխանը դանդին
Ու կանչեց.— քընի՛ր, միայնակ ընկեր,
Քեզնից շատ ապրեց քու տերն ալևոր.
Թարմ շիրմիս վըրա դու չես մահաբեր
Տապարի տակին սեղը ներկելու,

- 90 Քու տաք արյունով աճյունս հարգելու...

— Ահա՛ թե ուր էր օրհասըս պահված.
Այս շոր ոսկո՞րն էր ինձ մահ սալառնում:

- Այն ինչ՝ անկենդան դանդիցը հանկարծ
Յըշշալով սողաց մի օձ չարաթույն,
95 Սև թռիկ նըման փաթաթվեց ոտքին,
Իշխանն օձահար գոռաց ցաւազին:

Փըրփրուն թասերը շրջան են առնում
Օլեգի մահւլան տըխուր հարկինքին,
Իգորն ու Օլգան բըլուրի վըրա,
100 Նըստած է խումբը Դընեպրի ափին—
Հիշում են քաջերն օրերն անցկացրած
Նվ կռիւները միասին վարած:

ԳԵՂՋՈՒԿԻ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔԸ

- Նըստել եմ շըվար
 Ու միտք եմ անում,
 Թե ինչպես մենակ
 Ապրեմ աշխարհում:
 5 Ոչ ջահիլ կընիկ
 Ունեմ իմ կողքին,
 Ոչ թե ու թիկունք
 Մըտերիմ ընկեր,
 Ոչ մի տաք անկյուն,
 10 Ոչ արծաթ ոսկի,
 Ոչ սարքած գութան,
 Ոչ նըժույգ մի ձի...
 Պակաս օրի հետ
 Միմիայն մի գանձ՝
 15 Քարի նըման ուժ
 Տըվալ ինձ հերքս.
 Բայց, ա՛խ, հենց էն էլ
 Օտար դըռներում
 Կերան, մաշեցին
 20 Դարդ ու ցավերըս...
 Նըստել եմ շըվար
 Ու միտք եմ անում,
 Թե ինչպես մենակ
 Ապրեմ աշխարհում...
 Սեպտեմբեր.

ԱՔԵՐՄԱՆԻ ԴԱՇՏԵՐՈՒՄ

- Լողում եմ գարնան դալարի ծովում:
 Մըթնում է օրը... ոչ ձայն, ոչ շրշուկ:
 , Ես լսում եմ օձն ինչպես է սողում,
 Թիթեռը խոտում շարժվում կամացուկ...
 5 Սյնպե՛ս հանգիստ է. կարող էի ես
 Լքսել ըղձալի կանչը Լիտվայից...
 Բայց... հառա՛ջ... ամառեղ հանգիստ է նույնպես...
 Ձայն չէ տալիս ինձ ոչ ոք ամառեղից...

ՀԻՎԱՆԴ ԵՄ, ՄԱՅՐԻԿ

Հիվանդ եմ, մայրի՛կ, նանիկ ասա ինձ,
Որ ասում էիր երբեմն օրրանում,
Իմ մաշված կըրծքին խաչ քաշիր նորից
Ու նանիկ ասա, քունըս չի տանում:

- 5 Թող վայր դնեմ ես գըլուխս հոգնած.
Գիշեր է արդեն, ծաղիկը հանգչում,
Վաղուց է անտուն պանդուխտն էլ քընած,
Մենակ քու հիվանդ դավակն է տանջվում:

- Քո հեղ թըռչնակը վախճած է բուրից...
10 Ա՛խ, ես դեռ մանկուց շատ ցավեր տեսա,
Քունն էլ, հանգիստն էլ փախան իմ աչքից...
Մայրի՛կ ջան, մայրի՛կ, ինձ նանիկ ասա...

Ա Ն Ձ Ո Ւ Կ

Ա՛խ, վայրենի, սառն ու խավար
 Այս հովիտի խորքերից
 Թե դըտնե՛ի մի ճանապարհ
 Ու ապրե՛ի ես նորից...

- 5 Ահա հեռվում ճոխ բըլուրներ
 Մըշտադարուն, ծաղկազարդ:
 Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ չունիմ թևեր,
 Այնտեղ թռչեմ ես ազատ:

- Քրնարն այնտեղ ուրախ հընչում,
 10 Խոսում է ձայնն երկընթի,
 Զեփյուռները մեղմով շընչում,
 Բույր են խընկում գարունքի:

- Պերճ սաղարթում շողշողում են
 Պըտուղները սակավառ,
 15 Չըկան այնտեղ բուր ու ձրմեռ,
 Ու ծաղկունքը միշտ դալար:

- Ա՛խ, ի՛նչ լավն է՝ այն անխըռով,
 Ջինջ օրերի լուսի մեջ,
 Այն անթառամ ծաղկանց բույրով
 20 Հարբել անվե՛րջ ու անվե՛րջ...

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻՆ

Եկե՛ք, սիրուն իմ մանուկներ,
 Վազե՛ք, եկեք շուտ ինձ մոտ,
 Վիշտ ու կասկած դուրս վանեցեք
 Իմ ծիր լանջից հիվանդոտ:

- 5 Ձեր սրբութեամ՝ շող ու թրուշուն,
 Ձեր մըտքերում՝ վըտակներ,
 Ինձ տիրում է արդեն աշուն,
 Շուտով կըգա և ձմեռ:

- 10 Տալ կանչեցեք, սիրունիկնե՛րս,
 Էն տաղերը խընդագին,
 Որ թրուշուններն երգում են ձեզ
 Գարնան սպաժառ օրերին:

- 15 Ոչինչ բան է խելքը մարդի,
 Եվ դատարկ է, և չընչին՝
 Ձեր մանկական անմեղ շուրթի
 Ժըպիտների առաջին:

- 20 Ձեզանից լավ՝ երգ չի տեսել
 Գարնան օրը ոսկեփայլ,
 Դուք եք երգն էլ, խաղն էլ, լույսն էլ,
 Ու առանց ձեզ՝ ողջ մըռայլ:

Կուզեի հալվել, ձուլվել իմ երգին
 Ու այս տողերում թաքնվել ծածուկ,
 Որ երբ կարդայիր մի օր, իմ անգի՛ն,
 Կարող լինեի անտե՛ս, կամացո՛ւկ,
 5 Ամեն հընչունի, ամեն խոսքի մեջ
 Դիպչել շուրթերիդ, համբուրել անվե՛րջ...

ՎԱԼԱԽԱԿԱՆ ԼԵԳԵՆԴ

- Դունայի ափին ապրում էր Փերին:
 Հաճախ գետի մեջ լողանում էր նա:
 Մի օր էլ անսովոր, անզգուշ Փերին
 Բնկավ ձկնորսի ուռկանը ահա:
- 5 Սաստիկ վախեցան ձկնորսները խեղճ...
 Նրանց հետ էր բայց Մարկո պատանին,
 Գեղեցիկ Փերուն սեղմեց գրրկի մեջ,
 Ու համբուրում էր, գրգռում սիրունին:
 Փերին, մի ճրկուն ոստիկի նըման,
- 10 Խայտում էր գրրկում, ոլորվում, խաղում,
 Մըտիկ էր տալի տըղի աչքերին
 Ու մըտքի միջին բարակ ծիծաղում...
 Փայփայեց Փերին տըղին ամբողջ օր,
 Բայց հենց գիշերը հասավ մըթագին,
 15 Հանկարծ չըքացավ, կորավ նորից նոր,
 Ու սաստիկ տըխրեց Մարկոյի հոգին:
 Գիշեր ու ցերեկ գետի ափերին
 Շըրջում է Մարկոն, հոգոց է հանում,
 Փնտրում է, կանչում. «Ո՞ւր է իմ Փերին...»
- 20 Կրկնում են ալիք— «Մենք չենք իմանում»:
 — Օ՛հ, սառն ալիքներ, դուք խաբում եք ինձ,
 Ինքներդ եք խաղում նրա հետ թաքուն.
 Ճըշաց պատանին ու թըռավ ափից,
 Թըռավ՝ գետի մեջ գըտնի իր Փերուն...
- 25 Դունայի ափին ապրում է Փերին
 Ու, ինչպես առաջ, այժմ էլ լողանում,
 Իսկ Մարկոն չը կա... Բայց նըրա մասին...

Բայց ներա մասին դեթ երգ է մընում:

Իսկ դուք ապրում եք աշխարհքի վրա

30 Ինչպես կույր, անսիրտ, չընչին սողուններ~

Ոչ ձեզնից հետո զըրույց կը մընա,

Եվ ոչ ձեր մասին երգ կ'առեն անմեռ:

Է Լ Ե Գ Ի Ա.

Լուսինն աղոտ լույս է փրոտում
 Իմ աշխարհին մայրենի,
 Կուլ է գրնում կապույտ հեռվում
 Ճերմակ շարքը լեռներին:

- 5 Ձեռն չի գալիս ոչ մի կողմից,
 Վրաստանը մութն ու լուռ.
 Վերացին է հաղթված քրնից,
 Տընքում տանջված ու տխուր:

- Մենակ եմ ես: Քրնած է նա,
 10 Քրնած շուրջըս ու հեռու...
 Ա՛խ, աստված իմ, քրնա՛ծ, քրնա՛ծ,
 Ե՛րբ է արդյոք զարթնելու...

Գ Ա Ր Ո Խ Ն

Վանաչ է նորից.
Ծիծառը երգում,
Վազը հըրճվանքից
Լալիս է այգում:

Հովիտ ու լերինք
Ծաղկել են պես պես,—
Իսկ դո՛ւ, հայրենիք,
Ծ՞րբ պիտի ծաղկես...

ճիշդ քրիստոնեություն.

Երբ ^{հայտնի} անհայտ Իսրայելական
~~հայտնի~~ Իսրայելական ժամանակ.

Որքան անհայտ անհայտ անհայտ.

Որքան անհայտ անհայտ անհայտ:

Որքան անհայտ անհայտ

Որքան անհայտ անհայտ,

Որքան անհայտ անհայտ ^{անհայտ} անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ ^{անհայտ} անհայտ:

Որքան անհայտ անհայտ անհայտ:

Որքան անհայտ անհայտ անհայտ:

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ:

Իսրայելական անհայտ անհայտ ^{անհայտ} անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Իսրայելական անհայտ անհայտ.

Պոլիսի «Ձմեռվա իրիկներ» բանաստեղծության բարձրագույն ինքնագիր

ՁՄԵՌՎԱ ԻՐԻԿՈՒՆԸ

Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է զերթ դազան.

- 5 Մին՝ վայրենի սուլում պեսպես,
Աղմըկում է տանիքում,
Մին՝ ուշացած ճամբորդ, ասես,
Լուսամուտն է նա թակում:

Մեր խըրճիթը, աղքատ ու հին,
Ե՛վ մըթին է, և՛ տըխուր.
— Ի՞նչ ես նըստել պատի տակին,
Իմ պառավըս, էդպես լուռ:
Հոգնե՞լ ես դու փոթորիկի
Ոռնոցներից խելագաթ,
15 Թե՞ նիրհում ես քո իլիկի
Բըղզոցի տակ միալար:

- Արի խըմե՛նք, բարի ընկեր
Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից, բաժակըդ բե՛ր,
20 Սիրտներըս բաց կը լինի:
Երգի՛ր, ո՞նց էր ապրում խաղաղ
Հավըր ծովի էն ափին:
Երգի՛ր, ո՞նց էր աղջիկը վաղ
Ջուրը գնում մինչ արփին:

- 25 Հողմը մեզով երկինքն առնում,
Գալարում է բուքը ձյան,
Մին՝ մանկան պես լաց է լինում,
Մին՝ ոռնում է զերթ գազան:
— Արի խմենք, բարի՛ ընկեր
- 30 Իմ սև, ջահել օրերի,
Խըմենք դարդից՝ բաժակըդ բե՛ր-
Սիրտներըս բաց կըլինի:

Վ Ա Ր Դ Ը

Փոքրիկ տղան մի վարդ տեսավ,
Տեսավ մի վարդ դաշտի միջին.
Վարդը տեսավ, ուրախացավ,
Մոտիկ վազեց սիրուն վարդին.
Սիրուն վարդին, կարմիր վարդին,
Կարմիր վարդը դաշտի միջին:

Տղան ասավ. — քեզ կըսուկեմ,
Այ կարմիր վարդ դաշտի միջին:
Վարդը ասավ. — տես, կըծակեմ,
10 Որ չըմոռնաս փըշոտ վարդին.
Փըշոտ վարդին, կարմիր վարդին,
Կարմիր վարդը դաշտի միջին:

Ու անհամբեր տղան պոկեց,
Պոկեց վարդը դաշտի միջին.
15 Փուշը նըրա ձեռքը ծակեց,
Բայց էլ չօգնեց քընքուշ վարդին.
Քընքուշ վարդին, կարմիր վարդին,
Կարմիր վարդը դաշտի միջին:

Լեւանց շարքերը
 Նիրհում են մըթնում,
 Խաղաղ մարդերը
 Մըշուշ է պատում.
 5 Ճամփեն հանդարտվել,
 Չի շարժվում քամի,
 Ուր որ է՝ դու էլ
 Կըքընես հիմի:

Մի երգ կա մանկուց, մի երգ կա մանկուց
Դեռ իմ ականջում:

Ա՛խ, ի՛նչքան հիմի, ա՛խ, ի՛նչքան հիմի
Հեռու է հընչում:

- 5 Ճախրում էր ծիծառ, ճախրում էր ծիծառ՝
Գարունը բերում,
Աշխարհքը պայծառ, աշխարհքը պայծառ
Ծաղկում էր, բուրում:

- 10 Հայրենի դաշտե՛ր, հայրենի դաշտե՛ր,
Ա՛խ, ո՛նց եմ ուզում,
Ձեր գըրկում մին էլ, ձեր գըրկում մին էլ
Թըռչեմ երազում:

- Երբ որ հեռացա, երբ որ հեռացա՝
Լիքն էր ողջ ու շեն,
15 Երբոր ետ դարձա, երբոր ետ դարձա՝
Դատարկ էր արդեն:

- Գալու է գարուն, գալու է գարուն —
Աշխարհ լըցվելու:
Բայց իմ սիրտն, ավա՛ղ, բայց իմ սիրտն, ավա՛ղ,
20 էլ չի բացվելու:

Եվ ոչ մի ծիծառ, և ոչ մի ծիծառ
Ձի բերի իր հետ,
Ինչ որ կորցրի, անդարձ կորցրի
Անցած երգի հետ:

ՎԻԼՍՈՆԻ «ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՔԱՂԱՔԸ»
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

- Կար ժամանակ, որ ծաղկում էր
Մեր աշխարհքը անխըռով,
Աստծո աաճարն որոտում էր,
Թընդում էր տոն օրերով:
- 5 Աղմըկալի մեր դպրոցում
Երգում մանկունք մեր մատաղ,
Շողում էին լիքը հանդում
Սուր գերանդին ու մանգաղ:
- Այժմ թափուր եկեղեցին,
10 Դպրոցը փակ, խըլացած,
Արար կըծղած հանդի միջին,
Թալ պուրակը դատարկված.
Ու գյուղն էրված մի տան նըման
Կանգնած ավեր, ամայի,
15 Ողջ պապանձված, լուռ չի միայն
Դամբարանը ահռելի:

- Մեռե՛լ, մեռե՛լ ամեն վայրկյան,
Ու ապրողներն աստըծուն
Աղոթում են միաբերան
20 Նըբանց հոգուն փըրկություն:
Մեռե՛լ, մեռե՛լ ամեն վայրկյան,
Ու շիրիմներն իրար քով
Սարսափահար հոտի նման
Սեղմըվում են խիտ շարքով:

- 25 Գարուն կյանքիս եթե նույնպես
Վիճակված է վաղ շիրիմ,
Ով դո՛ւ, ում որ սիրել եմ ես,
Հոգուս անզույգ մըտերիմ,
Զմոտենաա իմ շրթունքին
30 Քո համբույրով կենսաձիր,
Զմոտենաա իմ դիակին,
Հեռվից հեռու հետևիր...

- Ապա ձրգիր դու մեր գյուղը,
Փախիր այլուր, հեռացիր,
35 Հոգուդ տանջանքն ու երկյուղը
Վանիր էնտեղ ու կացիր:
Ու երբ կանցնեն էս օրերը,
Այց եկ շիրմիս գեթ մի հեղ,
Իսկ ես ոչ քեզ, ոչ քո սերը
40 Զեմ մոռանա և էնտեղ...

Հեռու, հեռու կը թռչընեմ
Քեզ իմ երգի թևերին,
Սքանչելի մի տեղ դիտեմ
Նստանդեսի ամբիոնին:

- 5 Պարտեզն այնտեղ ծաղկում է ճոխ
Հունի խաղաղ լույսի տակ,
Իրենց քրոջն ըսպասում են
Հոտոսները ըսպիտակ:

- Մանուշակներն աստղերի դեմ
10 Աչք են անում ու խրնդում,
Իրար հակված թոթովում են
Վարդերն անուշ հեքիաթում:

- Վիթերն երկշտոց ցատքըտում են,
Խըրտնած պըշնում իրարու.
15 Գանդեսը լա՛յն, հանդիսավոր,
Հասում հանդարտ ու հեռու:

- Այնտեղ պիտի անհող պառկենք
Արմավենու ըստվերում,
Սեր վայելենք, սուղվե՛նք, ասլրե՛նք
20 Երազների աշխարհում:

Լ ՈՒՍԻՆ

Իմ սիրելիք, երբ կըմենեմ,
Շիրմիս տընկեք լացող ուռի,
Նըրա դալուն հա կըսիրեմ,
Ու սաղարթը թախիժով լի:
5 Նրա շուքը թեթև կըգա
Իմ հանգստյան հողի վըրա:

Մի երեկո մենակ էինք: Նստած էի իր կողքին:
Նա, գլուխը թեքած դեպ ինձ ու անձնատուր ցընորքին,
Սահեցնում էր դաշնամուրին թաթը ճերմակ, ձյունի պես:
10 Թևի փափուկ հարված էր էն, հովի շըշուկ էր, ասես,
Որ վախում է՝ չըզարթեցնի անուշ քընած հալքերին,
Ու անցնում է եղեգնուտով թեթևահաս ու լըռին:
Մեկամաղձոտ գիշերների տաք հեշտանքներ ու տենչեր
Նշնում էին ծաղիկների բաժակներից դեպի վեր:
15 Շաղանակի պուրակները ու կաղնիներն ալևոր
Թախժում էին զլուխները տատանելով մեղմօրոր:
Լըսում էինք մենք գիշերին: Պատուհանը կիսաբաց:
Ներս էր հոսում զով գիշերը գարնան բույրով արբեցած:
Դաշտն ամաչի, դուրսը հանդարտ, հանդարտ էնքա՛ն ու
էնքա՛ն:

2) Ու մենք մենակ, մենք մտածկոտ, մենք տասնուհինգ
տարեկան...

Նայում էի հա կյուսիին: Նա դունատ էր ու դալուկ:
Աչքերն երբեք ոչ մի անգամ էնքան անուշ, գեղաշուք
Չեն ցուացրած ջինջ երկրնքի լազուրն իրենց խորքերում:
Հարբած էի հա նըրանով, նըրան էի հա սիրում:
25 Եվ էնքան էր նա ամոթխած, էնքա՛ն մաքուր, էնքա՛ն հեզ
Որ թըվում էր՝ կըբոր նըման էի սիրում նըրան հա:

- Մենք լուռ էինք: Իմ ձեռքը նա պահած իրեն ձեռքերում.
 Ու գեղանի իր ճակատը մըռայլում էր, ցընորում:
 Ու ես էն ժամ զգում էի— ի՞նչ թովիչ է ու կարող
- 30 Թարմ ու չքնաղ ջահելության հրապույրը մեզ գերող:
 Լուսինն ելավ ջինջ երկընքում. լուսնի դալուկ լուսի տակ
 Ժըպտաց նա ինձ, ապա երգեց, որպես տխուր մի հրեշտակ:
 Մենք մեն-մենա՜կ, մենք մտածկոտ, ես ակնապիշ Լյուսիին...
 Նա երգում էր դողդոջելով՝ տքտում հենված իմ ուսին:
- 35 Խեղճ երեխա. լալիս էիր: Քնքուշ, մատաղ քո հոգում
 Գուցե անբախտ Դեզդեմոնի կըսկիծն էիր դու զգում...
 Համբուրեցի ես խոնարհած քո գլուխը հուսահատ...
 Երբ մյուս անգամ համբուրեցի— դու սառն էիր ու գունատ...
 Սառն ու գունատ դրած էիր մահվան տխուր դագաղում...
- 4) Էսպես անցա՜ր, քնքուշ ծաղիկ, անցա՜ր կորար սև հողում
 Իմ սիրելիք, երբ կըմենեմ,
 Շիրմիս տընկեք լացող ուռի,
 Նըրա դալուկն ես կը սիրեմ,
 Ու սաղարթը թախիծով լի.
 Գերեզմանիս հողի վըրա
 Թեթև կըգա շուքը նըրա:
- 45

ԱՄԱՌՎԱ ԳԻՇԵՐՈՎ

Գիշեր է խոր:
 Մենակ բոլոր
 Լուսնյակը չի դեռ քընած.
 Հետը գընում, հետը ցած
 Նա տեսնում է մութ ծըմակ,
 Մութ ծըմակում, կոճղի տակ,
 Չոր տերևը ժաժ տալի —
 Սունկն աշխարհք է դուրս գալի:

Պ Ա Ր Ի Ա Յ Ի Ե Ր Գ Ր

Մեր ինչի՞ն է պետք, թե արեն անմահ
Անդըրաստեղյան լազուր աշխարհում
Առնում է շրջանն իր հավերժական,
Բն ցած է հոսում ճոխ ալիքներով

- 5 Իր ակնախըտիւ շողերն անաբատ:
Երկի՞նք ու երկիր, մե՛զ մըտիկ արեք,
Ի՞նչ ենք մենք...

Մեր ինչի՞ն է պետք — կինը նորատի
Լստանում է թանկ իրեն ամուսնուց

- 10 Քընքուշ գրավը տաքիալի սիրո.
Մեր ու զավակներ ո՞վ է տվել մեզ...
Երկի՞նք ու երկիր, մե՛զ մըտիկ արեք,
Ի՞նչ ենք մենք...

Մեր ինչի՞ն է պետք, թե ամենազոր

- 15 Կա աստվածային սուրբ երրորդություն
Եվ արարչական, և միշտ պահպանող,
Եվ միշտ նորոգող համայն աշխարհի
Ձի փայլում, ավա՛ղ, նրանց փառքը մեզ:
Երկի՞նք ու երկիր, մե՛զ մըտիկ արեք,
20 Ի՞նչ ենք մենք...

Մեր ինչի՞ն է պետք, թե հաշտ ու զոհի
Ծովսն ու ճենճերը երկինք է հլնում,
Բն ծիւ ու ծաղիկ գետինն են ծածկում,
Բն բար ու պտուղ ծառերն են զուբում,

- 25 Եվ կամ սրբազան ջուրը Գանգեսի
Թավալում է պարզ խաղաղ հովիտում:
Երկի՞նք ու երկիր, մե՛զ մըտիկ արեք,
Ի՞նչ ենք մենք...

Քե՛ղ, անմահ Ինդրա, ո՛վ աչքի խընդում,
30 Ամենքից պաշտված դու դանձ երկնային,
Չենք կարող, աստվա՛ծ, մենք քեզ ազոթել,
Որ մեր խորհրդով շանարդենք բնավ
Քո աստվածային լըսելիքը սուրբ:

Երկի՛նք ու երկիր, մե՛ղ մըտիկ արեք,
35 Ի՛նչ ենք մենք...

Իզուր մերժեցի ես մահը դաժան
Եվ անտառների խորքերումը խուլ
Սրբազան հեղումն արի լիասիրտ,
Որ աստվածների սըրտերը մեղմեմ,
40 Ո՛հ, նրանք փախան իմ մոտենալիս:
Երկի՛նք ու երկիր, մե՛ղ մըտիկ արեք,
Ի՛նչ ենք մենք...

Ո՛ւր են. ակաները էն պարզ ջրերի,
Ուր մեր ծարավը կոտրել կարենանք,
45 Լոկ անասունի ոտքի տեղերի
Հստած ջուրն է մեր ըմպելին միակ:
Երկի՛նք ու երկիր, մե՛ղ մըտիկ արեք,
Ի՛նչ ենք մենք...

Ո՛ւր են դաշտերը, ուր որ մեզ համար
50 Աճում են բրինձն ու այլ բարիքներ.
Չրկա աշխարհքում ցորնի մի ցողուն
Մի խոտ, մի ծաղիկ, որ մեզ պատկաներ:
Երկի՛նք ու երկիր, մե՛ղ մըտիկ արեք,
Ի՛նչ ենք մենք...

35 Երբ հովիտներից սավերը ծնում .
Վե՛ր, անտառների բարձունքն է ելնում,
Երբ հովիվն երգով թողնում է հանգը,
Աղջիկը տանը ընթրիք պատրաստում.
Երբ շանն են տալի թերմացքն իրիկվան—
60 Ի՛նչ ուտի արդյոք և ո՛ւր էն ժամին,
Ո՛ւր գնա սլարիան, ո՛ւր հանգստանա...
Երկի՛նք ու երկիր, մե՛ղ մըտիկ արեք,
Ի՛նչ ենք մենք...

Փ Ո Թ Ո Ր Ի Կ

Ծովը խառնըված,
Շանթ, հողմ ու կարկուտ.
Երկինքը բլունած
Մեզ, մըռայլ ու մութ:

- 5 հըռուված տարերք
Իրար են եկել,
Երկինք ու եղբրք
Փակել, մթագնել:

- 10 Ծովի ահագին
Խորքերն հիմն ի վեր,
Ավազն ալիքին
Խառնող դուք ուժեր,—

- Ի՞նչ եք շրպըրտում
Ցայտերն ամպերին,
15 Ի՞նչ եք ըսպառնում
Ձրկնորսի նավին:

- Կըռվում տըրորված,
Դալկացած հեգին
Մի՛ տաք փըրփըրած
20 Զրի հորձանքին:

Կայծակի փայլով
Թողեք խեղճ մարդուն,
Թողեք ապահով
Հասնի իրեն տուն:

25 Էնտեղ ձեռները
Մեկնած երկնքին՝
Մընում են փոքրերն
Իրենց հայրիկին:

Կինն էնտեղ լալով
30 Աղոթք է անում...
Ի՞նչ եք աղքատի
Նալին ըսպառնում:

Օ՛, հասի՛ր շուտով,
Աստված բարերար,
35 Հուզված է ծովը,
Երկինքը՝ խավար...

Ծ Ո Վ Ի Ե Ր Գ Ը

Ծովն ինձ նըշանի մատանի բերեց,
Ծովն իմ արևառ երեսն համբուրեց:

Հարսնեորվեց խռովքը ծովի,
Անհարսնացու խորքը ծովի:

- 5 Կյանքն անհատ է նըրա հետ,
Մահը անհայտ՝ նըրա հետ,
Պաղ ու աղատ նա հավետ:

Ու ճեմում ենք բացերն անցած,—
Կապույտ ջրե՞ր, վարդ լուսաբաց...

- 10 Շընչի՛ր, աղի ու կատաղի դու քամի,
Հերքը խըռիվ, երգը ցըրիվ տուր, քամի՛,
Իրար խառնիր, քըշիր նավ ու ջուր, քամի՛:
Սեպտեմբերի 3.

1.

Անցա՝ քարը սըրտիս վրա՝ ջըրի պես.
 Մենակ տատասկ ու փուշ տարա՝ ջըրի պես.
 Իմ աշխարհքում հանգիստ չառա՝ ջըրի պես,
 Ու դընացի, ետ շըղառա՝ ջըրի պես:

2.

Ծուխըդ կեղնի պատուհանից երբեք¹⁾
 Հավքըդ կերթա իրեն բընից երբեք²⁾
 Թեկուղ մի դար ապրես սըրտով մըտերմիդ,
 Չարի սըրտով կեղնես տանից երբեք³⁾

3.

Ասում են՝ թե հազար տարին մի անգամ
 Մի փըրկիչ է աշխարհ գալիս, — մի՞ պատգամ.
 Մին, երբ եկավ, ծընված չէինք մենք մորից,
 Մին էլ, երբ դա, մեռած կըլնենք ցավերից:

Հուլիս.

1) Հըդեն — դժբախտություն, 2) հոգիդ, 3) կ'մեռնես:
 2. Թ.

. II

1 9 0 7

Ի Ր Ի Կ Ո Խ Ն

Արևը շատ էր հոգնել, ման էր եկել ամբողջ օրը.

«Հերիք է, ասա՛վ,

Գնամ պառկեմ ու քնեմ»:

Տերևը ուրախ սըլսըլում էր, որ կանգ առա՛վ.

5 «էս ի՞նչ է, ասա՛վ,

Արևն էլ չի երևում.

Ես էլ պառկեմ ու քնեմ»:

Թռչնակը երգում էր ծառի վրա, հանկարծ լռեց

«էս ի՞նչ է, ասա՛վ,

10 Ո՛չ տերև է սըլսըլում,

Ո՛չ արևն է երևում.

Ես էլ գնամ ու քնեմ»:

Նապաստակը ոստոստում էր թիերի տակ, որ ականջը սրեց.

«էս ի՞նչ է, ասա՛վ,

15 Ո՛չ թռչնակ է ծըլվըլում,

Ո՛չ տերև է սըլսըլում,

Ո՛չ արևն է երևում.

Ես էլ գնամ ու քնեմ»:

Որսկանը անտառում որս էր որոնում, կանգնեց.

20 «էս ի՞նչ է, ասա՛վ,

Ո՛չ նապաստակ է վաղ տալի,

Ո՛չ թռչնակ է ծըլվըլում,

Ո՛չ տերևն է սըլսըլում,

Ո՛չ արևն է երևում.

25 Ես էլ գնամ ու քնեմ»:

Հուսիւնը ծագեց, ցած նայեց, տեսաւ.

«Ի՞նչ լաւ է, ասաւ,

Ո՛չ որսորդ է ման գալի,

Ո՛չ նապաստակ վազ տալի,

Ո՛չ թռչնակ է ծըլւիլում,

Ո՛չ տերեւ է սըւսըւում,

Ո՛չ արեւն է երևում.

Մենակ ես եմ որ անքուն

Քեք եմ անում երկնքում»:

Գ Ր Ի Զ

Ի՞նչ կըլինի, ասա, գրիչ,
 Ինձ էլ սիրեսս գոնե մի քիչ:
 Ինչո՞ւ իմ մեծ քրոջ ձեռքին
 Գրում ես միշտ վարժ ու կարգին.

- 5 Իսկ իմ ձեռքին խաղմըղում ես
 Սև աղռավի ճանկերի պես:
 Ես քեզ վատ բան ի՞նչ եմ արել:
 Եկ, խնդրում եմ՝ ինձ համար էլ
 Գրի էնպես արագ-արագ,
 10 էնպես ուղիղ, սիրուն, բարակ:
 Գրիչը լուռ լըսում, լըսում,
 Ճըռճըռում է ու խաղմըղում,
 Բայց այս անգամ արդեն, կարծես,
 Փոքրիկ ծըտի ճանկերի պես:

ԱՌԱՋԻՆ ԶՅՈՒՆԸ

— Վա՛յ, մա՛յրիկ ջան, տե՛ս,
Բա՛կն ու դուռը լի
Ի՛նչքան ըսպիտակ
Թիթեռ է գալի...

5 էսքան շատ թիթեռ
Չեմ տեսել ես դեռ:
— Չէ՛, իմ անուշի՛կ,
Թիթեռներ չեն էտ.
Թիթեռներն անցան

10 Ծաղիկների հետ:
էտ ձյունն է գալի,
Փաթիլն է ձյունի,
Որ կարծես սպիտակ
Թիթեռնիկ լինի:

ԾԻՏԻԿԻ ՕՐՈՐՔԸ

Կախված է ճշուղքից ճոճը ծիտիկի.
Փըշի՛, հովիկ, փըշի՛,
Ճոճն օրորվի, տանի բերի.
Նանի՛, ծիտիկ, նանի՛:

5 Ծիտիկը անուշ երազ է տեսնում.
Փըշի՛, հովիկ, փըշի՛,
Ճոճն օրորվի, տանի բերի.
Նանի՛, ծիտիկ, նանի՛:

Բայց տե՛ս, ծիտիկը քննից չը զարթնի.
10 Կամա՛ց փըշի, կամա՛ց,
Ճոճն էլ զգույշ տանի բերի,
Նանի՛, ծիտիկ, նանի՛:

Շ ՈՒՆ Ը

Հաֆ-հա'ֆ, հաֆ-հա'ֆ.

Ահա այսպես

Հաշում հմ հս.

Հաֆ-հա'ֆ, հաֆ-հա'ֆ,

5 Ու տունն այսպես

Պահում հմ հս:

Թե գա մեղ մոտ

Մի հին ծանոթ,

Մոտն հմ վազում,

10 Պոչքս շարժում:

Բայց թե մի գող,

Չար կամեցող

Ուղի թաքուն

Մտնի մեր տուն,—

15 Հաֆ-հա'ֆ, հաֆ-հա'ֆ,

Ահա այսպես

Հաշում հմ հս.

Հաֆ-հա'ֆ, հաֆ-հա'ֆ,

Ու տունն այսպես

20 Պահում հմ հս:

ԷՍ ԷՆ ՏՈՒՆՆ Է

1.

էս էն տունն է, որ շինել է վարպետ Օհանը:

2.

էս էն ցորենն է, որ պահած է էն տանը,
որ շինել է վարպետ Օհանը:

3.

էս էն մուկն է, որ կերել է էն ցորենը,
5 որ պահած է էն տանը,
որ շինել է վարպետ Օհանը:

4.

էս էն կատուն է, որ բռնել է էն մկանը,
որ կերել է էն ցորենը,
որ պահած է էն տանը,
10 որ շինել է վարպետ Օհանը:

5.

էս էն շունն է, որ գրգռել է էն կատվին,
որ բռնել է էն մկանը,
որ կերել է էն ցորենը,

որ պահած է էն տանը,
15 որ շինել է վարպետ Օհանը:

6.

էս էն կովն է՝ կեռ պողպալոր,
որ հարու է տվել էն շանը,
որ գըզել է էն կատվին,
որ բռնել է էն մկանը,
20 որ կերել է էն ցորենը,
որ պահած է էն տանը
որ շինել է վարպետ Օհանը:

7.

էս էն աղջիկն է, որ կթել է էն կովը,
որ հարու է տվել էն շանը,
25 որ գըզել է էն կատվին,
որ բռնել է էն մկանը,
որ կերել է էն ցորենը,
որ պահած է էն տանը,
որ շինել է վարպետ Օհանը:

8.

30 էս էն տղան է, որ ուզել է էն աղջկանը,
որ կթել է էն կովը,
որ հարու է տվել էն շանը,
որ գըզել է էն կատվին,
որ բռնել է էն մկանը,
35 որ կերել է էն ցորենը,
որ պահած է էն տանը,
որ շինել է վարպետ Օհանը:

9.

էս էն տերտերն է, որ պսակել է էն տղին,
որ ուզել է էն աղջկանը,
40 որ կթել է էն կովը,
որ հարու է տվել էն շանը,
որ գըզել է էն կատվին,

որ բռնել է էն մկանը,
 որ կերել է էն ցորենը
 45 որ պահած է էն տանը,
 որ շինել է վարպետ Օհանը:

10.

էս էն աքլորն է, որ զարթեցրել է էն տերտերին,
 որ պսակել է էն տղին,
 որ ուզել է էն աղջկանը,
 50 որ կթել է էն կովը,
 որ հարու է տվել էն շանը,
 որ գզել է էն կատվին,
 որ բռնել է էն մկանը,
 որ կերել է էն ցորենը
 55 որ պահած է էն տանը,
 որ շինել է վարպետ Օհանը:

11.

էս էլ էն վարպետ Օհանը,
 որ մորթել է էն աքլորին,
 որ զարթեցրել է էն տերտերին,
 60 որ պսակել է էն տղին,
 որ ուզել է էն աղջկանը,
 որ կթել է էն կովը,
 որ հարու է տվել էն շանը,
 որ գզել է էն կատվին,
 65 որ բռնել է էն մկանը,
 որ կերել է էն ցորենը,
 որ պահած է էն տանը,
 որ շինել է վարպետ Օհանը:

1908

Ծ Ա Ղ Ի Կ Ն Ե Ր Ը

— Ո՞ւր գնացին ծաղիկները:
— Սո՛ւա, քնած են հողի տակ:
Տաք ծածկված ողջ ձմեռը
Զյուն-ծածկոցով սպիտակ:

5 Կըզա գարնան արևն էլ ետ
Իր շողերով կենդանի,
Զմրան սաստիկ ցրտերի հետ
Զյուն-ծածկոցը կըտանի:

«Ելե՛ք, կասի, իմ մանուկներ».

10 Ու հենց նրանք իմանան,
Դուրս կըհանեն զլիսիկները,
Աշիկները կըբաճան:

ԹՈՋՈՒՆԻ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔԸ

Ես ապրում էի մի փոքրիկ տան մեջ
Ազատ ու անփուլթ,
Աշխարհքն ինձ համար կըլոր էր տնվերջ,
Կեղևը կապույտ:

5 Նըրանից հետո աչքըս բաց արի
Մի փոքրիկ բընում,
Տեսա՝ աշխարհքը հարդից է շինած,
Ու մայրս է շինում:

10 Մի օր էլ, բընից զըլուխս հանած,
Նայում էմ դեպ-դեն,
Տեսնեմ՝ աշխարհքը տերևից շինած՝
Մեր բունը վըրեն:

Հիմի թըռչում եմ հեռու, շատ հեռու,
Ամեն տեղ գընում,
15 Բայց թե աշխարհքը ինչի՞ց է շինած —
էլ չեմ հասկանում:

Ա Շ ՈՒ Ն

- Դեղնած դաշտերին .
Իջել է աշուն,
Անտառը կրկին
Ներկել է նախշուն:
5 Պաղ-պաղ մեզի հետ
Փըշում է քամին,
Քշում է տանում
Տերևը դեղին:
Տըխուր հանդերից
10 Մարդ ու անասուն
Քաշվում են կամաց
Իրենց տունն ու բուն:

ՀՈՎՎԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ

Մնաք բարով, դո՛ւք, արոտենե՛ր սիրոյն,
Ամառն անց կացալ, հոտն իջնում է տուն:

Մենք ետ կրգանք ձեզ նորեկ գարունքին,
Երբ վարձենն ուրախ երգերը կըրկին,
Ճ Երբ որ սարերը զուգվին կանաչով,
Երբ որ ջրերը վազեն կարկաչով:

Մնաք բարով, դո՛ւք, արոտենե՛ր սիրոյն,
Ամառն անց կացալ, հոտն իջնում է տուն:

ԱՄԵՆԻՑ ԼԱՎ ՏՈՒՆԸ

- էնտեղ, ուր հովը խաղում է ազատ
Ու ջուրն աղմըկում, անվերջ փըրփըրում,
էնտեղ իր բարի, իր սիրող մոր հետ
Մի շատ անհանգիստ տղա էր ապրում,
5 Մի գորշ խըրճիթում,
 Մի հին խըրճիթում,
 Գետի եզերքին,
 Ծառերի տակին:
- Մի օր էլ եկավ անհանգիստ տղան,
10 Կանգնեց իր բարի, իր սիրող մոր դեմ.
«Մայրիկ, էստեղից պետք է հեռանամ.
Միակ ձանձրալի տեղը, որ գիտեմ,
 էս գորշ խըրճիթն է,
 էս հին խըրճիթն է,
15 Գետի եզերքին,
 Ծառերի տակին:
- Թո՛ղ գրնամ շրջեմ աշխարհից աշխարհ,
Ճամփորդեմ լավ-լավ տըներ տեսնելու,
Ամենից լավը ընտրեմ մեղ համար,
20 Դամ քեզ էլ առնեմ ու փախչեմ հեռու
 էս գորշ խըրճիթից,
 էս հին խըրճիթից,
 Գետի եզերքին,
 Ծառերի տակին»:

25 Ու գնաց, երկար թափառեց տըղան,
Մեծ ու հոյակապ շատ տըներ տեսավ,
Բայց միշտ, ամեն տեղ պակաս էր մի բան...
Ու հառաչելով ետ վերադարձավ

30 էն գորշ խըրճիթը,
էն հին խըրճիթը,
Գետի եզերքին,
Ծառերի տակին:

«Գըտա՞ր, զավա՞կըս», հարցըրեց մայրը,
Ուրախ նայելով իր տըղի վըրա:

35 «Ման եկա, մայրի՛կ, աշխարհից աշխարհ,
Ամենից սիրուն, լավ տունը, որ կա,
էս գորշ խըրճիթն է,
էս հին խըրճիթն է,
Գետի եզերքին,
40 Ծառերի տակին»:

ՓԻՍԻԿԻ ԳԱՆԳԱՏԸ

- Փիսիկը նըստել
Մի մութ անկյունում,
Ունքերը կիտել
Ու լաց է լինում:
5 Մոտիկ է դալիս
Մի ուրիշ կատու.
— Ինչո՞ւ ես լալիս,
Ա՛յ փիսիկ ջան, դու...
— Ի՞նչ անեմ հապա,
10 Որ լաց չըլինեմ.—
Գանդատ է անում
Փիսոն տըխրադեմ:—
Էն Համոն թաքուն
Մաժունը կերավ,
15 Դընաց տատի մոտ՝
Ինձ վըքա դըրավ:
Հիմի տատիկի
Ետևից ընկած,
Ինձ են ման դալի
20 Մի-մի փետ առած
Քոթոթ Սուրենը,
Անոն ու Մոսոն:
Ո՞ւր է, ասում են,
Ո՞ւր է գող Փիսոն,
25 Ա՛յ, թե մի գըտա՞նք,
Մաժուն ցույց կըտա՞նք...»

էսպէս բան սարքեց
էն Համոն իմ դեմ.
Ի՞նչ անեմ հասկա.
30 Որ լաց չըլինեմ...
Ու Փիսոն նըստել
Մի մութ անկյունում,
Ունքերը կիտել
Ու լաց է լինում:

ՄԻ ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ԱՄԵՆՔԻՆ

Դաշտ ու անտառ, դշուղի ճամփան
Ծածկելիլ է մի թիզ ձյունով.

Էլ չի ճարվում ուտելու բան,
Ո՞վ է տեսել էս տեսակ սով.

- 5 Ոչ մի ցորեն, ոչ մի հատիկ...
Խնդրում ենք ձեզ, բարի մարդիկ,
Ասածու սիրուն, մի կտոր հաց,
Կոտորվեցինք, մեռանք սոված:

- Շուտով կըդան օրեր գարնան,
10 Մենք ձեզ համար կերպենք զըվարթ,
Ու փոխարեն ձեր լավության
Ձեր պարտեզը, այգին ու արտ
Կըմաքրենք մենք թրթուրներից,
Ճիճուներից ու որդերից.

- 15 Միայն հիմի մի կտոր հաց,
Կոտորվեցինք, մեռանք սոված:

Մի խումբ ժտերի կողմից՝

Միտիկ ձենդուկյան

Մ Ա Ր Տ

- Ա՛խ, է՛սպեհս էլ գիժ ամիս.
Մարդու հանգիստ չի տալիս:
էսօր ուրախ օր կանի,
վաղը անձրև ու քամի.
5 Առաւիտեղ պայծառ օդ,
Կեսօրը մութ ու ամպոտ:
Մին հագնում է սպիտակ,
Մին կանաչին է տալիս.
Մի օր ցուրտ է, մի օր տաք,
10 Մին խնդում է, մին լալիս...
Ա՛խ, է՛սպեհս էլ գիժ ամիս:

Տ Ե Ր Ե Վ Ա Թ Ա Փ

- Ա՛յ փոքրիկներ, ա՛յ սիրուններ
 Ասա՛վ քամին տերևներին,—
 Աշուն եկա՛վ, մոտ է ձմեռ,
 Ի՞նչ էք դողում ծառի ծերին։
- 5 Ոսկի, դեղին, վառ ծիրանի
 Գույներ հագեք խայտաբղետ
 Ու ճյուղերից ձեր մայրենի
 Եկե՛ք ինձ հետ, փախե՛ք ինձ հետ...
 Եկեք տանեմ հեշտ ու անթե,
- 10 Անհետ ճամփով, անհայտ տեղեր,
 Չեք իմանա այնուհետև...
 Էլ ինչ է դող, ինչ է ձմեռ...
- Տերևները հենց լսեցին,
 Նախշուն-նախշուն գույների հագան,
- 15 Սըվսըվալով տխուր երգեր՝
 Քամու թևին թռան, փախան։

ԿՈՒՅՐԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԸ

(ԱՐԵՎԵԼԻՔԻ ԱՌԱՄՆԵՐԻՑ)

Օրը ցերեկով

Երեք-չորս հոգով

Կուլյրերը եկան

Փըղին դեմ ընկան:

5 Մինը, որ մարմնին զիպավ հաստ, ահեղ,

— Հե՛յ, զգո՛ւյշ, կանչեց, մի պատ կա էստեղ:

Մյուսը, որ ոտն էր շոշափել իր դեմ՝

— Ի՛նչ պատ, ծիծաղեց, էն կոճղ է կարծեմ:

Երրորդի ձեռը կընճիթն էր ընկել.

10 — Օձ է, օձ, գոռաց, էլ ի՛նչ էք կանգնել:

Մինչդեռ չորրորդը պոչիցը բռնած

Քահ-քահ խնդալով ծաղրում էր նրանց.

— Վա՛հ, ճիշտ որ կուլյր եք. չիմացավ ոչ ոք:

Ոչ էս է, ոչ էն, այլ կախած մի թոկ:

15 Չէ, պատ է,—չէ՛, կոճղ—չէ, օձ է,—չէ, թոկ...

Ու աղմըկելով ամեն մինը ջոկ,

Ինչպես որ եկել

Դեմ էին ընկել,

էնպես էլ կուլյր-կուլյր ետ դարձան կըրկին —

20 Սարի պես փիղը պարզ լուսի տակին:

Բ Զ Ե Զ Ի Դ Պ Ր Ո Յ Ը

Վարպետ Բըղեղն ամբան մի օր
Դըսլրոց բացեց մեծ ծառի տակ
Ու հաւաքեց թիթեռ, ճանձ, բուռ,
Մըժեղ, մըրջյուն, մըլակ, մոծակ...

Յ — Դիտե՞ք, ասաւ, իմ փոքրիկներ,
Պիտի սովրեք, սովրեք տնվերջ,
Որ խմանաք ինչ է ձեզ պետք,
Ինչ կա ձեր շուրջն ու կյանքի մեջ:

Պիտի սովրեք, սովրեք էնքան,
10 Մինչև դառնաք ինձ պես վարպետ:
Դե նըստեցեք հիմի հանգարտ,
Ինչ որ կասեմ՝ կըրկնեք ինձ հետ:

Ա. Անթառամ, Բ. Բարձմենակ.
Դ. Դադտիկուռ, Դ. Դըդում...
15 է՛յ, դո՛ւ, մորե՛կս, դեան աւանջ դիր,
Ի՞նչ ես էդտեղ կըտըբոտում:

Ե. Երիցուկ, Զ. Զանաղան.
Է. Էշխըրտուկ, Ը. Ընկուղ..
Մի՛ աղմըկեք, հանաք հո չի՞.
20 Թիթե՛ռ, հանգի՛ստ, մոծա՛կ, սո՛ւս:

Մի՛ խառնըվեք, չեմ սիրում ես
էդպէս աղմուկ, աղաղակ:
Թ. Թրրթընջուկ, Ժ. Ժախ ու բոխ,
Ի. Իշապուշտ, Լ. Լեղակ:

- 25 Խ. Խընձորուկ, Մ. Միրանի,
Կ. Կըռթուկ, Հ. Հաղարձ...
— Տես, վարժապետ, էս մըլակին,
Ինձ ասում է՝ սարի արջ.

- Ա՛յ տղա, է՛յ, չեն հայհոյիլ:
30 Տըղզան հիմար անասուն...
Զ. Զըմերուկ, Ղ. Ղանձլամեր,
Ճ. Ճարճատուկ, Մ. Մասուր:

- Դու, է՛յ Ծըղըրիդ, ո՞նց ես նըստել.
Դըլուխդ—է՛տ, մեջքդ—դուրս:
35 Յ. Յունապի, Ն. Նունուֆար,
Շ. Շազանակ, Ո. Ողկույդ:

- Վա՛յ, էս ինչե՛ր կան դասերում.
Ողկույզը ես շատ եմ սիրում...
— Իսկ ես կաղամբ կուտե՛մ, կուտե՛մ...
40 — Իսկ ես՝ ծիրան... — Իսկ ես՝ կուտեմ...

, Զեզ չեն հարցնում՝ ի՛նչ կուտեք դուք
Քընաթաթախ՝ առտեհան:
Զ. Զինարի, Պ. Պատատուկ
Զ. Զըրկուտեմ, Ռ. Ռեհան:

- 45 Ս. Սերկեիլ, Վ. Վարդենի,
Տ. Տերեփուկ, Յ. Յաքի...
Ո՛հ, մարդ քարից պիտի լինի,
Զեր մեջ գըլուխ կըճաքի:

Փ. Փլըրփլըրուկ, Ք. Քարասոխ

50 Օ. Օֆ, պլըրծանք վերջապես...

Դե գնացեք, վաղը կգաք

Սնդիրն արած ջրի պես:—

Ու հաւաքած թիթեռ ճանճ, բոռ,

Մըժեղ, մըրջյուն, մըլակ, մոծակ,

55 Վարպետ Բըզեզն ամառն էսպես

Դաս էր տալիս մի ծառի տակ:

ԺԱԳՄԵՆՏՆԵՐ
և
ՍԵՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

$$v = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \in \mathbb{R}^{6 \times 6}.$$

I

1 8 8 1

Հոգուս հատոր,
Սըրտիս կըտոր,
Դասիս համար
Դու մի՛ հոգար,
5 Թե կան դասեր,
Կա նաև սեր,
Նվ ի՞նչ զարմանք,
Իմ աղավնյակ,
Որ կենդանի
10 Մի պատանի
Սերը սըրտում
Դաս է սերտում:

Մարտ.

Օ Ր Ո Ր Ք

Քնե՛, քնե՛, իմ որդի,
Աչերըդ խուփ, չըբանաս,
Որ քո թշվառ հայ ազգի
Դառն ցավերը չըտեսնաս..

- 5 Քնե՛, դուցե երազում
Տիրոջ բարի հրեշտակը
Քեզի պատմե, թե ինչպես
Պիտի փրկվի քո ազգը.

- Քնե՛, դուցե քեզ տես
10 Նրա խղճության պատճառը,
Քնե՛, դուցե նա տես
Նրա փրկության ճարը.

- Գիտե՞ս արդյոք, գառնուկս,
Անցան դարեր այն օրից,
15 Նրք քո ազգը զրկվեցավ
Իրան շքեղ աթոռից.

- Տարիք ու դարեր անցան,
Այլոց է լուռ ծառայող,
Այդ առթիվ դառնաճաճան
20 Վիճակն էլ կա անփոփոխ.

Քնե՛, քնե՛, հոգվույս հատորը,
Ուրախություն իմ միակ,
Քնե՛, կասեմ քեզ օրոր,
Չտեսնես նրան ավերակ.

25 Մի պատկեր է նա տխուր,
Աչքերն արցունք, ինքը լուռ,
Մի սուր է մեր սրտի մեջ,
Մեզ այրելու հուր անշեջ:

Նրա հիմքը քանդելու
50 Շատ, շատ դարեր տանջեցին
Տաճիկ, պարսիկ, հույն և քուրդ
Մինչև վերջը քանդեցին:

Եվ այն օրից մինչ այսօր
Տկլոր, բորիկ ու քաղցած
35 Բափառում է սար ու ձոր
Անդութներից հալածված:

Աղա, քնի՛ր, անուշ դափալի,
Աչքդ խփի՛ր, չբբանաս,
Որ քո դժբախտ հայ աղգիդ
40 Դառն ցավերը չըտեսնաս:

ՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

Հայ վաճառական, հայ վաճառական,
 Խաբիր ու զրկիր աղքատ եղբորդ,
 Հարամ ոռճիկով լից քո դանձարան,
 Ու միշտ կուշտ պահիր ուռած մեծ փորդ.

5 Քեզ ի՞նչ փուլթ, ասա՛, թե աղբդ խեղճ է,
 Շատ հարկավոր է թե նա չունի հաց,
 Քեզ ի՞նչ փուլթ թե եղբայրդ մեղք է,
 Միայն քո փորը լինի տկըզած.

10 Քեզ ի՞նչ փուլթ, ասա՛, թե խեղճ վանեցին
 Հեծում է սոված, տուն ու տեղ թողած,
 Տանջվում է տաճկի ու քրդի ձեռքին,
 Միայն քո փորը լինի տկըզած.

Քեզ ի՞նչ՝ շինվում է հայ ուսումնարան,
 Որ ուսում առնի տգետ հայ տղան,
 15 էհ, оченъ нужно, խավար մնա Հայաստան,
 Տրիցատկի համար պինդ պահիր լուման.

Կողքիդ է աիկը, գրպանդ լիքը,
 Քեթ առա, ի՞նչ բան է հայրենիքը.
 Քեզ ի՞նչ՝ անուսում մնան հայ որդիքը,
 20 Թող նրանց դարդը քաշեն հայ մարդիկը.

Կուշտ է թափանդ, լի է գրպանդ,
 Ամենը թամամ է, բայց վատ է բանդ—
 Աղքատ մշեցին կանգնած է դռանդ.
 «Աստված տա»—ո՛վ է կապում բերանդ.

25 Հայ վաճառական, շուտով փախիր տուն,
հավարի միջի հմուտ ղեկավար,
Որ ժապավինյալ ցուցակ են բերում
Սովատանջ եղբարցդ՝ վանեցոնց համառ.

Դե՛հ, դառնազգեստ գայլին դու նման,
30 հաբիր ու զրկիր աղքատ եղբորդ,
Աչքերը կապիր, առ վերջին լուման,
Գուցե նրանով լցնես մեծ փորդ.

Միայն գիտենաս, հայ վաճառական,
Հեռու չէ օրը, օրն օրհասական
35 Կըդա շուտով և գաբրիելյան
Փողը կըկանչե և քեզ դամբարան.

Մահից չի փրկիլ քեզ ժանգոտ փողը,
Մարմինդ կըկլանե անգութ սև հողը,
Ամեն բան կանցնի և կանհետանա,
40 Միայն բարի անունն այստեղ կըմնա:

Երբ որ կանցնի ձմեռն սաստիկ,
Դարձյալ կըդա դարուն քաղցրիկ,
Կըպճնի կրկին մեր հայրենիք,
Կըկանաչեն դաշտեր, լերինք,
Ճ Հայնժամ գայցեն դեպ Արմենիա
Ծարաւ, նոթի որդիք նորա.

Երբ որ արեն Հայաստանի
Զվարթ, ուրախ, տալծառ փայլի,
Երբ որ դաշտըն Ավարայրի
Ճ Կրկին կներկովի արշամբ հայի,
Հայնժամ գայցեն դեպ Արմենիա
Ծարաւ, նոթի որդիք նորա...

Ինչո՞ւ ես տխուր,
Թշվառ Հայաստան,
Է՞ր է վիզդ ծուռ,
Մայր իմ սիրական.

5

հոցալից սրտով մայր իմ Հայաստան.

Ինչո՞ւ աչերդ
Լի են արտասուք,
Է՞ր ես խեղճ նայում
10 Դեպի արևմուտք.

հոցալից սրտով մայր իմ Հայաստան.

Դուն ես լավ գիտես,
Որ արևմուտքեն
15 Օգուտ չրկա քեզ
Զատ անբույժ վերքեն.

հոցալից սրտով մայր իմ Հայաստան.

Թշվառ Հայաստան,
20 Քաջաց դամբարան,
Անջուր բուրաստան
Խեղճ, անօգնական:

հոցալից սրտով մայր իմ Հայաստան.

25 Շրջիր աչերդ,
Որդիքդ ցրված են,
Ժողովիր քաջերդ
Արցունքդ կըսրբեն:

ՆԱՀԱՊԵՏԻ ՈՂԲՐ

Այս ի՞նչ ձայն է գալիս բարձրից, այս ի՞նչ կոռոց է տխուր,
Այն ի՞նչ շղթա վեր եթերքում, սլանում է դեպի ո՞ւր.
Ա՛խ, քեզ տեսնեմ, սիրուն կռունկ, անցյալ գարնան է՛յ իմ
հոգի.

Ինչո՞ւ նախկին բնեդ ելար, դեպ մեզ իջար, ա՛խ, իզուր...
5 Կռունկ, ի տար, օ՞ն,
Դեհ, դեպի Տարոն
Թռի՛ր, սլացի՛ր,
Գնա հեռացի՛ր:

Ա՛յ, ծիծեռնակն էլ եկել է, տեղ չի գտնում բուն շինի,
10 Օճորք չըկա, ողջ քանդվել են, ավերակումն ի՞նչ անի.
Քեզնից վերե, տե՛ս, արծիվը պտտվում է, զգույշ կացիր,
Սիրուն կռունկ, խախալ արա, գութան արա ու դարձիր.
Կռունկ, ի տար, օ՞ն,
<Դեհ, դեպի Տարոն
15 Թռի՛ր, սլացի՛ր,
Գնա հեռացի՛ր>

Ես էլ պետք է ձեռքս առնեմ ջախջախ քնարս ու քեզ մոտ
Այս ավերակ պատի տակին կուչ գամ մինչև առավոտ.
Հնչե քնարս թող վշտաձայն, խոսե սիրտս այս ցավոտ.
2 Ա՛խ, գիշերը տարի գառնար, չըլուսանար առավոտ.
Կռունկ, ի տար, օ՞ն
<Դեհ, դեպի Տարոն
Թռի՛ր, սլացի՛ր,
Գնա հեռացի՛ր.>

25 Վարք ու բարքով, խելք ու մտքով հատը հատին չպատահին,

Այս ու վախով պիտի ապրեն, վաչ նրանց դառն օրերին.

Այս, դժվար է, սիրուն կռունկ, դժվար ապրել միասին,
Ընկեր լինի, թե հարևան, ծառա, տներ, թե ամուսին.

Կռունկ, ի տար, օ՞ն

30 <Դեհ, դեպի Տարոն

Թռի՛ր, սլացի՛ր,

Գնա հեռացիր.>

Թե տեսանես ողջ Պարսկաստան, արաբ, հույն կամ լեռնական

Ձորք ժողոված ու պոկ եկած արշավում են Հայաստան,

35 Ասա, կռունկ, ասա, հոգիս, այդ ի՞նչ անթիվ զորք, բաբան-

Ասա, կռունկ, ասա, հոգիս, Մամիկոնյանք էլ չկա՞ն.

Կռունկ, ի տար, օ՞ն

<Դեհ, դեպի Տարոն

Թռի՛ր, սլացի՛ր,

40 Գնա հեռացիր.>

Մշու շքեղ մշուշապատ դաշտի միջով համարձակ

< >

45 Սուրբ շիրիմներն իմ հայրերի՝ ահեղազոր դյուցազանց
Ոտնատակի անարգում են քյուրդ, տաճիկը լիրք, անսանձ,

Մշու սուլթան սուրբ Կարապետ մեր տաճարը վհատառ

Ինչ սե սգո քորձ է հադեղ, ողբում է անմխիթար:

Կռունկ, ի տար, օ՞ն

50 <Դեհ, դեպի Տարոն

Թռի՛ր, սլացի՛ր,

Գնա հեռացիր.>

Այս, թե տեսնես ազգիս բախտը <...> կտրուկ, քաջարի,

Մուրեկ է ավերներում Տուրուբերան աշխարհի,

55 Կռունկ, ասա, բավական է, թափառելուց դադարի,

Ասա, կռունկ, ասա, հոգիս, ասա արի՛, ա՛յս, արի՛:

Կռունկ, ի տար, օ՞ն

<Դե՛հ, դեպի Տարոն

Թռի՛ր, սլացի՛ր,

60 Գնա հեռացիր.>

1 8 8 9

«ՎԵՉԵՐՈՒՄ»

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

Ա'խ, երանի թե լիներ մի հնար—
Այդ ժպիտը միշտ քո դեմքին փնար.
Ես վախենում եմ մի ժամից հետո
Անցնի խնջույքը, և կյանքից դժգոհ
Յ Մտածմունքներով դարձյալ դու տխրես...
Ա'խ, երանի թե մնայիր այդպես...

1890

A 1á Դադսոց

Պ Ո Ն Տ Ի Ն

Թաքցրու, պոետ, վշտերդ ամբարված
Մեծ գաղտնարանում ալետանջ հոգուդ,
Ամբոխի առաջ մի՞ երգիր նրանց,
Եվ ինչո՞ւ համար ողբալ անօգուտ.

- 5 Եվ դուն չես կոչված, որ փոքրոգության
Արտասուքներով քո վշտերն երգես,
Դուն պիտի ճնշված մարդկության առաջ
Սև ճակատագրի գոյությունն հերքես:

- Թեկուզ կեղծ լինի ժպիտը դեմքիդ,
10 Թեև դժվար է քեզ համար կեղծել,
Պետք է մոլորված, անկիրթ ու նեղսիրտ
Ամբոխի համար հավատ ստեղծել.

- Գուրգուրիր նրան ինչպես շար մանկան,
Պատժի ժամանակ անողորմ եղիր,
15 Ձեռքումդ ունեցիր փայլուն խարազան,
Հարվածիր նրան և հառաջ մղիր.

- Հառաջ տար նրան և ձեռքդ մեկնիր,
Ցույց տուր փրկության արյունոտ ուղին,
Կռվից փախչողին ծաղրանքով հեգնիր,
20 Փառագոչ երգով դովիր կռվողին.

Սիրտ տուր ընկածին, գետնից վեր քաշիր.
Մի՛ թողնիր երբեք որ մնա նա ցած.

Կենդանի երգով զարթեցրու, շարժիր
Զգացմունքները նրա մ'հատած:

- 25 Բարկության հրով շնչիր շարի դեմ,
Որ թուչնով, փողով դահ է բարձրացել,
Եվ լուսավորի՛ր, ցույց տուր ամբոխին,
Բե ինչ ընթացքով շարիք է գործել:

- 30 Թող որ ճանաչե և պատուհասե
Նրա շարությունն ամենակատար,
Եվ այնուհետև կուրորեն շասե,
Մեծ կամ մարդասեր, ազդի բարերար:

- Եվ պատվանդանը հիմքից խորտակիր
Ոսկի հորթերի, ինքնամոլության,
35 Մարդոց սրտերում դարձյալ հաստատիր
Լրբությամբ մերժած դահն աստվածության:

- Մենք այն ժամանակ և կըգանք քեզ հետ
Եվ քեզ կըսիրենք, կըփառավորենք,
Սրտի հրճվանքով կանվանենք «պոետ»,
40 Ամեն մի խոսքդ կընդունենք օրենք:

Մայիսի 7.

Ո՛հ, մեղմացնել չես կարող դուն
Սաստկությունը տանջանքիս,
Եւ հաշված են թույնով լեցուն
Սակաւ ժամերը կյանքիս.

5 Բայց տեսնում ես, ես հանգիստ եմ,
Մի՛ լար և դուն, իմ անգին,—
Քո արտասուքն ես կարող չեմ
Փոխարինել այս կյանքին.

10 Օ՛, գերությունն ես ատում եմ,
Եւ ցոյի կյանքը հեշտասեր,
Այժմ, ահա, թոխափում եմ
Նրանց լուծը մահաբեր.

Սակայն գիտե՞ս թե այսքան
Ինչն է տանջում ինձ այսպես—
15 Արտասուքի և տրտմության
Համար չէի ծնված ես.

—Ես ուզեցի ազատ երգել
Եւ օրհնություն, և՛ անեծ,
Սիրով սրտերը բորբոքել,
20 Որ նախանձը բաժանեց.—

Կյանքի աղմուկն և գոյության
Պատերազմը տմարդի
Արգելեցին լիաբերան
Երգել զեղմունքն իմ սրտի.

25 Ես լռեցի. կատաղությամբ
Սիրտս ուժգին տրոփեց,
Ողևորված և համարձակ
Մտա կռիւ ասպարեզ.

Բայց իմ խնդրած այն սրբազան
30 Կռիւլը չէր բորբոքւիլած,
Ուր կուլում են ազատության,
Պատվի համար անարգւիլած.

Անհաւասար և վաղաժամ
Կուլում ուժերս վատնեցի.
35 Հափշտակւիլած, հոժարակամ
Ինձ գերության մատնեցի.

Ո՛հ, չես կարող մխլթարել,
Հոգիս անշափ է տրտում,
Աչքս դեռ նոր եմ բաց արել
40 Գերեզմանս եմ նկատում:

Հուլիսի 5.

Տ Ա Պ Ա Ն Ա Գ Ի Ր

Կյանքի տղմի մեջ գլխովին թաղված
Եւ փոքրիկ հոգին կասկածներով լի,
Մտքերն ամեն օր արնով շաղախված
Անցկացրեց նա կյանքն յուր ողորմելի.

5 Զորեղի առաջ ծունր խոնարհեց,
Իշխանավորի ոտքերը լիզեց,
Ուրաջավ պատիւն և արհամարհեց,
Յուր անձը վատնեց և ոսկի դիզեց:

Տկարից խլեց, խեղճից գողացավ,
10 Արդարին խաբեց, անմեղին ծեծեց,
Հարուստի առաջ ծառա ձեռացավ,
Կողոպտեց մարդոց և ոսկի դիզեց.

Կեղծավոր դեմքով, շողոքորթ խոսքով
Հոչակեց իրան մարդոց սրտացավ,
15 Միամիտներին շլացրեց ոսկով,
Ավազակների հետ ընկերացավ.

Կուրացած մարդիկ առաջ վազեցին
Բարձրացրին նրան աթոռն աշխարքի,
Իսկ երբ որ մեռավ՝ դառն արտասվեցին,
20 Կանգնեցին արձան անվախճան փառքի:

<ԼՒՍՊՐՈՄՏ>

- «Շնորհավոր Նոր տարի».
 Եթե թեք առնեի,
 Սրտով վշտոտ ու կարոտ
 Կըթռչեի ես քեզ մոտ,
 5 Որ իմ պանդուխտ, հեգ եղբոր
 Տարին անեմ շնորհավոր...
 Բայց ես զուրկ եմ թեքից,
 Եվ ստիպված եմ շատ հեռվից
 Այս տողերով անտաղանդ
 10 Շնորհավորել քո կազանդ:
 ...Չիցե թե մենակ նա մտաբերի
 Քաղցրիկ հիշատակն հայրենի երկրի,
 Չիցե թե նրա հայացքը կարոտ
 Չըգտնի խնդրած դեմքերը ծանոթ,
 15 Դառնացած սրտով անիծի իրան,
 Անիծի օրերն յուր պանդխտության...

Հունվարի 1.

«ԱՆՈՒՇ»-Ի ՁՈՆԸ

Սիրելի՛ ընկեր, շատ ոգևորվել,
Շատ ես հառաչել դու նրա մասին,
Որ այսօր հոգուս թռիչք է տվել,
Որ պիտի երգեմ ես քո առաջին.

5 Բայց ես չեմ կարող այնպես հառաչել
Անզոր բառերով անվարժ տողերում.
Եվ ահա, ինչ որ գրչով նկատել,
Այն եմ սրտալի քեզ նվեր բերում.

10 Ընդունի՛ր հոգիս. նրա ձայները
Գուցե ականջիդ հարազատ հնչեն,
Հիշեցնեն անցած օրերի սերը,
Եվ քեզ քո սիրած տանջանքով տանջեն:

Մարտի 2.

Թե հոգնել ես հաղթահարված
Կյանքի անվերջ հոգսերով,
Թե տանջվում ես արհամարհված
Բոցավառվող քո սիրով.

- 5 Թե կյանքի մեջ մի շար դիպված,
Մի ամոթ է քեզ ճնշում,
Թե շարաշար հիասթափված
Կյանքն ատում ես և դարշում,

- 10 Լավ իմացիր, ողջ անօգուտ
Պիտի հուզեն միմիայն քեզ,
Սի՛ր՝ սպառիր ուժը հոգուդ
Մտածմունքով կարճատես.

- Հանգիստ եղիր, աղոթք արա,
Անհիշաչար եղիր միշտ,
15 Թող քո լացով չուրախանա
Քո թշնամի՞ն ամբարիշտ:

- Կյանքի ցավը, բախտի խաղը,
Ատելությունն անմրտի,
Հավատացի՛ր, երբեք չարժեն
20 Վրդովմունքին քո սրտի:

Նվ այդ սիրտը քեզ չի տված
Որ դու մաշես ամեն օր,
Այնտեղ պիտի ապրի աստված,
Ոչ թե ցավեր նորանոր:

Հունիս.

Հուսահատությունը տիրել է կյանքին.
Մարդիկ տխրությամբ տանջվում են ահա,
Իսկ ոգևորողն այս ծանր ժամին
՝ Լռել է արդեն, և հիվանդ է նա:

- 5 Անզգա մարդիկ, ձեր կրծքից այդպես
Ոգևորությունը շո՞ւտ է հեռանում.
Ինչո՞ւ չեք հիշում այն մարդուն, որ ձեզ
Ձեր տղմոտ կյանքից երկինք էր տանում.
Քարասիրտ մարդիկ, այսօրվա համար
- 10 Էլ ձեր աչքերում արցունքներ չըկա՞ն,
Մի՞թե բոլորը քամել են իսպառ
«Անբախտ Համլետը», «Խեղագար արքան»...
Այն արտասո՞ւքը, սե՞րը, հրճվա՞նքը...
Մի՞թե ձեր սրտում բոլորը մեռան,
15 Մի՞թե չեք սիրում բեմի սլարժանքը,
Օ՛, նա հիվանդ է, հիշեցեք նրան:

ԽԵՂՃ ԱԴԱՄՅԱՆ

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

Ճանաչում էի ես նրան, ընկեր.—

Չափազանց ճարտար, հանճարեղ մարդ էր—

Այս շրթունքները պատմում էին ինձ

Լիր թագավորի, Համլետի սրտից,

5 Այս աչքերն ուժեղ հրով ցոլանում—

Ծիծաղում էին, տխրում, բարկանում...

1892

<ԷՒՍՊՈՒՄՏ>

Բանաստեղծը ծերացել է.

Թունդ մրրիկը, որ անցել է,

Հետք է թողել լայն ճակատին,

Եւ աչքերում աստվածային

5 Կայծը դարձյալ ցոլանում է.

Բայց նա կարծես սըլանում է

Դեպի երկինք, կամքով որի

Իջաւ երկիր—ոգևորի:

Փետրվարի 11.

ԻՄ ՍԻՐԱԾ ԵՐԳԻՉ ԱՇՈՒՂ ՋԻՎԱՆՈՒՆ

Սիրե՛լի Ջիւլան, ընկերդ իմ հոգու,
Մարդկային սիրտը հասկանում ես դու,
Եւ քո ձայները երգիդ հարազատ,
Լի են հուզմունքով անկեղծ և ազատ...

- 5 Նրբ հայրենիքն է քո երգում խոսում
Կամ նրա վհատ որդին արատավում,
Ջարթնում է իմ մեջ խոր վիրավորւած
Հպարտությունը իմ հզոր նախնյաց...
Բայց, ասա՛, ինչո՞ւ դու սեր երգելիս
10 Ինձ վերա տանջող թախիժ է գալիս:

Մայիսի 1.

Հ Ա Շ Տ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Կովկասի ամպած երկինքը պարզեց,
 Հեռու հարավում շողակի նման
 Հսկա Մասիսի գագաթը փայլեց՝
 Վիթխարի Կազբեկ սարի հանդիման:

5 «Ողջո՛ւյն, բարեկամ», Մասիսն որոտաց
 Թունդ կայծակների ձայնով ահաբեր,
 Եվ մեծ Կովկասի լեռները հանկարծ
 Խուլ դղրդացին—«Ողջո՛ւյն քեզ, ընկեր»:

«Մենք հին փառքերով, ու նոր ցավերով
 10 Ազգականներ ենք իրար խորթացած,
 Մտաբերո՞ւմ ես, որքան ենք սիրով
 Միասին կանգնել փոթորկի դիմաց:

Բայց ի՞նչ փոխվել ես մի քանի դարում,
 էլ չես շողշողում ամպերից վերև,
 15 Հենց փաթաթվել ես թխպոտ ամպերում,
 Զես ուզում ասես էլ տեսնել արև:

[Այստեղ տուր ձեռքդ, մոտեցիր], ընկեր,
 Մի նայի՛ր ետև, ի՞նչ է կատարվում...
 Մենք հո եղբայր ենք դարերից ի վեր,
 20 Մեզ հո միևնույն կրակն է այրում:

<Մոտեցիր...>, իմ հին աղգական,
Եվ թող որոտան լեռները բոլոր,
Թող լինեն վկա մեր նոր հաշտության,—
Խոսքը վերջացրեց Մասիսն ալևոր:

- 25 Կովկասի երկինքն ամպեց վերստին,
Ճայթեցին անթիվ կայծակներ ահեղ,
Այն սեգ լեռները ողջունում էին
Եվ ուրախության արցունքն էր հեղեղ:

1893

Ատելու համար
Դեռ չեմ զղջացել,
Բայց սիրու համար
Շատ եմ ողբացել:

Ապրիլի 24.

Հոսի՛ր, արտասուքս անկեղծ տխրության
Գարնան հորդահոս տարափի նման,
Որ ծաղկեցնում է ծառավլ արտերը...

Հոսի՛ր այդպես հորդ անկեղծ երգերով,
5 Եղբայրսիրության գլխով ու սիրով
Գուցե ծաղկեցնես խոսպան սրտերը:

Հունիսի 21.

Հանկարծակի սիրտս տխրեց՝
Միտքս եկան հին տենչեր,
Որ ոչ մեկը չըկատարվեց,
Եվ այն, գիտե՞ք, ինչե՞ր, ինչե՞ր...

- 5 Նրանք էին ինձ ապրեցնում,
Նրանք էլ արդեն զուր են անցնում—
Դատարկ ձայներ գլխիս վերից
Կարծես թե միշտ ծաղրում են ինձ...

Շա վիշտ ունեմ բերած երկրից հայրենի,
Նրանով են իմ երգերը կենդանի,
[Նրանով է իմ քնարը պարծենում,
Նրանով եմ ես թե առնում, բարձրանում...]
Եվ չեք կարող դուք հասկանալ բնավին—
Ինչ սիրով եմ ես հանդիպում այն ցավին:

[Եվ ձեր ուրախ խնջույքների ժամանակ
Ջեռքիս բռնած կենաց գինով լի բաժակ
Նս լալիս եմ, թեև դուք չեք նկատում,
Իմ արցունքը սրտիս միջին է կաթում,
Իսկ իմ երգը... դուք չե՞ք լսում, թե ինչպես,
«Իմ հայրենի՛ք, իմ հայրենի՛ք» հառաչում է աղեկեզ:

ԱՆՄԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

Այստեղ, անցվոր էս աշխարհում
 Խարխափելով ապիկար,
 Հուր հավատով քեզ ենք փարում,
 Հո՛ւյս երկնային, լույս անմար:

5 Եթե մեր կյանքն և ինչ ունենք
 Պատրանք են ողջ անցավոր,
 Պատրանքներից վըսեմն ես դու
 Եվ ըստփանք մեծազոր:

Իսկ թե ունես մարդուն անհայտ
 10 Անհաս խորհուրդ հաստատուն,
 Ողջո՛ւյն, անմահ դու ճառագայթ,
 Որ շողում ես մեր հոգուն:

Հուսավորի՛ր մեր մովթ ճամբան
 15 Ուր փոխվել են և այժմ կան
 Դեպի աշխարհն երջանիկ,
 Մեր սիրելիք, մեր նախնիք:

Գուցե նրբանց հավերժացած
 Հայացքն ես դու կենդանի,
 Որ ժրպտում ես արգեսներով
 20 Անճառ ծոցից անհունի:

ԿԵՆԴԱՆԻ ԹԱՂՎԱԾԸ

(ԼԵԹԱՐԳԻԱ)

< >
.

- Անունը այնքա՛ն, այնքան կանչեցինք,
Այնքան քրքրեցինք կամ աղաչեցինք
5 [Ինչ արինք, չարինք] < >
Զրկարողացանք աչքը բաց անել,
Մի քիչ շարժվել, մի ձայն հանել—
Եվ երբ զարհուրած սոսկալի մտքով
Կանգնեցինք, ապշեցինք իրար երեսի.
10 Ականջիս երկշոտ մի շշուկ հասավ—«մեռավ»-
Այս որ լսեցի, իսկույն իմ սրտում
Մրրկի նման վեր կացավ մի բան,
Բողոք էր, թե ցավ, թե այլ զգացում,
Ես չեմ հասկացել դեռևս նրան...
15 Միմիայն առաջին անգամ հասկացա
Այն բանի միտքը, որ ասում են «մահ»,
Առաջինն էր այն, որ այս աշխարհից
Մի կտոր էի կորցնում իմ սրտից,
Հանկարծ իմ տունը դարձավ սգատուն—
20 Սուգը [բարձրացավ] և իմ հոգում
Եվ մտքիս միջով անց էին կենում
< > մահ, մարդ և աստված:
Այնքան դյուր էր գալիս այն հեծեծանքը,
Որ ես կուզեի ամբողջ մեր կյանքը
25 Լիներ հարատև, սրտառուչ մի սուգ,
< > հեղեղ-արտասուք—
Լո՛ւռ տարակուսած իմ բարեկամներս

- Իրար ետեկից մտնում էին ներս,
 Մոտենում էին խղճալով նրանք,
 30 Շշնջում էին ինձ մխիթարանք.
 Ի՞նչ մխիթարանք— ասում էին, թե
 Իմ լացն իզուր է, կանչելս անմիտ է,
 Իմ աղաղակը էլ չի լրսիլ նա,
 Ոչ < > ոչ էլ ետ կըգա,
 35 Այսպես կամեցավ աստված, երևի,
 Որ նրա օրը շուտով խավարի,
 Մենք հողեղեններս անճար ու չնչին
 Ի՞նչ ենք աստուծո կամքի առաջին—
 Այդ ճամբեն բաց է բոլորիս համար
 40 Ծեր, երիտասարդ, մեղավոր, արդար,
 Բոլորս կերթանք այսօր թե էգուց-
 Մինս այս ցավով, մի ուրիշն < >
 Գնացողի հոգուն աստված ողորմի,
 Իսկ մնացողը դեռ պետք է ապրի,
 45 < >
 >

< II >

- «Ապրել» մի բառ է, մի անուն է լոկ,
 Եվ մինչև այսօր դեռ ոչ մի խելոք
 Զըկարողացավ հասկանալ ու մեղ
 50 Այս հանելուկը պարզել հայտնապես—
 Եվ նրա անհայտ, մութ դաղափարը
 Ամեն մարդ մի կերպ է հասկանում
 Յուր քարոզն ասում— յուր մտքինն անում
 Բայց ես < >
 55 Ես էլ մի մարդ եմ < >
 Ես չեմ հավատում, թե աստված ուզեր,
 Որ մարդն ապրելով յուր կյանքն անիծեր,
 Կամ թե սոսկալի ժամը վախճանի
 Մեր <երիտասարդության ...> հասակը լինի,
 60 Երբ մենք ծաղկում ենք, և չենք մտածում
 Ինչպես է հողում մեռելը փտում
 < >
 Թե չէ՝ մեր կյանքը, որ այդպես լիներ,
 65 Նրանից հետո էլ ի՞նչ միտք ուներ

- [Գոյությունը այս փարթամ աշխարհքի,
 Դնդնցիութունը, բարիքը բնության,
 Եւ բույրը ծաղկի, սիրուն երկինքը,
 Եւ բոլոր վայելչությունքը
 70 Խելքն ու հանճարը—
 Որ տվել է մարդուն—
 [Մի քանի օրվան տանջանքի
 Եւ մահի համար—]
 Ահա թե ինչու չեմ մխիթարւում,
 75 Ոչ այս կյանքի հետ հաշտւում, հարմարւում:

III

- [Բայց նրա լուսնութունը—վիճում էր ինձ հետ
 Հերքում էր իմս] < >
 Եւ անմահության կամ գոնե կյանքին
 Ես հավատալով հույս էի որոնում,
 80 Մեր անցյալ կյանքը երազ էր թվում,
 Իսկ ներկան—ինչ որ այժմ էր կատարւում՝
 Շարունակութունը— սոսկալի տխուր.
 Եւ ես երկչուղով, մտքիս միջին լուռ
 Աղթում էի, որ շուտով անցնի,
 85 Կամ ասում էի—քնած կըլինի...
 < >
 Մի տեղ մի անգամ այդպես է եղել.
 Մեկին տարել են, ուզել են թաղել,
 Կենդանացել է փոստով հանկարծ,
 90 [Պատմել է, թե պառկած դադաղում]
 Բոլորն զգում էր— բոլորն իմանում,
 Միայն խոսել, շարժվել չէր կարողանում:
 Այս բանն ինձ համար մի հույս էր դարձել,
 Եւ սկսում էի ես ևս կարծել—
 5 Նա էլ էր նույնպես ննջում կենդանի...
 Եւ մի՞թե այսպես մեռել կըլինի,
 Գուցե դեռ տեղը, մարմինը դեռ տաք,
 Ինչպես մի խաղաղ քնած հրեշտակ:

IV

- Բայց հանկարծ տունս դադաղ ներս բերին,
 10 0 Այս շնչին հույսս էլ ընդմիջտ հանգցրին.

- Հանգավ առկայծող ճրագի նման
 Եվ սթնայ գլխիս աշխարքը հ' մայն...
 Որպես ահավոր գիշերվա մթնում
 Միակ փայլվիտղ աստղիկն էլ թռչում,
 105 Ջքանում է սև ամպերի ետև,
 Մթնում մոլորված էլ այնուհետև
 < . . . > մի դժվար տեղում*)
 Ո՛ր կողմը նայես՝ մի լույս չես գտնում,
 Որ աչքդ պահեր, դրավեր հոգիդ.
 101 Եվ մտածում ես—թե ի՞նչ կա կողքիդ,
 Արդյոք առաջդ վիհն է դժոխքի,
 Անտառի մի ծով է, թե՞ ծայրն աշխարքի,
 [Որի վերա] դու մաղից ես կախված—
 115 Անդունդի վրա սարսափով մեխված.
 Ապրելդ՝ ահավոր—մահդ՝ ցավալի...
 Այս դրության մեջ մընացել էի,
 Եվ մտքումս մեկը չէի գտնում,
 Որ կարենայի կանչել օգնություն.
 Միտս եկավ աստված մին աղաղակել—
 120 Բայց չէ՞ որ նա էր այն մահն ուղարկել.
 < . . . >
 Եվ ես դառնացած, դաժան, ճնշված
 Որպես աշխարքում մենակ ու մերժված,
 125 Նստած անկյունում ցած էի նայում
 Իսկ միտքս ավելի ներքև էր գնում—
 Մինչ ունայնություն անդունդը դատարկ...
 Թվում էին ինձ մարդիկ խեղկատակ,
 Լիրը խեղկատակներ, կեղծ ու կարճամիտ,
 310 Սրտներում դավեր, դեմքներին ժպիտ,
 Որ շարչարվում են, կռվում անդադար,
 Էդուց կամ էլօր մեռնելու համար.
 Չոր տերևների— փետրեր<ի> նման
 Որ տիեզերքի մուլն, անսահման
 153 Տարածություն <մեջ> հողմերի ձեռքին
 Խուռն աղմկելով թռչում են դես-դեն
 Եվ անհետ կորչում, ցրվում են— լռում
 Հավիտենական անհուն խավարում....

* [Ամայի մի տեղ, ահավոր մթնում, մի անապատում]:

- Եվ այնուհետև նորա ձայնը դու
 Ոչ մի աշխարքում էլ չես լսելու
- 140 < >
- Իսկ զորությունը նախախնամության
 Ամենակարող պատժի խարազան,
 Որի հարվածը արդեն իմ հոգում
 145 իմ ուրախության հիմքն էր խորտակում—
 [Եվ բնակվում է անգրկելի խավարում,
 Որ մահ ու ահով է մեզ կառավարում
 Անտեսասնելի, անհայտ, անողոք]
 < >
- 150 Ներս մտան կանայք սև-սև շորերով:
 Հուզեցին ցավս ողբի ձայներով,
 Նորա վաղաժամ մահն ավստսացին,
 Անցած օրերից դեպքեր հիշեցին,
 Նրա հեղ վարքից, աշխույժ արարքից,
 155 Նրա հույսերից, նրա խոսքերից
 [Ես էլ հիշեցի զանազան դեպքեր]
 Մեր ամուսնության մի տարին չըկար.
 Նա հղացել էր,
 Թեև ծածկում էր, բայց հրճվում էր նա,
 160 Որ շուտով պիտի զավակ ունենա.
 Արդեն գրքերից թաքուն ընտրել էր
 Հին հերոսների մեծ մեծ անուններ,
 Եվ հենց խոսում էր գիշերներն անքուն
 Թե ո՞ր դպրոցը կըտա յուր որդուն
 561 Ինչպիսի շորեր < >
 < >
- Եվ ինչե՞ր, ինչե՞ր նա չէր մտածում,
 Միմիայն մահվան մասին չէր խոսում...
 Դեռ երիտասարդ, հուսալի, կայտառ—
 170 Դեռ ապրում էինք որպես սիրահար.
 Եվ սիրով էինք միմյանց ընտրել.
 Ա՛խ, գիտես թե ինչ էի սիրել—
 Թեպետև աստված նրան ստեղծեց,
 Սակայն իմ բաղդին ինքն էլ նախանձեց
 175 Ու խլեց տարավ.— մի հրեշտակ էր նա,
 Եկել էր <1 անընթ.> աշխարքի վերա
 Մեկին երջանկացնի— բայց մահկանացուն

Շատ է անարժան այնպիսի < >
 Թեև կարճատև ինձ բաժին ընկան
 180 Երկնարժան բախտի մի քանի վայրկյան
 Խնդությամբ օրեր, < >
 < > և ցնորալի
 Սիրո գիշերներ, հրե երկու հոգի
 Ուզում են հալվել, ձուլվել մեկմեկի.
 185 Եվ ես հիշեցի այս տխուր ժամին
 Իմ բախտավորության օրվան վախճանին
 < >

VII

Ա՛խ, գիշերները, այն գիշերները
 Արդեն երազ են դարձել ինձ համար,
 190 Եվ սիրահարի տարփանքն ու սերը—
 Այն երջանկության ժամերն ոսկեվառ
 Չեմ հիշում ինչպես սահեցին-անցան,
 Բայց հիմա նորից մեռելի նման,
 Որ գերեզմանում զարթնում է հանկարծ,
 195 Կենդանացել են և վերադարձած
 Ուզում են պատռել սիրտս վշտալից,
 Գիշեր ու ցերեկ հալածում են ինձ,
 Հալածում են ինձ, բայց ես ո՛ւր գնամ,
 Որ տեսածներս ընդմիշտ մոռանամ,
 200 Կրկին նույն <տունն է> աչքիս առաջին—
 Նույն [հիշատակներն] միշտ մտքիս միջին:

VIII

Հնչում էր ժամի զանգակը տխուր,
 Որպես մի սրտի ահագին մրմուռ,
 Նորա հնչյունը սփռվում էր ինձ,
 205 [Եվ քաղցրությամբ էի զգում իմ վշտից]
 Նորան լսելով մտածում էի
 Թե այս հոգեմաշ < > ցավերի
 Աշխարհը ունայն, ժամանակավոր
 Նորա պես ես էլ կըթողնեմ մի օր,
 210 Եվ մի օր այն սուրբ աշխարհում մենք էլ,
 Ուր այնքան ծանոթ մարդիկ են գնացել,
 Կրտսենենք իրար, կապրենք իրար հետ
 Մի ուրիշ անվերջ կյանքով երկնավետ:

**<ՄԻ ՀԱՏՎԱԾ «ԴԵՊԻ ԱՆՀՈՒՆԸ»
ՊՈԵՄԻՑ>**

է՛, վաղուց լռած ծիծաղի նման
Անց է կացել նա—

< >

- 5 Եվ այժմ, երբ որ նրանից խոսում,
Թվում է, թե մի հեքիաթ եմ լսում,
Վաղուցվա հեքիաթ < > ու հին
Եվ խառնվում է զարմանքն իմ վշտին,
Թե ինչպես կյանքը սուտ է ու շնչին:
- 10 Իսկ մի օր այստեղ նա ման էր դալիս,
Փայփայտում էր ինձ, անուճըս տալիս,
[Եվ մեր բախտի արբեցության մեջ
Մենք չէինք տեսնում ոչ վախճան, ոչ վերջ]
Եվ այսպես անհոգ խնդում կաթոգին
- 15 Որ ինձ թվում էր, թե նրա կյանքին
Ու մեր վայելքին էլ վախճան չըկար:
Սո՛ւտ մարդ. կյանքը կարճ ու միտքը երկար,
Հենց մեր տարփանքի ժամին [զվարճալի]
Նա հանկարծ մեռավ, ընկավ ծաղկի պես,
- 20 Եվ նրա կողքին տգետ ու տկար
Մնացի ապշած, կանգնած շանթահար,
Ի՞նչպես կարող էր [որ իմ սիրելիներն]
[Մի սիրուն աղջիկ] < >
Այնքան վաղաժամ, այնքան հեշտ, հանկարծ
- 25 Աշխարհից կորչել— [չըքանալ] անդարձ,
Ու ոչինչ դառնալ— [անտես ու անհետ...]
< >

Կարո՞ղ է հաշտվել սիրտը սրա հետ:
 Եվ ոչ ոք մեղնից դեռ չէր հավատում
 30 [Ձայն էինք տալիս], կանչում, պաղատում,-
 Մինչև հոգնեցինք, և նա կարկամած
 Ինչպես ձգեցինք՝ այնպես էլ մնաց
 Եվ աղերսալի մեր ձայնը տրտում
 Առանց պատասխան հանդավ լուռ օդում
 35 < >

Երբ թույլ եք տալիս, որ Ձեր ալբոմում
 Անշնորհքները գրեն և արձակ,
 Ինձ այնուհետև էլ ի՞նչ է մնում,
 Եթե ոչ այսպես ասել համարձակ,—
 Ինչո՞ւ Ձեր ալբոմն, ազնիվ օրիորդ,
 Դուք բաց եք անում ամեն մեկի մոտ,
 Որոնք ոչ ցանկալ, ոչ հայտնել գիտեն,
 Եվ ալբոմն իզուր պիտի մըրրտեն:

Մարտի 24.

1897

ԷՔՍՊՐՈՍԵ

Երբեմն իմ մուտան՝ յուր խելքը կորցրած՝
Կալալերուիյան պաշտոն էր տանում,
Բայց քնքուշները ավելի...
Նրա արժեքը չէին հասկանում:

- 5 Այժմ ժամանակն աշնակա է փոխվել,
Որ նա կույսերից հեռու է փախել,
Եվ այսուհետև էլ ոչ մի օրիորդ
Ինձնից չի տեսնիլ մի տող կամ մի ոտ:

Հունվարի 4.

ՍՐՏԻՍ ԽՈՍՏՈՒՄԸ

Դաշնակահար պոետն երբ որ
էլ չըզրի դաշնակներ,
Սիրտը մեռնի վշտակոտոր,
Պատեն դուխն ալիքներ,

5 երբ մոռանա հիշել պես-պես
Անունն ու սերն ամենքի,
Գիտցե՛ք, որ դեռ հիշում է ձեզ
Եվ այս օրերն իր կյանքի:

Գիտցե՛ք, որ նա, ալեվորած,
10 <Եթե հասնի այն օրին>
Դողդողալով, ոգի առած
Պատմում է յուր թոռներին,

Թե ի՛նչ օրեր տեսավ կյանքում,
Ո՛ւմ ունեցավ բարեկամ,
15 Եվ ձեր անունն հիշատակում,
Միտն է բերում շատ անգամ:

Բայց թերեւ... ի՛նչ եմ ասում.
Նա ձեզ անվերջ կըհիշի,
Եթե միայն գերեզմանում
20 Հիշողություն կըլինի:

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հա՛, կլանքում ես միշտ այսպես եմ եղել,
Խնդացող տխուր, սրտաբեկ ուրախ.
Հազիվ ուզել եմ անհող ծիծաղել
Եվ սրտիս խորքից հառաչել եմ «ա՛խ»:

- 5 Գարնան երկինք է իմ դժբախտ հողին—
Մերթ մութ ամպամած, մերթ մեղմ ու պայծառ,
Եվ տարերքների ուժով ահադին
Շափառուկները ճընշում են իրար:

- 10 Իմ հողին էլ այն երկնքի նման,
Որ ծավալվում է ձեր գլխի վերև,
Ձեզ անհայտ, գաղտնի տեսնում է շատ բան
Ե՛վ մոտ, և՛ հեռու, և՛ փայլուն, և՛ սև:

- 15 Շեշտակի թափով, բուռն ու մոլեգին
Ամենայն կողմից ցոլանում, հոսում,
Լցվում են նրանք իմ անտակ հողին
Եվ ալեկոծում, շարշարում, հուզում:

- 20 Ես հազար աչքով բաներ եմ տեսնում,
Որ թաքնված են լուսնյան ետև,
Հազար ականջով ձայներ եմ լսում,
Որ դեռ սրտերում շշուկ են թեթև:

Եվ ամեն կողմից ձայնե՛ր ու ձայնե՛ր,
Քնքուշ, կատաղի, թախծալի, զվարթ...
Եվ ես ընկնում եմ, համբառնում եմ վեր,
Անդուապ մոլեգնում կամ ծփում հանդարտ:

25 *Լրբենի մի ձայն,— և ինչպես մրրիկ
Վազում է արյունս իմ երակներում,
Պայթում է սիրտս, և օձի նման
Բարձրանում եմ ես, ըշշում, գալարվում:*

*Մի ձայն էլ ահա,— տկա՛ր, խղճալի՛...
30 Եվ ես փոխվում եմ նորից ու նորից.
Ա՛հ, աստվա՛ծ, աստվա՛ծ, իմ փոթորկալի
Հոգին տանջվում է այսքան ձայներից:*

Գեղեմեհրի 24.

1 ՀՈՒՆՎԱՐԻ

< ԷՔՍՊՐՈՄՏ >

- Շնորհավոր նոր տարի...
 Թեև պիտի նա մարի
 Իմ վաստակած սրտի մեջ
 Դարձյալ մի հին իդձ կամ տենչ,
 5 Թեև պիտի ինձ բերի
 Միայն ծանրություն հոգսերի,
 Տան ծախքերի պրողան,
 Եվ հալածի իմ մուղան...
 Բայց ինչքան էլ լինի վատ,
 10 Ես միշտ ունեմ ժայռ հավատ
 Դեպի կյանքն ու ապագան,
 Եվ հույս ունեմ, թե կըզան
 Սեր, սիրտիանք, խնդություն...
 Այդ հույսով էլ աննկուն
 15 Ես կանչում եմ սըրտալի—
 Շնորհավոր նոր տարի,
 Եվ մաղթում եմ ձեզ համար
 Նոր բաղդ, նոր օր ոսկեվառ:
 Հունվարի 1.

ՄՈՌԱՑՎԱԾ ՎԱՐԴԵՐ

< ԷՔՍՊՐՈՄՏ >

Ձեր վարդերը թողի՛ք մեզ մոտ,
Ափսոսում եմ հս սրբառանց,
Եվ նրանց բույրն անուշահոտ
Ափսոսանքով է լըցված:

- 5 Ափսո՞ս, ափսո՞ս... ինչո՞ւ եք դուք
Ձեր վարդերը մոռանում.
Չէ՞ կան բաներ մեր կյանքի մեջ,
Որ մոռանալ չի լինում.—

- 9 Ձեն մոռանալ աղջիկ ու սեր,
10 Ձեն մոռանալ վարդ ու բույր...
Առանց նրանց՝ կյանքը ձմեռ
Ու գիշեր է սևաթույր:

- Թե մոռացան — առավոտը,
(Մի գիշեր է միայն անցնում),
15 Ոչ այն սիրտը, ոչ այն հոտը
Էլ չեն գըտնիլ նըրանցում...

- Ձեր մոռացած այն վարդերը
Ուղարկում եմ հս ահա,
Դեռ մնում են ողջ թերթերը,
20 Բայց բուրմունքը — էլ չըկա:

Մայիսի 22.

ՊԱԶՈՏՆՈՒ ՏՐՏՈՒՆՁԸ

< ԷՔՍՊՐՈՄՏ >

Առաջ մեր գլուղում պաշտոնի մարդը
Իսկի չէր քաշում գլուղական դարդը.
Ո՛չ խարջ էր տալիս, ո՛չ մասրափ գիտեր,
Խարջի ավելն էլ դեռ ինքը կուտեր:

5 Ա՛խ, ինչպես լավ էր,
Էն վախտ Շուլավեր:

Շրջվել է հիմի դարը հակառակ,
Պաշտոնի մարդն էլ ընկավ խարջի տակ,
Աստված վե՛ր կունի— պաշտոնի ու խա՛րջ,

10 Ո՞վ էր իմացել էս բանը առաջ—
Ա՛խ, առաջ լավ էր,
Ափսո՞ս Շուլավեր:

Պաշտոնու եղը, գոմեշը թե ձին
Թեկուղ հենց քանդեր քյասիբի ալգին ,
15 Ո՞վ կհամարձակեր պահանջել տուգանք—
Այնքան ունեինք պատիւ ու հարգանք—
Ա՛խ, ի՞նչպես լավ էր
Էն վախտ Շուլավեր:

Հիմի թե հորթ է, պատահի այնպես,
20 Ընկնի մի հիմար աղքատի պարտեղ.
— Հե՛յ, ինչո՞ւ մարդին տալիս ես վնաս,
Դե՛, սի՛րտ, դու սրան ի՞նչպես դիմանաս—
Ա՛խ, էս ինչ ցավ էր,
<Ափսո՞ս Շուլավեր>

25 Ամեն մարդ իրան գյուգումն էր պահում,
 Գինի էր առնում իր փողի շահում,
 Մեծ էր թե ինչ որ — այն էլ գյուգյումը,
 Ո՞վ դեմ կըխոսեր — թեկուզ մաքումը —
 Ա՛խ, ինչպես լավ էր,
 30 <Առաջ Շուլավեր>

Հիմի աղքատի — հարուստի համար
 Բերել են մի շափ շինել հավասար,
 Վրան էլ գեղի պեշատն են զարկել,
 Պետք է նրանով շիրա հավաքել:
 35 էս ինչ նոր ցավ էր —
 <Ափսո՞ս Շուլավեր>

Գեղի քյասիբին պապական ծեսով
 Փող էինք տալիս 60 տոկոսով —
 Դեռ խեղդում էինք պարտքերի տակին:
 40 Ու հետո խլում տունը, կամ այգին —
 Ա՛խ, ինչպես լավ էր
 <էն վախտ Շուլավեր>

Ասում են հիմի զաւոն է եկել,
 Որ այս տեսակ բան թե անենք մեկ էլ
 45 [վիրավաթ կըլնենք] ու Սիբիր կերթանք —
 Հապա էլ ինչո՞վ անենք աշխատանք —
 Ա՛խ, էս ինչ ցավ էր —
 <Ափսո՞ս Շուլավեր>

Ա՛խ, մի ժամանակ մեր ամբողջ գյուղը
 50 Գիտեր պաշտոնու ահն ու երկյուղը —
 Գիտեր, որ մենակ պաշտոնին էր մարդ,
 Մյուսները նրան կամ ծառա, կամ պարտ —
 Ա՛խ, ինչպես լավ էր
 <էն վախտ Շուլավեր>

55 Հիմի, տեր աստված, այս ի՞նչ է դառել,
 [Աղքատ ու գյաղա] լեզու են առել,
 Խոսում են, վիճում, դատում, պահանջում —
 Պաշտոնու հարգը էլ չեն ճանաչում —
 Ա՛խ, էս ինչ ցավ էր,
 60 <Ափսո՞ս Շուլավեր>

Առաջ ժամանակ ամեն պաշտօնում
 Պաշտօնի մարդ էր ընտրված լինում
 Հարուստ ու դիրքով, մազով ու միրքով—
 Գործն էլ տանում էր պաշտոնու կարգով
 65 Ա՛խ, ինչպես լավ էր
 <Էն վախտ Շուլավեր>

Էնպես վախտի ենք հիմի պատահել—
 Նոր ձվից ելած ամեն մի ջահել,
 Իր գլխին ճերմակ մազեր չունի դեռ
 70 Դառնում է գեղի սուղիա-տանուտեր—
 Ա՛խ, էս ինչ ցավ էր,
 <Ափսո՛ս Շուլավեր>

Վերջապես [տուաջ] մեր տանը հանդարտ
 Քեֆ էինք աճում ինչպես աղա մարդ,
 75 Մեր ինչի՞ն էր պետք թե ղաշաղ Հալեն
 Իր տունն էր շինել < . . . >

Հիմի, ի՞նչ տեսմ, մեղա քեզ, աստված,
 Ամբողջ գիշերը քունս փախցրած,
 Բվանքը ուսիս, սրտումս երկյուղը,
 80 Ղարաույ կանգնած պահում եմ գյուղը

Օղոստոս, Շուլավեր.

Իմ սիրելի Ասլան-Ապեր,
Մինչև այսօր բազմից կապ էր.
Փողի շուտով սխալի ստանաւ,
Հանկարծակի հարստանաւ.
5 Երեւ օր էլ կաշիւի հալա...*)
Քո կարոտյալ Ասլան-Բայա:

*) Մինչև գրեն հրամանը,
Ինչպես ասեց երիմյանը:
Դեկտեմբեր.

ԾԱՂԻԿՆԵՐ

Նայում եմ քեզ... միտս է գալիս,
 Որ տեսել եմ ուրիշ մի տեղ՝
 Կապուտաշյա, թարմ ժպտալիս
 Ու զարդարված այդպես շքեղ:

Շ Հա՛... դու չէիր. այն քեզ նման
 Մի ծաղիկ էր, որ ես տեսա...
 Ես այն տեսա վա՛ղ—մի գարնան...
 Է՛հ, դո՛ւ ծաղկիր... թողմե՛ է նա...

էլ չեմ կարող գրել «ձեռաց»
Սիրտս վաղուց է մեռած...

Ապրիլի 18.

Ս Ի Ր Ե Լ Ի

Խորն է քո հոգին երկընքի նման,
Գաղտնիքներ ունի իր խորքում ահեղ...
Եվ ցույց ես տալիս այժմ դու ճամբան,
Որ քո սիրելին ներս մտնի այնտեղ...

5 Ո՛ւ դու անդգուշ. ստեղծման օրից
Հայտնի [.]
Տեր ինքը լավին ողջ էակներից
Ընտրեց ու տարավ խորքերն երկընքի.

10 Այնտեղ անպատում լիության միջին,
Անվերջ երջանիկ, լուսեղեն հարկում...
Եվ սակայն, հանկարծ, իրան Արարչին
Ուղեց կողոպտել երկընքի խորքում:

15 Մնացած (ն) արդեն դու գիտես անշուշտ.
Երկուսն էլ հիմա տանջվում են տրտում,
Մեկը երկընքում մըռայլ ու մենակ,
Իսկ մյուսը մերժված՝ խավար անդընդում:

20 Զգո՛ւշ կաց, ընկեր. թեկուզ «սիրելի»—
Մի՛ բանար հոգիդ նորա առաջին.
Դու ներս կըթողնես, նա ներս կըմտնի,
Նա՛... որ դավ նյութեց*) նույնիսկ Արարչին:

Սեպտեմբերի 27.

* [կողոպտեց]

Ա Փ Ս Ո՛ Ս . . .

Հըսի՛ր, սիրտըս երգ է ասում,
Նըլո՛ւմ, նըլո՛ւմ անդադար,
Հաց է լինում ու ափսոսում
Ինչ որ չըկար... ինչ որ կար...

- Ճ Ափսոսում է ինքը իրան,
Այնպես կամա՛ց, այնքան խո՛ր...
Ափսո՛ս, որ չես լըսում նըրան—
Իմ սեղ սըրտին սըղավո՛ր:

ՍԵՂՍԵՄԵՐ .

ԹՌԼՈՆՆ ՈՒ ՄՈՒԿԸ

Թռչունն իջավ խոր ծըմակից,
Մուկը ելավ գեանի տակից,
Պատահեցին ու սեր արին.

— Ո՛հ, առանց քեզ

5

Չեմ ապրիլ ես,

Ասավ մուկը սիրահարին:

Թռչնի քնքուշ սիրտը [մարեց.]

Ու շնչաց ընդարձացած.

— Ես հավիտյան քոնն եմ, հողի՛ս,

10 Տար, ուր կուղես, տիրիր կյանքիս...

Բայց, ա՛խ, թե ինձ դավաճանես,

Էն ժամանակ ի՞նչ անեմ ես...

— Ի՞նչ ես ասո՞ւմ... դավաճանե՛մ...

Էն էլ ես քեզ... ա՛խ, ի՞նչ անեմ,

15 [Այրվում եմ] ես — չեմ հավատում...

Ո՛հ, գութ շունես դու քո սրտում —

Ձուր եմ փնտռում, աստված մկա,

Էս կյանքում սեր — չըկա, չըկա...

Ա՛խ, տեր աստված, իմ սրտի մեջ

20 Ինչո՞ւ դրիր այս հուրն անշեջ:

Կացեց մուկիկն այս ասելով,

Ու զրկվեցին արտասվելով.

— Ով իմ մուկիկ, մեռե՞լ եմ ես,

Որ [թող անեմ] դու արտասվես...

25 Ահա < >

(Ու նաշակեցին սիրո ֆաղցրություներ)

Բայց մուկը ով, թռչունը ով,

Որ իրար հետ ապրեն սիրով:

- Դե ե՛կ, թուրոնն ասաւ յարին,
 30 Բռչենք նստենք մոտիկ ծառին,
 Անհոգ [տարփենք ճշուղի վրա],
 Վերից շողա կարմիր արւ,
 Սեր սոսափե ամեն տերւ,
 Ու մենք սիրենք, սիրենք անվերջ...
- 35 — Չէ՛, եկ մտնենք իմ բընի մեջ,
 Մութն, առանձին գետնի ծոցում
 Սեր վաշեղենք իմ փափկոցում.
 Չէ՛, ծըմակում,
 — Չէ՛, իմ <բընում>
 40 Մեկը էսպես,
 Մյուսը էնպես
 Ծվծվացին,
 Գվգվացին—
 Այն ինչ ժամերն անց են կենում,
 45 Բայց վեճը դեռ չի վերջանում,
 Հո՛ չի լինիլ ընդմիջտ վիճել,
 <Անընթեռ> մի կերպ վճռել,
 Դու պետք է ինձ լսես, թուրն
 < >
 50 — Չէ, ասացիր ինձ սիրում ես,
 Դու պետք է իմ կամքը անես,
 — Ոչ, մի անխելք թռչուն ես դու,
 Դու ի՞նչ գիտես, խելք չունես դու.
 — Վա՛յ, խելք չունեմ, ախ, խաբեբա,
 55 Այգալես չէիր խոսում հապա.
 Բռար եկար մութ ծըմակից
 Ինձ հանեցիր գետնի տակից—
 — Չէ՞ դու [եկար] ինձ մոտ,
 Լիրբ անամոթ,
 60 < >
 Բայց չի լինի ընդմիջտ վիճել,
 Պետք էր մի [կերպ] կողմ վճռել—
 Եվ, համբերությունը դուրս հատաւ,
 Մուկը իրեն բունը մտաւ.
 65 Խեղճ թռչնակը <ապուշ> մնաց
 Բընի առաջ մենակ կանգնած,
 Սկիզբը դեռ կատակ թվաց,
 [Ապա] <...> [տխուր] գվգվաց.

< >
70 Երբ որ տեսաւ դուրս չի գալիս

< >
Այս, խաբեբա, անդուծ, դաժան,
Կեղծավոր, լիրբ, դավաճան,
Այդ էր երդումդ, այդ՝ քո սերը,

75 Խաբեբա են ողջ մկները,
Վա՛յ իմ [ծաղիկ] հասակին,
[Ու սկսեց վերև թռչել,
Բախտն անիծել ու հառաչել.]

— Ափսո՛ս, խաբւեցի,

80 — Ափսո՛ս, կապւեցի,

Ա՛խ...

Եւ թռչնակի քնքուշ սրտում
Անբույժ մնաց այն խոր վերքը,
Եւ այսօր էլ [լուռ] ու տրտում

85 Իրա անբախտ սիրո երգը
[խոր] անտառի <թաւ> տեղերում
Երգում է դեռ ու հառաչում.

Ափսո՛ս, խաբւեցի,

Ափսո՛ս, կապւեցի,

90 Ա՛խ... <....>

90-ԱՎԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

Մո՛լթ ու խափար իմ հայրենիք,
Անլո՛ւյս գիշեր, լուռ ու տրտում...
Միտքս անտեղ, ինչպես չրզջիկ,
Պըտըտում է ու սըտըտում...

5 Պըտըտում է լուռ, անմոռնչ,
Տխուր, մամոռտ—շիրմաց վերա,
Ավեր, անտեր հյուղերի շուրջ,
Ուր լույս չըկա, ուր ձայն չըկա...

· Ու ետ դառնում կրկին մոլոր,
10 Հուսակտուր ու գլխակոր
Թաքչում դարձյալ սրտիս խորքում
Իր հի՛ն ծանոթ ավերակում:

Երեսեկ թիթեռ ևս լինեի,
Անհոգ թիթեռ գարունքի,
Ո՛չ ցավն ու վիշտն իմանայի,
Ո՛չ անջատումն այս կյանքի:

- 5 Բայց հեք թիթեռ—ողջ օրն ահա
Ման է գալիս եղկելին,
Ոչ մի ծանոթ թռվիի վրրա
Էլ չի գտնում ընկերին:

ԿՈՐԱԾ ՅՆՈՐՔՆԵՐ

[Հեծում է մըրրիկն իմ դալար հովտում,
Թռնել են, թռմել ծաղկունքն իմ սիրած,
Ջրմեռ է այնտեղ, ձմեռ՝ իմ սըրտում,
Ու լալիս եմ ես ծաղկունքըս կորած:]

5 Ես ձեզ եմ լալիս, հոգուս ծաղիկներ,
է՛յ իմ վաղուցվան սիրուն ցընորքներ,
Եկե՛ք, ետ եկեք, մի անգամ կըրկին
Կյանքով, բուրմունքով լըցրեք իմ հոգին:

10 Բերե՛ք առաջվան աշխարքն ինձ համար—
Արևի շողեր, դարունքվա դալար,
Ջրերի կարկաշ, հավքերի երամ,—
Իմ հույսերն անհուն, իմ սերն անթառամ
Եվ իմ սիրուհին, որ միայն դուք գիտեք,
Եկե՛ք, ետ եկեք:

15 [Ձեզ ո՞վ հալածեց, ո՞ր դաժան քամին,
Ո՞ր չար թըշնամին—
Շընչում է մըրրիկն իմ անուշ հովտում.
Թռնել են վաղուց ծաղկունքն իմ սիրած.
Ջրմեռ է այնտեղ, ձրմեռ՝ իմ սըրտում,
20 Ծաղիկ ու ցընորք—բոլորը կորած...]

ԴԱՐՁՅԱԼ ՆՐԱՆՑ

Հայտնի եղվիտներ, ի՞նչ եք աղմկում.
Այո՛, սաստիկ է ձեր աչքը ծակում
Հայ ժողովրդի կյանքի նորավառ
Պարզ արշալույսի ճաճանչը պայծառ.

- 5 Բայց ի՞նչ եք գոռում. ինչո՞ւ եք փրփրել,
Իզո՞ւր, դժվար է այլևս խաբել
Սուտ երդումներով հավատարմության,
Կեղծ գովեստներով պաշտելի անվան:

- Մինչդեռ անամոթ կանգնած եք ոտքի
10 Ընդդեմ լուսավոր մարդկային մտքի
Եվ աշխատում եք մեզ համար կրկին
Հոգատար բերել հռչակված լոբին.

- Դուք գիշերվան մեջ աստղեր եք տեսնում
Եվ ուրանում եք արևն երկնքում,
15 Ճգնում եք բռնել ընթացքն աշխարհի,
Ուզում եք հերոսն օրրանում նիրհի.

- Եվ պարծենում եք այդքան մոլորված՝
Վեհ անուններով մեծագործ մարդկանց,
Դո՛ւք ապօրինի նրանց ժառանգներ,
20 Դուք փարիսեցիք և կեղծավորներ:

է՛յ, դիժ ջահելներ, վառ-վառ ծաղիկներ
Բուսած մեր կյանքի տխուր ճամբի շուրջ,
Աշխարհք մայրական <...> դիրկ է ձեզ դեռ,
Հառաչքը՝ [օրորք] և կյանքը՝ անուրջ:

5 Ա՛հ, վաղուց դարձնած ու շատ տառապած
ես անց եմ կենում այս տրիտուր ճամբով,
Բուրմունքս՝ [ցրտված], պըսակս՝ թափված,
Երկինքս էլ մթնած թուխսով ու ամպով:

ես անց եմ կենում և ժպտում եք դուք,
10 Յրում եք առժամ թախիժն իմ սըրտի...
Ո՛հ, դալար մընաք, մեր կյանքի ծաղկունք,
Ժպտացեք այդպես ամեն անցորդի:

Վ Ե Ճ

- Սիրելի ընկեր, որ պատահեցիր
 Իմ և մուսայիս վեճի ժամանակ,
 Զգայուն հոգով այնքան ցավեցիր,
 Այնքան ջանացիր, որ մենք հաշտ մնանք,
 5 Բեղ եմ նվիրում այս <տրտում?> էջը,
 Բե՛ղ, որ հասկացար այն ծանր վեճը:
 <Այսպիսի> ծանր ու լուռ վեճերով
 Մաշվում է մեր կյանքն <ու> սպառվում,
 Հոգնում < >
 10 Հոգու սրբազան կրակը մարում,
 Անսպառնալից դառնում կյանքը բեղմնավոր,
 Թարշամում, ինչպես ծաղիկ մենավոր:

- Այսպես է մեր մեջ գրողի կյանքը...*)
 Եվ մեր աշխարհքում <. . . > ու մթին,
 15 Ո՞վ է հասկանում այս վեհ տանջանքը,
 Ո՞վ է թափանցում [ճանաչում] գրողի հոգին.
 [Եվ ո՞վ է առնում իր սրտին մոտիկ...
 Ո՞ր է այն մարդը, ո՞ր է այն մարդիկ:]

- Ես ևս առած քնար գրողի,**)
 20 Թեև շատ անշուք, թեև <....> ու կարճ,
 Անցել եմ կյանքում մի դժվար ուղի,
 Կանգնել եմ անթիվ փորձություն առաջ,
 Վիճել եմ—անցել... և այժմ գրում,
 Բե՛ղ—որ իմացար, քեզ եմ նվիրում:

*) Այսպես է առնում գրողի կյանքը...

**) Ես դեռ վաղ առած քնար գրողի.

Երանի նըրան, ով որ քընեած
Ասլրում է հանդիստ երկրի մի խորշում,
Ով որ երազներ ունի դեռ սլահած
Գալոց օրերի ոսկի մըշուշում:

- 5 Ա՛հ, վաղուց արթնած՝ ես շատ եմ հոգնել—
Անհույս ցանկալուց, անվերջ կարոտից,
Երազ ու անուրջ հատել են, հանդել,
Ու պաղն է փըշում հեռավոր մութից:

<ՀԱՅՈՑ ԱՊԱԲԱՆՏ ԳՐՈՂԸ>

- Հայոց ապաբախտ գրրողը նըստած
Ու միտք էր անում.— ի՞նչ անեմ, աստված,
Թերթը փող չունի,—վարձ չի վըճարում,
Գիրքն աւնող չունի,—գիրք չի վաճառվում,
5 [Անվարձ ու անհաց] ես ի՞նչպես գըրեմ.
Սակայն... բան չըկա, պետք է համբերեմ.
Երբ որ լրանա քառասուն տարի,
Ազգը հորեւյան պիտի կատարի:
— Կախարդական այն աշխարհում երջանիկ,
10 Ուր ապրում են երազները...
— Էդ ի՞նչ ես նըստել այ <...> մարդ,
<....> Անհոգ ու անդարդ,
Եկել են ահա ձմեռւան օրեր,
Պետք են մեզ պաշար, <անընթեռն.> շորեր
15 — Ինձ մի՛ խանգարիր, հեռացիր, ա՛յ կին.
Կըլինի անշուշտ ամենն իր կարգին.
Դու միայն սպասիր քառասուն տարի...
Ազգը հորեւյան պիտի կատարի...
— Կախարդական այն աշխարհում երջանիկ,
20 Ուր ապ...
— Հայրի՛կ, ներս մըտաւ ուսանող որդին.
Ի՞նչ ասեմ հիմի ես իմ վարպետին.
Ասում էր՝ էգուց էլ դպրոց չըգա,
Ով փող չըբերի, ուսման վարձը տա:
25 — Հա՛, որդի, կըտանք, իրավ ես ասում.
Վարպետն էլ է մարդ, ապրել է ուզում...
Բայց թող սպասի քառասուն տարի...
Ազգը հորեւյան պիտի կատարի...

- Ո՞րտեղ մնացի... ա՛յ քու վարպետը
- 30 [Զահնամ] դընա, հենց դու էլ հետը...
«Կախարդական այն աշխարհում երջանիկ,
Ուր...
— Պարոն, դուք երբ որ ունեիք կարիք,
էնքան բան թողի ես ձեզ ապառիկ:
- 35 Ախար չէ՞ մեղք ենք... մենք էլ ենք ձերը,
Դուան մեջ կանգնեց խանութի տերը:
— Հա՛, կըտամ, կըտամ, ի՞նչ ես խանդարում,
Տեսնում ես՝ նըստած [ես բան] եմ գըրում...
Գընա, սպասիր քառասուն տարի...
- 40 Ազգը հորեւյան պիտի կատարի...
— Ո՞րտեղ մնացի... ի՞նչ էի գրում...
Ի՞նչ եք ներս դալիս մարդու խանդարում...
«Կախարդական այն աշխարհ...

— Շատ համբերելուց կըտըրվեց շարեա,
45 Քո պարտքը, ախպեր, պիտի վըճարե՞ս,
Թե՞ հենց միշտ էդպէս հայոց գըրողը
Պիտի կըլանի ձեռն ընկած փողը...
— Գրում եմ, ախպեր, հանգիստ թող արա,
Զի կորչիլ տված փողդ ինձ վրա.
- 50 Դե գոնե սպասիր... քառասուն տարի—
Ազգը հորեւյան պիտի կատարի...
Ի՞նչ եղավ գրիչս... ո՞ր կողմը կորավ...
էսպէս էլ մարդի՞կ կըլնեն անիրավ...
«Կախ...
55 Հոգին էլ էստեղ հասավ բերանը,
Ու մեծ գըրողը կանգնեց դուանը.
— Դե՛հ, ժամը հասավ, պատրաստվիր, պոեա,
Տենչերդ հաւաքիր ու արի ինձ հետ—
Վա՛հ, այսպէս անժամ... դրամաս հապա՞...
60 Ցնորք, ծրագիր, <ուսում...> Եվրոպա...
Դըրողը [անգութ] այնպէս ծիծաղեց,
Խեղճ մարդը, իսկույն դալիւցավ, պաղեց...
Եվ էլ չըսպասեց քառասուն տարի...
Ազգը մեծ թաղում պիտի կատարի:

Այժրմ ահա ազատ եմ ես
Իմ մուգայի բըռնությունից,
Էլ չի տանջի սիրտըս այնպես—
Յավ բերելով դեսից դենից...

ԿԱԶԱՂԱԿՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

(ՀԻՆ ԶՐՈՒՅՑ)

Զըրոույց կա, թե Պիերուաի
Աղջիկները անըզգամ
Ձեն տըվեցին Ուրմպոսի
Մուղաներին մի անգամ:

5 «Եկե՛ք, ասին, թե կարող եք,
Մեզ հետ երգի մըրցության...»
Ու էնքան էր [լիրք, համարձակ]
Նըրանց կոչը մարտական,

Որ անմահներն՝ առած իրենց
10 Քընարները ոսկելար՝
Յած ճախրեցին Ուրմպոսի
Բարձունքներից՝ վեհափառ:

Մալալեցին վեհ երգերը...
Ու, ճըգնելով, նրանց մոտ
15 Պիերուաի աղջիկները
Ճըղճըղացին անամոթ:

Ճըղճըղացին՝ ինչպես [անմիտ]
Կաշաղակներ լեզվազար.
Եվ երբ լռեց երգն ու ճիշդ,
20 Հանգավ վեճը ու պայքար՝

Դարձել էին նրանք արդեն
Կաշաղականեր լեզվանի,
Որ անշնորհք գրչականերին
Ահեղ խրատ միշտ լինի.

- 25 Չըհանդըգնեն մըտնել վեճի
Ճըղճըղալով՝ նրանց հետ,
Որոնց աստված տվաւ երգչի
Չիրք ու քնար առհավետ:

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

- Ես պատուիր ունեմ,
 Որ այսուհետե
 Նըվեր չըտանեմ
 Ո՛չ ղեծ, ո՛չ թեթև,
 5 Եվ խընդիր չկա—
 Ով էլ որ լինի.
 Թեկուղ աղջըկա
 Ծնընդյան տոնի.
 Եվ մինչև անգամ
 10 Թեկուղ նա ըլի
 Եվ լավ բարեկամ
 Եվ շատ սիրելի:—
 Ես կարող էի
 Խնդրել Մուսային,
 15 Թե մի բան գրի
 Մեր Մարտայային,
 Բայց, ավա՛ղ, նա էլ,
 Ինչ եկավ նոր «Մուրճ»,
 Շատ է փըշացել,
 20 Դառել թանկ ու լուրջ,
 Եվ էլ ոչ մի տող
 Չի գրում անփող:
 Աղբիւի 2.

ՕԶԱԽԻ ԵՐԳԸ

Քեֆ անենք, տղե՛րք—ա՛յս պետք է մնա.
Ապրենք պարերով, խաղով ու թառով,
Կյանքներս թող միշտ այսպես անց կենա,
Թեկուղ և պակաս մի քանի տարով:

- 5 Գնանք մեր ջահել սըրտի ետևից,
Ուր կուղե տանի—մին է մեզ համար.
Նա էլ մեզ նման հոգեն է ցավից,
Ուզում է հարբել մոլի, խելագար:

- 10 Իդեալներ ունենք—փախած պաղլալում,
Ուզ գիտի՝ այն էլ մըկները կերան,
Հույսեր ունեինք, տենչեր ունեինք—
Իրար ետևից մաշվեցին կորան:

- 15 էլ ընչի՜ հսկենք, ընչի՜ց վախենանք,
Ամեն բան անցավ իզուր, անկատար,
Գոնե մեր սըրտի ետևից դնանք,
Նա էլ մեզ նման այս կյանքում օտար...

- 20 Զարկեցեր թառին, թող գինին հոսի,
Պատերը դողան մեր ծավի-ծիծաղից,
Թող դըրսից նայող հիմարը ասի—
Այս մարդիկ չունեն ոչ խելք, ոչ թախիծ:

Մայիսի 30.

Ի՞նչպե՞ս սրտալի, ի՞նչպե՞ս կաթոգին
Սիրեցի նորա հասակը նոճի,
Հայացքը հպարտ, շրթունքը նըրբին...
Ի՞նչպե՞ս սիրեցի, ո՞րքան տանջվեցի:

- 5 Բայց ա՛խ, դավեցին շուրթերն իմ սիրած,
Ժպտացին աչքերն այնպե՛ս նենգավոր...
Եվ դեղն երկնային արդեն վաճառված,
Եվ եղծված, պղծված թուլչանքը բոլոր:

- 10 Ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ անշունչ, կենսազուրկ,
Շուրթերը կարկամ, աչքերը անթարթ
Մի անդրի շէր նա, քարեղեն մի կուռք,
Անվերջ դեղեցիկ, հավիտյան հպարտ...

Օգոստոս
Շուկավեր .

Հ Ա Ն Ե Լ ՈՒ Կ

Հապա գտեք, էն ո՞վ էին,
Որ մի դարում նշան տըվին,
Իսկ մյուս դարում ամուսնացան,
Ոչ թոռահցին, ոչ ծերացան,
Ճ
Ու մընացին մինչև պըսակ
Թարմ ու ջահել, ծաղկահասակ...

Դեկտեմբերի 31

գիշերվա ժ. 12.

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

Շնորհավոր նոր կաղանդ.
Աստված ինձ տա նոր տաղանդ,
Իսկ ձեզ՝ խելոք մի փեսա,
Ամեն բանից լավն էս ա:

Դեկտեմբերի 31
դիշ. ժ. 1

ԴԱՐԱՄԻՋԻ ԺԱՄԻՆ

XIX—XX

< ԷՔՍՊՐՈՍ >

- Ինչպես երկու ահեղ սարեր՝
Պատում են մեղ երկու դարեր—
Մեկի ետև հեքիաթ հին-հին,
Մյուսի ետև լուռ ու մըթին,
5 Եվ մենք նրանց նեղ արանքում
Լաց ենք լինում, սիրում, խընդում...
Ավա՛ղ, կանցնեն սեր, խինդ ու լաց,
Եվ խղճալի աճյուն կտրած,
Մեղ կըփակեն երկու դարեր,
10 Ինչպես երկու ահեղ սարեր:

1901-Ի ՏԱՐԵՄՈՒՏԻՆ

- Խոսքս, տեսաք, որ կատարվեց...
Բայց թե ձեզնից ո՞րը տարվեց,
Այդտեղ արդեն գործ չունեմ ես,
Էն մոցիքուլ տերտերի պես,
5 Որ ինչ անի,
Միշտ մեղ չունի...
Ինձ հանդ էր պետք, իսկ ձեզ՝ փեսա.
Ես ի՞նչ գիտեմ խելոք է սա.
Հանգում բերեց խելճ պոետը,
10 Ինքն էլ իսկույն եկավ հետը...
Այլ է հանդը,
Այլ է կյանքը,
Ինչ որ հանկարծ հանգում կըգա,
Մեկ էլ տեսար՝ կյանքում չըկա,
15 Բայց և ինչ որ գտնեք կյանքում,
Չեք պատահիլ ոչ մի հանգում—
Եվ թող ամեն դարդ ու ցավիդ
Հանդն ու վերջը լինի Դավիթ:

Դեկտեմբեր 31. .

գիշերվա ժ. 12

Ռ ՈՒ Ս Տ Ե Մ Ի Ն

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

«Սիրտդ է հիվանդ, պետք է բուժել
հազադ ծոցում բնության...»
Գրտար, ընկեր, ու ճիշտ այդպես
Հիվանդ է նա անպայման:

- 5 Նրա ձայնը դու լրսեցիր
 Ու խոսեցիր սրբադետ,
 Բայց ես, անփուլթ, անուշադիր,
 Միշտ կըռվել եմ նրա հետ:

- Քարշ եմ տըվել նրբան անկամ
10 Հազար ճամփա, հազար տուն,
 Ծիծաղել եմ հազար անգամ
 Երբ լալիս էր նա թաքուն:

- Զրսպել եմ ես նրբան իմ մեջ
 հալխի խոսքով ու շափով,
15 Ճընշել եմ ես նրբան անվերջ
 Կյանքի ամեն տաղնապով:

- Ու, վերջապես, հոգնել է նա,
 Եվ լքում ես դու նրբան,
 Լուռ հանգիստ է ուզում հիմա,
20 Նույնիսկ թեկուզ գերեզման:

Հոհվարի 30.

ԱԶՆԻՎ ՏԻԿՆԱՅՔ, ԶԱՀԵԼ ՀՅՈՒՐԵՐ

- Ազնիւլ տիկնայք, ջահել հյուրեր,
Շատ շեն կյանքում այսպես օրեր...
Եւ, միշտ այսպես, երբ որ լինի,
Նըստեք ուրախ մի սեղանի,
5 Ողջ մոռացած—սիրտ ու հոգի
Նըվիրեցեք տաղ ու երգի.
Բարձր երգեք խընդում ու սեր.
Շատ շեն լինում ուրախ օրեր:
Ահա՛ լեռներ, կանաչ անտառ,
10 Գետի կարկաչ, երկինք պայծառ,
Եւ բաժակներս լի-փրփրփրուն,
Ինչպես այս մեր սրտերն եռուն,
Որ աշխուժով թըռչում են փեր.
Շատ շեն լինում այսպես ժամեր:
15 Բայց այստեղից, մեր սիրելի
Հալեյ, Քյարամ, Աբգար-օղլի.
Ուր ուղենաք դուք արշավել,
Չը մոռանաք հեք Ուրավել,
Եւ այս հարկը, ա՛յ իգիթներ,
20 Շատ շեն լինում այսպես տըներ:

Օգոստոսի 6.

Ճկդան, կանցնեն շատ-շատ ամիս ու տարի,
Զի մամռոտիլ գերեզմանը այդ քարի,
Եվ տանջալի նորա խաչը սրբազան,
Նորա անուն՝ միշտ կմնան անսասան»:

Սեպտեմբեր.

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

Հայր Գարեգին, մենք երեքով
Պոետ-գիտուն ազգին հայոց,
Ընտրվել ենք հանձնաժողով
Որ մոմ առնենք, սարքենք հոգոց:

5 Հոգոց սարքենք հայոց ժամում,
Աղոթք անենք ըստ հայ ժամի,
Որ տեր աստված իր եղեմում
Տեղ տա հոգուն Ալիշանի:

Թեև, պետք է այս էլ ասել,
10 Ամբողջ տարով չենք գնում ժամ,
Ու ինչ օրից խելքի հասել,
Չենք հաղորդվել ոչ մի անդամ:

Չենք հավատում արքայության
Ինչքան լինի ցանկալի բան,
15 Ոչ էլ, ներեք, հայր Գարեգին,
Չեր հոգոցին ու աղոթքին:

Հանգուցյալը նույնպես թեև
Հայ դրախտը չէր հավանում,
Չուներ և մեր խեղճ ժամի հետ,
20 Կուզեր մընալ քավարանում:

Բայց մենք նրան երախտապարտ
Ցույց պիտի տանք մեր սերն ահհուն,
Թեկուզ իրան կամքին ընդդեմ
Տանենք հայոց արքայություն:

25 Գնա այնտեղ խընկենու տակ
Նըստի կողքին Լուսավորչի,
Ու ժամանակ առ ժամանակ
Երրորդության համար վիճի:

Արդարները տըկլոր-տըկլոո
30 Շուրջները դան բազմեն բոլոր,
Թամաշ անեն մեծ ծերերին,
Տեսնեն՝ ո՛րն է հաղթում որին:

Ահա այսպես բան ենք սիրում
Թե՛ այս կյանքում, թե՛ հանդերձալ,
35 Նրա համար և ձեզ խընդրում
Ու կրկնում ենք նույնը դարձյալ:

Մենք ուզում ենք, որ մեր ազգի
Եկեղեցին լինի ազատ,
Կըրոնական չըլնի իսկի
40 Եվ տա ամեն համ ու լազալի:

Դուք էլ, հայր սուրբ, լինեք մեզ հետ
Ազատամիտ, մեծահոգի,
Ու մըտածեք ինչպես պոետ,
Որ ազգ ազգից չի էլ ջոկի:

Դե տեսնում եք—ինչպես ենք մենք
45 Լուրջ—լայն նայում այս մեծ դործին,
Եվ դուք եթե հոգոց չասեք,
Մենք կըղիմենք էջմիածին:

Իսկ թե մերժեն նաև այնտեղ
50 Մեր այս իղձը սաստիկ անմեղ,
Այն ժամանակ, օ, տեր իմ, տեր,
Որ մեզ շատ խելք պետք է տաս դեռ,

Այն ժամանակ, հայր Գարեգին,
Օ, էլ հանգիստ չեն ունենալ
65 Ոչ հանգուցյալ ծերի հոգի,
Ոչ դադեթը մեր լիբերալ:

Պատգամավոր Հ. Թումանյան
Նոյեմբերի 19.
Թիֆլիս.

Թափառելով Բորժում—պարկում
 Հիշում է Ձեզ և ուղարկում
 Շատ բարևներ ու սեր անկեղծ
 Ձեր բարեկամ մի բանաստեղծ:

Սեպտեմբերի 8.

Մընաս բարով, ուղտ բարեկամ,
Տըզզաց ճանճը, ամեն անգամ
Քո լավությունն ես կհիշեմ,
Շնորհակալ եմ, մընաս բարին:

- 5 —Ընչի՞ համար, խոժոռադեմ
Հարցմունք արավ էն վիթխարին:
— Ընչի համար—ա՛յ զարմանք բան,
Նրա համար, որ ինձ այսքան
Ցույց տըվիր դու պատիւ ու սէր,
Քո ականջում այսքան օրեր
Ապրել եմ ես ու տաք կացել...
Ասավ տըզզան մեր պանդուխտը:
— Ոչ գալըդ եմ ես իմացել,
Ոչ գընալըդ, ասավ ուղտը:

Նոյեմբերի 5.

1904

Ի՛նչ կարող է տալ մի պոետ
Քնքուշ, մաքուր, սըրտալի,
Ողջ տալիս եմ իմ գըրքի հետ,
Էլ բան չունեմ ավելի:

Փետրվարի 2.

Մենք փառքեր ունենք թաղված հողի տակ,
Մենք հույսեր ունենք պահված մեր սրտում—
Մի՞թե հավիտյան կողքսմք ավերակ,
Մի՞թե հավիտյան կըմնանք տրտում:

Հունիսի 24.

Անի.

<ԷՔՍՊՐՈՄՏ>

Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում
Ծանր վեհաթյամբ իջած երկնքից,
Այստեղ սրբազան մի շունչ է բուրում,
Մեզ վեր է տանում աշխարհի կյանքից:

Ֆ Մի շունչ, մի խորհուրդ, մեծ, հըրաշալի,
Խառնված հայոց մեր խորունկ հոգուն,
Նվ որքա՛ն դարեր, դարեր են գալի,
Լճենք միշտ հավատով, մենք միշտ աննկուն:

Հուլիս.
Օշական.

Հետներն առած պատգամ ու թուղթ
Գավառացիք, ելած ջուխտ շուխտ,
Եկան հարգով, սըրտի դողով
Համագումար հայոց ժողով:

5 — Բարով եկաք, հաղար բարի,
Դուք ծաղիկներ մեր գավառի.
Ողջուն տվաւ, ինչպէս կարգն էր,
Մեր հինօրյա Թիֆլիզը ծեր.

• Դուք, որ էդպէս ջուխտ եք գալիս.
10 Բա մեզ քանի՞ ձայն եք տալիս,
Գավառացի մեր ախպերտինք:
— Հինգ:
— Բայց Թիֆլիզը կենտրոն ու մեծ...
— Թող լինի վեց:

15 — Զիջում արեք, մեկն ավելի:
— Զի կարելի:
— Ուրեմն էդպէս.

Դե հիմի տես:
Թիֆլիզն եկաւ շարան-շարան,—
20 Ընկերություն, ուսումնարան,
Ինժեներներ, բրժիշկ, տերտեր,
Տիկին, գրող, բյուրո մի բեռ,
Խրմբագիրներ թերթերից շատ,
Երեցփոխներ մի քանի հատ,
25 Վանքից եկան,
Բանկից եկան,
Իրենց տանից,
Ու Գրլդանից...

- Մո՛, էս ի՞նչ է, աստօ՛ւ խաթեր,
30 էսպէս ժողով շէնք տեսել դեռ,
Այսօւհետեւ ո՞ւր կըմընա
Գաւառի ձայն.. դաւառի շահ...
Այսպէս ասին
Ի միասին
35 Մեր Երեան, Գյումրին ու Կարս.
Աղա Թիֆլիզ նայեց թարս-թարս,
—Տեղըդ նըստի՛ր, կոպի՛տ դաւառ.
Քառսուն ձայնով ձգեց հաւար,
Այնպէս թնդաց ու վեր կացաւ,
40 Որ դաւառը նոր հասկացաւ,
Թե ինչին են սեյմը ասում,
Ինչ է իրեն վաղն ըսպասում,
Ու, վախեցած էն փորձանքից,
Հանեց իսկույն իրեն ցանկից:

<ՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԳՐԳԻ ՎՐԱ>

*Անցավ հին տարին, կանցնի և նորը.
Կանցնի՞ և արդյոք մեր անբախտ օրը:*

Հաւնվարի 1.

900-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

ՀԱՏՎԱԾ «ԹՄԿԱԲԵՐԴԻ ԱՌՈՒՄԸ» ՊՈԵՄԻՑ

- Իր սաղըր ուսին աշուղն աներկյուղ
 Շըրջում է ազատ [ամբողջ] Կովկասում,
 Մըտնում է սիրով ամեն շեն ու գյուղ,*)
 Իր նաղլը անում, իր խաղն է ասում:
- 5 Բայց հենց հասնում է լեռներն Աճառա,**
 Հենց որ տեսնում է այն երկրի ծովսը,
 Մըռում է ճամբան այլ տեղի վըրա—
 Ու ետ է փախչում <1 անընթ.> աշուղը:
 Բայց <1 անընթ.> սարերի սիրահար որդին
- 10 Ձի մոտենում երբեք էն լավ սարերին,
 Ղոնախ չի գնում էն ժողովրդին
 Ու ետ է փախչում խալխի սիրելին—
 Ահա ձեզ պատմեմ թե ինչու համար
 Փախչում է աշուղն էն լավ սարերից
- 15 Եվ դեպի Աճառն ու իրեն աշխարհ
 Անեծք է ղըրկում երգի փոխարեն:
 Եվ ինչու՞ զվարթ Աճառն յուր երկրում
 Ղոնախ է տանում և՛ գող, և՛ շարչի,
 Բայց [հալածում է] <1 անընթ.>...
- 20 Թե իրեն <1 անընթ.> աշուղը գնա.

Մի անգամ, դեռ շատ առաջ մեր օրից,
 Հանդարտ քաշելով [նիհար] իր ձին
 Աշուղ Մալուլը Աճառ լեռներից
 Իջնում է Խուլո իր սաղըր ուսին:

Իրանց դռներին ու կտրներին հավաքված գյուղացիք հենց որ
 տեսան աշուղին — վեր թռան տեղներից մի մարդու նման ու
 կանչեցին.

* Մըտնում է ազատ ամեն շեն ու գյուղ,

** Բայց երբ հասնում է սիրուն Աճառա,

25 —Հե՛յ ջան, ուստա, բարով տեսանք,
 Սաղիդ ձենին մենք ղուրբան,
 Դու մեր ախպեր, մեր օր ու կյանք,
 <1 անընթ. > կըտրի քո ճամբան:
 Եկ մեզ ղոնախ:

30 Ու ձին առան ձեռից ու տեղ տվին սալ քարի վրա:

—Բարով տեսանք, հազար բարի,
 Հազար բարում դուք կենաք,
 Տուններդ շեն, սիրտներդ լեն,
 Միշտ էլ ղոնախ ունենաք—

35 Ղոնախ ենք ողջ էս աշխարհքում
 Մեր ծընընդյան փուշ օրից,
 էսպես դալիս անց ենք կենում*)
 էս անցավոր աշխարհից:

* Հերբով դալիս անց ենք կենում

Ցուրուն աստղեր, ջինջ եթերում
Ապրում եք դուք միշտ պայծառ,
Ձեզ չեն հասնում, ձեզ չեն տիրում
Ցածի մըրրիկն ու խաւար:

5 Ես էլ այդպիս շատ յընորքներ,
Շատ երազներ ունիմ հուր,
Որ ասպրում են կյանքից շատ վեր,
Միշտ անարատ, միշտ մաքուր:

[Ու միշտ մաքուր գիտեն սիրել,
10 Լուռ վրշտանալ ձեզ նըման,
Էն լուռ վրշտով, հուր սիրով էլ
Թըռչել, մարիս հավիտյան:]

<ՀԱՏՎԱԾ>

...Ամեն բան երկրում ունի մի սահման,
Որտեղից որ նա ետ է նահանջում,
Աննահանջ է միայն սիրտը սիրահար,
Սերը չի միմիայն սահման ճանաչում...:

Ոչ խանդս է մարել,
Ոչ մուգաս մեռել—
Սակայն չեմ կարող
Այժմ բան գրել:

- 5 Կարծես թե օդում,
Կարծես իմ սրտում
Մի թույն է < 1 անընթեռն. >,
Մի խորշակ խեղդում:

- Ըղձեր ու տենչանք,
10 Թախիծ ու տանջանք,
Բոլորը տկար
Նիրհում են անկյանք:

- Եվ հողմանման
Կորչում է անձայն
15 Սրբազան շունչը
Ոգեորոթյան:

- Ո՛չ, ես չեմ կարող
Ձեզ համար գրել
Ձեզ ոգեորոշ
20 Թեկուղ երկու տող:

Այս միայն կըգրեմ,
Միշտ էլ կըխնդրեմ,
Որ ինձ հավատաք,
Նրբ որ ասում եմ—

- 25 Ոչ խանդս է մարել,
Ոչ մուգաս մեռել,
Սակայն չեմ կարող,
Չեմ կարող գրել:

ՕՐ . Պ . Պ-ԻՆ

Քույրի՛կ, այդքան ուր սիրում ես
Հայի հնչուն, հայի տաղ,
Ուր սրտալի մեծարում ես
Աղգիդ երգչին դեռ մատաղ,

5 Ներշնչում ես նորա հոգուն
Հզոր թռիչք և եռանդ,
Եվ հիշում է նա յուր մտքում
Յուր պաշտոնը երկնավանդ,

Այս հարսդատ ներշնչանքի
10 Փոխարենը ընդունիր
Նորա սիրո և տանջանքի
Անվարժ տողերն ինքնագիր:

Դու գընում ես Անդարձ ճամփան
Մըշտադալար աշխարհքի:

< . . . > դալար իմ Անուշ,

Ուր անհայտ են, ուր ուր չըկան

- 5 էս շարիքի ու կարիքի
Ամեն մի կիրք, ամեն հուշ,
Ուր լոկ վերին կարեկցության

Շողն է կապում կոպիտ ու ցած

էս կյանքի հետ ապաքախտ,

- 10 Ու վայրերում անմահական
Մարդն ապրում է հոգիացած,
Միշտ երջանիկ ու անհաղթ:

Ո՛վ դու մանկուց քաջածանոթ

էդ լույս ճամփին երկնաճեմ,

- 15 Քանի անգամ հըրաթե
Անցել եմ ես, ոտներս ամպոտ,
Հասել աշխարհքն էն եղեմ—
Բայց միշտ, ալա՛ղ, կարճատև:

Նորից եկան էն հավքերը,
Հեռվից եկան էն հավքերը,
Որ գարնանը կուգային:
 Կանանչ կապա են հագել,
5 Կանանչ ճամփա են եկել
 Կանանչ մարդին ման կուտան:
— Կանչե՛, հավի՛կըս, կանչե՛,
Կանչե՛, լավի՛կըս, կանչե՛,
Կանչե՛, կանչի՛դ ես զուրբան:

10 Նորից եկան էն հավքերը,
Հեռվից եկան էն հավքերը,
Որ ամառը կուգային:
 Կարմիր կապա են հագել,
 Կարմիր ճամփա են եկել,
15 Կարմիր վարդին ձեն կուտան:
Երգե՛, հավի՛կըս, երգե՛,
Երգե՛, լավիկը՛ս, երգե՛,
Երգե՛, երգի՛դ ես զուրբան:

Նորից եկան էն հավքերը,
20 Հեռվից եկան էն հավքերը,
Որ աշնանը կուգային:
Դեղին կապա են հագել,

- Դեղին ճամփա են եկել,
Ու խաշամին ման կուգան:
25 Խոսե՛, հավի՛կըս, խոսե՛,
Խոսե՛, լավի՛կըս, խոսե՛,
Խոսե՛, խոսքիդ ես ղուրբան:

- Նորից եկան էն հավքերը,
Հեռվից եկան էն հավքերը,
30 Որ ձմեռը կուգային:
Ճերմակ կապա են հագել,
Ճերմակ ճամփա են եկել,
Ճերմակ ձյունին ման կուգան:
Ձենե՛, հավի՛կըս, ձենե՛,
35 Ձենե՛, լավի՛կըս, ձենե՛,
Ձենե՛, ձենիդ ես ղուրբան:

Հրացաններ են ճայթում սրտիս մեջ,
 Հրացաններ են ճայթում անդադար,
 Ու լաց են լինում սարսափած ու խեղճ
 Որք երեխաներ անթիվ, անհամար:

- 5 — Ինչո՞ւ եք լալիս, անմեղ փոքրիկներ...
 Ձեր հայրերն ընկա՞ն <արյունոտ>

կըռվում...

էլ ոչ ոք չըկա, որ ձեզ պաշտպանի...*)
 Վախենո՞ւմ եք դուք էս շար աշխարհում...
 Խեղճ երեխաներ, աճիծվի՛ աշխարհն,

- 10 Ուր որ դուռում է ձեր մանուկ հոգին,
 Անիծված լինի, քանդվի, կործանվի
 Իրեն մթերած շարունջան տակին...

Հրացաններ են ճայթում սրտիս մեջ,
 Հրացաններ են ճայթում անդադար,

- 15 Ու լաց են լինում սարսափած ու խեղճ
 Հայրեր ու մայրեր, անթիվ, անհամար:

— Ինչո՞ւ եք լալիս, դժբախտ ծնողներ,
 Ձեր որդիքն ընկա՞ն < . . > կըռվում.

<էլ> բան չըմնաց կյանքում ձեզ համար,

- 20 էլ ոչ ոք չըկա՝ ձեզ մխիթարի.
 Ու ողբում եք դուք դատարիկ աշխարհում...*)

* էլ ոչ ոք չըկա [ձեզ պաշտպանի]...

** Ու [լալիս] էք դուք դատարիկ աշխարհում...

Դժբախտ ծնողներ, անիծված լինին,
Որ դատարկեցին ձեր կյանքը էսպես.

- Հրացաններ են ճաշթում սրտիս մեջ,
25 Հրացաններ են ճաշթում անդադար,
Ընդհանուր սուգ է ծավալվում անվերջ
Ու պաղ ոռնում է ժամանակը չար:*)

- Եվ ժամանակը լինի անիծված,
Եվ աշխարհքը լի չարով ու թույնով,
30 Եվ մեր երգերը լինին անիծված
Լիքը արցունքով, լիքը արյունով:

* Ու պաղ [ներնում] ժամանակը չար.

Բարի իրիկուն, վշտալի մայրեր,
Ի՛նչ ցեղ էլ լինեք,
Ի՛նչ տեղ էլ լինեք,

* * * * * ու սուգ

- 5 Իմ մայրերն եք դուք.
[Իմ մայրն էլ ձեզ պես,
Դուք էլ նրա պես,
Ճըրագի առջև,
Կըրակի առջև,
- 10 Դռան առաջև
Կամ լուսամուտի,]
Անկողնում անքուն
Պտույտ եք գալիս
Ճամբա եք պահում,
15 Երբ պետք է ծեղի,
Երբ պետք է մըթնի,
[Երբ պետք է օրն անցնի,
Երբ կյանքը անցնի—
Տանջանքը անցնի]
- 20 [.]
Բարի իրիկուն, վշտալի մայրեր,
Որ գիշերն՝ անքուն, ցերեկը՝ երեք
Մի հոգս ունիք լուկ,
Ե՛րբ պիտի արդյոք
25 էս կյանքը անցնի,
Տանջանքը անցնի:
Ի՛նչ ցեղ էլ լինեք,
Ի՛նչ տեղ էլ լինեք,
 * * * * * ու սուգ
- 30 Իմ մայրերն եք դուք:

«Զ Ե Ռ Ա Յ»

< ԷՔՍՊՐՈՄՏ >

Արգո պարոններ, հայրեր սրբազան,
Վաղուց ենք կռվել ես ու իմ Մուսան,
Նրանից հետո էլ չեմ կարող ես
Սահուն ու ձեռաց հորինել էնպես:

- 5 Արգո պարոններ, հայրեր սրբազան,
Վաղուց ենք ջոկվել ես ու իմ Մուսան,
Ես եկա դեպի աղմուկներն անվերջ,
Քեֆեր ու ճառեր, ժողովներ ու վեճ,
Դարձա թամադա ու քաղաքագետ...
10 Իսկ նա ինձանից հեռացավ անհետ...
Ասում են, իբրև, թափառում է նա
Բյուրականյան հայոց լեռների վրա.
Դեռ չի մոռացել, դեռ հիշում է ինձ,
Տանջվում է, մաշվում սիրուց, կարոտից:
- 15 Բայց ճամբաները շատ են արյունոտ,
Զի կարողանում ետ դառնա ինձ մոտ:
Երբ ճամբաները դիակների տեղ
Բուրյան ծաղիկներ կփռեն շքեղ,
Երբ էլ գաղթական չի լինիլ քաղցած,
20 Երբ խոսք ու ժողով կլինեն բաց-բաց,
Ողջի հետ հայն էլ կապրի ինքնորեն
Ու կպահանջի որ երգեր գրեն,—
Նա ետ կդառնա նոր աշխույժ առած,
Ես էլ էն օրը կգրեմ «ձեռաց»:

Մադո.

Մեզ մոտ եք եկել ձյունի աշխարհից,
Կոչում դեպ բարին, դեպ վսեմն ու սեր
Մեր ցավոտ սրտում զարթնում են նորից
Երջանիկ կյանքի իղձեր ու հույզեր:

- 5 Աշխարհից աշխարհ թող ձեն տան իրար,
Որոնք իշխում են մարդկանց սրտերին,
Ազգերն ինչ ունեն ազնիվ ու սլաշձառ,
Թող ի մի բերեն էս դառն օրերին:

- 10 Եվ թող սրտերի դաշըն կապեն կուռ,
Ամուր շաղկապեն անսահման սիրով,
Շնչեն կենդանի մի շունչ բնդհանուր,
Կյանքը ջերմացնեն հողեզեն հըրով:

- Եվ թող մի սլաշքար լինի կյանքի մեջ՝
Թե ով ավելի ուժգին կըսիրի,
15 Եվ թող մի մրցում լինի միշտ անվերջ՝
Բարու, գեղեցիկ ու վեհ գործերի:

- Եվ բանաստեղծի խոհերն իմաստուն
Քանզի խոսքեր չեն ապարդյուն ու սին,
Եվ քանզի մարդը կարող է մարդուն
20 Սիրել — երջանիկ ապրել միասին:

Ի Մ Ա Ր Փ Ի Կ Ի Ն

[Ա՛խ, Արփիկ ջան, որ արփի ես
Բացվում հոգուս երկընթում,
Դիտե՞ս քանի արփի բացվեց
Քեզնից առաջ էս կյանքում...]

- 5 Քո լույս ու կույս շաղով, շողով
Թարմ շաղախված իմ սրբատում
Անքուն վախով, թաքուն դողով
էս սև ամպն է պըտըտվում...

- [Բայց] դու փայլի՛ր, խաղա՛, շողա՛,
10 Կյանքը լինի քեզ եղեմ՝
Ցուլա՛, ժըպտա՛, հուր բոց տեղա
Արևմուտքի մութի դեմ:

- Տիեզերք է իմ մեծ հոգին,
Դու իր արփին բոցավառ,
15 Սա անդունդներ ունի մըթին,
Դու անըստվեր ու պայծառ,

- [Ա՛խ, Արփի՛կ ջան, քանի՛-քանի՛
Սիրտ կա թաղված ոտիդ տակ,
Քանի՛ արփի կա դեղանի
20 Սուղված խավարն անհատակ...]

Հունվարի 1.

ԵՐԵՆԻ ՆՄԱՆ

Երեխի նըման մըտա ես աշխարհ,
Անվերջ միամիտ, անխելք անձնըվեր.
Սըրտումըս ինչ կար, ձեռքիս ինչ որ կար՝
Բաժնեցի մարդկանց՝ [անսեր, անտարբեր]:

- 5 Երեխի նըման խաբեցին ինձ շատ,
Երազուն ու խենթ երեխի նման.
[Տարան իմ հավատն ու սերը անհատ]
Խընդացին վըրես իմ դեմ հանդիման:

- 10 Երեխի նըման վարվեցին ինձ հետ,
Մի խորթ ու օտար երեխի նըման.
Ամեն հաճույքիս նայեցին միշտ խեթ,
Վըրդումվունք տըվին ամեն մի վայրկյան:

- Երեխի նըման տանջեցին ինձ բիրտ
Ընկեր, մերձավոր, և եղբայր, և կին.
15 Ես էլ հուսահատ, զըզված խորասիրտ
Երեխի նըման թողի ամենքին...

- Եվ ահա էսպես՝ հոգնած ու վշտոտ,
Դադարգուն եղա, ամենքից փախա.
Ամենքից փախած գալիս եմ ձեզ մոտ—
20 Եվ դուք էլ, [ավաղ], ինձ պես երեխա:

Հուսվարի 8.

Երկու դարի արանքում,
 Երկու քարի արանքում,
 Հոգնել եմ նոր ընկերի
 Ու հին ցարի արանքում:

Հունվարի 15.

[Մինչև էսօր իմ օրում
 Մարդ չեմ տեսել ես շորում.
 Մարդը մերկ է ու անինչ,
 Սիրտ ունի լոկ իր փորում:]

Հունվարի 16.

[Առատ կըլնի կինը արդ,
 Կընկնի էգի գինը արդ,
 Կըբարձրանա նրա տեղ
 Աղատ, անկախ կինը մարդ:]

Հունվարի 16.

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱ

Բաղմած են շուրջըս նրանք ամեն օր—
Բոլոր հանճարեղ մեծերն աշխարհքի,
Երգում են, պատմում ներդաշնակ ու խոր
Միտքն ու գաղտնիքը մահի ու կյանքի:
5 Ու էսպես՝ ինձ հետ, իմ տանն ամեն օր,
Ոչ հաց են ուզում ինձանից, ոչ շոր:

Հունվարի 20.

ԷՔԻՍՊՐՈՄՏ

ՄՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԻՆ

Իմ Անուշը, իմ ողջը թանկ:
[Իմ խնդրվյալն,] իմ թարմ հրճվանք,
Առ քընարս... լանջիդ վըրա
Աստղի փայլով շողա թող նա,
Եվ երբ կյանքո՞ւմ պատի գիշեր,
Ճամբա ցույց տա միշտ դեպի վեր:

Հունվարի 28.

Հիշում ես Բորժոմն, այծյամներ, ժայռեր...
Ինչպես որ թողիր՝ էս ժամին էլ դեռ
Վայրենի, չըքնաղ կանգնած են ու կան:
Եվ հիշում են միշտ էն գիժ աղջկան,
Որ իր կուսական զվարթ աղմուկով,
Արծաթ ծիծաղով, ճիշով ու երգով
Լըցնում էր անտառն իրենց շրջակա —
Ու... հիմա չկա... ու հիմա չկա...

Հունվարի 31.

Մայրըդ էն օրն ասում էր ինձ,
Թե՛ զուր թողիր տունը ձեռից,
Էնքան էժան ու էնքան հեշտ,
Էնքան հարմար, անհրաժեշտ...

- 5 Նա տակավին չի իմանում,
Թե աշխարհքն էր ինձ պատկանում:
Նույնիսկ ձրրի, առանց փողի,
Սիրտըս շուղեց—ձեռքից թողի...

Հունիսի 17.

Կանցնեն օրերն, Անուշ ջան,
Կանցնի քո հերն, Անուշ ջան,
Ու կըտանի իրեն հետ
Իր ցաւն ու սերն, Անուշ ջան:

Յ Յաւը՝ անտաւ ծովի պէս,
Սերը՝ անհադ սովի պէս.
Ծովի միջին ու սովի
Անբախտ Սալաթ Նովի պէս:

Նոյեմբերի 7.

Կյանքից հարդած անցավոր,
Ահա դարձյալ անցավ օր,
Դու վազում ես դեպի մահ—
Մահը բռնում հանցավոր:

Նոյեմբերի 10.

Զուր եմ փախչում, ինձ խաբում,
Հազար կապ է ինձ կապում.
Ամենքի հետ ապրում եմ,
Ամենքի շափ տառապում:

Նոյեմբերի 12.

Իմ ծիտիկը դու հերվան,
Իմ եղնիկը էսօրվան,
Վաղը ի՞նչ ես լինելու...
Ես չեմ գըտնում էնպես բան...

Նոյեմբերի 12.

Քոշաքարում հս վազել հմ
Եղնիկի հետ երագ, Անուշ,
Ջըմրուխտ սարում երազել հմ
Ջընաշխարհիկ երազ, Անուշ:

- 5 Ջըմրուխտ սարը ամպ է պատել,
Իմ արևի լույսը վատել,
Աստծուն խնդիրք արի շատ էլ՝
Ինձ չըտըվեց մուրազ, Անուշ:

- Իմ մուրազը շատ էր շրփել,
10 Դըրախտ պիտեր քաղաք ու գեղ.
Երգը հոսեր հառաչքի տեղ,
Սերն ու բարին՝ Արազ, Անուշ:

- Շատն հն եկել էսպես անցել,
Հազա՛ր ափսոս էն մարդկանց էլ-
15 Ես էլ կերթամ, քիչ է մնացել,
Էսքա՛ն վաղ ու վըռազ, Անուշ:

Նոյեմբերի 20.

Երկա՛ր, երկա՛ր ման եկա
Ոտքով, մըտքով ես կյանքում,
Երկու, երկու բան դըտա
Չար ու դըժվար էս կյանքում:

5 Վաղո՛ւց, վաղուց կար ասված,
Բայց կյանք տրվի ես բառին.
Դարձավ, դարձավ ինձ աստված
Գեղեցիկը ու բարին:

10 Դըստրիկ, դըստրիկ իմ անգին,
Դու գեղեցիկ ու բարի,
Աշխույժն < . . . > իմ կյանքի
Եվ իմ վըշտոտ քընարի:

Նայի՛ր, նայի՛ր սըրտաբաց
էս լեն արձակ աշխարհին,
15 Առատ, առատ տարածված
Գեղեցիկը ու բարին:

էսքա՛ն, էսքա՛ն մոտ ու շատ
Բախտը փըռված մեր կյանքում,
Մարդը, մարդը՝ միշտ անբախտ՝
20 Որոնում է երկընքում:

Դեկտեմբերի 20.

[Հողիս՝ տանը հաստատուել—
Տիեզերքն է ողջ պատել.
Տիեզերքի տերն եմ ես,
Ո՞վ է արդյոք նըկատել:]

Գեղահամբերի 27.

1 9 1 7

[Նա մի առյուծ, ես մի դառ.
Իմ սրտի հետ խելագար
Անհավատար կըռվի մեջ,
Քարշ եմ գալի ես տըկար:]

Հունվարի 25.

ՏԻԿԻՆ ՆԻՄՖԱ ԳՈՐՈԴԵՑԿՈՒՆ

Հյուսիսի կողմից
հաստաշունչ հողմից
Նկաք դուք մեզ մոտ,
Մեր անհոգ, ուրախ
5 Ու դռնով խաղաղ
Նրկիրն արևոտ:

Նկաք ու ընկաք
Մի նոր դժբընդակ
Փոթորկի առջև,
10 Ուր կիտվում են դեռ
Ահեղ, շանթաբեր
Ամպերը սև-սև:

Մեզ մոտ*) էլ, ավա՜ղ,
Արև ու խաղաղ
15 Անկյուն չըկա էլ,
Ուր որ կարենանք
Գոհ ու անվրտանդ
Ձեզ պահել, շահել:

Արևն ու լավ օր,
20 Երազուն ու խոր
Մեր սրբատումն են արդ,
Իսկ դուք, մեր փերի,
Գիտեք սըրտերի
Ճամբաները բարդ:

* [Էստեղ]:

25 Էնտեղ ասորեցեք
Ու Էնտեղ կացեք
Մեզ Հյուր թանկագին,

Դըրանից ավել
Ձի էլ գըրավել
30 Դեռ կյանքում մի կին:

Հունվարի 29.
Թիֆլիս.

ԱՍՏԾՈՒ ԵՎ ՊՈԵՏԻ ԳՐԱԶԸ

Գըրազ եկան ու տըլին
Երկու Անուշ—երգ ու կին.
Պոետն աշխարհ հիացրեց,
Աստված՝ իրեն—պոետին:

Աղջիկ Անուշ, երգ Անուշ,—
Մինը կորուստ, ա՛խ ու վուշ,
Մյուսը քընքուշ ըսփոփանք,
Կյանք ու հըրճվանք, թեև ուշ:

Ո՞ւր հեռանաս, կոխած տեղերդ արյունոտ.
Ո՞ւմ մոտ գընաս, ծանոթդ, ընկերդ արյունոտ.
Ո՞նց մոռանաս էս աշխարհքը [արյունոտ,
Երգ ես լըսում, լըսած երգերդ արյունոտ:

Հուլիսի 12.

< . . . > Կյանքն ահա.—
Սընունդ, ծընունդ մինչև մահ.
Մընացածը ողջ նըրանց
Կամ հաճույքն են և կամ ահ:

Օգոստոսի 30.

ԱՆՈՒՇԻ ՔԱՌՅԱԿԻՆ

Մեր գանձերը միշտ կան առատ,
 Մեր հաճույքներն անվերջ, անհատ,
 Չի հասկանում՝ ոնց վայելի,
 Դըժգոհ է զուր ամեն մի մարդ:

Փետրվարի 14.

ԻՄ ՍԵՂԻԿԻՆ

Նշու՛ւկ նըրան հազար բերան,
 Ում օրերը արդեն թըռան,
 Թողին սըրտում կարոտ ու հուշ
 Ու լոկ թախիժ, թեև անուշ:

Ապրիլի 8.

Մեր կյանքը* — կարճ մի վերելք,
Անցնել հանդիստ ամեն տանջանք** ու վայելք,
Ապրել անախտ, անցնել անհաղթ — հոգիանալ ու նորեն
Նյութից զատված, անմահացած — վերադառնալ դեպ իրեն:

Ս ԻՐ Տ

Դու գիտես մենակ ճամփին երկընթի,
Դու գիտես դադարիքն երջանիկ կյանքի,
Դու գիտես ամենն ամենից առաջ,
Քու խոսքն է օրենքն ամեն օրենքի:

* [Ի՞նչ է] կյանքը

** [Պատնեշ]

Մանուկ օրից սար ու ձորին ես մնացի մոտ ընկեր,
Աշխատանքի, հանգիստ օրին ես մնացի մոտ ընկեր.
Հեռու ու մոտ սարի վրրի եղբայրներիս ձեն տվի
Ու էն ձենում մեզ բռնորիս — ճանաչեցին մի ընկեր:

Քըվում է հար, թե անցյալըս ու ապագաս տեսած կամ,
Առաջ ու ետ անհունությունն — ողջ անպակաս տեսած կամ,
Բայց ո՞նց հիշեմ ամեն տեսած, կամ եղածը հասկանամ,
Ժվ < > անհուն, անհաս տեսած կամ:

Կորցըրեւ էմ, ո՞ւր գըտնեմ,
Տեղըդ իմաց տուր՝ գըտնեմ,
Ման եմ գալի էս մըթնում
Քեզ մոտ գալու դու գըտնեմ:

Փետրվարի 4.

Խայամն ասաւ իր սիրուհուն. — «Ոտըդ ըզգուշդ դիր հողին,
Ո՞ւ իմանա ո՞ր սիրունի բիբն ես կոխում դու հիմի...»
Հե՛յ, ջա՛ն, մենք էլ ըզգուշդ անցնենք, ո՞ւ իմանա, թե հիմի
էն սիրուհու բի՞բն ենք կոխում, թե հուր լեզուն Խայամի:

Ապրիլի 6.

Լուսը լուսին քո ժպիտն է իմ երեսին ճառագում,
Երբ, ա՛խ, արդեն անբույժ զարկված, դեպի մահն եմ ես հակվում.
Էսպես էն վառ արեգակի շողերի տակ կենսածոր
Կայծակնահար կաղնին ոտքի շորանում է օրեցօր:

ՏԻԵԶԵՐՔԻ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ

Որ հայացք ես ինձ տըվել վերամբարձ՝
Սուզվելու վերին սահմաններն արտի,
Որ միտք ես տըվել երկնաճեմ ու բաց՝
Չափելու ահեղ բացերն անչափի,

5 Որ կապել ես մեզ, [հոգիս քեզ արել՝]
Հոգուս անհունի հըրճվանքը տալով,
Բարձրը ճակատիս ժըպիտ ես վառել,
Վառել, զարդարել արտիենի փայլով,

10 Անթարթափ աչքով, անխարխափ հոգով
Կարդում եմ քո վեհ ազգումներն անվերջ,
Կարդում եմ պայծառ, ուրախ ցերեկով,
Ու գիշերները ահավոր ու պերճ:

[Ու վերանում է վեր] հոգիս ղըվարթուն—
Չըկա մոտ ու տար, չըկա վեր ու ցած,
15 Տիեզերքն ամբողջ հայրենիք ու տուն,
Ու ես մի ազատ՝ անտարբեր աստված:

Զըւլարթ երամով դուք եկաք ինձ մոտ
Ինչպես դարձնաք ձառն օրերը ծաղկոտ,
Ինչպես տարագիր հավքերը՝ երգով
Կանցնեք իմ հոգու աշնան երկընքով:

- 5 Եկաք ու կերթաք, ինչ որ կըմընա,
էս լավ գիշերվան հիշատակն է նա,
Զէ՞ որ, հուշերն են թանկ գանձերը մեր—
Ա՛խ, ի՞նչ գանձ բերիք էսօր ինձ նըվեր:

1 9 2 1

Հաղար տարով, հաղար դարով առաջ թե ետ [ի՛նչ կա որ.]
 Ես եղել եմ, կա՛մ, կըլինեմ հար ու հավետ, [ի՛նչ կա որ,]
 Հաղար էսպես ձևեր փոխեմ, ձևը խաղ է անցավոր,
 Ես միշտ հոգի, տիեզերքի մեծ հոգու հետ, [ի՛նչ կա որ:]

Մայիսի 3.

Աստծու բանտն են տաճարները— աշխարհքներում բովանդակ.
 Իբր էնտեղ է ապրում տերը, պաշտողների փակի տակ:
 Հարկավ՝ աղատ նա ժրպտում է ամենուրեք ամենքին,
 Բայց դու նայիր խեղճ ու կըրակ մարդու գործին ու խելքին:

Օգոստոսի 25.

Ամեն մի սիրտ ցավով լըցվեց մեր դարում,
 Ցավոտ սըրտով աշխարհ լըցվեց մեր դարում.
 Ցավոտ աշխարհքն եկավ լըցվեց բովանդակ
 Իմ սիրտը բաց, իմ սիրտը մեծ մեր դարում:

1 9 2 2

— Էս է, որ կա... Ճիշտ ես ասում. թասըդ բե՛ր:
 Էս էլ կանցնի՝ հանց երազում, թասըդ բե՛ր:
 Կյանքն հոսում է տիեզերքում զընգալեն,
 Մեկն ապրում է, մյուսն ըսպասում. թասըդ բե՛ր:

Փոստասի 24.

Հե՛յ ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր.
 Անդարձ ու հին ճամփաներ,
 Ուլքե՛ր անցան ձեզանով,
 Ո՞ւր գընացին, ճամփաներ:

Ա Ր Ո Ւ Ս Յ Ա Կ

I

Պայծառ
Ու վառ
Շողեր հագած
Անասլակ,
< . . . >

II

5 Ո՛վ թարմ, ուրախ,
Շաղաղ-շարմաղ
Պայծառ ու պաղ*)
Կո՛ւյս:

Բարձր սարի,
10 Ծաղկի, ջրրի,
Սիրո գերի
Կո՛ւյս:

Անտառ—բույսի,
Անտեր որսի,
15 Անսեր կույսի
Հո՛ւյս:

[Կանանչ]— ճերմակ
Աչերդ համակ
Կիրք, ահ ու զարկ,
20 Հո՛ւյդ...

* [Շաղաղ] ու պաղ

Ծագի՛ր, ծագի՛ր, [Արուսյակ]
 Զարկի՛ր, զարկի՛ր, [Արուսյակ]
 Զարի, չարքի
 Մուլին հալածիր,

25 Արուսյակ,
 Լույս ցերեկի
 Դուռը բացի՛ր,
 Արուսյա՛կ:

30 Հիւլանդն անքուն,
 Տըխուր մահճին,
 Ճամփորդն անտուն,
 Ճամփի միջին
 Մընում են քեզ,
 Երբ տի ծագես:

35 Հաւքը [թառած]
 Ծառի ճյուղից,
 Ծառը [սառած]
 Մըթընշաղից
 Մընում են քեզ,
 40 Երբ տի ծագես:

Հանդիւրն հեռու,
 Խուլ հանդերում,
 Եղնիկն < . . >
 Խոր անտառում,
 45 Մընում են քեզ,
 Երբ տի ծագես:

Ծագի՛ր, ծագի՛ր, <Արուսյակ>
 Զարկի՛ր, զարկի՛ր, <Արուսյակ>
 Զարի, չարքի
 50 Մուլն հալածի՛ր,
 Արուսյա՛կ,
 Լույս ցերեկի,
 Դուռը բացի՛ր,
 Արուսյա՛կ:

- 55 Ահա ծագեց,
 Ահա զարկեց
 Արուայակը
 Աշագեղ,
 <Լույս . . . >
- 60 Ու ոսկեհեր
 Նաժիշտներով իր շքեղ:
- Ջահը ձեռին,
 Ցուլաց վերին
 Դարբասներից
- 65 Վաղորդյան,
 Վարդ մատներով
 Նա քաշեց ծով*)
 Վարագույրը
 Սև մըթան:
- 70 [Կանգնեց] հրզոր
 Ու լուսավոր**)
 Անալի ծովում
 Լազուրի,
 Ցուլաց, ցայտեց,
- 75 Հեռու նետեց
 Խուրձերն [առատ]
 Լույսերի
- Ու [լուսածին]***)
 Մոր առաջին,
 80 Ավետավոր
 Համասփյուռ,

* ա [պատռեց] նա ծով

բ [բացեց] նա ծով

** [Ու ցոլացավ

ու սրլացավ]

*** [Իր լուսածին]

Բըռաւ թեթիւ,
Արագաթիւ
Քընքուշ մանուկն
85 Էն Զեփյոտ:

Յողոտ, շաղոտ,*)
Անուշահոտ,
Թեին արաւ
Ու զընաց,
90 Զով հով տալով
Ու խայտալով
Դէս աշխարհը
Քընեաժ:

Ծիւ ու ծաղիկ
95 Մեղմիկ-մեղմիկ
Օրորվեցին
Նազանքով.
Հազար ձեն ձուն
Օրհնեց աստծուն
100 Լիքը անճառ
Բերկրանքով:

Գիշերն հատած
Ու գունատւած
Քաշվեց անդունդն**)
105 Իր մըլիին,

Չարքերն էլ ետ
Փախան անհետ
Փապարները
Խավարչտին:

110 Ամեն մի տուն,
Ամեն մի բուն
Լըցվեց լուսով նորածին,
Ամեն անբան

* Շաղոտ, [շողոտ]

** Քաշվեց [աշխարհէն]

- Ու բանական
115 Նլալ աշխույժ իր դործին

V

- Ու փայլում էր սեգ դիցունհին
Հաղթանակով աստվածային
Մութի դիմաց ջահը ձեռին—
Արևելքի երկընքում,
120 լույս ու զվարթ երկընքում,
լազուր ու վարդ երկընքում:

- Մարդ, անասուն, թռչուն, մրջյուն,
Ամեն մի ձեն, ամեն հընչուն
Ուղարկում էր նրան ողջուն
125 Արևելքի երկընքում,
<լույս ու զվարթ երկընքում,
լազուր ու վարդ երկընքում:>

- Փառք լուսաբեր աստղին էն պերճ,
Որ փայլում է խաղաղ, անշեջ
130 քընատ, գունատ աստղերի մեջ*)
Արևելքի երկընքում,
<լույս ու զվարթ երկընքում,
լազուր ու վարդ երկընքում:>

VI

- Ծեգը բացվեց,**)
135 Հրպարտ ու մեծ,
Հագած ամբողջ կրրակ ու հուր,
Նըստած կառքը իր ոսկեհուռ,
Ճոխ ամպերը, կուտակ-կուտակ,
Առած իր շուրջն ու ոտի տակ,
140 վեր բարձրացալ Արևը պերճ
Ու ճառագեց անհունի մեջ:

* Դալուկ, քալուկ աստղերի մեջ

** Օրը բացվեց,

- Փառքից հարբած
 Ագահ աստված,
 Փըռեց հայացքն ամենատես,*)
 145 Չափեց անշափն [ագահ ու վես]
 Ու նկատեց... կապույտ հեռվում
 Շողշողում էր ու վառվրում
 Հմայքներով հըրաշագեղ
 Արուսյակը—շարմաղ, շրթեղ:
- 150 Կըրքից հարբած,
 Հուր գիրկը բաց
 Ողջ երկընքով, տիեզերքով,
 Վարեց արագ ձեռքով
 Նըժույգները իր ոսկեպայտ,
 155 Շող շաղ տալով ու հըրացայտ
 Հասավ, առավ իր գըրկի մեջ,
 Հալեց, ձուլեց իր փառքի մեջ...

* [նեանց] հայացքն ամենատես,

«ԲԱՐԻ ԳԻՇԵՐ»

Բարի գիշեր՝— ա՛հ, ո՛չ երբեք, իմ անդին,
 Նա բարի չէ, երբ սերս հեռու կը վանի. •
 Թող անցկացնեմ նրան քեզ հետ ես անքուն,
 Այն ժամանակ բարի գիշեր կը լինի:

5 Մի՞թե կլինի բարի գիշեր առանց քեզ,
 Իմ կարո՞ղ եմ քո կարոտը ես տանել.
 Ողջ մոռացած, դողալ, սիրել կուզեմ ես,
 Սրան պիտի բարի գիշեր անվանել:

10 Լավ է գիշերն, ուր գիշերով քնքուշ ենք,
 Սիրող սրտից վիշտը փախչում է հեռի,
 Բայց մենք նրան բուրբուլին չըհիշենք—
 Այն ժամանակ բարի գիշեր կը լինի:

Մայիսի 11.

ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ

Մնաս բարյաւ, և թե կուզես՝
 Գե հաւիտյան մնաս բարյաւ.
 Որքան լինիս դու անիրաւ
 Վեր շի կենալ սիրտս քո դեմ:

- 5 Օ՛, թե կուրծքս ես բանայի,
 Ուր գլուխդ դրել ես դու՝
 Այժմ արդեն անդառնալի
 Կորած քնով՝ հանդել ես դու—

- Նորա ներքե կարենայիր
 10 Գաղտնի մտքերըս որոշել,
 Այն ժամանակ կիմանայիր,
 Որ շատ խիստ ես դու ինձ մերժել:

- Աշխարհքն, այո՛, գովում է քեզ,
 Ծափ է հարում քո արարքին,
 15 Բայց այդ գովքը պարսավ է քեզ
 [Բայց այդ] ծաղր է իմ տանջանքին:

- Իմ մեղքն, իրաւ, ինձ խորտակեց,
 Սակայն մի՞թե այլ գենք չըկար,
 Եւ այն ձեռքը, որ ինձ գըզւեց,
 20 Նա պետք է այս հարւածը տար:

Ո՛հ, մի՛ խաբւիր ունայն հուսով—
 Կը թարշամի սերը կամաց,
 Բայց դժւար է կամքի ուժով
 Սիրտը սրտից պոկել հանկարծ:

- 25 Քո սիրտն [այնպես] զարկում է դեռ,
 Իմն էլ թեև [միշտ] ցավատանջ,
 Խոր կեղեքված ու կարեւիւր—
 Դողում է դեռ ինչպես առաջ...
- էս խոսքերը վիշտ են ամբողջ
- 30 Մեծ, քան վիշտը սգավորի,
 Մենք երկուսս էլ կենդան ու ողջ
 Ու ապրում ենք— ինչպես այրի:
- Արդյոք երբ դու ուզես հրճվել,
 Թոթովանքով մեր աղջրկա
- 35 Կըսովորեցնես «հայրիկ» կանչել,
 Նրբ նրա մոտ հայրիկ չըկա:
- Կամ նա երբ որ քեզ համբուրի,
 Փարի քնքուշ թաթիկներով—
 Պիտի հիշես— ու էր գերի
- 40 Ու երջանիկ լսկ քո սիրով:
- Գուցե հանկարծ հիշես մեկին
 Քեզնից հեռու, արհամարհված,
 Սիրադ մարի, դողա կրկին,
 Ինչպես երբեմն— ինձ նվիրված:
- 45 Իմ հանցանքն էլ դուցե հիշես—
 Որոնք միայն քեզ են հայտնի,
 Տանջանքներս էլ հիշիր նույնպես,
 Նվ հույսերըս [անդառնալի]:
- [Զգացմունքներս ողջ խորտակված,
 50 Դռողությունս, որ բնկճեցիր,
 Նույնիսկ հոգիս քեզնից լքված
 Թողնում է ինձ— անշունչ մի իր...]
- Ողջ անցել է: Զուր են խոսքերն,
 Նվ իմ խոսքից զուրը— չըկա.
- 55 Բայց [վրդովված միտքն ապստամբ]
 Դուրս է հորդում նա աղամա:
- Մնաս բարյավ: Այսպես կըտրած
 Իմ հարազատ կապերն ամեն,
 Մերժված, մենակ, սիրտըս կտրած.
- 60 էլ ինչ մահ է ինձ [հարկավոր]:

ՎԱՅՐԵՆԻ ՊԱՊՈՒԱՍՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

(ԵՐԳ ՆՊԻՏԱԿՆԵՐԻ ՎՐԱ)

Երբ մեծ նավերով սխալ տաէներն եկան,
Մենք ընդունեցինք մեր եղբարց նման:
Մեր հին ծառերը նրանք կտրեցին
Իրանց նավերը ափից կտոկեցին.

- 5 Բայց այդ ոչ մի բան չարմար մեզ համար:
Նրանք, համայնքի սղնձումն ինչ կար,
Բոլոր հատիկը կերան < . . . >

Դրանով էլ էինք մենք դեռ բաւական:
Բայց մեր լավ հողերն սկսեցին խլել,

- 10 Որ պտղում էին առանց հերկելու.
Ծառա շինեցին աղամարդ ու կին,
Ինչ որ ունեինք՝ ողջը խլեցին:
Նրանք մեզ երկինք-երկիր խոտաւայան,
Ու բացի վշտից չտոլին այլ բան:

- 15 Բոլոր ծոցերը նրանք բռնեցին՝
Մեր նավակները ուր կանգնած էին:
Գետերի ափին—ծառի հովանում,
Ուր մեր խրճիթներն էինք մենք շինում,
Նրանք շինեցին իրանց պուղերը,

- 20 Հափշտակեցին մեր հին աեղերը,
Արդ՝ ոտքում են մեր դաշտն ու մեզ քամահրում:
Մենք հնավանդի փայտով ենք փորում,
Ուրիշ բան չունենք նրանից ավել,
Եւ այդ էլ ստկաչն ուղում են խրչել:

- 25 Եւ անշուշտ նրանք անբախտ են եղել,
Որ մեր համայնքի կողմերն են եկել
Հեռու աշխարհից—
Ծովի էն ափից.

Սիպտակ մարդիկ, ի՞նչն է ձեզ քաշում,
 30 Ի՞նչ քամի է ձեզ մեր կողմը քրշում,
 Սեվ տենչանքներին զոհ ու կերակուր...
 < >
 Բայց թե հերիք չեն այդ բոլորը ձեզ,
 Ահա պոեաի սիրտը վշտակեզ...
 45 < >

Եվ մի՞թե սիրտի գեղեցիկ մի օր
 Ծովերը անցնեն ցեղերը բոլոր...
 Հո՛ւռ կայ, իմ սրինգ, յուր վըշտի վըրան
 Արդեն բավական խոսեց Իդարան:

[ՊՐՈՄԵԹԵՈՍ ԵՎ ՍԻԶԻՖ]

Սիզիֆն ու Պրոմ [եթևասը] զրույց էին անում.

ՍԻԶԻՖ.

Քախտավո՞ր է քո ցեղը:

ՊՐՈՄ.

Ծ՛, ո՛չ. անբաղդ է իմ ցեղը:

ՍԻԶԻՖ.

Նա է՞լ է քարեր շարտում դեպի բարձր.

ՊՐՈՄ.

Քարերից էլ լատ, նա յուր մտքերն է ձգում դեպի բարձր. իսկ այն
մտքերը զլորվում են ցած, նա բարձր է ձգում յուր կամքը — և
կամքը զլորվում է ցած, նա բարձր է ձգում իր հոգին և հոգին
զլորվում է ցած:

ՍԻԶԻՖ.

Եվ չի՞ հոգնում.

ՊՐՈՄ.

Չի հոգնում.

ՍԻԶԻՖ.

Ուրեմն նրանք մարդիկ չեն, նրանք հսկաներ են.

Ահազանք.

Հսկանե՞ր...

1903

Ա. ՊՈՒՇԿԻՆ

Ատում եմ քեզ և քո դահլ,
Միահեծան դռող ցար,
Եվ քո որդոց ու քո մահլ
Պիտի տեսնեմ անսպառնալ:

Մայիսի 1.

Ամբողջ գիշերը խոսեց անդադար
Սոխակն հասմիկի թըփում բուրավետ,
Ու հենց արշալույս բացվեց վոսկեմառ,
Թըռավ առաջին պայծառ շողի հետ:

Ճ Ողբում են հակված ճյուղերը թափուր
Անցած—զնացած ժամերն անհրման,
Մով ծաղիկներից թափվում են լուռ—լուռ
Գոհար ցողերը—արցունքն անջատման:

Փետրվարի 1.

Մեռելիք բանաստ.

Ս Ե Ր Ե Ն Ա Յ

- Մեր շուրջն ահալոր մըռայլ է ու սև,
 երկրնքից կախված կապարի ամպեր.
 Լալիս են, հեծծում ծառերն անտերե...
 Մի՛ զարթիր, հոգիս, մի՛ զարթիր, ընկե՛ր.
- 5 Մի՛ բանար աչերդ ու մի՛ հալածիր
 Պայծառ երազի տեսիլն ըղձալի.
 Ավա՛ղ, երազներ,
 Ուրախ երազներ
 Մի՛ դամ են գալի:
- 10 Երանի նրբան, որ աշնան ջրբառում
 Քրնած՝ կերազի արեւը դարնան.
 Երանի նրբան, որ անձուկ բանտում
 Քրնած՝ կերազե օրն աղատության:
 Վա՛յ զարթածներին [անհույս ու տրտամ]
- 15 Տանջվում են անքուն մըթնում սոսկալի...
 Ավա՛ղ, երազներ,
 Ուրախ երազներ
 Մի՛ դամ են գալի:

Լ Ո Ղ Վ Ո Ր

Ո՞վ ձեզնից՝ ասպետ կամ թե ղինակիր
 Կրնկնի այստեղից անտակ ծովի մեջ,
 Զգում եմ ահա գավաթն իմ ոսկի,
 Այս գավաթն, ով որ անդունդի անվերջ
 5 Խավարում դռնի ու անփորձ հանի,
 Նրան հաղթության պարգև թող լինի:

Կանչեց թաղավորն ու բարձր ժայռից,
 Որ հակված է սև անդունդի վերա,
 Էն բարձր ժայռի < > ծայրից
 10 Շրպրթեց ներքև գավաթն իր ոսկյա.
 — Ո՞վ է այն խիզախ, համարձակ հոգին,
 Որ իմ գավաթը ետ բերի կըրկին:

Կանգնած են անշարժ ղինակիր, ասպետ,
 Լուռ են արքայի կոշիկն խեղադար,
 15 Նայում են ահով ահռելի ծովին,
 Զրկա խիզախող գավաթի համար,
 Ու երրորդ անգամ կանչում է արքան—
 Մի՞թե ոչ մինը սիրտ չունի այնքան:

Լուռ են ամենքը: Եվ հանկարծ մի քաջ
 20 Համարձակ ահեղ գալիս է առաջ...
 Քանդում է իրան թիկնոցն ու գոտին
 Անմոռնչ, հանդարտ զընում է գետին...
 Տիկնայք, ասպետներ սարսամիում են լուռ.
 — Ահ, ո՞վ ես, ջահել, ո՞ւր ես գնում, ո՞ւր...

25 Մոտենում է նա ժայռին սեպացած,
Ներքև սկեռում հայացքն անվեհեր:
Անդունդի ծոցից հորձանքը պրծած
Խուլ որոտալով լեռնանում է վեր,
Կռտալիւմ ալիք, ու փրփուրն եռում,
30 Ասես թե մըթնած երկինքն է դռում:

Ոռնում է, շաշում, ծեծում, շառաշում
Հուրն ու ջուրն ասես խառնում է իրար
Սյունաձև շողին երկինքն է թրռում,
Ալիքն ալիքին ճնշում է անվերջ
35 Ոչինչ չի հատնում, ոչինչ չի անցնում,
Ծովը իրենից նոր ծով է ծնում:

Ու ետ քաշվեցին ջրերը հուզված.
Ճերմակ փրփուրը միջից պատռելով,
Մինչև դժսխքի հատակը [ասես]
40 Բաց արավ ծովը կոկորդը սև սև,
Եվ պրտըռվելով ջրերը թընդում
Ու կուլ են դրնում էն սև անդրնդում...

ԿՈՒՄԻԿՆԵՐԻ ՈՂԲԸ

(ԱԶՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿՈՐՑՆԵԼՈՒ ՎԵՐԱ)

- Գեղը գեղ չի, թե նման է մեր գեղին,
Յեղը ցեղ չի, թե նման է մեր ցեղին.
Աստված էսպես երբ որ պատիժ ուզեց մեզ
Մեզնից հանեց առաջնորդներ սևերես,
5 Գնան բերեն օտարներին մեր աշխարհ,
Որ չափեին մեր հանդերը ծաղկավառ,

- Մեր հողերի պլանները հանեին,
Մեր սարերում սիպտակ բերդեր շինեին:
Մեր սարերում սիպտակ բերդեր շինեցին,
10 Մեր հողերի պլանները հանեցին,
Հիմի բացվեն կոկոսները ծառերի
Պիտի տեսնի նոր գարունը մեզ գերի:

<ՀՆԴԿԱԿԱՆ ՎԵ՛ԴԱՆԵՐԻՑ>

Գոյությունն ու անգոյությունն էն ժամանակ չըկային,
 Ու չըկային էն ժամանակ ոչ երկինքը և ոչ օդ:
 Ի՞նչ էր շրջում, ո՞ւր էր շրջում, ընչի՞ տակ,
 Կամ կա՞ր արդյոք էս ջրերի սև անդունդքը անհատակ:

5 Անմահություն չըկար այնժամ և ոչ մահ,
 Եվ ոչ խախտ օրի մեջ ու գիշերվա.
 Ինքը միայն էն էր շրջում առանց հողմ,
 Եվ ուրիշ կյանք էն ժամանակ էլ չըկար:

10 Իսկզբանե մութը ծածկված էր մութիով
 Եվ աշխարհքը ողջ մի վի՛հ էր խավարչտին
 Բայց <начало>, որ ծածկված էր մութի տակ,
 Զերմի ուժից ծնունդ առավ նախ մենակ:

Իսկզբանե սկիզբն էր նա սիրու,
 Իսկզբանե սերմն էր նա հոգու,

15 Ու փնտրելով բանականությունը, պոետները
 . Գոյության ու անգոյության կապը գտան սրտի մեջ:

Ու ամեն կողմ պարածվում է լույսը նրանց մտքի
 Ու փայլում է վերև ներքև ճառագայթը բանական...
 Նրանք եղան և ստեղծող, և մեծ եղան և հարուստ,
 20 Նրանց կամքը երկրի վրա, նրանց ուժը ի վերուստ:

Ո՞վ գիտե էդ կամ ո՞վ կասի մեզ հիմի,
Բե որտեղից ելավ կազմը աշխարհի
Ու որտեղից հայտնվեցին աստվածները իրեն հետ:
Բայց ո՞վ կասի, թե ինչպես է ծագել էդ:

- 25 Ո՞րտեղից է ծագել արդյոք կազմը էս երկրի,
Ստեղծած է բնությունը թե չէ,
Իր սղահասլանը գիտե միայն երկնքում,
Կամ, թերևս, նա ինքն անգամ չըգիտի:

Մեր, անատամ փիլիսոփի բերնի պես
Բացվել է դուռն ու պատմում է մեզ կարծես—
Եկան-եկան, կգան-կեկեն, ու էսպես
Միշտ նույն կյանքը նոր հասանքով—գուրս ու ներս¹

[1. Միևնույն կյանքն է նոր ձևերով — գուրս ու ներս]

Կար ժամանակ — մոռաց ու մոլժ անմատչելի ամբողջներում,
Պատած պարիսպն աշտարակներով դարան մտած,
Որոնք պատած զերինների ու ստրուկների զանգերով
Ու պատերը ծածկված նրանց < . . . > մահվան ահով ու
ստրամափով։

Մ Ե Ր Ժ Վ Ա Մ Ը

Տանձենու ծաղկից պսակ հյուսեցի,
Պատուհանի մեջ դրի դիցուհուս:
Ապրիլ ամիսն էր:
Հուլիսն գիշեր էր:

- 5 Ու հոգնած ձենով, քնարիս վրա
Կարոտն երգեցի, կարոտն ինձ տանջող:
Էդ էլ էն գիշեր,
Նրանց տան առջև:

- Մյուս օրը—սիրունի կրծքին
10 Մեխակ տեսա ես < >
Կարմիր մեխակ
Հարևան ծաղկույց:

- Մտա սենյակըս, դուռը փակեցի,
Ու երկար լացի:
15 Ինչո՞ւ, ա՛խ, ինչո՞ւ նա ինձ վշտացրեց:

Էն օրից նվազեցի մեխակները ողջ:
Անքուն տանջվում հմ գիշերներն ամբողջ...

Կ Ա Ր Մ Ի Ր Վ Ա Ր Դ Ը

- Տըխտոր նըստած լուսամուտի առաջին
 Կարում էի մետաքս բարձին խոնարհած:
 Ծակեց ասեղն—արյուն ծորեց իմ մատից,
 Սխալտակ, սխալտակ վարդի վրա ասղարուզ:
 5 Խոշոր, խոշոր սխալտակ վարդը կարմըրեց:

Քեզ վրա էր միտքս դառնում հենց անվերջ...
 Դու հեռու ես, հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, կըռվի մեջ...
 Այժմ էնտեղ քո արյունն էլ չի՞ ծորում...
 Ու լճացան արցունքները իմ կարոտած աչքերում...

- 10 [Երկա՛ր, երկար լալիս էի ու կարում:]
 Տըրտի, տըրտի...
 Զիտ ոտքի տըրտիյուն չէ՞ր արդյոք էս...
 Թըռա տեղից... նա է... եկավ մերջապես...
 Բայց, ա՛խ, էն լոկ խեղճ իմ սիրտն էր տըրտիում:

- 15 Նորից նստած լուսամուտի առաջին,
 Թափվում էին արցունքներըս [էն բարձին]
 Ու ջինջ, որպես մարգարիտներ ցուցըլուն
 Կարմիր կարմիր վարդի շուրջո ցուցըլում:

1 9 1 7

ԲՅՈՐՆՍ

Թ Ե Լ Ի Ն Ե Ի Ա Ն Ա Պ Ա Տ Ո Ի Մ...

Փե լինելի անսպասուած մեռած հաւետ,

Մեռած հաւետ,

Բախտ կըլինիր ինձ անսպասուած, միայն թե քեզ հետ.

Միայն թե քեզ հետ...

Իսկ թե ըլնելի միահեծան տերն աշխարհի,

Տերն աշխարհի,

Դու կըլինելիր ամենաթանկ զարդն իմ թագի,

Զարդն իմ թագի:

5

<ԹՈՒՐԲԵՐԵՆԻՑ>

Մի հավք թրտալ էն ձորից,
հարար տրվալ սաստկորից.
— Մահը թե կար աշխարհքում՝
Ինչո՞ւ ծընա ես մորից:

Ք Յ Ա Ր Ա Մ Ի Հ Ր Ա Ժ Ե Շ Տ Ը

(ԹՈՒՐՔԵՐՆԵՒՅ)

Գրնում եմ ես, մոտիկներիս վիշտ ու ցավ,
|Լիքը մընա վարն ու բարը| աշխարհի,
էս օրվանից իմ հաշիվը վերջացավ,
Թող ծարուրվի < * * * * * >

5 Չեն դադարիլ ճամփաները մեր անցած,

< * * * * * >

Չեն պակասիլ ազդ ու ցեղերն < . . . >
Լալ ու գոհար դառնա քարը աշխարհի:

10 Եղ ու մեղըր հոսեն դաշտ ու հանդերով,
Խոր ձորերը կըտրեն անուշ կաթնի ծով,
Բար ու սրտուղ՝ ծըմակներով, սարերով,—
Գարուն ծաղկի ձըմուռն սառը աշխարհի:

15 Քյարամն առաւ՝ սուտ է աշխարհքն անցավոր,
Քանի մարդու արավ էսպես խեղացնոր,
Ո՞վ իմանա՝ ինչ օրից կա մինչ էսօր,
Չի խմացվում թիվն ու դարը աշխարհի:

1.

Յ'կ, Խաքանի՛, ու հեռացիր էս շարության զընդանից,
 Շեն ու շենսիրտ, անցի՛ր, դնա ցաւ ու հոգսի էս տանից.
 Այանք ես առել երկընքիցը, դա շըղթա է դառել քեզ,
 Յտ տուր իրեն տըված կյանքը, թըռիր ազատ ամենից:

2.

Նա որ գընաց՝ սիրտս էլ գընաց ու ետ չեկաւ իր մոտից,
 Աչքըս ճամփին ու ականջըս միշտ դըռանն է կարոտից.
 Աչքս է դառնում մին ականջիս, թե լուր չունե՞ս էն օրից,
 Մին ականջս է դիմում աչքիս, թե չե՞ս տեսել դու նորից...

3.

Հոգուդ հաւքը հանկարծ թըռաւ՝ ի՞նչ ես դու.
 Ճամփիդ կիսում ձիդ որ կորաւ՝ ի՞նչ ես դու.
 Եթե մարդ ես—կյանքը փոխ է տըված քեզ,
 Փոխ տըվողը որ ետ տարաւ՝ ի՞նչ ես դու:

1922 հուլիս.

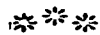
ՀԱՐԻԱՆՏԵՐ

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԿԱՏՈՒՆ

- Ժամանակով Կատուն ճոն էր,
 Շունն էլ գլխին գդակ շուներ,
 Միայն պիղեմ ոչ սրղիանց-որդի,
 Ժանկեղ էր մի պառան մորթի:
 5 Եկավ մի օր ձմրանամբարին,
 Կատվի կուշար տարավ մորթին.—
 «Բարաջողում, ուստա Փխո,
 Գլուխս մրսեց, ի սեր Աստո,
 Առ էս մորթին ու ինձ համար
 10 Մի գդակ կարի— գլխիս հարմար.
 Վարձդ կըտամ, միամիտ մնա,
 Միայն խընդրում եմ շատ շուշանա»:
 — «Աչքիս վրա, քեռի Քուշի,
 Մի գդակ ա, խո մի քուրք չի,
 15 Քու. թանկագին խաթեր համար
 Ուրբաթ օրը համեցեք տար.
 Փողի մասին ալեկորդ ա,—
 Մեր մեջ խոսալն էլ ամոթ ա.
 Ինչ մենձ բան է, տո հեր օխնած,
 20 Հա', հա', հա'.. մի գդակի վարձ...»

- Ուրբաթ ծեգին քեռի Քուշին
 Ուտից ծերքին, բաց բաց կուճին,
 Թափ թափ տալով ծանղըր ու մեծ
 Ուստա Կատվի շիմքում կանգնեց.
 25 «Ուստեն ո՞ւր ա... փափախա ո՞ւր ա...»
 — Մի քիչ կացի, հրես կերես:

- Ուստեն եկաւ քուրքը հագին.
 Շանը տեսաւ, բեղի տակին
 Իրան իրան քիշ փնխփնխայ
 30 Ու մուշտարու վրա լինդաց —
 «Յրտատար էլա՞ր... վա՛հ, տնաշեն,
 Ջես թողնում, որ մի շունչ քաշեն.
 Սհաթ խո չի, դեռ հլա նոր եմ
 Յրցամ տվել, թե որ կարեմ»:
 35 — «Դե, հեր օխնած, էտենց ասա՝
 էդ բարկանալդ էլ ընչիս ա.
 Փող եմ տվել, շուտով կարի,
 Թե չէ, ասա էգուց արի...»
 Ասաւ Քուշին ու նեղացած
 40 Վերադարձաւ գլուխը բաց:

- Մին էլ եկաւ, դարձյալ շրկար-
 էս անգամը դիպան իրար,
 էլ անպատիւ պետուր խոսքեր,
 էլ հին ու նոր, էլ հեր ու մեր,
 45 էլ գող Փխո, էլ քաշալ Շուն...
 Բանը հասաւ դիւանբաշուն:
 Մինչև շունը գնաց — եկաւ,
 Ուստա կատուն կոտորն ընկաւ,
 Գլուխն առաւ ու մի գիշեր
 50 Հայդե, կորաւ. էն գնալն էր...

- Էն օրվանից մինչև օրս էլ
 Շունն էս բանը չի մոռացել,
 Մտքումը հլա դեռ պահում ա.
 Որտեղ կատվին պատահում ա,
 55 Վրա ա վազում, մորթուց քաշում..
 Իրան մորթին ետ ա ուզում.
 Իսկ սեւերես կատուն հանկարծ
 Ետ ա դառնում ու բարկացած
 Փշտացնում ա, մթամ՝ նոր եմ
 60 Յրցամ տվել, թե որ կարեմ:

1887

ԱՄՍՈՒԱՅԻՆ ԳԻՇԵՐԸ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Հունկա գիշեր,
Երկինքը պայծառ.
Անհամար աստղեր
Ճրրքճրրքում են վառ:

5 Քնած է Դսեղ՝
Հին հայի գյուղը,
Մթնած ու լուռ է
Դյուղացու խողը:

10 Եվ ժիր դյուղական
Ընտանիքն ահա,
Սրահում, կալում,
Կամ կտրի վերա,

Խոնջացած օրվան
Դառն աշխատանքից,
15 Ոտնուծոց արած,¹⁾
Քնած են հանդիստ:

Մեր—մանուկ այսպես
Գրկված են, քնած.
Վերևիցն ասես
20 Ժպտում է աստված:

1 Դյուղերում վերմակի սակավության պատճառով ոտնուծոց են անում — մի վերմակի տակ պառկում են այս և հակառակ կողմերից, աչնպես որ մեկի ոտները մյուսի ծոցին են լինում: <Մ. Հ.>

*Միայն աղմկում է
Այս լուսվյունը
Գյուղացու սալի
Խուլ ճոնչյունը:*

25 *Եվ նրա գլխին
Կանգնած գյուղացին
Հորովել է երգում,
Հանդիսա է հոգին:*

*Երջանիկ է նա
30 Բնության գրկում,
Հոգեռանջ ցավեր
Չունի յուր սրտում:
Օգոստոսի 10.*

ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔ

- Է՛յ աստղեր, աստղեր,
 Երկնքի աչքեր,
 Որ այդպես ցրված
 Շողում եք վառված,
 5 Դիտե՛ք թե ինչեր
 Կամ ինչ գիշերներ
 Հիշեցնում եք ինձ:
 Ապշեցնում եք ինձ. —
 Շողում էիք դուք,
 10 Երբ հս դեռ մահուկ,
 Աշխույժ ու կայտառ,
 Ջեղ նման պայծառ
 Թըրթում էի
 Եվ ցավ շունեի.
 15 Շողում եք և արդ,
 Երբ հրիտասարդ,
 Անհուն հույսերով,
 Խանդավառ սիրով
 Եվ միշտ ուշառու
 20 Նայում հմ հեռու...
 Կըշողաք նաև
 Շիրիմիս վերև...

Հուլիսի 17.
 Դսեղ

ԺՊՏՈՒՆ ԱԶՔԵՐ

Դու շատ մի՛ գերվիլ ժպտուն աչքերին -
 Նրանք շատ անգամ ծաղիկներ են վառ,
 Բուսած կորստյան անդունդի ծայրին
 Միամիտներին քաշելու համար:

- 5 Ահա պոետն էլ մի անգամ գերվեց
 ժպտուն աչքերի հըրապուրանքին,
 Նրանից հետո էլ վախճան չըկա
 Նորա ըզգայուն հոգու տանջանքին:

- Օ՛, մի՛ հավատալ ժպտուն աչքերին.
 10 Նրանք շատ անգամ ծաղիկներ են վառ,
 Թունավոր օձ է պառկած տակերին,
 Ներքև նախանձի դժոխք է խավար:

- Ահա պոետն էլ շատ ու շատ անգամ
 հարված աչպախի ժպտուն աչքերից,
 15 Չարամիտներին դարձավ բարեկամ
 Եվ խեղճի սիրտը մաշվեց դավերից:

- Դու շատ մի՛ խաբվիլ ժպտուն աչքերից..
 Նրանք շատ անգամ ծաղիկներ են վառ,
 Բուսնում են սրախ ավերակներից՝
 20 Տխուր հատակը ծածկելու համար:

Ահա պոետն էլ, որ այնքան հաճախ
 Եվ տառապել է և վըշտեր ունի,
 Ողջը ծածկելով ժպտում է ուրախ,
 Կարծես քեզանից բախտավոր լինի....

ՏԵՈՒՐ ԶՐՈՒՅՑ

- Տխուր գիշեր, տրտում գիշեր,
 Վիշտա ու ես ենք արթուն մենակ
 Եվ ուզում ենք մի լավ հիշել,
 Թե որտեղից իրար դրտանք:
- 5 — Ասա՛, իմ վիշտ, իմ սև թախիծ,
 Այն անբաժան կյանքիս ընկեր,
 Դու ո՞ր օրից կամ ո՞րտեղից,
 Ի՞նչ դեպքով ես ինձ հետ ընկել...
- 10 Եվ նա՛ տխուր սրբախ խորքից,
 Մեկ-մեկ հիշում, պատմում է ինձ:

- Է՛, շատ վաղուց, դու չես հիշում,
 Մայրդ՝ նստած օրրանիդ մոտ՝
 Մեղմիկ լալով երգ էր ասում,
 Տխուր «նանի՛կ» մեղամաղձոտ,
- 15 Որ տակավին չես մոռացել.
 Նրա հետ եմ սիրտըդ մըտել...

- Է՛, շատ վաղուց. — փոքր էիր դու,
 Այդ քու փոքրիկ տըղի նըման,
 Մի խաղընկեր ունեիր թույլ.
- 20 Որք տղա էր. ողջն էլ նըրան
 Ծածում էին ու խենթ կանչում.
 Այն օրի՛ց եմ քեզ ճանաչում...

— Աղեն մի օր դուռը կտրած
 Սպառնում էր պարտ-դյուղացուն.

- 25 *Խեղճ աղքատը, ճարը հատած,
Ձայն էր տալիս վե՛ր—աստծուն.
— Խղճա՛, փրկի՛ր—ա՛ռ հոգիս, տե՛ր...
Այն օրի՛ց եմ ես քեզ բնկեր...
—Մի մարդ եկա՛վ տոպրակն ուսին*
- 30 *Տըկլոր մանչի թաթը բըռնած.
—Մեզ խղճացեք սերն շիտուսին,
Մեր աշխարհից մենք հալածված՝
Թափառական եղանք աշտակա...
Այն օրի՛ց եմ ծանոթ ես քեզ...
35 —Լավ չեմ հիշում նրան հիմա,—
Բարեկամ էր, բնկեր թե կին,
Ահա, ասիր, միշտ իմն է սա,
Եվ գրրկեցիր դու կաթողին,
Բայց նա ոտքեց հուլսդ էլ, սերդ էլ.*
- 40 *Այն օրի՛ց եմ ես քեզ գրտել...
—Մի օր, հանկարծ, պա՛ղ, դալկահար՝
Քո սիրելին բնկավ-մեռավ.
Դու արցունքոտ աչքով տեսար,
Թե ինչպես նա հողում կորավ,
45 էլ չերեա՛ց ոչ մի անգամ.
Այն օրի՛ց ենք մենք բարեկամ...
Տխո՛ւր գիշեր, տրտո՛ւմ գիշեր.
Վիշտա ս. ես ենք արթուն մենակ
Եվ ուղում ենք մի լավ հիշել,
50 Թե որտեղից իրար գըտանք.
Եվ անցքերը պատմում է նա,
Համարում է նա ու թիվ չըկա...*

ՏՐՏՈՒՆՋ

Օրերս անպըտուղ, տըխուր, ձանձրալի,
Ու գընում եմ ես ունայն տըրտունջով
Իմ սիրած մարդկանց, իմ լավ հույսերի
Գերեզմանների շարքերի միջով:

5 Թաղել եմ նըրանց, տըխուր է ճամբան...
Երբեմըն դատարկ ձանձրույթից հոգնած
Դատում եմ մարդկանց գործքերը դաժան
Կամ բարձր երգում խրնջույքում նըստած...

10 Սուտ, որ կարճացնեմ իմ երկար ուղին,
Որ օրը մի կերպ մըթնի աղմուկով,
Ու դարձյալ մենակ, դարձյալ տխրազին
Գընում եմ մըռայլ ու դատարկ հոգով:

15 Ես էլ չեմ սիրում, ես էլ չեմ խընդում,
Մաշեկ եմ սիրտըս անվերջ կըսկիծով,
Էլ չեմ հավատում, էլ չեմ աղոթում,
Թունավորել եմ հոգիս կասկածով:

20 Ու գընում եմ պաղ, տպրում ախամա,
Եվ հառաչում եմ, ինչու—չըզիտեմ.
Արդեն ինձ համար ողջ մին են հիմա,
Ինչ որ հայտնվի, ով որ դա իմ դեմ:

ՄՈՒԿԻԿԻ ՄԱՀԸ

Մուկն ու Բողոճն ախպերացան,
Բուն շինեցին՝ մեջը մըտան:
Բողոճն ելավ աղբյուս գընաց,
Եկավ տեսավ՝ Մուկը մեռած:

- 5 —Վա՛յ, ախպեր ջա՛ն,
Զարկեց ծընկանն,
Օխտը ճամբի մեջտեղ նըստեց,
Հողը փորեց՝ տըվավ գըլխին.
—Վա՛յ, ախպեր ջան,
10 Վա՛յ, մուկիկ ջան...

- Միտը եկավ: Էս որ տեսավ.
—Ա՛յ սևավոր մորքուր, ասավ,
Հողն ինչո՞ւ ես տալիս գըլխիդ:
15 Բողոճը թե.
—Թահո՞ւ, թահո՞ւ.
Մուկիկի պես ախպեր մեռավ,
Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր:
Ես որ հողը տամ իմ գըլխին
20 Մե՞ծ բան է...

—Ափսո՛ս, ափսոս, ծըվաց ծիտը,
Մուկիկի պես մարդը մեռավ...
Ծըվաց, ծըվաց, իրեն զարկեց,
Թեք կոտրեց, կախ արավ:

- 25 Ծառը ասավ.
—Ծիտիկ-միտիկ, չալ փետուրիկ,
Ինչո՞ւ < . . . > թեկադոտոր.

- Վա՛հ, քու տունը քանդվի, ծառիկ,
 Մուկիկի պես մարդը մեռավ,
 Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր.
- 30 Բողոճը թուխ հողագլուխ,
 Ես որ լինեմ թեակոտոր,
 Մե՞ծ բան է...
 —Ափսո՛ս, ափսո՛ս, ասա՛վ Ծառը.
 Մուկիկի պես մարդը մեռավ...
- 35 [Գընաց եկավ, դընաց եկավ,
 Ճյուղերն էնպես զարկեց իրար,]
 Դեղնած տերեւն էն քարերին,
 Բափեց, մնաց տերեւթափ:
- Քարերն ասին.
- 40 —Ծառիկ-մառիկ, կանաչ թառիկ,
 Ինչո՞ւ էսպես տերեւթափ:
 Ծառը ասավ.
 —Վա՛հ, ձեր տունը աստված շինի,
 Մուկիկի պես մարդը մեռավ,
- 45 Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր.
 Բողոճը թուխ հողագլուխ,
 Միտիկն < . . . > թեակոտոր,
 Ես որ լինեմ տերեւթափ
 Մե՞ծ բան է...
- 50 —Ա՛խ-վա՛խ, ա՛խ-վա՛խ, քարերն ասին.
 Մուկիկի պես մարդը մեռավ...
 Ու գոռալեն, գըռըռալեն
 Բափվեցին ցած ջրերի մեջ:
- Ջրերն ասին.
- 55 —Ի՞նչ պատահեց, ա՛յ խենթ քարեր,
 Չէ՞ դուք ձեր տեղն անժաժ էիք,
 Ինչո՞ւ էսօր պըլղոր-մըլղոր:
 Քարերն ասին.
 —Էլ ի՞նչ անժաժ. բա չեք ասիլ
- 60 Մուկիկի պես մարդը մեռավ,
 Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր:
 Բողոճը թուխ հողագլուխ,
 Միտիկն < . . . > թեակոտոր,
 Ծառիկը լափ տերեւթափ,

65 Մենք որ լինենք զըլդոր-մըլդոր,
Մե՞ծ բան է:

—Վա՛շ-վի՛շ, վա՛շ-վի՛շ,— ի՞նչ խմացանք,
Մոկիկի պես մարդն էլ մեռնի՛...

70 —Վա՛շ-վի՛շ արին ջրերը խոր
Ու զրնացին սըղտոր-մըղտոր:

Պառաւ իկաւ. էս որ տեսաւ,
—Ա՛յ զըլդըւան ջրեր, ասաւ,
Դուք պարզ էիք միշտ ու մարմանդ,
Ինչո՞ւ էսօր սըղտոր-մըղտոր:

75 —Վա՛շ— քու տունը քանդվի, պառաւ.
Բա չե՞ս ասիլ՝ ինչ սլատահեց.
Մոկիկի պես մարդը մեռաւ,
Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր.—
80 Բողոճը թուխ հողագըլուխ,
Ծիտիկը թոս թևակոտոր,
Ծառիկը լափ տերևաթափ,
Քարերն ի ձոր զըլդոր-մըլդոր,
Մենք որ լինինք սըղտոր-մըղտոր
Մե՞ծ բան է...

85 —Հոգն իմ գլխին, պառաւն ասաւ.
Մոկիկի պես մարդն էլ մեռնի՛...
Զարկեց իրեն ու [ծըվատեց,
[Երեսն արաւ արյունը իկի,
Մազաքըձուձ՝ գյուղը վազեց:

90 Գյուղում ասին.
Պառվիկ < . . >
Ինչո՞ւ էդպես մազաքըձուձ.
—Վո՛ւյ, քոռանամ, մի՛ խոսեցներ.

Մոկիկի պես մարդը մեռաւ,
95 Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր,
Բողոճը թուխ հողագըլուխ,
Ծիտիկն < . . > թևակոտոր,
Ծառիկը լափ տերևաթափ,
Քարերն ի ձոր զըլդոր-մըլդոր.

- 100 Ես որ լինեմ մաղաքըձուձ,
Մե՞ծ բան է...
- Հե՛յ վա՛խ, տփսո՞ւ, հաղա՛ր ավսոս։
Մուկիկի պես մարդը մեռավ,
Աշխարհքն էսպես մընաց անտեր։
- 105 [Աւսոսացին] էն գյուղացիք,
Սև կապեցին, սուգ նըստեցին։
— Վա՛յ, ո՞վ ասավ, ո՞վ ասավ...
— Հողագըլուխ բողոճն ասավ,
Թևակոտոր ծխտիկն ասավ,
- 110 Տերեաթափ ծառիկն ասավ,
Գըլդոր-մըլդոր քարիկն ասավ,
Պըղտոր-մըղտոր ջրիկն ասավ,
Մաղաքըձուձ պառլիկն ասավ,
Մեծ մուկիկը մեռել է...
- 115 Էլ ո՞վ մընաց էս աշխարհքում,
Էլ ի՞նչ ապրենք էս աշխարհքում...
 էսպես ասին,
 Ու միասին
 Ելան գընան
120 Գյուղահավան
Քարիցն ընկնեն ու կոտորվեն,
Բայց... ետ դարձան ճամփից նորեն։

ԱՆԲՈՒՆ ԿՐԿՈՒՆ

I

- Լինում է մի սար,
 էն սարում մի ծառ,
 էն ծառում փրչակ,
 Փրչակում մի բուն,
 5 Բրնում հրեք ձագ
 Ու վրբեն կրկուն:
 — Կուկո՞ւ, կուկո՞ւ, իմ կուկունե՛ր,
 Ե՞րբ պիտի դուք առնեք թևեր,
 Թըռչե՞ք, զընա՞ք,
 10 Ուրախանա՞ք...
 Միշտ առավոտ ու իրիկուն
 Ձեն էր ածում մարիկ կրկուն:
 Մին էլ, ըհը՛, սոված-սոված
 Գեղը եկավ ըռեսը բաց:
 15 — Էս սարը իմն է,
 Էս ծառը իմն է.
 Ծառում փրչակ կա,
 Փրչակում մի բուն,
 Էս ո՞վ է եկել
 20 Տիրացել թաքուն:
 Հա՛յ դու կրկու, տըխմար կրկու,
 Քանի՞ տըլլոր ձագ ունես դու:
 — Երեք հատ ձագ, ծառագ հմ ես:
 — Երեք հատ ձագ ցույց կրտամ քեզ...
 25 Ու չես ասել դու, անամոթ,
 Մինը ծառա ղըրկես ինձ մոտ...
 Ձես իմացել դու տակավին
 Էս աշխարհքի օրենքը հին,

- Որ էս երկրում ամենն, ինչ կան,
 30 Ինձ համար են, իմ սեփական.
 Ընդդեմ էս դու մեր աշխարհքին,
 Նըրա աստծուն, նըրա կարգին,
 Ու՛ր ո՛վ սարսափ՝ ընդդեմ էս ինձ,
 Քու էդ հոտած, փոքրիկ բնի՞ց...
 35 Ջրգի՛ր շուտով մի հատը ցած,
 Բե չէ՛ կացինս հըրեն սըրած,
 Գընամ բերեմ
 Ծառը կըտրեմ...
 —Վա՛յ, չըկտրես,
 40 Աստված սիրես.
 էս մինն, ահա,
 Տար քեզ ծառա,
 Միայն թե էդպես
 Մի՛ ջընջիր մեզ
 45 Բընով-տեղով,
 Ամբողջ ցեղով:
 Ասավ, ձըգեց մի հատը ցած,
 Ու դելը, հափ, առավ զընաց:

II

- Վա՛յ-վա՛յ, դու-դո՛ւ,
 50 Իմ լավ կուկու,
 Ո՞ր սե սարում,
 Ո՞ր անտառում
 Ո՞ր թըփի տակ
 Կորար մենակ...
 55 Վա՛յ-վա՛յ, դու դո՛ւ,
 Իմ խեղճ կուկու...
 էսպես կըկուն իրեն բընում
 Բերան բերան լաց էր լինում.
 Մին էլ տեսավ՝ ցինգիր տալով,
 60 Մառ ու մըռայլ, հեթեթալով,
 Ո՞ր սե սարից, ո՞ր խոր ձորից,
 Եկավ դաժան գելը նորից:
 — էս սարը իմն է,
 էս ծառը իմն է.
 65 Ծառում փըշակ կա,
 Փըշակում մի բուն,

էս ո՞վ է եկել

Տիրացել թաքուն...

Հա՛յ, դու կրկու, տըխմար կրկու

70 Քանի՞ տըկլոր ձագ ունիս դու:

—Երկու հատ ձագ, գերիդ հմ հս...

—Երկու հատ ձա՛ղ, ցույց կըտամ քեզ,

Ի՞նչ ես ասում էս աշխարհքին,

Աստվածադիր նըրա կարգին,

75 Որ աշկարա դեմ ես դընում—

Քեզ ու զլիու ձագ հս հանում...

Չե՞ս խմանում, որ առանց ինձ

Ձագ չըպիտի դուրս գա ձըվի՞ց...

Հա՛յ շարամիտ դու ավազակ.

30 Ի՞նչ է միտքըդ— երկու հատ ձա՛ղ...

Ի՞նչ, ուզում ես էստեղ, զոռով

Լըցնես քեզպես կըկուներո՞վ...

<

. >

85 Ձըգի՛ր շուտով մի հատը ցած,

Թե չէ՝ կացինս հըրես սըրած,

Գընամ բերեմ,

Ծառը կըտրեմ...

—Վա՛յ, չըկտրես,

90 Աստված սիրես.

էս էլ ա՛ռ, տա՛ր,

Թող մինուճար

Վերջինը գեթ

Մընա ինձ հետ...

95 Աղատ-պաղատ մարիկը սև

Երկրորդ ձագն էլ ձըգեց ներքե,

Ու ահաբեկ, մենակ ու խեղճ,

Նըստեց, սըգաց պաղ բընի մեջ.

—Վա՛յ, վա՛յ,

100 Վո՛ւյ—վո՛ւյ,

Ընչի համար

Ես, ջըրատար,

Բուն շինեցի,

Ձագ հանեցի...

Գեւը տարաւ,
Տարաւ, կերաւ.
Երկո՞ւ, երկո՞ւ,
Կուկո՞ւ, կուկո՞ւ...

III

- էս միջոցին, կեռիկ-մեռիկ,
110 Նազով-մազով սանամերիկ
Աղվեսն < . . . >
Անց էր կենում էն կողմերով:
Կրկով ձենը որ չըլսեց՝
Տեղն ու տեղը հտ պըպըզեց:
115 — Էդպէս տըխուր ու զարհուրիկ
Ի՞նչ ես լալիս, Կըկու քուրի՛կ:
— Ինչպե՞ս չըլամ, ա՛յ սանամեր.
Գեւը եկավ էն սըրտամեռ,
Դըլիսիս էսպէս փորձանք բերավ,
120 Ջազուկներըս տարաւ, կերաւ:
— Վա՛յ իմ աչքին, անխելք Կըկու,
Էդ ի՞նչ < . . . > խաբւել ես դու...
Գեւի խոսքին մարդ էլ լըսի՞.
Ո՞նց թե սարը իմն է՝ կասի.
125 Ո՞վ է տըվել էն լըրբին սար...
Սառն ամենքիս է հավասար...
Ո՞վ թող կանի՝ վեր կենա նա՝
Ամբողջ սարին դա տիրանա,
Անունը տա սըրած կացնի,
130 Սըրան-նըրան սուտ վախեցնի,
Ու մինն էսօր, մյուսը՝ հրեկ,
Ջագեր տանի, ուտի մեկ-մեկ:
Սե գըրողի էն տարածին
Ո՞վ է տըվել սրած կացին:
135 Մին էլ որ դա ու ըսպառնա՝
Մի՛ վախենար, քըշի գընա:

IV

- Ասավ՝ իրեն ճամփին գընաց:
Կըկուն մընաց, մընաց, մընաց,
Մինչեւ, ահա, եկավ էլի,
140 Գեւը արնոտ, զարհուրեցի:

- Էս սարը խմն է,
 Էս ծառը խմն է...
- Խոսքը կիսատ բերնումն էր հենց՝
 Կրկուն բընից կուճին հանեց.
- 145 — Սուտ ես ասում, դու խարերա,
 Անխիղճ գազան, անկուշտ, ազահ,
 Ո՞վ է տըվել էստեղ քեզ սար,
 Սարն ամենքիս է հավասար:
 Ի՞նչ ես եկել սուտ աեր դարձել,
- 150 Ես էլ, հիմար, ճիշտ եմ կարծել,
 Ջազուկներըս տըվել եմ քեզ...
 Կորի՛ դընա, շար աներես.
 Հերի՛ք՝ ինչքան լաց եմ եղել,
 Հիմի գիտեմ, շեմ վախում էլ,
- 155 Կացին շունեա՝ ծառը կըտրես:
 — Ո՞վ ասավ քեզ:
 — Աղվեսն ասավ:
 — Աղվեսը՞... լա՞վ...

V

- Ու Աղվեսի վրա < >
- 160 Գառն ու գատարի Գելը դընաց:
 Գընաց էնքան
 Ման եկավ, մա՛ն,
 Մինչև տեսավ մի ծըմակից,
 Մի հաճարի ծառի տակից,
- 165 Կեռիկ-մեռիկ,
 Սանամերիկ,
 Իր սուր դընչով,
 Թուխլիկ պընչով
 Դուրս եկավ էն ոչ ու փուշը,
- 170 Ետեիցն էլ երկար պոչը:
 — Հը՛, ճանկս քնկա՛ր, լի՛րր ապրստամբ.
 Ոռնաց Գելը կատաղություն:
 — Հա՛յ անըղգամ, շարալեղու,
 Ո՞նց թե Կրկինն ասել ես դու,
- 175 Թե ես կացին շունեմ սըրա՛ծ...
 Կացին շունե՞մ... դե հիմի կաց...
 Ու բաց արավ նըրա վըրա
 Բռեխն, ինչպես մի մաղարտ:

- Կա՛ց, ըսպասի՛ր, ո՛վ ծաղկակոխ,
 180 Մարդավարի լըսենք մի թող.
 Ի՞նչ ես ասում, ներողություն,
 Չեմ հասկանում... ո՞վ է Կըկուն...
 Ես նոր մարդ եմ, էստեղ ոչ ում
 էդ անունով չեմ ճանաչում...
 190 — Չե՞ս ճանաչում, դու խաբեբա,
 էդ ո՞ւմ մոտ ես վազում հապա
 էսպես մենակ,
 Անժամանակ...
 — Ա՛յ անկարգ հա՛րց, քեզ ի՞նչ ում մոտ...
 195 Սակայն, թեև մենք անձանով,
 Բաքցընեկու բան շունեմ ես,
 Իսկույն և եթ պատմեմ ու տես:
 էստեղ մոտիկ կա մի ծըմակ,
 էն ծըմակում մի գեր դըմակ
 200 Ունեմ ծածկած,
 Բայց անիծած
 Մի բընություն ունեմ էսպես՝
 Բանը մենակ կուլ չի գընում.
 Ուզում էի ընկեր գրտնեմ,
 205 Նվ հանկարծ դու ելար իմ դեմ:
 Եթե կըզաս, աչքիս վըրա,
 Արի՞ գընանք՝ անուշ արա
 Գեր դըմակը՝ ինչքան կուզես,
 Թե չէ՝ էսպես...
 210 Ի՞նչ կարգ է սա,
 Ի՞նչ բարք է սա,
 Անմեղ մարդու
 Բըռնել, թե դու...
 Գեր դըմակը որ չըլըսեց՝
 215 Գեւի բերնի ջուրը վազեց:
 — Դը՛մ... դը՛մ... դըմա՛կ... ների՛ր, խնդրեմ,
 Հանցավոր եմ, ասալ, քո դեմ,
 Մեղք գործեցի...
 Ես կարծեցի՝
 220 էն անախտան Աղվեսն ես դու...
 Ներողություն, ի սե՛ր աստծու,
 Ներիր ու եկ, շուտով գընանք,
 Ուտենք, ուտենք, մի լիանանք,

Ճըխում է սիրտս ու թըրթըռում,
 Թե իմանաս՝ ո՞նց եմ սիրում
 Մըմա՞կ,
 Դըմակ...

225 —Ա՛յ, էդ խոսք է: էս մի անգամ
 ներում եմ քեզ, նոր բարեկամ:
 Բընությունս էլ էսպես է միշտ.
 Ինչքան ցավ եմ կրել ու վիշտ,
 Զանց եմ արել մեծահոգի

230 Սըխալմունքը ամեն մեկի:
 Եվ դո՛ւ ասա, հոգիս սիրես,
 Եթե բարի չըլնենք էսպես,
 էս աշխարհքից ի՞նչ տի աանենք:
 Հավը էն է՝ բարի լինենք.

235 Սիրենք իրար,
 ներենք իրար,
 Մի-մի բան էլ եթե ճարվի,
 Ուտենք էսպես—ընկերովի:
 —Բարությո՞ւնը... հա՛, էդ հարցում

240 Հենց ես էլ եմ էդպես կարծում,
 Եվ պատրաստ եմ ուտեմ էնքա՛ն,
 Որ ինչ նոթի ու սոված կան,
 Ողջ լիանան... < . . . >
 Ո՞ւֆ, շո՛ւտ արա՛ դընա՛նք, դընա՛նք...

245 Բայց որ շընեք դուրս դան հանկա՞րծ...
 —Շընե՛ր... հը՛ հը՛... դու անհոգ կաց.
 էնպես մի թուզթ ունեմ մոտըս,
 Որ, ի՛նչ տեղ էլ դընեմ ոտըս.
 Շըներն էլ չըհամարձակվեն

250 Վըրես հաչեն կամ հարձակվեն:
 Զարմացնում է գուցե քեզ սա,
 Բայց՝ ի՞նչ անես, ախպե՛ր, ասա՛.
 էս աշխարհքում քանի որ կաս,
 Աշխարհքի հետ պիտի դընաս.

255 Առանց մեծի հըրամանի
 Մարդ չի կարող մի քայլ անի:

VI

էսպես՝ խաղաղ, պարզ գիշերով,
 < . . . >

- Հասան,
 260 Տեսան՝
 Ծըշմարիտ որ, մի ծառի տակ,
 Հարդի վըրա մի դեր դըմակ:
 Գելի աչքերն հենց որ առան,
 Ասես մի-մի կըրակ դառան.
 265 Իսկ Աղվեսը նըստեց հեռու:
 — Ինչո՞ւ էդպէս ետ կացար դու:
 — Բա՞, հենց հիմի հիշեցի ես,
 Որ էս շաբաթ մեծ պաս է մեզ:
 Ա՛խ-վա՛խ, էս մեր ադաթը հին,
 270 Խըռով կենա սահմանողին:
 Մըտիկ մի՛ տալ էլ ինձ վրա,
 Դու, համեցե՛ք, անո՛ւշ արա:
 Ասա՛վ՝ Գելը ազահ ցատկեց
 Ու դըմակին էնպէս զարկեց,
 275 Որ շաղ անցավ < . . . > հարդը,
 Տըրա՛ք, զարկեց մեծ թակարդը
 < . . . > վիզը կալալ:
 < . . . >
 < . . . >
 280 >
 — Ի՞նչ ես անում, < . . . > աղվես.
 Զէ՞ որ էսօր մեծ պաս է ձեզ:
 Իսկ Աղվեսը հանդիստ ուտում,
 285 Եւ ուտում էր և խըրատում:
 — Դըմակն երբեք սլաս չի, ո՛վ Գել,
 Պասն էդ է, որ վիզդ է ընկել:
 Եվ էսօրից, եթե ապրես,
 Ինձնից խըրատ լինի թող քեզ.
 290 Եթե երբեք դըմակ ճարվի
 Ու Աղվեսը հըրաժարվի,
 Ասի՛ պաս եմ, լի եմ, կամ կուշտ,
 Մի փորձանք կա տակին անշուշտ.
 Հա՛վ իմացիր,
 295 Ըզգույշ կացիր...

—Վա՛յ անհոգի,

Գրբա համա՛ր հեռու կացար,

Գրբա համա՛ր սուրբ ձեացար.

300 —Այո՛, այո՛, զբրա համար:

Եվ լսի՛ր ինձ, պարո՞ն հիմար

էսօրվանից, եթե տարես,

Ինձնից խորատ լինի թող քեզ.

եթե երբեք տեսնես դու բաց

305 Մի անտառում հարզ կա թափած

Ու վերեն էլ մի գեր զբմակ,

Գիացի՛ր—չար բան կա զրա տակ:

Էսպես տեղում հարզն ի՞նչ ունի.

Հարզը հարզ է ու կըլինի

310 Կամ մարագում, կամ ախոռում,

Ոչ թե թափած խոր անտառում,

Ու զբմակն էլ իրեն կարդին

Կըլնի տիրոջ տան թարեքին,

Կամ ոչխարի վերեն կախված,

315 Ոչ թե էստեղ՝ հարզում թաղված:

Ինչ էլ լինի՝ զբմակն, ահա,

Ե՛վ համով է, և՛ փոքրին շահ.

Լինի հարզում

Թե թակարդում—

320 Պետք է հանել մի հընարքով,

Քեզ պես տըխմար մեկի ձեռքով...

Մինչ Աղվեսը հանդարտ ուտում,

Եվ ուտում էր, և խըրատում՝

Սարի ուսից լուար բացվեց,

325 Հանդ ու անտառ կյանքով լըցվեց,

Հազար-հազար կա՛նչ, ձեն ու ձուն:

Մին էլ տեսան էլ մարդ, էլ շուն

Վեր են կացել,

Իրար անցել

330 Ու դալիս են մոտիկ զյուզից:

Աղվեսն ելավ իր երկյուղից,

Դարձավ Գելին վերջին անգամ.

—Էրսի՛ր, ասալ, Գե՛լ բարեկամ.

էսօրվանից, եթե տարեա,
335 Ինձնից խըրատ լինի թող քեզ:

< >
.
.
.

340 Ասա՛ւ՝ կըրունկն արավ Գելիս,
Ո՛ւր եք, սարեր, ձեզ եմ գալիս:
—Աղվես ախպե՛ր, Աղվես ախպե՛ր,
Գոնե ծոցիդ էն թուզթը բեր,
Հըրամանը բեր շըների.

345 Ոռնաց Գելը ողորմելի:
—Ի՛նչ թուզթ, ի՛նչ բան,
Ի՛նչ հըրաման
Կըհարցնի էս թըշնամին,
Կամ թե խառնակ էս նեղ ժամին

350 Կարգացող կա՛,
Հասկացող կա՛...
—Բա անտեր ես թուշնում, գընում:
—Վա՛հ, ինչո՛ւ ես անտեր մընում.
Ի՛նչքան տեր է գալիս քեզ, տե՛ս...

355 Անտեր ես եմ, որ, ա՛յ, էսպես,
Առանց ընկեր ու սռանց տեր
Պիտի զընամ ընկնեմ հանդեր...

VII

էնքան թափից ու մահակից,
էնքան մարդկանց ու շան տակից՝
360 Չեմ իմանում ինչ հըրաշքով,
Պոչատ ու կաղ, մի հատ աչքով

< >
.

Թե չորս ոտը ուներ մորից՝
365 Մի չորսն էլ փոխ առավ նորից
Ու շունչն էնտեղ քաշեց մին էլ,
Որ < > մարդն էլ, շունն էլ
Մընացել են՝ ով գիտի ուր:
Ջարդված, հոգնած, տըխուր-տըխուր
370 Նըստեց, մի քիչ հանգիստ առավ.
Ուշքի եկավ ու միտք արավ.

- էս էլ կյանքը՝ բարով-խերով,
 Լիքը մարդով ու շքեւրով,
 Սոված տեղըդ մի կըտոր բան
- 375 Ջեն թող անում՝ տանես բերան.
 Բարեկամդ էլ՝ Աղվեսի՛ պես...
 Էլ ո՞ւր գնաս, էլ ո՞նց ապրես...
 Ա՛խ, տըմարդի, ա՛խ, անիրավ.
 Իսկի տեսա՞ր, թե ինչ արավ:
- 380 Հալա գեռ կաց, Գեւ կասեն ինձ,
 Թե մի ճանկըս կընկնես նորի՛ց,
 Է՛ն բանն անեմ, աստված վըկա,
 Մորըդ կաթը քըթիցդ դա:
 Ասալ, պըրծալ,
- 385 Ու վեր կացալ,
 Երկար սովից ծունկը կըարած,
 Սաստիկ ցավից հանգած, հատած,
 Կադին տալով,
 Ժընգժընգալով
- 390 Գընաց՝ էնքան ման գա կըրկին,
 Մինչև էլ եդ էն < . . . >
 Ճանկը գըցի
 Ու քըձըձի:
 Էլ քար ու քուլ, էլ սար ու ձոր,
- 395 Ման եկալ մա՛ն, օրվան մի օր
 Մի բացատում՝ մին էլ տեսալ—
 Կեռիկ-մեռիկ,
 Սանամերիկ,
 Իր սուր դընչով,
- 400 Թուխլիկ պընչով
 Աղվեսն, ասես, գետնից բուսալ:
 — Հա՛, վերջապես,
 Գըտել եմ քեզ,
 Կանչեց Գեւը ճամփեն բըռնած,
- 405 Ու իր հերսից էնպես ոռնաց,
 Ով որ լսեց, դադան թե մարդ,
 Հոգին դարձալ կորեկի հատ:
 Բայց Աղվեսը < . . . > ու պաղ,
 < . . . >
- 410 — Դու մի խելոք մարդ ես, կարծես,
 Բայց խոսքերըդ վայել չեն քեզ.

- Մի նոր մարդի որ պատահեն,
Բարե կըտան, բարե կառնեն,
Հետո կասեն՝
- 415 Ինչ որ կուզեն:
Ի՞նչ բան է սա,
Որ ես տեսա...
Էսքան անկիրթ,
Կոպիտ ու բիրտ...
- 420 Արդյոք գիտե՞ս,
Թե ով եմ ես,
Ինչ ցեղից եմ,
Ինչ տեղից եմ,
Ուր եմ գընում,
- 425 Ինչ եմ անում...
— Գիտեմ, գիտեմ ինչ ցեխից ես,
Ցեխում հիմի թաղեմ մի քե՛զ,
Որ իմանաս, թե ոնց գիտեմ...
Հիշի՛ր՝ ինչ ես արել իմ դեմ.
- 430 Մըտիկ արա, արարքըդ տես,
Դու < . . . > աղվես,
Որ ինչ պատիժ տամ քեզ հիմի,
Ինքդ էլ ասես՝ հորդ ողորմի.
Ոտըս կոտրած,
435 Պոչըս կըտրած,
< . . . >
Աչքըս հանած...
- Այո՛, այո՛, աչքըդ հանած.
Դըրանից էլ դեմըդ կանգնած
440 Ով է՝ ով չի՝ չես ճանաչում,
Բերնիդ խոսքից չես ամաչում...
Ո՞նց թե Աղվես... ո՞վ է Աղվես...
Հընդու եկած բըժիշկ եմ ես.
Իմ արվեստի սիրուց հարբած՝
- 445 Երկրե երկիր ման եմ դալի,
Թե ո՞րտեղ կա անճար հիվանդ.
Կաղին առողջ ոտն եմ տալի,
Համբին լեզու, կուրին աչքը...
Ո՞վ չի լսել իմ հըրաշքը...
- 450 — Կա՛ց... կարծես թե... մի օր... ես էլ...
Մի տեղ էդպես բան եմ լրսել...

Հընդո՞ւ... Հընդո՞ւ...

Հա՛, էն ես դու...»

— < > ամենն անփող, անվարձ,

455 Հողուս խաթեր... և դու... հանկարծ...

Էղպես կոպիտ... սըտով... շառով...

Բավակա՛ն էր... մընա՛ս բարով...

— Ո՛չ, կա՛ց, վարպե՛տ, ի սեր աստծո,

Վերջին դըժբախտ զեպրից հետո,

460 Երբ փըշացան աչքերս էսպես,

Լավ չեմ տեսնում առաջըս ես,

Դու բըժիշկ ես, լավ կիմանաս,

Մեզ կընեբես ու կըմնաս

Մեր հանդերում, որտեղ կուզես,

465 Առատ կապրես, համով կուտես

Կըկլի ձագեր, լոր, սադ ու բադ,

< >

Տուր լուս աչքըս, առույգ ոտըս,

470 Երկար պոչըս, փայլուն բուրդըս.

Հողուդ էլ է

Օղուտ էլ է

< >

475

< >

Որ բըժըշկի համար չըկան

էս աշխարհքում արքա, իշխան,

Ըսարուկ ու տեր, խենթ ու խելոք,

480 Ողջ հավասար հիվանդ են լոկ...

Եվ դու քանի հիվանդ ես դեռ,

Ես եմ մեր մեջ իշխան ու տեր,—

Ինչ որ ասեմ—պիտի լըսես,

Այլ կերպ՝ բուժել չեմ կարող ես

485 < >

Ի՞նչ խոսք ունեմ ես դրա դեմ.

Թույն էլ որ չասս՝ պիտի խըմեմ.

< >

490

< >

—Դեպի միջին խաբլընեմ,
Կրակի շապիկ հագցընեմ,
< . . . > թող դառնաս,

495 Հող էիր՝ ետ հող դառնաս:
< . . . >, բժիշկ պար արի,
էս ինչ խելոք ճար արի...

$$\wedge + \cdot + \cdot + \cdot + \cdot + \cdot + \cdot \vee$$

—Ի՞նչ ես ասում, վարպե՛տ ախպեր.

500 — Դեզ կմ աստամ, քիչ էլ կաց դեռ:

 $\angle \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \angle$

Մար ու ձոր ու գէլի փոր.

Դրրա լեռջն էլ կա մի օր:

Էսօր դու ես, էգուց՝ ես,

505 Անհաստատ է կյանքն էսպիս:

 $\angle$

* * * * *

• • • • •

• • • • •

510 >

Կապրեա, վա՛յ էն ապրելուն.

Կրկուն կերթա՛ շինի բուն,

Բու՛նք շի՛նի, ձա՛գ հա՛նի,

Աղվեսն երթա, հա'ի առնի:

515 <

• • • • •

—Վարպե՛տ, շո՛ւնչրս... վարպե՛տ, մեռա՞մ...

—Դուրս արի տե՛ս... վարպետն ո՛ր է ա...

^

520 >

ՀԱՆՐԱ—ՀԱՐԻՍՈՒ

Ս Ե Վ Ա Յ Ի Ն

Ողջո՞ւյն, Սիրիուս հավերժական.

Ի՞նչ ես հոսում,

Ի՞նչ ես ասում

Քո անհունից իմ աղջկան,

Որ քեզ սիրել

Իրն է արել

Ու ժրպտում է գեմըդ էսքան:

Տիեզերքի շրթեղ գոհար,

Որ խաղում ես,

Փաղփաղում ես

Ճերմակ ու բիլ լուսով քո վառ.

Ու զարդարում

Զրվարթ վառում

Մեր* գիշերվան ճակատը մառ...

Ի՞նչքան աչք է վերադ հառել,

Կալում է քեզ

Հիմի մեզ պես,

Ի՞նչքան աչք է նայել, մարել,

Եվ կամ ի՞նչքան

Դեռ պիտի դան,

Որ անհայտից կյանք չեն առել:

Ասա՛, Սիրիուս հավերժական,

Ի՞նչ ես հոսում,

Ի՞նչ ես ասում

Քո անհունից իմ աղջրկան.

Եվ նըրանց էլ

Ի՞նչ ես ասել,

Որ կային ու չըկա՞ն, չըկա՞ն...

14 հունիսի, 1922

* [Կես]

ԿՈՄԵՆՏԱՐՆԵՐ
ՏԵԺՍՏԱՅԻՆ
ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

1887

ԿՈՒԹԱՆՈՒ ԵՐԳՐ

(«Արի՛, գուրան, վարի՛, գուրան»)

(էջ 13)

Դրեկ է 1887 թ. մարտին: Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1891, № 4, էջ 504՝ «Դուքանի երգ» վերնագրով: Նույն տեքստը հավելումներով տպագրվել է նախ ԲՄ II հ, և այնուհետև՝ իր բոլոր ժողովածուներում: Հիմք ընդունված է ԲԹ-ի տեքստը:

ՄՃ-ի, ԲՄ II-ի, Դ-ի և ԴԳ-ի տեքստային տարբերությունները.

12-րդ տողից հետո՝

ՄՃ Դե՛հ քաշեցեք, դե՛հ քշեցեք,
է՛լ մեր դառը քրտինքը.
Չարչարվեցեք, աշխատեցեք —
Ողորմած է հրկինքը:

ԲՄ II հ Երեխեքըս մերկ ու տկլոր —
Կրակն ածես հոտ չի դալ,
Սոված նստած են, ամեն օր
Հարևանը հաց չի տալ:

Պակասությունը սևերես է.
Հալածված եմ իմ տանից,
Մինչև հարկ է, պարտք է, ծես է,
Կրկրացնեմ գուրանից*.

Այնուհետև գրված է «Դե՛հ քաշեցեք, դե՛հ քշեցեք» բառատողը:

Դ 17 Ձեռքս դատարկ, ուժս հատած:

ԴԳ 20-րդ տողից հետո՝

Ինչ որ աչքս բաց եմ արել
Պակաս եմ ու պարտապան.

* Դ. Կրկրացնեմ քեզանից:

Քո մաճըդ եմ ձեռքըս առել,
Իմ ապավենն — իմ գուլիանն:

Աստված հերու կարկուտ զըրկեց,
Բարկացել էր ինձ վրա,
Մի կողմից էլ բանդեն զըրկեց,
Կորչում էի ստվածա՛ն...

Բայց չզիտեմ ես վրհատել,
Սով, եկ լինի թե երաշտ,
Խռի ու ձեխըդ կարկատել,
Դուրս եմ եկել կրկին դաշտ...

ՊԴԹ-ում պահվում է այս բանաստեղծության ձեռագիրը՝ հանված ՄՃ-ի արխիվից:

ԱՄԱՌՎԱ ԳԻՇԵՐԸ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

(«Լուսքնկա գիշեր»)

(էջ 14)

Դրել է 1887 թ. օգոստոսի 10-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է ԲՄ I հ, Զրկորդ անգամ՝ Գ, վերջին տունը կրճատված: 1908 թ. ենթարկել է հիմնական փոփոխությունների, կրճատել ուղիղ կեսը՝ 32 տողից թողնելով 16-ը և տպագրել «Լուսաբեր» Բ. տարում:

Թ-ի արխիվում պահպանված է այս բանաստեղծության «Լուսաբեր»-ի տեքստը՝ հնդինակի ուղղումներով, որը և ընդունված է հիմք: ԲՄ I հ-ի տեքստը տրվում է իբրև վարիանտ՝ Վարիանտի ռոտուծոց բառն ունի հնդինակի հետևյալ ծանոթությունը. «Դյուղերում վերմակի սակավության պատճառով ռոտուծոց են անում — մի վերմակի տակ պառկում են այս և հակառակ կողմերից, այնպես, որ մեկի ոտները մյուսի ծոցին են լինում»:

ՀԻՆ ՕՐՀՆՈՒԹՅՈՒՆ

(«Կանաչ, վիթխարի բնկուղեհու տակ»)

(էջ 15)

Դրել է 1887 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է Հհ, էջ 97:

ԹԹ-ում մշակման է ենթարկել Այնուհետև, առանց փոփոխման, տպագրվել է բանաստեղծի բոլոր ծոցովածուներում: Տպագրվում է ԹԹ-ից:

Տեխնոլոգիայի տարբերությունները.

- ՀՀ 11—12 նրանց առաջին զվաճման կանգնած,
Ձեռքներըս խոնարհ կրճմաներիս դրած,
» 22 Ուրախ երգերըս վշտալի դարձան,
» 27 Խաղաղություն ձեռք, մեր խելով պապեր,

«ԵՍ ՆԱՅՈՒՄ ԵՄ, ԻՄ ԱՌՁԵԼ»

(էջ 17)

Գրել է 1889 թ. Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ, էջ 74, որտեղից է արտաբերվում է :

«ՆԵՐՈՒՐ, ՈՎ ԿՈՒՅՍ, ՈՐ ՀՈՒՋԵՑԻ»

(էջ 19)

Գրել է 1889 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է ՐՄ I հ, էջ 82, որտեղից է արտաբերվում է :

«ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԷՐ ԽՈՍՏԱՅԵԼ ՀՈՒՅՍՍ ԻՆՁ»

(էջ 20)

Գրել է 1889 թ. Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ, էջ 88—91, Տպագրվում է ՐՄ I հ-ից :

25—28 տողերը վերաբերում են իր ժամանակի մամուլին, ինչպես երևում է Թ-ի՝ 1890 թ. հունիսի 3-ին Ան. Աբ.-ին գրած նամակից :

«ԵՐՐ ԵՍ ՏԵՈՒՐ, ՀՈՒՍԱՀԱՏ»

(էջ 22)

Գրել է 1889 թ. Տպագրվել է միայն ՐՄ I հ, էջ 96, որտեղից է արտաբերվում է :

ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

(«ԵՐՐ ՈՐ զարշնով տեսնում եմ շուրջս»)

(էջ 23)

Գրել է 1889 թ. Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 104—105, որտեղից է արտաբերվում է :

ԿԱԼԻ ՆՐԳ

(«Կալ արա, գնանք»)

(էջ 25)

Գրել է 1889 թ. Առաջին անգամ «Հոսեցոնց» ենթավերնագրով, տպագրվել է՝ ՄՃ, 1893, № 1, էջ 77, որտեղից և արտատպվում է:

Ժողովրդական երգ է: Հիշեցնում է մեր ֆոլկլորային ժողովածուներում և պարբերականներում տպագրված Հոսու կախրոկերը: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է բանավոր աղբյուրներից իրեն հայտնի Հոսու կախրոկերը, ինչ հաստատում է առաջին հրատարակության ենթավերնագիրը:

ՎԵՐՋԻՆ, ԽՈՍՔ

(«Հեռո՛ւ, ո՛վ սուրբ խաղաղություն»)

(էջ 26)

Գրել է 1889 թ. դեկտեմբերին: Տպագրվել է միայն ՐՄ I հ, էջ 98—99, որտեղից և արտատպվում է:

1890

ՆԱԽՆՐԳԱՆՔ

(«Լեռենք, ներշնչված դարձյալ ձեզանով...»)

(էջ 28)

«Հառաչանք» պոեմի նախերգանքն է, ինչպես երևում է այդ՝ Թ-ի մի ծանոթությունից (տե՛ս «Երկրի ժողովածու», հասար երկրորդ, 1940, էջ 367):

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Դփ, այնուհետև Թ-ի բոլոր ժողովածուների սկզբում, որպես նախերգանք:

Տերտային տարբերությունները.

Դփ 12 Սըրտիս ականջին պատմելով թաքուն...

22 Սըրտիս այս սափնջող վերքերի նրման...

ԲԹ 28 Հոգուս անհատակ թախիծն է ինչ որ...

«ԱՅԴ ԻՆՉ ՍՐՏԱՄԱՇ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆ Է ՔԵՁ»

(էջ 30)

Գրել է 1890 թ. մարտին: Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ, էջ 67—69, որտեղից և արտատպվում է:

«ԵԹԵ ԻՄ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՅԱՅՔԸ ՄՆԱ»

(էջ 32)

Գրել է 1890 թ. ապրիլի 1-ին: Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ, էջ 83, որտեղից և արտատպվում է:

«ՊԱՆԴՈՒԽՏՆ ԵՐԳԵՅ ՕՏԱՐ ԵՐԿՐՈՒՄ»

(էջ 33)

Գրել է 1890 թ. ապրիլի 2-ին: Հույս է տեսել միայն ՔՄ I հ, էջ 72—73, որ-
տեղից և արտատպվում է:

ՄԻ՝ ՈՐՈՆԻՐ

(«Մի՝ որոնիր մի ժամանակ»)

(էջ 34)

Գրել է 1890 թ. ապրիլի 21-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է ՔՄ I հ, ԵՆ-ին՝
վերնագրով, այնուհետև՝ Դ և Դփ-ում՝ նույն տեքստն անփոփոխ, ՔԹ-ում փո-
փոխած՝ «Մի՝ որոնիր» վերնագրով, ՔՐ-ում ՔԹ-ի տեքստն՝ առանց վերնագրի:
Տպագրվում է ՔԹ-ից:

ՔՄ I հ-ի տեքստային տարբերությունները.

5—8 Մի՝ արտասվիր... հեռո՛ւ, խնդրեմ.

Քո հայացքից միայն տխրաղեմ

Հիշատակներ պիտի զարթեն,

եվ ի՞նչ օգուտ. ո՛ւշ է արդեն...

«ՇԱՏԵՐԻ ՆՄԱՆ ՆԱ ԷԼ ԽԵՂԴՎԵՑԱՎ»

(էջ 35)

Գրել է 1890 թ. ապրիլի 22-ին: Հույս է տեսել միայն ՔՄ I հ, էջ 92, որտե-
ղից և արտատպվում է:

ԽՈՐՀՐԴԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

(«Ո՞րն է դրախտը,— վայրն երանավոտ»)

էջ 36)

Գրել է 1890 թ. ապրիլին: Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1891, № 7—8,
երկրորդ անգամ ՔՄ II հ, էջ 160—161, որտեղից և արտատպվում է:

Մ Ա Ր Դ Ա Ր Ն

(«Երբ որ վեհուքյան կնիքը ճակատին»)

(էջ 38)

Գրել է 1890 թ. մայիսի 1-ին: Տպագրվել է միայն ՔՄ I հ, էջ 97—98, որ-
տեղից և արտատպվում է:

ԳԻՇՆԵՐԱՅԻՆ ԱՌԱՋԻՆ ԱՍՏՂԻ ԴԻՄԱՅ

(«Աւերք քաղ, երկինք ու երկիր»)
(էջ 39)

Գրել է 1890 թ. մայիսի 12-ին: Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ. էջ 86—87, որտեղից էլ արտատպւում է:

Չ Ա Ր Ա Մ Ի Տ Ն Ե Ր Ի Ն

(«Դո՛ւմ, մեծ հայրերի բնկած զավակներ»)
(էջ 40)

Գրել է 1890 թ. մայիսի 20-ին: Լույս է տեսել միայն ՐՄ I հ. էջ 93—94, որտեղից էլ արտատպւում է:

ՄԻԱՄԻՏՆԵՐԻՆ

(«Երանի է ձեզ, որ՝ չեմ հասկանում»)
(էջ 42)

Գրել է 1890 թ. հունիսի 12-ին: Տպագրւել է միայն ՐՄ I հ. էջ 95, որտեղից էլ արտատպւում է:

«Ո՛՛Հ, ԽՆԱՅՆՅԵՔ, ՄԻ՛ ՀԻՇՆՅՆՔ ԻՆՁ»

(էջ 43)

Գրել է 1890 թ. հունիսի 25-ին: Տպագրւել է միայն ՐՄ II հ. էջ 87, որտեղից էլ տպագրւում է:

Թ-ի արխիվում պահպանւել է այս բանաստեղծության ձեռագիրը: 3—8 տողերի փոխարին ձեռագրում կան հետեւյալ տողերը.

Երբ չարագործի նենգաւոր խոսքից
Խաբւած, ակներև կորուստն էր ողբում.

Ես կանգնած էի տկար և անզոր,
Զգայուն սրտով լուռ հանդիսական.
Ա՛խ, ի՛նչպէս հանկարծ բացվեցաւ լեզուս
Եվ ի՛նչպէս նրան կանգնեցի պաշտպան.

Եվ այնուհետև, ո՛վ երանություն,
Մի օր էր, մի ժամ, դուցե մի վայրկյան...
Հեռո՛ւ ինձանից զուր հիշողություն
Առաջին սիրո անհույս կորստյան:

ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՐԵՆԻՔԻՑ

(«Այս կրճի տակ ապականված»)
(էջ 44)

Դրել է 1890 թ. հուլիսի 5-ին, Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 89—92, որտեղից և արտատպվում է:

«ԴԵՌ ԱՆՀԻՇԵԼԻ ՎԱՂ ՄԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆԻՑ»

(էջ 47)

Դրել է 1890 թ. սեպտեմբերի 30-ին, Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 80—81, որտեղից և արտատպվում է:

Ն Ր Ա Ն

(«Ես ուզում եմ, որ ինձ նման»)
(էջ 49)

Դրել է 1890 թ. հոկտեմբերի 5-ին, Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 119, որտեղից և արտատպվում է:

«ՈՉ ՅՕՐԻՆԱԿ ԱՅԼՈՑ»

(«Ազատ, համարձակ բարձրացիր, արատ»)
(էջ 50)

Դրել է 1890 թ. հոկտեմբերի 5-ին, Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 134, որտեղից և արտատպվում է:

Հ Ա Մ Ե Ր Գ

(«Վտակը ժայռից ներքև է բռնում»)
(էջ 51)

Դրել է 1890 թ. դեկտեմբերի 2-ին, Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1891, № 5, էջ 621, և այնուհետև՝ բանաստեղծի բոլոր ժողովածուներում:
Տպագրվում է ՐԲ-ից:
Տեքստային տարբերությունները.

ՐՄ II հ. 6 Ձայնակցում է յուր թռնիկի երգին,
7 Այնպես է մոտիկ անտառը կամաց

- ՐՄ II և ԲԹ 9 Սակայն բնության զըլտրթ համերգի
 ՐՄ II 10 Անխոս ունկնդիրն հավիտենական
 11 Ժայտը մտախոհ յուր անհայտ մտքի

Ե Ր Գ Չ Ի Ն

(«Ապա, այն երգն ասա՛, երգիչ»)

(էջ 52)

Գրել է 1890 թ. դեկտեմբերին: Տպագրվել է՝ Մճ, 1891, № 2, էջ 198, և ՐՄ II հ, էջ 86, որտեղից և արտատպվում է:

ՆԿԱՐԻՉ Գ. ԲԱՇԻՆՋԱՂՅԱՆԻ «ՉՈՐԱԳԵՏԸ ԳԻՇԵՐՈՎ»
 ՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

(«Արտի՛ստ, բաջերի այս ձուրն անաւիւ»)

(էջ 53)

Գրել է 1890 թ.: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Մճ, 1892, № 6, էջ 883, որտեղից և արտատպվում է:

«ԿՈՒՐՄՔՍ ԵՐԲԵՄՆ ԵՌ Է ԳԱԼԻՍ ԵՎ ՀՈՒՋՎՈՒՄ»

(էջ 54)

Գրել է 1890 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Մճ, 1891, № 6, էջ 746, հրկրորդ անգամ՝ ՐՄ II հ, էջ 83—84: Տպագրվում է Մճ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

- ԲՃ II հ. 2 Ես մնում եմ անշարժ, ինչպես լուռ արձան,
 6 Սիրատարփիկ կուտի կուրծքին է փարում.
 8 Արհամարհված սրբությունը համբուրում:

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՀԱՐՅԱՎ ՀԸՐԱՇԱՓՍՈՒ»

(էջ 55)

Գրել է 1890 թ.: Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 107, որտեղից և արտատպվում է:

ՏԱՐՈՆԻ ԳԱՐՈՒՆԸ

(«Գարունն եկավ և բերեց»)

(էջ 56)

Դրել է 1890 թ. Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 72—73, որտեղից և արտատպվում է ՊԳ-ում պահվում է այս հատվածի ձեռագիրը:

ՏԱՐՈՆԻ ԱՌԱՂՈՏԸ

(«Կարմիր արևն առավոտյան»)

(էջ 57)

Դրել է 1890 թ. Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 95—97, որտեղից և արտատպվում է:

1891

«ԽՂՃԱԼԻ՝ ՄԱՐԴ. ՏՈԳՈՐՎԱՄ»

(էջ 59)

Դրել է 1891 թ. հունվարի 10-ին: Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 100-101, որտեղից և արտատպվում է:

«Ա՛Խ, ԵՍ ԵՐԱՆԻ»

(էջ 60)

Դրել է 1891 թ. հունվարի 13-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1891, № 3, էջ 341, այնուհետև՝ ՐՄ II հ., Դ, Դփ և մշակումով՝ ԲԹ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

ՄՃ 3—5 Սաստիկ ճայթյունով

Ամպերի միջից

Թռչեի վերև

7—9 Եվ պատանեի

Կամարն երկնփի

Ցույց տայի երկրին

ԵՐԳՉԻ ՎՐՆԺԼ՝

(«Մանր հեծուրլան ժամանակների»)

(էջ 61)

Գրել է 1891 թ. փետրվարի 22-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1891, № 10, էջ 1180, աշնուհետև նույն տեքստը՝ ԲՄ II հ, Գ, Դփ և ԲԲ, Տպագրվում է Դփ-ից:

Կ Ա Ն Չ

(«Էքսե կաս, աստված»)

(էջ 62)

Գրել է 1891 թ. փետրվարին: Առաջին անգամ տպագրվել է ԲՄ II հ, էջ 74-78, հրկրորդ անգամ՝ ԲԲ, հանելով 41—44-րդ տողերը:

ՊԳԹ-ում պահվում է այս բանաստեղծության ՄՃ-ի արխիվից հանված ձեռագիրը, որի վրա մակագրված է «չթույլատրած»: Ըստ երևույթին Թ-ը ներկայացրած է հղել ՄՃ-ին տպագրության, բայց գրադննիչն արգելել է: Տպագրվում է ձեռագրից:

Տեքստային տարբերություն.

ԲԲ 23 *կլացավ անդորր*

Պ Ա Տ Վ Ե Ր

(«Վանա բանաի խորհից ելած հառաչանք»)

(էջ 61)

Գրել է 1891 թ. մարտի 7-ին: Տպագրվել է միայն ԲՄ II հ, էջ 122—133, որտեղից և պրոտոտիվում է:

ՆՎԵՐ ԱՆ. ԱԲ.-ԻՆ

(«Նորեկ գառունը լեռնական հային»)

(էջ 65)

Գրել է 1891 թ. մարտի 24-ին: Տպագրվել է միայն ԲՄ II հ, էջ 74—75, որտեղից և արտատպվում է: 1891 թ. ապրիլի 16-ին Ան. Ար-ին գրած նամակում Թ-ն այս բանաստեղծությունը բերում է տոանց սույն տեքստի առաջին բառատողի Բանաստեղծության մասին հիշյալ նամակում Թ-ը գրում է հետևյալը. «Տարազ»-ին տվել էի մի ոտանավոր. պանդխտության աշխարհից էր. այդ ոտա-

նավորի մեջ թուփը խոստում է պանդուխտի հետ: Թուփին ինչպե՞ս կխոսա, հայտնեց և վերադարձրեց «Տարազ»-ը»:

Այս բանաստեղծության 11-րդ տողը Ան. Աբ-ին ուղղած հիշյալ նամակում ունի հետևյալ վարիանտը.

եվ բռնունները, որ ճուլողելով

NN-ին

(«Կյանքի հոսանքն յուր ընթացում»)

(էջ 66)

Գրել է 1891 թ. ապրիլի 10-ին: Տպագրվել է ԲՄ II հ, էջ 148—150, որտեղից և արտատպվում է: 25—36 տողերը (երեք տուն) տպագրվել են «Մուրճ»-ում իբրև առանձին բանաստեղծություն (ՎՄուրճ, 1891, № 12, էջ 1500):

ՍԱՐԵՐՈՒՄ

(«Մուրր իջավ, դետինն առավ»)

(էջ 68)

Գրել է 1891 թ. ապրիլի 15-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է ԲՄ II հ, էջ 66; Մի պատկեր՝ խորագրով: Այնուհետև մշակված և կրճատումներով տպագրվել է ԲԹ և ԲԲ՝ «Սարերում» վերնագրով: Տպագրվում է ԲԲ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

ԲՄ II հ. 1 Մուկը սուղեն գետինն առավ

4 Յեվ ողջ թաղեց խավարում

5—8 Տխուր ամսված յերկնքից

Մանր անձրև է շաղում,

Հեռու լեռանց ետևից

Մերթ ծովիանն է խաղում:

11 Պարտվելով սարի տակից

12 տողից հետո կա հետևյալ շորս տողը.

Բինում լռեց աղաղակը

Յիվ հանգչում են վաստակած,

Միայն վրանում հանգչող կրակը

Մերթ բռնկում է հանկարծ:

13—15 Բայց հովիվը դեռ արթուն է,
Դեռ կանգնած է արխաջում,
Անքուն աչքով դեռ հսկում է,—
28 Մութն է զիշերն — ակնակիր

28 տողից հետո կա հետևյալ շորս տողը.

Հեղեղը խուլ շրջվում է,
Վայր է հոսում անընդհատ,
«Տարա՞ն... հասն՞ք...» դեռ լսվում է
Հովիվի ձայնը հեռացած:

ԲԹ. 25—28 տողերը հանված են:

ՄՃ-ի արխիվում պահպանվել է այս բանաստեղծության ձեռագիրը, որը
ԲՄ II հ-ի տեքստի հետ համեմատած՝ ունի հետևյալ տարբերությունները.

Ձեռ. 6 Կամաց անձրև է շաղում,
29—30 Աչքն ակամա մարդ խփում է
Նվ կանգնում է հուսահատ:

«Սարերում» բանաստեղծության մեջ եղած բառերի՝ Թ-ի տված բացատրու-
թյունները.

ԲՄ II հ-ում — Ծովիան — փայլակ:

Արխաջ — Թուրքերեն բառ է — հոտի բացօթյա հան-
գրատի վայրն է:

ԹԼ («Շունը թևից վեր կացավ») — Այն որո-
շյալ տեղն է, որտեղից շունը հսկում է:

«ԵՐԲ ՏԵՍՆՈՒՄ ԵՄ, ՄԱՐԴ ՏԱԿԱՎԻՆ»

(էջ 70)

Գրել է 1891 թ. ապրիլի 25-ին: Տպագրվել է միայն ԲՄ II հ, էջ 102—103,
որտեղից և արտատպվում է:

ԿՈՐՈՒՍՏԻՅ ՀԵՏՈ

(«Լեռերի՛ր, սիրո իմ կառուակեզ»)

(էջ 71)

Գրել է 1891 թ. մայիսի 7-ին: Տպագրվել է միայն ԲՄ II հ, էջ 117, որտե-
ղից և արտատպվում է:

Հ Ր Ա Ժ Ե Շ Տ

(«Այստեղ անա կըրածանվենք»)
(էջ 72)

Գրել է 1891 թ. մայիսի 27-ին: Տպագրվել է միայն ՔՄ II Հ, էջ 158, որտեղից և արտատպվում է:

ԴԵՐԱՍԱՆ ԱԴԱՄՅԱՆԻ ՄԱՀԸ

(«Ոգեւորողն բնկավ արդեն»)
(էջ 73)

Գրել է 1891 թ. հունիսի 7-ին, Պետրոս Աղամյանի մահվան առթիվ (հունիսի 3): Տպագրվել է միայն ՔՄ II Հ, էջ 111—112, որտեղից և արտատպվում է:

ԱՍՏՂԵՐԻ ՀԵՏ

(«էյ աստղե՛ր, աստղե՛ր»)
(էջ 74)

Գրել է 1891 թ. հուլիս 17-ին, Դսեղում: Առաջին անգամ, անվերնագիր, տպագրվել է ՄՃ, 1891, № 11, էջ 1304, երկրորդ անգամ, նույն տեքստը, «Գիշերային մտածմունք» վերնագրով՝ ՔՄ II Հ, երրորդ անգամ, անփոփոխ՝ Դ, չորրորդ անգամ՝ Դի, «Գիշերային մտորմունք» վերնագրով: 1903 թ. ենթարկվել է հիմնական փոփոխությունների և տպագրվել ՔԹ-ում՝ «էյ, աստղե՛ր» վերնագրով: Այնուհետև նույն տեքստը, անվերնագիր, ՔՔ, ՔՊ՝ «Աստղերի հետ» վերնագրով, որը և արվում է որպես հիմնական տեքստ: ՔՄ II Հ-ի տեքստը տալիս ենք որպես վարիանտ:—

«ԵՐԲ ԽՈՍՈՒՄ ԷՒՐ, ՊԱՏՄՈՒՄ ԷՒՐ ԻՆՁ

(էջ 75)

Գրել է 1891 թ. հոկտեմբերի 10-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՔՄ II Հ, էջ 82, երկրորդ անգամ, մասնակի փոփոխումներով՝ ՔՔ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

ՔՄ II Հ 10 Մերթ վառվում էին բարկության հրով...
» 11 Ինձ քվում էր, քե երազում էի,
» 13 Մի խուլ մուգիկա և ոչ քե բարբառ...

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

(«Քո աչքերում, ու փայլում է»)
(էջ 76)

Գրել է 1891 թ. նոյեմբերի 9-ին: Տպագրվել է միայն ՔՄ II Հ, էջ 157, որտեղից և արտատպվում է:

ՈՒՐՈՒ

«ԳՈՂ ԵՍ, ԻՄ ՍԻՐՈՂԵՆ»

(էջ 77)

Գրել է 1891 թ. Առաջին տնգամ տպագրվել է «Թատրոն» հանդիսում, 1901.
№ 1, էջ 31, Երկրորդ անգամ, Վշակված՝ ԲԲ, Երրորդ տնգամ՝ ԲԲ,
Տպագրվում է ԲԲ-ից: «Թատրոն»-ի տեքստային տարբերությունները.
10 տողից հետո կա հետևյալ վեց տողը.

Օ՛, մի՛յն դո՛ւ ես,
Որ երևում ես
Նազելի շնորհքով.
Եվ թաշկինակով
Երեսըդ ծածկած
Հալիս ես կամաց...

16 Այդ դո՛ւ ես լինում:

«ՍԻՐՆԵԼԻ ԱՉԵՐ»

(էջ 78)

Գրել է 1891 թ.: Տպագրվել է միայն Դ, էջ 14, որտեղից և արտատպվում է:

1892

ՕՐ. Օ. Գ.-Ի ԱԼԲՈՄՈՒՄ

(«Ի՛նչ ես ուզում, որ բողենի»)

(էջ 79)

Գրել է 1892 թ. հունվարի 6-ին, օրիորդ Օ. Գ.-ի (Ստանա՞ Գիրգիրյան) ալ-
բոմում: Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1892, № 12, էջ 1815, «Օր. Շ.-ի
ալբոմում» վերնագրով, երկրորդ անգամ՝ Դ, էջ 41, «Օր. Օ. Գ.-ի ալբոմում» վեր-
նագրով, որտեղից և արտատպվում է:

Պահվում է Օ. Գ.-ի ալբոմը, որտեղից այս բանաստեղծության 4-րդ տողն
ունի հետևյալ տարբերությունը.

Ուրախությո՜ւն թե հրե՛վանք...

«ԵՐԲ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ»

(էջ 80)

Գրել է 1892 թ. հունվարի 9-ին: Տպագրվել է միայն ԲՄ II հ, էջ 153—155,
որտեղից և արտատպվում է:

(«Երկու աշխարհ լալիս էր նա»)
(էջ 82)

Դրեւ է 1892 թ. հունվարի 13-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1892, № 5, էջ 984, որտեղից և արտատպվում է:

ՔՐԻՍՏՈՍՆ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

(«Անապատի մեջ խալար ու տխուր»)
(էջ 83)

Դրեւ է 1892 թ. հունվարի 18-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1892, № 3, էջ 314, այնուհետև, մասնակի փոփոխումներով՝ Դ, Դի և ԲԲ, ՊԴԹ-ում պահվում է այս բանաստեղծության ձևագիրը՝ հանված ՄՃ-ի արխիվից: Տպագրվում է ԲԲ-ից:

Տերոտային տարբերությունները.

ՄՃ և ԲՄ II հ, 4 Մարդկության մասին մտածում էր նա:
ՄՃ, ԲՄ II հ, Դ և Դի 5—8 Նորա ճակատը մոխն էր առավել,
Քան անապատը զիշերվա մթնում,—
Նա պատրաստվում էր սեր-լույս
ծավալել
Մարդկային կյանքի մուխն
անապատում...

ՄՃ 9—12 ա. Այնտեղ լսում էր աղմուկը մարդկանց
Անօրենք երկրի ամեն մի ծայրից,
Ցավում էր նրա սիրտը վշտացած
Մոլության անհոգ երգերի ձայնից.

Դ և Դի բ. Այնտեղ լսում էր աղմուկն անապատի
Անօրենք երկրի ամեն ծայրերից:
Եվ վշտանում էր սիրտն աստվածային
Մոլության երգի, սուգի ձայներից...

ՄՃ և Դի 14 Միայնակի նստած արտասվում էր նա:

* ԲՄ II հ, Ցավում էր նորա մեծ սիրտը՝ շարժված
Մոլության երգի և սուգի ձայնից.

Ե Ր Ա Ձ

(«Գիշերն երազում հալածում էին»)

(էջ 84)

Գրել է 1892 թ. հունվարի 20-ին: Տպագրվել է միայն ՐՄ II հ, էջ 130—131, որտեղից և արտատպվում է:

«Մոմի՞ն էր երկինքը, ո՞վ ո՞վ զԸՏԵՍԱՎ»

(էջ 85)

Գրել է 1892 թ. հունվարի 22-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1892, № 2, էջ 263. Երկրորդ անգամ, անփոփոխ՝ ՐՄ II հ, էջ 106. Երրորդ անգամ՝ Դ, էջ 1, «Մութն էր երկինքը» վերնագրով. չորրորդ անգամ՝ Դփ, էջ 27, «Արտասուրններ» վերնագրով. հինգերորդ անգամ՝ մասնակի փոփոխումներով՝ ԲԲ, էջ 30, որը և ընդունված է իբրև հիմք:

ՄՃ-ի տեքստային տարբերությունները .

4 Մարգարտափայլ ցող իջել էր դաշտում:

7 Միմիայն տողերում, երբ որ կարդացին,

Ա Ռ Ա Վ Ո Տ

(«Արտամաշ տաղտուկ ծանր գիշերի...»)

(էջ 86)

Գրել է 1892 թ. մարտի 12-ին: Տպագրվել է Նովեր մեր նոր երիտասարդությանը» ենթավերնագրով միայն ՐՄ II հ, էջ 147, որտեղից և արտատպվում է:

Ի Մ Ս Ե Ր Ը

(«Ես սիրել եմ վարդը տրժգույն»)

(էջ 87)

Գրել է 1892 թ. մարտի 18-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՐՄ II հ, էջ 156, և այնուհետև՝ Դ, Դփ, ԲԹ և ԲԲ: Բոլոր հրատարակություններում նույն տեքստն է: Տպագրվում է ԲԹ-ից:

Բ-ի արխիվում գտնված ձեռագրում կան հետևյալ տարբերությունները.

9. Բայց և տանել անկարող եմ,
11. Չասել — ինչու՞ ես ուրախ եմ,

Հ Ի Շ Ի Ր . . .

(«Յուր շառ բախտի նանկում բռնված»)

(էջ 88)

Գրել է 1892 թ. մարտի 20-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել ԲԹ II հ, էջ 159, երկրորդ անգամ՝ Դ, էջ 26, որտեղից և արտատպվում է:

(էջ 89)

Գրել է 1892 թ. մարտին Առաջին անգամ տպագրվել է ՔՄ II հ, էջ 151—152, առանց վերնագրի: Դ, Դփ և ԲԹ վերնագրված է՝ ճիմ երգը: ԲԹ-ում ենթարկվել է հիմնական մշակման, որտեղից և արտատպվում է:

Հետագայում Թ-ը ճիմ երգը՝ վերնագիրը ջնջել է:
ՔՄ II հ-ի տեքստային տարբերությունները.

1—4 Ինձ մի' խնդրիր, ես չեմ երգիլ,
Շատ է տխուր իմ երգը,
Նրա ձայնը կը խորտակի
Քնքուշ սրտիդ բերկրանքը.

6 տողից հետո կա հետևյալ վեցյակը.

Ես երգեցի կես գիշերին,
Վառ աստղերն իմ երգից
Գունատվեցան, դողդողացին
Իմ չքացան երկնքից.
Մեկը միմիայն, որ փայլում էր,
Ելն էլ մահվան աստըղն էր...

15 Որ մի սիրո երգ հյուսեի
18 Թույն ու քախիժ և գիշեր:

Ն Վ Ե Ր

(«Դու արտասվում ես, և քո ծանրավիշո՞ւ») (էջ 90)

Գրել է 1892 թ. ապրիլի 5-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1892, № 5, էջ 725՝ ՊԳԹ-ում պահվում է ՄՃ-ի արխիվից հանված ձեռագիրը, որից պարզվում է, որ այս բանաստեղծությունը Թ-ը վերնագրած է եղել «Օր. Բ...-ին», ՄՃ-ի խմբագիր Ավ. Արասխանյանը ջնջել և դարձրել է «նվեր»: Տեքստը նույնն է: Տպագրվում է ՄՃ-ից:

Կ Ա Ս Կ Ա Մ

(«Ո՛վ ես, չա՞ր ոգի, դո՛ւ, որ իմ սրտում») (էջ 91)

Գրել է 1892 թ. ապրիլի 13-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1892, № 11, էջ 1564, այնուհետև՝ Դ և Դփ: ՊԳԹ-ում պահվում է այս բանաստեղծության ձեռագիրը: Տպագրվում է Դփ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

Ձև. 1 Ո՞վ ևս, չար ոգի, որ իմ լուռ սրտում
 Ձև. ՄՏ և Դ 2 Այսպիսի անխիղճ վնիռ ևս կարողում.—
 Ձև. և ՄՏ 5 Կրժաղրեն մի օր քո անբիծ սերը:

«Ա՛ն, Ո՞ՐՔԱՆ ՓԱՐԹԱՄ ԿՅԱՆՔԸ ՅԱՂԿՈՒՄ է»

(էջ 92)

Դրել է 1892 թ. մայիսի 3-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՏ, 1892, № 10, էջ 1434, սրտեղից և արատապվում է:

ՕՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

(«Իմ եղբայրները օտարության մեջ»)

(էջ 93)

Դրել է 1892 թ. հունիսի 26-ին: Առաջին անգամ, անվերնագիր, տպագրվել է՝ ՄՏ, 1892, № 7—8, էջ 1045, և այնուհետև նույն տերստը՝ «Օտարության մեջ» վերնագրով՝ Դ և Դի: ՊԳԹ-ում պահվում է ՄՏ-ի արխիվից հանված այս բանաստեղծության ձեռագիրը: Տպագրվում է Դի-ից:

«ԼՍՈՂԻՄ ԵՍ ԴՈՒ ԷԼ, ԹԵ ԻՆՉ ԵՆ ԽՈՍՈՒՄ»

(էջ 94)

Դրել է 1892 թ. հունիսի 30-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՏ, 1892, № 7—8, էջ 1046: ՊԳԹ-ում պահվել է ՄՏ-ի արխիվից հանված այս բանաստեղծության ձեռագիրը: Տպագրվում է ՄՏ-ից:

ԱՄԱՌԱՅԻՆ ԵՐԵԿՈ

(«Ամբան գիշերվա երկինքն աստղալի»)

(էջ 96)

Դրել է 1892 թ. հունիսի 17-ին: Առաջին անգամ անվերնագիր տպագրվել է՝ ՄՏ, 1892, № 9, էջ 1273, այնուհետև՝ Դ և Դի՝ «Ամառային երեկո» վերնագրով: Տպագրվում է Դի-ից:

Տերստային տարբերությունները.

ՄՏ 6 Երկիրն ունկնդիր այս անխոս ճառին,
 8 Փառավորում է մեծազոր տերին:

Կ Ա Ր Ո Տ

(«Մտիս բազունի»)

(էջ 97)

Դրել է 1892 թ. հուլիսի 26-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Դ, էջ 25, և

«այնուհետև՝ Դփ, ԲԹ և ԲԲ: Բոլոր հրատարակություններում նույն տեքստն է: Տպագրվում է ԲԹ-ից:

«Օ՞, ԼՈ՛ՒՌ ԿԱՅ, ԸՆԿԵ՛Ր, ԱՅԴ Ի՛ՆՉ ԵՍ ԵՐԳՈՒԾ»

(էջ 98)

Դրել է 1892 թ. օգոստոսի 14-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1892, № 10, էջ 1432, որտեղից և արտատպվում է:

Տ Ե Ն Չ

(«Մեկն էլ այն է հոգուս անքիվ տենչերի»)

(էջ 99)

Դրել է 1892 թ. սեպտեմբերին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1892, № 11, էջ 1582, այնուհետև՝ Դ և Դփ, որտեղից և արտատպվում է: ՊԳԹ-ում տպագրվում է ՄՃ-ի արխիվից հանված այս բանաստեղծության ձևագիրը, որ ունի «Տենչեր» վերնագիրը և, 15-րդ տողից հետո հետևյալ քառատողը.

Նույնպես կուզեմ դուք էլ տեսնեք իմ հոգին,
Որ, տեսնելիս, նորա հուզմունքն ահագին
Այդ ձեր հպարտ ուշք ու միտքը կլանի.
Այն ժամանակ սիրտս հանգիստ կըլինի:

ՄՈՌԱՑՎԱԾ ՍԵՐ

(«Սիրում էի երբեմն քեզ»)

(էջ 100)

Դրել է 1892 թ. դեկտեմբերին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1892, № 12, էջ 1800, այնուհետև՝ Դ և Դփ, որտեղից և արտատպվում է:

Վ Ա Տ Օ Ր Ե Ր

(«Ցուրտ է, իմ բնկե՛ր, ու հողմ ահագին»)

(էջ 101)

Դրել է 1892 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1893, № 3, էջ 421, երկրորդ անգամ՝ Դ, երրորդ անգամ՝ Դփ, չորրորդ անգամ, փոփոխություններով՝ ԲԹ, հինգերորդ անգամ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպվում է: Դփ-ի տեքստի տարբերությունները.

5 Փընտրում են, կարծես, մի տեղ-օթևան

•6-րդ տողից հետո կա հետևյալ երկտողը.

Այս աղետակիժ, մոլի և չնչին
 Կյանքի ցավերի, դավերի միջին,
 9 Մտածմունքներս, տենչերս անհենդ.

ՕՐ. Մ. Վ.-ԻՆ

(«Երբոր բացվելիս է եղել արփին»)
 (էջ 102)

Գրել է 1892 թ. նվիրված է օր. Մարիամ Վարդապետյանին: Տպագրվել է
 միայն՝ ՄՀ, 1893, № 7—8, էջ 1053—1054, որտեղից և արտատպվում է:

1893

«ՔՐԻՍՏՈՍ ՀԱՐՅԱՎ... Ա՛ն, ե՛վ ԱՅՍ ՀՈՄ»
 (էջ 104)

Գրել է 1893 թ. մարտի 28-ին, օր. Օ. Գիրգիդյանի ալրոմում: Տպագրվել է
 միայն՝ Տղ, 1901, «Եկյուստրասիոն», № 124, էջ 30, որտեղից և արտատպվում է:

Ալրոմի տեքստի տարբերությունները.

1—4 Քրիստոս հարչավ... ա՛խ, երանի
 Կենդանարար իմ՝ մեջ էլ
 Սուրբ եռանդը* հին օրերի,
 Որ շատ վաղուց է շիջել:

5 երանի քե նույն սաստկություն
 9 Լոի՛ր, անմիտ, ի՞նչ ես լավիս

13—16 Դեռ կան հոգուդ զաղտնաբանում
 Կյանքի ժպիտ, սիրո բոց,
 Պիտի հառնեն*՝ որպես հնում
 Քրիստոս հարչավ ի մեռելոց:

Ն. ԲԱՐՍԹԱՇՎԻԼՈՒ ԴԱՄԲԱՆԻ ՎԵՐԱ

(«Մխիթարաբյո՛ւն, սգավոր վրաստան»)
 (էջ 105)

Գրել է վրաց բանաստեղծ Ն. Բարաթաշվիլու աճյունը Գանձակից Թիֆլիս
 փոխադրելու առթիվ, և կարդացել է 1893 թ. ապրիլի 25-ին՝ որպես «Մուրճ»

* Ալրոմում չնշված՝ խնդրությունը

** » » երանք կարքեն

ամսագրի ներկայացուցիչ. նույն բանաստեղծության վրացերեն թարգմանությունը կարդացել է կարգադրիչ հանձնաժողովի անգամ Ախնաղարովը: Առաջին անգամ լույս է տեսել ՄՃ, 1893, № 4, էջ 520: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ա. Ղ. Բ. Յ. Ո. Ի. Ր. Ը

(«Սարի լանջին, ժայռի տակ»)
(էջ 106)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Աղբյուր», 1893, № 5—6, էջ 198, երկրորդ անգամ, մասնակի փոփոխություններով՝ 1908 թ. Հ II, և այնուհետև՝ նույն զասագրքի բոլոր հրատարակություններում: Տպագրվում է Հ II 1916 թ. 10-րդ հրատարակությունից:

Տեքստային տարբերությունները.

- Ա 1 ա. Սարալանջում, ժայռի տակ
Հ II 1908 բ. Սարի լանջում, ժայռի տակ,
Ա 6—7 Շինեց հովիվն ու տարավ,
Ջայն ամելով փաղափուշ,
» 14 Սառն աղբյուրը որ տեսավ՝
» 17—18 Այա քե իր օրհնանքը՝
Մաղթեց մարդն այն բարի.

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

(«Ելած՝ օվկիանի անգուսպ ալիֆներ»)
(էջ 107)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՃ, 1893, № 9, էջ 1348. «Ալվաղովսկու ծովանկարի առաջ» վերնագրով, այնուհետև՝ Դ, Դփ, ԲԹ և ԲԲ: Տպագրվում է ԲԹ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

- ՄՃ 1—2 Ծանր ալիֆները լայն օվկիանոսի,
Խառնելով շերտը մռայլ մշուշի,
Կուտակվում էին գոռալով ահեղ,
8 Ծեր նկարիչը հուզված տարերքին
9 Եվ, հնազանդված հանճարի ձայնին
10 Ան ալիքները փոթորկի ժամին:

ՀԱՅ ՈՒԽՏԱՎՈՐԻՆ

(«Գեա'ս բարով, ա'յ ուխտավոր»)
(էջ 108)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898, № 4, էջ 58.

Կերկրորդ անգամ, կրճատված, ԲԲ և ապա՝ ՀԳ: Տպագրվում է ԲԲ-ի տերստը՝ հեղինակի ձևորով, իր գրքի անձնական օրինակի վրա կատարած կրճատումով: Տեքստային տարբերությունները.

Տղ 9 Եվ կարոտած աչքի նըման
Տղ 12—14 Հար կըխաղա ալյո՛ւմ մէտ-մէտ,
Կըփայլիքի ծրփանքներով,
Կըհորինի լույսերի ծով,

Տղ 15—18 տողերը չկան:

ՀԳ 16 Սկանում է, ինչպես սև ամպ...

ԲԲ և ՀԳ 17—18 տողերը չկան:

Տղ 21 Կապույտ երկնի ծոցը մըտած,

ՆԱ ՆՍՏԱՆ ԷՐ...

(«Նա նստած էր դաշնամուրի առաջին»)
(էջ 110)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Դ, էջ 13, Կերկրորդ անգամ՝ ԴԻ, որտեղից և արտատպվում է:

Խ Ր Ճ Ի Թ Ո Ի Մ

(«Մանուկները գոռում—գոչում»)
(էջ 111)

Գրել է 1893 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1905 թ. «Լույս» օրացույց-հանդեսում (տպ. 1904), էջ 469—471: Պահվում է հետագայում մշակված տերստի ձևագիրը և «Լույս»-ի տպագիր տերստը՝ Թ-ի ուղղումներով: Տպագրվում է «Լույս»-ից:

Պ Ո Ն Տ Ի Ն

(«Մեր ուշքն ինչո՞ւ էս կախարդում»)
(էջ 113)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1893, № 9, էջ 1329, որտեղից և արտատպվում է:

ՆՈՐ ՏԱՐԻ

(«Դու էլ արի») (էջ 114)

Դրել է 1894 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է Տգ, 1896, № 1, էջ 2, «նոր տարուն» վերնագրով: Կա երկու ձևագիր. առաջինը, որ ունեցել է նախապես «Հունվարի 1-ին» վերնագիրը, և որ հետո դարձրել է «նոր տարի», ընդունված է հիմք: Երկրորդ ձևագրից երևում է, որ Թ-ը մտադրություն է ունեցել վերամշակել, սակայն, մշակումը մնացել է անավարտ:

Տգ-ի և Ձեռ. 2-ի տեքստային տարբերությունները.

Տգ 3	Դիսիս վրայից
5	Որպես մի օր
8 ա	Ձեռք ժպիտով
Ձեռ. 2 ր	Տափ ժպիտով,
Տգ 12	Ծաղկի վրայից
Տգ 30	Իվ թե մի մարդ...
Ձեռ. 2 31—38	Միայն իրար Ձեն[ք] հասկանում, Բայց ապրում են[ք] Մի սահմանում, * Մի ճամբով էլ ** Պիտի գընան[ք], Կրկին ձուլվեն[ք] Սի հող դառնան[ք]

39—44 տողերը Ձեռ. 2-ում Թ-ը ջնջել է, փոխարենը ավելացնելով հետևյալ ֆառատողը.

Ու մեղանից
Հետո էլ դեռ—
Անվերջ նոր կյանք,
Նոր տարիներ...

Այս տողերն էլ կարմիր մատիտով ջնջված են և նորից վերականգնված:

* [նույն] սահմանում,

** ա [ու] նույն մահով, ք [նույն մահով] էլ

(«Ես ասացի.— դու ծաղկում ես»)

(էջ 116)

Գրել է 1894 թ. նոյեմբերի 5-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է ՀՀ, էջ 108, «Օր. Ռ-ին» վերնագրով. երկրորդ անգամ՝ Դփ, «Ես ասացի...» վերնագրով, երրորդ անգամ՝ ԲԲ՝ անվերնագիր: Տպագրվում է Դփ-ից:

ՄԻ ՀԱՌԱՉԱՆՔ

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿՈՒ «ՍԵՎ ԾՈՎԻ ԱՓԵՐԸ» ՆԿԱՐԻ ԱՌՋԵՎ

(«Ես տեսա հսկա»)

(էջ 117)

Գրել է 1894 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է ՀՀ, 1894 թ. Ա. դրբում, էջ 99, այնուհետև՝ Դփ և ԲԲ: Արտատպվում է ԲԲ-ից:

«ԵԹԵՄ ՄԻ ՅՐ, ԱՆՈՒՇ ԸՆԿԵՐ»

(էջ 118)

Գրել է 1894 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Դփ, էջ 30—40, «Նմանութուն» վերնագրով: Տպագրվում է ԲԲ-ից:

ԲԲ և ԲԲ-ում հետևյալ երեք տունը կրճատել է:

Քեզ համար եմ ողջ ուղարկել,
Որ քո կուրծքը զարդարես,
Որ խմանաս, թեև մեռել,
Չեմ մոռացել սակայն քեզ...

Եթե մի օր, անուշ ընկեր,
Գաս այցելու իմ շիրմին,
Հիշիր այս օրն և միտքդ բեր
Քո հեռացած մտերմին.

Նա, կարկամած շրթունքներով,
Գերեզմանի մոտ խորքում,
Ընկնում է դեռ քո սիրով,
Քո անունն է դեռ երգում...

ԵՐԿՈՒ ՍԵՎ ԱՄՊ

(«Վաղուց բողած բարձր ու կանաչ»)

(էջ 119)

Գրել է 1894 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է Դփ, էջ 19, այնուհետև՝ ԲԲ և ԲԳ: Բոլոր հրատարակություններում նույն տեքստն է: Տպագրվում է ԲՊ-ից:

ԺՊՏՈՒՆ ԱԶՔԵՐ

(«Դու մի՛ հսկատա ժպտուն աչքերին»)

(էջ 120)

Գրել է 1894 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԴԻ, էջ 30—31, երկրորդ անգամ՝ ԲԹ, փոփոխած, երրորդ անգամ՝ ԲԲ, ՊԳԹ-ում պահպանվում է այս բանաստեղծության ձեռագիրը, հետևյալ մակագրությամբ. «Հարգելի օրիորդ Երանյակ Վարդանյանցին, 1895 թ. նոյեմբերի 9, Ախալքալար»։ Տպագրվում է ԲԲ-ից։ ԴԻ-ի տեքստը տալիս ենք որպես վարիանտ։

Ձեռագրի և ԴԻ-ի տեքստային տարբերությունները.

- 5 — Ահա պոետն էլ մի անգամ խաբվեց
9 Դու շատ մի՛ խաբվիլ ժպտուն աչքերին.
13 — Ահա՛, պոետն էլ մի ֆանի անգամ
16 Եվ խեղճի սիրտը մեռավ դավերից։

1895

Դ Ի Շ Ե Ր

(«Եկալ գիշերն՝ սփոխանքը»)

(էջ 121)

Գրել է 1895 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տգ, 1895, № 16, էջ 238, «Հատված պոեմից» ենթավերնագրով, որ հետո հանել է։ Տպագրվում է ԲԲ-ից՝ հեղինակի մասնակի ուղղումներով (այս-ը դարձել է էս, այն-ը՝ ին, և այլն)։

Հ Ա Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

(«Քրիստոս հարյավ... Երկինք գնաց»)

(էջ 123)

Գրության տարեթիվն անհայտ է։ Տպագրվել է միայն՝ Տգ, 1896, մարտի 24, № 12, էջ 181, որտեղից և տպագրվում է։

1896

ԳԱՂԹԱԿԱՆԻ ԵՐԳԸ

(«Կոունկն Երկնքում համփա կրճանի»)

(էջ 124)

Գրել է 1896 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է «Երկիր» օրաթերթում, 1906,

Հոկտեմբերի 15, № 13, երկրորդ անգամ, անփոփոխ՝ ԲԲ, երրորդ անգամ, փոփոխություններով՝ ՀԿ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

- ԲԲ 4 Քյաֆուր աշխարհում, անծանոթ ճամբում:
» 6—7 Եւրաբ ո՞ւր կերթա, Լաւար շա՞տ մնաց.
Ո՞րտեղ կըհատնի Լս օրը, յամա՞ն,
«Սրկիր» 12 Քու բունը հերվան — էն բարդու գըլխին:
ԲԲ 19 Ամեն հավք, անգո՞ւթ, իր բունը կերթա.
» 23 Ո՞րտեղ կըհատնի Լս օրը, յամա՞ն,

Բ Ա Յ Բ Ը Ն Ի Ն

(«Ի՞նչ մեծ հանճարով, ո՞վ հսկա պոետ»)

(էջ 125)

Գրել է, հավանորեն, «Շիլլոնի կալանավորը» պոեմի թարգմանության առթիվ Առաջին անգամ տպագրվել է Բայրոնի այդ պոեմի թարգմանության հետ միասին, որը 1896 թ. լույս տեսավ առանձին գրքով, որտեղից և արտատպվում է:

1897

ԱՆԴԱՐՁ ՃԱՄԲՈՐՈՒՆԵՐ

(«Իմ անցած կյանքն ու ճին տարին»)

(էջ 126)

Գրել է 1897 թ. Առաջին անգամ «Դեպի հավիտենականություն» վերնագրով տպագրվել է՝ Տղ, 1897, հունվարի 1, № 1, էջ 2, և ապա՝ «Անդարձ ճամբորդներ» վերնագրով՝ ԲԹ, ԲԲ և ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

- Տղ 6 Զարմանազան ծաղիկներ,
» 8 Գարնան գոգովն առատարեր:
» 10 Զգացմունքներ ու կորով,
ԲԹ և ԲԲ 11 Ես էլ ամբողջ նըրանց տրվի
Տղ 12 Սիրապատար երգերով:
Տղ 16 ա Մի սիրտ տխուր ու տրտում:
բ Մի սիրտ անհույս ու տըրտում:

ՆՐԿԱՐ ԳԻՇՆԵՐՆԵՐ

(«Տանգվում եմ անճուն գիշերն անկողնում»)

(էջ 127)

Գրել է 1897 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է Տգ, 1898, № 9, էջ 153,.
Երկրորդ անգամ վերամշակված՝ ԲԹ, և ապա՝ ԲԲ, Տպագրվում է ԲԹ-ից:
Տգ-ի տերստային տարբերությունները.

- 1—2 Եվ շարշարվում եմ ես իմ անկողնում,
Շրջվում եմ, շրջում վաստակած, տըկար,
6 Անվերջ խնջույք էր կյանքը ինձ համար
7—8 Հրճվանքը աշխիւ չէր թվում ունայն
Ոչ էլ գիշերը տաղտկալի, երկար,

8—9 տողերի միջև կա հետևյալ տունը.

է՛հ, ինչպես երազն այն գիշերների
Եվ այն հանգիստը անվրդով, պայծառ,
Բոլորը անցան աննըկատելի,
Որ դարձնեն այսպես գիշերը երկար:
9 Եվ ցնորք, և հույս, և հրճվանք, և սեր,

12-րդ տողից հետո կա հետևյալ տունը.

Այժմ ահագին շիրմի քարի պես
Ճնշում են կուրծքս մտքերը խավար,
Եվ տրտնջում եմ, և տանջվում եմ ես,
Եվ դա՛ր է թվում գիշերը երկար:
13 Ուզում եմ հանգչել— չեմ կարողանում,

1898

ՏՐՏԱՌԻԹՅԱՆ ՍԱՂՄՈՍՆԵՐԻՑ

Ա.

(«Տե՛ր, մինչև ե՛րբ մեր աչքերը քեզ մընան»)

(էջ 128)

Գրել է 1898 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է ԲԹ, էջ 32, երկրորդ անգամ՝
ԳՊ, Արտատպվում է ԲԹ-ից:

ՏՐՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԱՂՄՈՍՆԵՐԻՅ

Բ.

(«Աստված, ինչպէս ծախ օրերս անցան»)
(էջ 129)

Գրել է 1898 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1899, № 14, էջ 339.
և ապա՝ ԲԹ և Բպ: Արտատպվում է ԲԹ-ից:
12 տողը Տղ-ում ունի հետևյալ տարբերությունը.

Մի՞թե շահասով ժամը զըրուքյան...

ՏԵՈՒՐ ԳԻՇԵՐ

(«Տխուր գիշեր, տրտում գիշեր»)
(էջ 130)

Գրել է 1898 թ. Առաջին անգամ՝ «Տխուր զրույց» վերնագրով, տպագրվել է 1899 թ. ԱՄ, էջ 16—18, երկրորդ անգամ, կրճատված և «Տխուր գիշեր» վերնագրով՝ ԲԹ, երրորդ անգամ՝ անվերնագիր՝ ԲԲ: Հիմք է ընդունված ԲԹ: ԱՄ-ի տեքստը արվում է իբրև վարիանտ:

ԳԱՐՆԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

(«Մի՞տդ է գալիս մեր բեֆն, ընկեր»)
(էջ 131)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898, № 15, էջ 303—306, որտեղից և արտատպվում է: ՊԳԲ-ում պահվում է տպագրվածը՝ հեղինակի ուղղումներով և նույն բանաստեղծության վերամշակման ձեռագիրը, որ անավարտ է:

Տպագրվածի և ձեռագրի տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 2 էն նյուղաշատ ծառի տակին,
» 10 Մեր կենդանի ձայներն, ընկեր,
15 Հովտում դալար ու ամայի

17—24 տողերը ձեռագրում ունեն հետևյալ վարիանտը.

Ղուռ ու դատարկ մարդի վրա
Մենակ կանգնած շրջում էր նա...
Մի՞տդ է գալիս մեր քեֆն, ընկեր...
Բայց ո՞վ գիտի՝ ուր ես հիմա...»

ԱՅՆ ՕՐԻՑ

(«Այն օրից, ինչ որ նրան քաղեցին»)

(էջ 132)

Գրել է 1898 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898, № 46, էջ 1036, Երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպվում է:

10-րդ տողից հետո Տղ-ում կան հետևյալ տողերը.

Եվ երազում եմ այն տեսությունը,
Որ լինելու է մի ուրիշ կյանքով,
Բեքվում եմ դեպի մահվան խոր քունը ,
Սիրտս ճըխում է հեռու հրճվանքով...
Եվ երազում եմ այն տեսությունը...

1899

ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԻՊԱՍԱՆ ՊԵՐՃ ՊՈՌՇՅԱՆՅԻՆ՝ ԻՐ ՔԱՌԱՍՆԱՄՅԱԿԻՆ

(«Այնտեղ ծնված ու մեծացած»)

(էջ 133)

Գրել է 1899 թ., Պերճ Պոռչյանի գրական գործունեության 40-ամյակի առթիվ, Տպագրվել է միայն՝ Տղ, 1899, մայիսի 16, № 17, էջ 409, որտեղից և արտատպվում է:

1900

ԻՆՉՈՒՒ ԱՅԴՊԵՍ

(էջ 134)

Գրել է 1900 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲԲ, էջ 34—35, «Ինչու՞ ալդպես...» վերնագրով, երկրորդ անգամ, անվերնագիր՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպվում է: Պահվում է ԲԲ-ի տպագիր տեքստը, որի վրա Բ-ը մատիտով «ալդպեսը» դարձրել է «էդպես», և վերջին տունը ջնջել է:

1902

ԴՈՒ ՔՈ ՃԱՄՓԵՆ

(էջ 135)

Գրել է 1902 թ. ապրիլի 29-ին: Առաջին անգամ «Դու քո ճամբան գնա...» վերնագրով տպագրվել է 1903 թ. «Լույս» օրացույց-հանդիսում, էջ 313, երկրորդ անգամ, մասնակի փոփոխություններով՝ ԲԲ և ապա ԲԲ և ԲՊ, ՊԳԲ-ում պահվում է ձեռագիրը՝ «Ճ»-ին վերնագրով, Տպագրվում է ԲԲ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 Ո՛չ, քո ճամբրան գրնա՛, քույրիկ,
» 8 [Սալառնում] է իմ հոգին:

Ձեռ. 9—12 տողերն ավերացրել է ՐԹ-ում:

«Լույս» 1 12 Տենչանֆներովն իմ անլիքը:

Ձեռ. 13—16 Եվ ո՞վ գիտի քանի անմեղ՝

Կույս հոգիներ կրտանջի,

Եվ ո՞վ գիտի ո՞ր մոլի, ահեղ*

Անապատում կըհանգչի...

«Լույս» 16 Տրամուրջան մեջ կըհանգչի...

Ձեռ. 17—20 Դու քո ճամբրան գրնա՛, քույրիկ,

Եվ քող լինի նա պայծառ.

Ես անդունդը եմ, ես հուր, մրրրիկ**.

Ես տանջանք եմ քեզ համար:

«Ա՛հ, Ի՛նչ ԼԱՎ ԵՆ ՍԱՐԻ ՎԵՐԱՆ»

(էջ 136)

Դրել է 1900-ական թվականներին «Անուշ» պոեմի աղագիր հատվածներին.
Լ, որ Թ-ը պոեմի մեջ չի մտցրել:

Ը Ն Կ Ե Ր Ի Ս

(«Իմ վեհ տենչերի, շրֆնաղ վըշտերի»)

(էջ 137)

Դրել է 1902 թ. օգոստոսի 10-ին, Փ. Վարդապետյանին ուղղած նամակում՝
Յ<իլի> ին վերնագրով: Առաջին անգամ տպագրվել է ՐԹ-ում, որտեղից և
արտատպվում է:

Ձեռագրի տարբերությունը.

Ձեռ. 3 Դու էլ կաշկանդված, երազուն գերի,

Տ Ր Տ Ո Ւ Ն Ջ

(«Օրերս անպըտուղ, տըխուր, ձանձրալի»)

(էջ 138)

Դրել է 1902 թ. Առաջին անգամ «Տրտուհ» վերնագրով տպագրվել է՝ ՄՀ,
1904, № 9, էջ 76, այնուհետև՝ ՐԹ և ՀԳ, որտեղից և արտատպվում է: Այս բա-
նաբանության մի վարիանտը գտնում ենք Թ-ի 1902 թ. օգոստոսի 10-ին:

* Եվ ո՞վ գիտի որ [սե], ահեղ

** Ես անդունդը եմ, ես [ծու] մրրրիկ,

Փ. Վարդապետյանին ուղղած նամակում, որ տրվում է վարիանտների բաժնում՝
ՄՃ, ԲԲ և ՀԳ տեքստային սարքերով լուսնները.

ՄՃ 6 եմ իմ հարազատ աշխարհքում՝ օտար,

ՄՃ 11 Անտարբեր գալոց հրջանիկ օրին՝

ՄՃ և ԲԲ 14 Անսիրտ, փոքրուդի, գրծծի ու կոպիտ.

ՊԱՆԴՈՒԽՏ ԵՄ, ՔՈՒՅՐԻՆ

(t. 139)

Դրեւ է 1902 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է 1903 թ., «Քանդեր գրականության և արվեստի», Ա. Գիրք, էջ 131—132, երկրորդ անգամ, մասնակի մշակումով՝ ԲԹ, և ասպա՝ ԲԲ, առանց վերջին յառատողի։ Արտատպվում է ԲԹ-ից։

«Քանդեր»-ի տեքստի տարբերությունները. 12-րդ սողվից հետո կա հետևյալ յառատողը.

Սա կուռք եմ փրկատրում, մի մաքուր հոգի,

Առաջինը ընկած՝ սիրտըս դատարկեմ,

Որ տեսնի թե ես ի՞նչ անբուժելի

Խոր վշտեր ունեմ:

15 Իգուր եմ փրնորում, իզուր դանդաատվում.

17 Ո՛վ, ի՛նչ նախատինք. բայց երկինք վրկա,

19 Որ կարողանալի աչք անձով բանտում

23—24 ելում սիրեցի — աշխատեցի իմ սերը

Կրքակ դառաւ ինձ...

28-րդ տողից հետո «Բանբեր»-ի և ԲԲ-ի տեքստերն ունեն հետևյալ շարք-
տողը:

Ու ինչպես սէ օձն իր հույր անգին

Համարում է լուռ, խառնար երկրներին՝,

Էն սէ օձի պէտէ Լս էլ կրգնամ

Ու սէ գիշերին սիրտորս կրբանամ:

ՄԵՐ ՆԱԽՈՐԴՆԵՐԻՆ

(«Երանի՛ էր ձեզ, գովվա՛ծ Լեզիչներ»)

(b) 1-11)

Գրեւ է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրւել է՝ ԹԹ, էջ 36, և ապա՝ ԹԻ, էջ և ԲԳ, որտեղից և արտատպւում է:

• *Քթ-ում՝ Հալատում է միայն խափար երկրներին,*

ԽՈՐՀՐԴԱՎՈՐ ՄԵՌՆԵԼԸ

(«Ուր որ կանգնում, նըստում եմ ես»)

(էջ 142)

Դրեւ է 1902 թ. Արաթումանում: Տպագրվել է միայն «Թատրոն» հանդիսում, 1905, № 2, էջ 64: Պահպանում է ձեռագիրը, որտեղից և արտատպվում է: «Թատրոն»-ի տիրուտի տարբերությունները.

- 6 Ով է դալուկ էն դիակ,
14 Դըրած է նա իմ կողմին,
17 Եվ նայում եմ ամեն վայրկյան,

ՄԱՐԳԱՐԵՈՒԹՅՈՒՆ

(«Այժմ ես կըգամ, ասում է աստված»)

(էջ 143)

Գրության թիվն անհայտ է: Առաջին անգամ «Աստու սպառնալիքը» վերջացրով տպագրվել է «Արարատ» ամսագրում, 1902, № 1, էջ 12: Թ-ի արխիվում պահպանում է երկու ձեռագիր, առաջինը՝ թանաքով, 16 տող՝ «Մարգարեություն» վերնագրված, երկրորդը՝ մատիտով, 20 տող «Աստու սպառնալիքը» վերնագրով, փակագծերի մեջ գրված է՝ «Աստվածաշունչ»: Դերագասել ենք առաջին ձեռագրի վերնագիրը: Տպագրվում է «Արարատ»-ից:

Ձեռ. 1 և Ձեռ. 2-ի տարբերությունները.

- Ձեռ. 2 1 Իալիս եմ անա, ասում է աստված,
Ձեռ. 1 ա. Լացացրի՛մ անտեր, անպաշտպան որբին,
Ձեռ. 2 բ. Ճնշեցի՛մ խեղճին, այրուն ու որբին,

Ձեռ. 1-ում 9—12 տողերը չկան:

- Ձեռ. 2 10 Նա, որ ստեղծեց աշխարհն ու ականջ.
Ձեռ. 2 12 Եթե համբերեց պատժելուց առաջ:
Ձեռ. 2 14 Հըսկել եմ արքուն ես ձեր գործերին,
Ձեռ. 2 18 Նրա [հրեղեն] լեզվով ձեզ դատեմ,
Ձեռ. 2 19 Ես ուժ եմ տալիս [տրեհարի] բազկին,

ՀԱՅՈՅ ԼԵՌՆԵՐՈՒՄ

(«Մեր ճամփեն խավար, մեր ճամփեն գիշեր»)

(էջ 144)

Դրեւ է 1902 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Երկիր» օրաթերթ, 1906, № 70, և ապա՝ ԲԲ, ՀՀ և ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է: 1915 թ. «Հ»-ի

№ 243-ում տպագրելով մի հատված անտիպ պոեմից, «Տանը» վերնագրով՝
Թ-ը ժանոթության մեջ ասում է, թե «Հայոց լեռներում»-ը այդ պոեմի հրկրորդ
հրգի (աճամիին) նախերգանքն է:

14-րդ տողը «Երկիր» օրաթերթի տեքստում այսպես է.

Հորդանները սև

1903

ՀԱՅՈՑ ՎԻՇՏԸ

(«Հայոց վիշտը անհուն մի ծով»)

(էջ 146)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գեղարվեստ», 1908, մարտ,
№ 1, էջ 48, հրկրորդ անգամ, մասնակի փոփոխություններով՝ ԲԲ, հրկրորդ ան-
գամ՝ ՀՀ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարրերով լրացնելը.

Գեղ. 6 Փընտրում ավեր կապուտակ,

Գեղ. 10 Ոչ հասնում է եգերֆին...

Գեղ. և ԲԲ 11 Հայոց վշտի սև ծովի մեջ

ՄԵՐ ՈՒԽՏԸ

(«Մենք ուխտ ունենք՝ միշտ դեպի լույս»)

(էջ 147)

Գրել է 1903 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Վտակ» օրաթերթ, 1907,
նոյեմբերի 25, № 5, հրկրորդ անգամ՝ ԲԲ, հրկրորդ անգամ՝ ՀՀ, Պահվում, և
մաքրագիր ձևագիրը, որտեղից և արտատպվում է:

15-րդ տողը «Վտակ»-ում և ԲԲ-ում այսպես է՝

Մեր աչքերը հառած միշտ վեր՝

1907

«ԺԱՄԱՆԱԿՆ ԱՆՎԵՐՋ, ՏԻՆՋԵՐՔՆ ԱՆՀՈՒՆ»

(էջ 148)

Գրել է 1907 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Հուշարար», 1907,
փետրվարի 16, № 1, էջ 5, հրկրորդ անգամ՝ ԲԲ, «Անվերջ ու անվերջ» վեր-

նագրով, հրրորդ անգամ՝ ՀԳ, որտեղից և արտատպվում է: Պահպում է ձեռագիրը:

«Հուշարար»-ում 11—12 տողերը չկան:

Ձեռագրի և «Հուշարար»-ի տարբերությունները.

Ձեռ. 11 էն մեծ հոսանքի լայն շարժումի տակ՝

Հուշ. 13 Անտարբեր կյանքի հոռուն պուրբարին

Հուշ. 15—16 Փաւրամն ու տրկար
Արդեն հաւատար՝

Ը Ն Տ Ր Յ Ա Ւ Ը

(«Հոգու սրբազան կրակով վառված»)

(էջ 149)

Դրեյու տարիքիւն անհայտ է: Առաջին անգամ, «Ազատութեան պատմութիւն» ենթավերնագրով տպագրվել է՝ 1907 թ. և տպա՝ ԲԲ, ՀԳ և ԲՊ: Տպագրվում է ՀԳ-ից:

ԿԱՔԱՎԻ ԳՈՎՔԸ

(«Արև բացվեց բույս ամպերեն»)

(էջ 151)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հուլ., 1907, № 1, էջ 5, «Կարավի երգ» վերնագրով. հրկրորդ անգամ՝ ԲԲ, իսկ հրրորդ անգամ ԲՊ՝ «Կարավի գովըր» վերնագրով:

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը առաջին անգամ տպագրված է «Բազմավեպ»-ում (Վենետիկ, 1850), որտեղից և արտատպված է՝ Մ. Մխանասարյանցի «Քնար հայկական»-ի մեջ (Պետերբուրգ, 1868): Բ-ը բնագրի 6 տներից բնորէլ է միայն 4-ը (կրճատելով 2-րդ և 6-րդ տները). վանի բարբառը վեր է ածել գրական-ժողովրդական լիզվի. փոխել է մի շարք տողեր ու բառեր. բնագրի «Վանեցիլցի երգ կարավում» վերնագրի տեղ գրել՝ «Կարավի երգը»: Արտատպվում է ԲՊ-ից:

1908

Ծ Ա Գ Ո Ւ Մ Ն

(«Ելնում է ամա նազելի վառում»)

(էջ 152)

Անթվակիր է: Առաջին անգամ, առանց վերնագրի, լույս է տեսել՝ «Հուշար», 1908, մարտի 18, № 1, էջ 6, Երկրորդ անգամ՝ ԲԲ: Պահպում է ԲԲ-ի տեքստը, Բ-ի՝ մատիտով արած ուղղումներով, վերնագրված՝ «Ծագումն»: Հիմք հնք բնգսնում ԲԲ-ի տեքստը:

Տերստ-սյին տարբերությունները.

«Հուշարար» 7—8 Թեև նրանց մեջ երկնքից ղերկած
Ամենից պայծառ շողերն է բերում:

«Է՛շ, Ո՛ւլ ԳԻՏԻ, ՄԵՆՔ ԱՊԻԿԱՐ»

(էջ 153)

Անթվակիր է Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲԲ, էջ 57, որտեղից և ար-
տատվում է:

Ճ Ա. Խ Ա. Ր Ա. Կ

(«Մանի՛, մանի՛, ճախարակ»)

(էջ 154)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրված է «Աղգադրական Հանդես»-ում
(Թիֆլիս, 1904, դիրք 11): Թ-ը ժողովրդական բնագրի 40 տողը դարձրել է 14.
Երգի տարրեր մասերից ընտրելով առանձին քառյակներ ու տողեր՝ հյուսել է
դրանք իրար, գրականացրել է մի քանի բարբառային բառեր, բանահավաքի
«Ճախարակի երգ» վերնագրի փոխարեն դրել՝ «Ճախարակ»:

Առաջին անգամ լույս է տեսել 1909, էջ 111, էջ 43, երկրորդ անգամ՝ ԲՊ,
Տպագրվում է է III-ից:

ԴԺԱՐ ՏԱՐԻ

(«Վարի՛, զուրան ջան, վարի՛»)

(էջ 155)

Ժողովրդական երգ է (հոռովել): Բնագիրը տպագրված է Էմինյան ազգա-
դրական ժողովածու-ի 2 հատորում (Մոսկվա—Վաղարշապատ, 1906): Բազ-
մաթիվ քառյակների ու երկատողների համակցում ժողովրդական հոռովելից (75
տող) Թ-ը ընտրել է մի քանի քառյակ ու երկատող միայն, բարբառը վեր ածել
գրական լեզվի, և ավելացնելով ինքնուրույն տողեր՝ հյուսել է մի նոր երգ
(16 տող):

Մշակման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1908,
№ 7:

Տպագրվում է ԲՊ-ից:

ԴԱՐՆԱՆ ԱՌԱՎՈՏ

(«Բարի լուսի զանգեր զարկին»)

(էջ 156)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրված է Աղեք. Մխիթարյանցի «Տա-
ղեր ու խաղեր»-ում (Աղեքսանդրոպոլ, 1900): Թ-ը բնագրի յոթ քառյակներից

ընտրել է միայն չորսը, վերադառավորել է դրանք, փոխել է մի բանի տող ռե-
րառ, բարբառը վեր է ածել գրական-ժողովրդական լեզվի, բանահավաքի «Ամառ»
վերնագրի փոխարեն՝ գրել «Գարուն», ապա դարձրել՝ «Գարնան առավոտ»:

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հսկ, 1909, № 6—7, էջ 221, և ապա՝ ԲՊ,
որտեղից և այտատպվում է:

Հսկ-ում 11 տողն այսպես է.

Կաքավ քարին զիր է կարդում:

1909

Վ. Ա. Յ. Ր. Է. Զ. Փ.

(«Քառասուն տարի բրոնած հանապարհ»)

(էջ 157)

Գրել է 1909 թ. փետրվարի 7 (20)-ին, Թիֆլիսի Մետևիսի բանասում: Առաջին
անգամ «Իմ ծննդյան բառասանամյակի առթիվ» ենթավերնագրով տպագրվել է
1909, Երկրորդ անգամ՝ 1913, և ապա՝ ԲՊ, էջ 33—34, որտեղից և արտատպ-
վում է: ՊԳԹ-ում պահվում է սևագիր-ձեռագիրը՝ հետագայում մատիտով կա-
տարած ուղղումներով: Ձեռագիրն իր ուղղումներով համապատասխանում է ԲՊ
տեքստին:

Ձեռագրի և տպագրվածների տարբերությունները.

Տպ. II 1 Մանուկ օրերից բրոնած ճանապարհ՝

Տկ. I 3 Թրոնել եմ ես վեր

4-րդ և 5-րդ տողերի միջև Ձեռ.-ում կա հետևյալ ճառատուրը.

Իմ շաչքը այնտեղ, իմ ուշքը այնտեղ,

Ես չեմ հասկացել,

Ես չեմ զգացել

Ոչ բանտ, ոչ աքսոր, ոչ օրերը նեղ:

Տպ. II ՆՃ 5 Մանուկ օրերից համբովն անարկու

Տպ. I 11 ա եվ կիրքը նրանց

Ձեռ. 11 բ եվ [կիրք], և նախանձ,

Ձեռ. 14 Տեսնում եմ [վերից]:

Ա. Վ. Ե. Ր. Ա. Կ. Ո. Ի. Մ.

(«Մոլոր, մեռակ ևս շրջում եմ»)

(էջ 158)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է միայն՝ 1909 թ., է. IV, էջ 167—
168, որտեղից և արտատպվում է:

P A R O D I A

Հովն. Հովհաննիսյանի «Խմ հայրենիք տեսն'լ ես, ասա'...»
բանաստեղծություն

(«Խմ հայրենիք տեսն'լ ես, ասա'»)
(էջ 160)

Գրել է 1910 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է 1910 թ. Երկրորդ անգամ՝
«Նոր ուղի» (Երկրորդ գիրք) 1931 թ., էջ 136: Վերջին ութ տողը, հավանաբար,
ժամանակին ցարական գրաքննության կողմից արգելված է եղել:

ՍՈՒՍԱԿԻ ՎԻՇՏՆ

(«Մի օր տեսավ օտար բըռչուն»)
(էջ 162)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրված է Կոմիտասի և Մանուկ Արև-
ելյանի «Հազար ու մի խաղ»-ում (Բ. Հիսնյակ, Վաղարշապատ, 1905), Թ-ը
հիմնականում պահել է ժողովրդական բնագրի բովանդակությունը, չխալոգը,
բարբառային ձևերը: Կրճատել է որոշ տողեր ու բառեր, դրանց տեղ ավելացրել
նորերը, փոխել տողերի համակարգը և երգին տվել «Սոխակի վիշտը» վերնա-
գիրը:

Մշակման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1910,
№ 11, էջ 309, ստորագրված է՝ «Կաղմեց Հ. Թ.», երկրորդ անգամ տպագրվել
է՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

24-րդ տողը Հսկ-ում այսպես է.

Արև ծագե մեռ վայրերուն,

ԳԱՐՆԱՆ ՀՐԱՎԵՐ

(«Բացվում են դարձան»)
(էջ 163)

Անթվակիր է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1911, № 3, էջ 66—67,
որտեղից և արտատպվում է:

ՄԱՆՈՒԿՆ ՈՒ ԶՈՒՐԸ

(«Ամպոս սառեն ուրախ ձևով»)

(էջ 164)

Ժողովրդական-միջնադարյան երգ է: Բնագիրը առաջին անգամ տպագրված է Գամառ-Քաթիկայի «Ազգային երգարան»-ում (Թիֆլիս, 1856), երկրորդ անգամ՝ Մ. Միանասրյանցի «Քնար հայկական»-ում (Պետերբուրգ, 1868), երրորդ անգամ՝ Կ. Կոստանյանցի միջնադարյան հայոց տաղերի ու ոտանավորների «Նոր ժողովածու»-ի մեջ (Բ. պրակ, Թիֆլիս, 1892): Թ-ր, հավանորեն, օգտագործել է Կ. Կոստանյանցի վարիանտը: Բնագրի 32 տողից նա վերցրել է միայն առաջին 15 տողը. միջին հայերենը վեր է ածել արևելյան գրական լեզվի. փոխել է մեկ տող և մի բանի բառ. հանել է տողավերջում և բառամիջում կրկնված «Հայ» ձայնարկությունը:

Վերամշակման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1911, № 1, էջ 20, և ապա՝ «Հոսաբեր» զատագրքի տարբեր հրատարակություններում:

Տպագրվում է Հսկ-ից:

ԿԱՔԱՎԻ ՈՂԵՐ

(«Կրտուցը լիբը արիւն»)

(էջ 165)

Առաջին և երկրորդ մասերը իրարից անկախ ժողովրդական երգեր են. առաջինի բնագիրը տպագրված է Մ. Միանասրյանցի «Քնար հայկական»-ում (Պետերբուրգ, 1868), երկրորդինը՝ «Մասիս», 1884, էջ 15: Թ-ը կրճատել և վերադասավորել է բնագրի մի շարք տողեր և բառեր, առաջին մասի միջնադարյան հայերենը և երկրորդի բարբառը վեր է ածել գրական-ժողովրդական լեզվի,՝ երկուդմից ավելացրել երկրորդ և չորրորդ մասերը:

Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1910, № 12, էջ 341—342, «Ժողովրդականից» ենթավերնագրով. երկրորդ անգամ՝ ԲՊ, էջ 141—144, որտեղից և արտատպվում է:

Պահվում է Հսկ-ի տպագիր տեքստը՝ Թ-ի ուղղումներով:

33-րդ տողը Հսկ-ում ունի հետևյալ տարբերությունը.

Յերեկը մենակ՝ չեմ դիմանում էն բնում,

59 Վա՛յ իմ անբախտ

Հսկ-ում 39-րդ տողի «Սե» բառն ունի տողատակի հետևյալ բացատրությունը. «գժբախտ, սգավոր»:

1913

«ՀՈՂՄԵՐԻ ԱՌՋԵՎ ՅՐԴՎԱԾ, ՀԱՂԱԾՎԱԾ»

(էջ 168)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Տպագրվել է 1913 թ.:

«ՏԱՂՈՎ ԵԿԱՎ»

(էջ 169)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ կարդացել է 1913 թ. ապրիլի 5-ին, Հայ Գրողների Կովկասյան Ընկերության նախաձեռնությամբ Սայաթ-Նովայի հիշատակին կաղմակերպված երեկույթին: Տպագրվել է 1913 թ.:

«ԹԵՊԵՏԵՎ ԲԱԽՏԸ ՄԵՋ ՇԱՏ ՀԱՐՎԱՄԵՅ»

(էջ 170)

Ամենայն հավանականությամբ գրել է 1913 թվին: Նույն թվի հոկտեմբերի 13-ին կարդացել է Հայ տառերի գյուտի 1500-ամյա և տպագրության 400-ամյոս հորեղյանի առթիվ Ներսիսյան դպրոցում կաղմակերպված հանդիսին:

Առաջին անգամ տպագրվել է 1913 թ.:

ԾԱՂԻԿՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

(«Մեծ գոլն ընկավ, ձըննալն ընկավ»)

(էջ 172)

Գրելու թիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1913, № 5, էջ 133—136, երկրորդ անգամ՝ էջ V, կրճատված: Կա երկու սևագիր ձեռագիր. — առաջինը մատիտով, երկրորդը՝ թանաքով, և նյութեր ծաղիկների մասին: Խնդպես երևում է ձեռագրերից, Թ-ը մտադիր է հղել գրել ծաղիկների հետ կապված մի շարք լեզենդներ (վարդ, նարդիս, մեխակ, շուշան և այլն): այս սերիային է պատկանում «Աղբյա սիրտը» լեզենդը խաշխաշի մասին: Տպագրվում է Հսկ-ի տեքստը, որն ունի հեղինակի հետևյալ ծանոթությունը. «Գու — մեղձ տաքություն: Չմնական մեջ երկու գու է ընկնում. միին հունվարին, որ կոչվում է փոքր գու, մյուսը մարտին, որ կոչվում է մեծ գու»:

Մշակման պատկերը.

Ձևո. 1 և Ձևո. 2 ունեն հետևյալ սկիզբը.

Մեծ գոլն ընկավ, ամպն որոտաց,

Որոտմունքից խոսեց աստված.

— Ա՛յ հողեղեն՝ ի՞նչ կուզես տամ:

— Քարե գլուխ, երկաթ ատամ...

Հայնածավալ բաց է երկինք.

Անհուն, լաղուր աղբյուրներից

Հոսում է լույս, ջերմ ու եթեր

Միշտ նորոգում կյանքը նորից:

Օրհնյալ անհատ ուժն երկընքի,

Օրհնյալ աղբյուրն ամեն կյանքի:

ՉԷՈ.2 3—4 ա Արենն ելավ, պայծառ ժպտաց
Ու հարց արավ երկրին հակված.

Բ Արենն ելավ, պայծառ ժպտաց
Շող ու զեփյոտ ուղարկեց ցած.

ՉԷՈ.2 8 ա Սառցի ներքե վալկվա՞ծ եք դեռ.

ՉԷՈ.1 Բ Սառուցի տակ փակվա՞ծ եք դեռ

ՉԷՈ.2 9—10 Դուրս եկեք դուրս մի լույս աշխարհ.
Զարթնում երգե՛ք բարձրաբարբառ*).

ՉԷՈ.2 ա Մի նոր ուժով

Բ Միշտ նոր ուժով

ՉԷՈ.2 12-րդ տողից հետո.

Կայտառ վաղքով

Զվարք ձեռնով**)

ՉԷՈ.1 15 Հողում քնած էն բոլորին —

ՉԷՈ.1 և ՉԷՈ. 2 44 Ժայռի կրճի՛ն հովիտներում,

ՉԷՈ.1-ում 18-րդ տողից հետո.

Դուրս եկեք, դուրս

Մթնիցը լո՛ւս...

ՉԷՈ.2-ում 18-րդ տողից հետո կա հետևյալ սեպտիբ հատվածը

ԽՈՒՄԲԸ

Մայիսն եկավ, հրդորն եկավ,

Մերն ու մայեն ամեն կյանքի,

Նոր զարթնումի մեծ օրն եկավ,

[Նշանը] վերին բարի կամքի:

< >

< > ու ծնող, հարուստ ու ճոխ,

Հորտան եկավ, մորտան եկավ,

Աղատն եկավ, առատն եկավ***).

Կանանչ հաղած խորտան եկավ****).

*) ՉԷՈ.1 Զարթնում երգեք փրվեալով

**) ա Կյանքի ձեռնով

բ Գարնան խոսքով

***) Աղատն եկավ, առատն տվող.

****) Նախշուն հաղած խորտան եկավ.

Նայիր էստեղ, նայիր էնտեղ,
Ծաղիկներ են հազար մի ցեղ:

Ձեռ.2 49 ա Բարև, բարև, բարի արև.
բ Բարև, բարև, առատ արև.
դ Բարև, բարև, սիրուն արև,
Ձեռ.1 դ Բարև, բարև, անուշ արև.

Ձեռ.1 52 Վե՛խ, հստակ

Ձեռ.2 54—57 Մինը. ես էնպես եմ սիրում, էնպե՛ս,
Որ առանց քեզ չեմ ապրիլ ես...
Մյուսը. Քեզ կընայեմ ուր որ գընաս...
Երրորդը. Ես կըմեռնեմ, որ հեռանաս*)

Ձեռ.1 58 — Խ՛նչ կանեմ դու՛մ, որ համբուրեմ.

Ձեռ.2 59 ա Մինը. Ես ամոթից կըկարմըրեմ...
բ Մինը. Ես... ա՛յ էսպես կըկարմըրեմ...

Ձեռ.1 65 Հապա բերեմ բացե՛ք իմ դեմ
Բաժակներդ ֆեմուշ սիրուն

Ձեռ.1 և Ձեռ.2 67 Բաժակներդ նուր ծարավի

Ձեռ.1 68—73 ա Ջերմով լցնեմ, պայծառ լուսով,
Ուժով. տափով, նրբին կյանքով,
Անուշ հոտով, ֆեմուշ բույրով

Ձեռ.2 բ էցնեմ լուսով
Շողով-ցողով,
Նրբին կյանքով,
Անուշ հյութով**),
Քեմուշ հոտով.

75 ասդից ձեռագրերում աղջիկը բառի տեղ դրված է սիրահարը:

Ձեռ.1 և Ձեռ.2 78 Մոռ ու մախմուր, մուլ—ծիրանի,

Ձեռ.1 80—81 ա Ողջ փրբրբել, ծաղկել են վառ
Նրա նման ... նրա համար...
Որ < . . . > ցողը վրան
Քաղեմ փնջեմ, դրկեմ նրան...

*) Ձեռ.1 Ես կըմարեմ, որ հեռանաս...

**) Քաղցր հյութով.

Ձեռ.2

բ Ողջ փրկվել, ծաղկել են վառ
Ու փունջ կապւմ նրա համար...
Յողը վրեն
Ղրկեմ իրեն...

Ձեռ.2-ում կա հետևյալ հատվածը, որ սեպիր է և անհայտ.

ԹԻԹԵՌԸ

Թրվրո, թրվրո,
Ա՛խ ինչ լավն է —
Պայծառ շողը,
Անուշ ցողը,

Ինչ լիություն է ծաղկի բնքուշ բաժակում.
Տես ինչ լիքն է, ինչ ուրախ է, ինչ անհոգ է աշխարհքում.

Մի քանի օր — մի քանի օր < >

ԲԶԵՁԸ

Տը՛ղղ, վը՛ղղ, էհե՛յ, թիթեռ թեթևադիկ,
Ինչ ես թրթռում — իմ բաժինը գողանում...

ՄԵՂՈՒՆ

Բը՛ղղ ... էն կողմը, համփա տվեք,
Քանի՞ լավեք, փշացնեք.
Ձեք մտածում վաղվան համար —
Մեղր եմ շինում — ձմրան սաշար...

ԲՆԱԳԵՏԸ

Ի՛նչ հրաշալի են բնության գործերը.
Տեսնում ես սրանք ամեն միևր
Ինչքան նման են էս ծաղկին —
Նայիր ծաղկի թերթիկներին —
Այժմ նայիր էս թիթեռին...
Նայիր գույներն, ձևին —

Նայիր ծաղկի տոնջքին.

Ու էս բղնղին... < . . . >

Այնուհետև սկսվում է ձեռագրում կան նյութեր — գիտողություններ հետազոտման համար:

1911

ՎԵՐՋԻՆ ՏԱԳՆԱՊԸ

(«Վեր է կացել ճին վիշապը նոր բափով»)

(էջ 175)

Բանաստեղծության բովանդակությունից երևում է, որ գրել է 1914 թ. հոկտեմբերին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1914 թ.:

1915

«ՇՈՒՌ Է ԳԱԼԻՍ ԾԱՆՐ ՔԱՐԸ»

(էջ 176)

Գրել է 1915 թ. հունիսի 14-ին, վաճառում Առաջին անգամ տպագրվել է «Աշխատանք» (վան) թերթում՝ 1915, հունիսի 24, № 27 (226): Տպագրվում է ձեռագրից:

ԱՂԹԱՄԱՐԻ ԿՂՋՈՒՄ

(«Մտիս խորքերեն»)

(էջ 177)

Գրել է 1915 թ. հունիսի 16-ին, Աղթամար կղզում: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Աշխատանք» (վան) թերթում, 1915, հունիսի 24, № 27 (226): Տպագրվում է «Աշխատանք» թերթից:

ՀԱՅՐՆՆԻՔԻՍ ՀԵՏ

(«Վաղուց քեկ իմ հայացքի Ահեհայտին է՝ ու՝ նկուլում»)

(էջ 179)

Գրել է 1915 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1915 թ., երկրորդ անգամ՝ ՀՀ, երրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

ԲԱՐՁՐԻՑ

(«Եմ բարի սրբալի ևն մեծ խոնկից»)

(էջ 181)

Գրելու տարեթիւնն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրուել է՝ «Համբարձարեւոյ» շաբաթաթերթ, 1915, դեկտեմբերի 20, № 1, էջ 25—26, սրտեղից և արտատպւում է:

1916

ԳԵՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

(«Քաբէլոնի գետեգերիին նըստել էին նրանք գերի»)

(էջ 183)

Գրելու տարեթիւնն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրուել է՝ «Համբարձարեւոյ», 1916, № 16, էջ 507: Տպագրւում է «Համբարձարեւոյ»-ից:

Ձեռագրի և տպւածի տեքստային տարբերությունները.

- Ձեռ. 7 Ու սրբելով արտասուքը իրենց տխուր աչքերի՝
11 Թող մոռանա մեզ մեր աչքը, հաւերժ մնանք մենք գերի
13 Ո՛ւլ անօրենն դու Բարեւոն, երնեկ ձեռքին...
14 Որ կզարկի աչքիդ առաջ մանուկներդ քարերի,
17 Այսպէս նրանք երգում էին իրենց ուխտը ահարկու
19 ա Մի՛թե չընկալ Իսրայելը պատերազմի դաշտերում
բ Մի՛թե [արդյոք] դեռ էլ կենդանի է Իսրայելը
աշխարհում,

ԴԺՈՆՔԻ ՀԱՆԴԵՊ

(«Հո՛ւշ, հասավ օրը՝ վերջի՛ն, անավո՛ւր»)

(էջ 184)

Գրել է 1916 թ. հայկական կոտորածների աղդեցության տապալի Առաջին անգամ տպագրուել է 1916 թ.:

Տալիս ենք տպագրածի վրա բանաստեղծի կատարած ուղղումը.

12 Կանգնած է մայրը հողմերի տակին:

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ

(«Ու վեր կացա ես, որ մեր հայրենի օրենքովը հին»)

(էջ 185)

Գրել է 1916 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է 1916 թ. Երկրորդ անգամ՝
ՀՀ, երրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:
Տեքստային տարբերությունները.

ՀՀ 25—26 — Հանգե՞ր, իմ որբե՞ր... ձեր նոր գնացած
էդ նամփեն վրկա՜
Աշխարհքը ոչում ոչ մընացել է, ոչ էլ կըմընա...

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(«Եւր խոսում են Վրաստանի»)

(էջ 187)

Բանաստեղծության բովանդակությունից պետք է ենթադրել, որ գրված է
1916 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է 1916 թ. «Հողվածի փոխարեն» ենթավեր-
նագրով:

ԻՄ ԱՐՈՒՍՅԱԿԻՆ

(«Լուսապըսակ»)

(էջ 189)

Գրել է 1916 թ. հոկտեմբերի 27-ին իր դուստր Նվարդի ալբոմում: Առաջին
անգամ տպագրվել է «Գեղարվեստ», 1921, № 7, էջ 66, «Նվարդի ալբոմից» վեր-
նագրով, որտեղից և արտատպվում է:

Ալբոմում ձեռագիրը 8-րդ տողից հետո ունի հետևյալ շնչված հինգ տողը.

[Երկնից վըրա
Ու ճառագում
Մինչ ահարկու
Անդունդները
Իմ խոր հոգու:]

11 և 12-րդ տողերը ձեռագրում ունեն հետևյալ վարիանտը.

Ոչ իմ կյանքում,
Աչ իմ հոգում,

1917

«ԵՐԱՋԵՅԻ ՇԱՐՈՒՆԱԿ»

(էջ 190)

Դրեւ է 1917 թ. հունվարի 5-ին իր դուստր Անուշը ալրոժում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Գեղարվեստ», 1921, № 7, էջ 66, «Անուշի ալրոժից» վերնագրով, որտեղից և արտատպվում է:

Ձեռագրում Տ-րդ տողից հետո կա հետևյալ քնշված տեղ տողը.

Եւ՛ ռոնեցա իմ տենչից
Վարդ ու զրվարժ շուշիկներ,
Իմ արյունից, իմ շրնչից
Իմ կյանքի դարդ տպիկներ:

Ձե՛ք երազում էն օրից
էլ կյանքի մեջ ոչ մի կին,
Ձե՛մ բսպտում էլ նօրից
Պատրանքի մեջ ոչ մեկին:

«ԴՈՒ ՋՐԴԻՏԵՄ...»

(էջ 191)

Դրեւ է 1917 թ. փետրվարի 5-ին իր դուստր Արփենիկի ալրոժում: Առաջին անգամ տպագրվել է «Գեղարվեստ», 1921, № 7, էջ 56, «Արփենիկի ալրոժից» վերնագրով: Տպագրվում է ձեռագրից:

Տերտաչին տարբերությունները.

8 Արհուտ է այժմ ու թըշնամի...
16 Քընարս է ինձ մընացել... և դուք...

1918

ԻՄ ԵՐԳՐ

(«ԳաճճԷ ունեմ անաւի, անձեւ»)

(էջ 192)

Դրեւ է 1918 թ. հունվարի 5-ին Առաջին անգամ տպագրվել է 1918 թ. հրկրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

Առաջին տպ. տեքստն ունի հետևյալ տարբերությունները.

9. Երկուսը շունեմ եւ բնավին
 11. Էսպես անհոգ աշխարհքով մին

Պ Ա Տ Ր Ա Ն Ք

(«ԱԼԵՐ Է ԿԱՅԵԼ ԼԵՆ ՍԱՐՈՒՄ»)

(էջ 193)

Գրել է 1918 թ. սեպտեմբերի 9-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ., 1919, № 5, էջ 38, երկրորդ անգամ՝ ԲՊ. Տպագրվում է ձեռագրից:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՈԳԻՆ

(«ԽՈՒՆԼԻ ԲՈՐՅԱՆ ՄՐՆՈՂՆԵՐՈՒՄ»)

(էջ 194)

Գրել է 1918 թ. նոյեմբերի անգամ՝ տպագրվել է՝ 1920 թ. Պահվում են երկու սևագիր ձեռագիր, որոնցից երկրորդն ունի «Ա. Նունեի պատկերի տառք» վերնագիրը: Տրվում է առաջին ձեռագրի վերնագիրը:

Ձեռագրի տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1	1—6	Գալիս եմ եւ վերստատանի Չըքնաղ սպումն երկըրպազու, Քրրոջը վեհ ու գեղանի, Քըրոջն արի հալի հոգու. Եվ իմ սըրտի մեջ ծրփում են, մըրցում Սերն հարազատի ու մեծ հիացում:
Ձեռ. 2	4 ա	Հարսը երկնից, դուստրը երկրի*),
	բ	Վարդը կյանքի, զարդն երկընքի,
Ձեռ. 2	6	Թե [հիանամ] իր գեղի դեմ,
Ձեռ. 1	7—8	Համակ շընորհք ու բնշնորյուն Նայում է նա խոր սըրտիդ մեջ,
Ձեռ. 1	2 ա	Լուս հայացքի ծովում անհուն
Ձեռ. 2	բ	Լուս հայացքի մընում անհուն
Ձեռ. 1	10 ա	Անմահություն [հուրերն] անշեջ, Իւ սրբության կրակն անշեջ,
Ձեռ. 1	11	Ու չես հասկանում բնշնորյունն է շատ
Ձեռ. 2	18	Տանջանքն երկնից, կյանքը գըվարթ:
Ձեռ. 1	21	Վըշտի տակից լույս ճաճանչել,

*) Հարսը [երկնից, դուստրը կյանքի]

- Ձեռ. 1 23—24 Վարիֆը նույնիսկ, ասես թե անկար,
նոր զարդ է դարձել իր փառքի համար:
- Ձեռ. 1 25 ա [Կուզեմ առնել եղբոր համբույրով]
բ [Ա՛խ, ո՛նց] կուզեմ դեմքից առնել
գ Սակայն կուզեմ դեմքից առնել
դ [Սուրբ համբույրով] կուզեմ առնել
ե եղբոր ձեռքով, կուզեմ առնել
- Ձեռ. 1 26 Բազդի ձրգած քողը [ըրժխ<եմ>]
- Ձեռ. 1 27 ա Որ [նա հառնե՞ր ամբողջ] ղեղով
բ Որ [նա նորից] իր ողջ ղեղով
գ Որ նա հառնե՞ր իր ողջ [հրապույրով]
- Ձեռ. 1 28 ա [Պայծառ ապրե՛ր] է՛ն սուրբ հովտում,
բ [Ազատ,] ուրախ է՛ն սուրբ հովտում,
գ Ուրախ ապրե՛ր է՛ն սուրբ հովտում,
Ձեռ. 1 29—30 ա Ուր [որ արարի՜չն] երազեց նըրան,
Ըստեղծեց, [դարձավ] հիացավ վրան:
բ Ուր վերի՛ն պոետն երազեց նըրան,
Ըստեղծեց ու ետ հիացավ վրան:
Ձեռ. 2 30 [Չուկեց], դարձավ, ապշեց վրան:

1919

ՆԱԵՐ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՆԵՐԻՎ,

(«Ձե՛, չի լրո՛ւ մեծ Շորայի»)

(էջ 196)

Գրել է 1919 թ. ապրիլի 16-ին: Նույն ամսին կարդացել է վրաց պոեզիային նվիրված երեկույթին: Այդ օրերին թարգմանությունը տպագրվել է ռուսերեն և վրացերեն: Տպագրվել է՝ «Պրոլետար», 1929, հուլիսի 15, № 134, Ձեռագիրը պահվում է Վրաստանի դրական թանգարանում: Տպագրվում է ձեռագրից: Տեքստային տարբերությունները:

- Ձեռ. 9 Ողջո՛ւյն, ողջո՛ւյն աստվածային
11 Արաբատի կողմից է՛ն հին
42 Խոստում աստված էս երկրում.

Վերջին տունը կրկնվում է երրորդ տան փոփոխություններով:

ՍԻՐԻՈՒՍԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ

(«Սիրիո՛ւս, Երկնից անեղ անցվոր»)

(էջ 198)

Գրել է 1922 թ. հունիսին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նորք», 1922, գիրք 1, էջ 93—94, Թ-ի հետևյալ ծանոթությամբ. «Սիրիուսը մեզանից հեռու է անդադար օրական 2.625.000 վերստ արագությամբ: Նա ծավալով արևից մեծ է 144 անգամ, ավելի պայծառ՝ 88 անգամ: Էներան է հեռու մեզանից, որ թնդանոթի ռումբը մի ակնթարթում 500 մետր զնալով հինգ միլիոն տարում կհասնի նրան»:

Թ-ի դուստր Սեդայի ակրումում կա այս բանաստեղծության մի վարիանտը՝ «Սեդային» վերնագրով, որ տրվում է վարիանտների բաժնում: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ձեռագրի մշակման պատկերը.

1 Սիրիո՛ւս, Երկնից հըսկա անցվոր.

4 Ու ճեպում ես Լիպես հըզոր,

II

ՔԱՌՅԱԿՆԵՐ

1890

«Ա՛ՆՅ ԿԱՅԱ՛Ն...»

(էջ 203)

Գրել է 1890 թ.: «Հառաչանք» պոեմի հատվածներից է: Առաջին անգամ տպագրվել է 1917 թ., Երկրորդ անգամ՝ «Քառ.»-ում: Մնացել է Երկու ձեռագիր:

Տպագրվում է «Քառյակներ» ժողովածուից:

«ՎԵՐՋԱՅԱ՛Վ...»

(էջ 203)

Գրել է 1890 թ.: «Հառաչանք» պոեմի հատվածներից է: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Քառ.»-ում: Մնացել է Երկու ձեռագիր: Տպագրվում է ձեռագրից:

1916

«Ո՛ՒՐ ԿՈՐԱՆ...»

(էջ 204)

Գրել է 1916 թ. հունիսին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1917 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲԳ:

«Ե՛Տ ՁԵՆԱՎ...»

(էջ 204)

Գրել է 1916 թ. հունիսին Առաջին տնդամ լույս է տեսել 1917 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ: Մշակել է Երկու ձևադիր: Տպագրվում է ձևադիրից: Տեքստային տարբերությունները:

Ձև. 1 3—4 Անդառն կապով սև հոդով*)
Կապովեց, մնաց, հա չեկա՞վ:

«ՀԻՄԻ ԲԱՅԵՂ ԵՆ ՀԱՆԴԵՍ»

(էջ 204)

Գրել է 1916 թ. հունիսին Առաջին տնդամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

Տեքստային տարբերությունները:

ԲՊ 1 Ո՞վ է լրսում հիմի ձեզ:

1917

«ԾՈՎ Է ԻՄ ՎԻՇՏՆ, ԱՆԱՓ ՈՒ ԽՈՐ»

(էջ 205)

Գրել է 1917 թ. փետրվարի 9-ին: Առաջին տնդամ լույս է տեսել՝ «Գեղարվեստ», 1921, № 7, էջ 66 և ապա՝ ԲՊ: Տպագրվում է ձևադիրից:

«ՔԱՆԻ՝ ՄԱՀ ԿԱ ԻՄ ՍՈՐՏՈՒՄ»

(էջ 205)

Գրել է 1917 թ. հոկտեմբերի 7-ին: Առաջին տնդամ լույս է տեսել 1917 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

Ձևադրի տեքստային տարբերությունները:

1. Ի՞նչքան մահ կա իմ սրբատում,
3. Չէ՞ դու էլ հա անցավուր,—
4. Անճուճ ա՞ն կա իմ սրբատում:

*) [Ո՞ր աշխարհում. ի՞նչ կապով]

«ԵՍ ԵԿԵՔ...»

(էջ 205)

Դրել է 1917 թ. նոյեմբերի 11-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1917 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԸ ԱՄԵՆ ՈՐ»

(էջ 205)

Դրել է 1917 թ. նոյեմբերի 11-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«Ո՛Վ ԻՄԱՆԱ՛ Ո՛Ր ԸՆԿԱՆՔ»

(էջ 205)

Դրել է 1917 թ. նոյեմբերի 30-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառ.», էջ 9, ապա՝ ԲՊ:

«ԵՐԱԶՈՒՄԸՍ ՄԻ ՄԱՔԻ»

(էջ 206)

Դրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 24-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ: Ունի երկու ձևագիր: Տպագրվում է ձևագրից: Տեքստային տարրերում յայտնվում են:

Չեն. 1 4 Ո՛հղ էր միսր իմ ձապի:

«ԻՆՉՔԱՆ ՅԱՎ ԵՄ ՏԵՍԵԼ ԵՍ»

(էջ 206)

Դրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 24-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ՔԱՆԻ՝ ՉԵՌՔԻՅ ԵՄ ՎԱՌՎԵԼ»

(էջ 206)

Դրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 24-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ՄՐՆԱՅԵԼ Է ԲԵՐԴՐ ՄԵՁ»

(էջ 206)

Գրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 26-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և թղ:

1918

«Ո՛ՆՅ Է ԺՐՊՏՈՒՄ ԻՄ ՀՈԳԻՆ»

(էջ 207)

Գրել է 1918 թ., հունվարի 4-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և թղ:

«Ի՛նՁ ԵՍ ԹՐՈՉՈՒՄ, ԽԵՎ-ԴԵՎ ՍԻ՛ՐՏ»

(էջ 207)

Գրել է 1918 թ. հունվարի 25-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և թղ:

«ԻՄ ՍՈ՛ՒՐ, ԱՐԹՈՒՆ ԱԿԱՆՋՈՒՄ»

(էջ 207)

Գրել է 1918 թ. հունվարի 26-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառ.», էջ 16, ապա՝ թղ:

«ԼԻՆԵ՛Ր ՀԵՌՈՒ ՄԻ ԱՆԿՅՈՒՆ»

(էջ 208)

Գրել է 1918 թ. փետրվարի 2-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.»:

Ստորև տալիս ենք առաջին վարիանտը.

Լինե՛ր դալար մի անկյուն,
Ու մանկական արդար քուն,,
Երազի մեջ լուսավոր
Ու երջանիկ մարդկություն:

«ՄԻ ՀԱՎՔ ԶԱՐԿԻ ԵՍ ՄԻ ՕՐ»

(էջ 208)

Գրել է 1918 թ. փետրվարի 2-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ԵՐԿՈՒ ՇԻՐԻՄ ԻՐԱՐ ԿԻՑ»

(էջ 208)

Գրել է 1918 թ. փետրվարի 4-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«Ո՛Վ Է ԶԵՌՔՈՎ ԱՆՈՒՄ, Ո՛Վ»

(էջ 208)

Գրել է 1918 թ. փետրվարին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Միություն» միօրյա աշակերտական թերթ, 1918, փետրվար, ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ԱՇՆԱՆ ԱՄՊԻՆ ՈՒ ԶԱՄՊԻՆ»

(էջ 208)

Գրել է 1918 թ. փետրվարին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Միություն» միօրյա աշակերտական թերթ, 1918, փետրվար, ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:
Տեքստային տարբերությունը.

ԲՊ 4. Նայում է միշտ իմ ճամփին:

«ԿԸԼԹԱՑՆՈՒՄ ԵՆ, ԱՐՏՈՐՈՒՄ»

(էջ 209)

Գրել է 1918 թ. հունիսին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Միություն» միօրյա աշակերտական թերթ, 1918, փետրվար, ապա՝ «Քառ.» և ԲՊ:

«ԲԵՐԱՆՆ ԱՐՆՈՏ ՄԱՐԴԱԿԵՐԸ ԷՆ ԱՆԲԱՆ»

(էջ 209)

Գրել է 1918 թ. նոյեմբերին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառ.» ապա՝ ԲՊ:

«ՄԵՌԱՆ, ՄԵՌԱՆ... ԵՎ, ԱՀԱ»

(էջ 210)

Գրել է 1919 թ. հոկտեմբերի 8-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

«ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՒԵՄՆԵՐԻՆ ԻՋԱՎ ՊԱՅՄԱՆ ԻՐԻԿՈՒՆ»

(էջ 210)

Գրել է 1919 թ. հոկտեմբերի 21-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

«ԱԶԱՏ ՕՐԸ, ԱԶԱՏ ՍԵՐԸ, ԱՄԵՆ ԲԱՐԻՔ ԻՐ ՉԵՌՔԻՆ»

(էջ 210)

Գրել է 1919 թ. հոկտեմբերին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

«ՀԵ՛Յ ԱԳԱՀ ՄԱՐԴ, ՀԵ՛Յ ԱՆԳՈՂ ՄԱՐԴ, ՄԻՏՔԷԴ ԵՐԿԱՐ,
ԿՅԱՆՔԸԴ ԿԱՐՃ»

(էջ 211)

Գրել է 1919 թ. հոկտեմբերին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

«ԴՈՒ ՄԻ ԱՆՀԱՅՏ ԲԱՆԱՍԵՂԾ ԵՍ, ՉԸՏԵՍՆԸՎԱԾ ՄԻՆՉ ԷՍՈՐ»

(էջ 211)

Գրել է 1919 թ. հոկտեմբերին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

«ԲՈՒՆ ԹԵ ԱՐԹՈՒՆ՝ ՕՐԻՍ ՇԱՏՐ ԵՐԱՉ ԵՂԱՎ, ԱՆՅԿԱՅԱՎ»

(էջ 211)

Գրել է 1919 թ. դեկտեմբերի 6-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Քառու», ապա՝ ԲՊ:

**«ՈՐ ԱՇԽԱՐՀՔՈՒՄ ՈՒՆԵՄ ՇԱՏ ԲԱՆ. ՄԻՏՔ ԵՄ ԱՆՈՒՄ
ԷՄ. ԹԵ ԷՆ»**

(էջ 211)

Գրել է 1919 թ. դեկտեմբերի 8-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Քառ»,
ապա՝ ԲՊ:

1920

ԻՆՁ ԻՄԱՆԱՍ ԲՍՏԵՂԾՈՂԻ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐԸ ԱՆՄԵԿՈՆ»

(էջ 212)

Գրել է 1920 թ. մարտի 30-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1920 թ., ապա՝
ԲՊ: Մնացել է հրեր մարդկային-ձևադիր: Տպագրվում է ձևադրից:

«ԵՐԵՆԿ ԷՍՊԵՍ՝ ԱՆՎԵՐՋ ՔԵՋ ՀԵՏ — ԻՄ ԿՅԱՆՔԻ ՀԵՏ ԼԻՆԵԻ»

(էջ 212)

Գրել է 1920 թ. մայիսի 12-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1920 թ., ապա՝
ԲՊ: Մնացել է հրիս ձևադիր: Տպագրվում է ձևադրից:

1921

**«ԱՌԱՏ. ԱՆՀԱՏ՝ ԱՍՏԾՈՒ ՆՐՄԱՆ՝ ՄԻՇՏ ՏԵՂԱԼՈՒՅ
ՀՈԳՆԵԼ ԵՄ ԵՍ»**

(էջ 213)

Գրել է 1921 թ. փետրվարի 7-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1921, ապա՝
ԲՊ: Մնացել է երեք ձևադիր: Տպագրվում է ձևադրից:

«ԵՍ ՇՐՆՁՈՒՄ ԵՄ ՄԻՇՏ ԿՆԵԳԱՆԻ ԱՍՏԾՈՒ ՇՈՒՆՁԸ ԱՄՆՆՈՒՐ»

(էջ 213)

Գրել է 1921 թ. փետրվարի 14-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1921,
ապա՝ ԲՊ, սրտեղից և արտատպվում է: Ձևադրերի տիրույթին տարբերու-
թյունները:

- Չեն. 1 1 ա Ու շրնչում եմ ես կենդանի աստծու շունչը ամենուր,
բ Ու շրնչում եմ [մա՛րութ ու հուր] աստծու շունչը
ամենուր.
2 Ու լրսում եմ իրեն անլուռ կանչն ու հանչը ամենուր.

«ԱՐՅՈՒՆԱԼԻ ԱՂԵՏՆԵՐՈՎ, ԱՂՄՈՒԿՆԵՐՈՎ ԱՀԱՐԿՈՒ»

(էջ 213)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 1-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՊ, էջ 61: Մնացել է երեք ձեռագիր: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԱՄՆԵ ԱՆԳԱՄ ՔՈ ՏԸՎԱԾԻՅ ԵՐԲ ՄԻ ԲԱՆ ԵՍ ԴՈՒ ՏԱՆՈՒՄ»

(էջ 214)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 2-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նորք», 1922 թ. № 1: Մնացել է երեք ձեռագիր: Տպագրվում է ձեռագրից:
Ձեռ. 1-ում 4-րդ տողն ունի հետևյալ վարիանտը.

Ի՞նչքան շատ եմ դեռ քեզ տալու, որ միանամ քեզ նորից:

«ԱՍԻ. «ՀԵՆՅ ԼՈՒ ԷՍ ԱՃՅՈՒՆՆ Է ՈՒ ԱՆՈՒՆԸ, ՈՐ ՈՒՆԵՄ...»

(էջ 214)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 6-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՊ, էջ 62: Մնացել է չորս ձեռագիր: Տպագրվում է ԲՊ-ից:
Ձեռագրերի տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 1 Ասի. անցվոր էս աճյունն է, էս անունը, որ ունեմ.

Ձեռ. 1 2 ա երբոր բացվեց ծիածավալ քո ժպիտը հոգուս դեմ.
բ երբ որ բացվեց ամենիմաստ քո ժպիտը հոգուս դեմ.

դ Ու ճառադեց իմաստության քո արեւը հոգուս դեմ.

Ձեռ. 3 դ Հանկարծ բացվեց լուսալայծառ քո ժպիտը հոգուս
դեմ.

Ձեռ. 1 3 ա Ո՛վ միամիտ, հենց էդ անյունն, էդ անունն է, որ
չունես.

Ձեռ. 2 բ Ի՞նչ է աճյունն էդ անցավոր, ու անունը, որ ունես.

Ձեռ. 1 4 Դու էլ ինձ պես մի անհուն ես, անանուն ես ու անես...

«ԱՍՏԵՂԱՅԻՆ ԵՐԱԶՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՔՆԵՐՈՒՄ ԼՈՒՍԱԿԱԹ»

(էջ 214)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 16-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԲՊ, էջ 62, որտեղից է արտատպվում է: Մնացել է երեք ձեռագիր:
Տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 2 Մեծ խոհերի խոյանքների հեռուներում ինձ անհայտ,
 Ձեռ. 1 4 ա Երբեմն, ասես, ըզգում եմ ես, թե հասել եմ նըրա
 մոտ...
 Ձեռ. 2 4 բ Երբեմն, ասես, ըզգում եմ ես, թե եղած եմ նըրա
 մոտ...

«ԲԱՐՁՐ Է ՀԸՆՈՅ ԱՇԽԱՐՀՔՆ ՀԱՅՈՅ ՈՒ ՄԱՍԻՍԸ ԵՐԿՆԱԴԵՏ»

(էջ 214)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 21-ին, Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՊ, էջ 63,
 «Բոտեղից և արտատպվում է, Մնացել է երեք ձեռագիր»
 Տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 2 ա Իմ մեծ հոգին էն բարձունքին զրույց ունի աստծու
 հետ.
 բ Իմ մեծ հոգին էն բարձունքին խոսակցում է իրեն
 հետ.
 4 ա Մինչև սահմանն անսահմանի հաբցնում է դարեդար:
 բ Մինչև վախճանն անվախճանի անց է կենում
 շարեշար:

«Ո՛Վ ԱՆՃԱՌ ՄԻՆ, ՈՐ ԱՄԵՆԻՆ ՄԻԱՅՆՈՒՄ ԵՍ ՄԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ»

(էջ 214)

Գրել է 1921 թ. օգոստոսի 3-ին, Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՊ, էջ 64,
 «Բոտեղից և արտատպվում է, Մնացել է մի ձեռագիր»
 Տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 Ո՛վ անհուն մին, որ ամենին միացնում հս մի կյանքում,
 4 Ողջը քո մեջ՝ անմա՛հ, անվերջ քեզ են օրհնում քո
 ձենով...

«ԿՅԱՆՔԸՍ ԱՐԻ ՀԸՐԱՊԱՐԱԿ, ՈՏՔԻ ԿՈՒԱՆ ԱՄԵՆՔԻ»

(էջ 215)

Գրել է 1921 թ. սեպտեմբերի 5-ին, Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՊ,
 էջ 64, Մնացել է երկու ձեռագիր, Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԻՄ ԿՐՆՈՒՆԵՔԻՆ ԵՐԿԻՆՔԸ՝ ԺԱՄ, ԱՐԵՎԸ՝ ԶԱՀ՝ ԱՐՔԻՄԱՆԱՆ

(b2 215)

Դրել է 1921 թ. հոկտեմբերին Առաջին անգամ տպագրվել է Բ.Պ. Գրիգորյանի և արտատպվում է Միտցել է մեկ ձևագիրը։
Աշակման պատկերը.

Ձև. 2 Միաժամեր՝ նախառն հղալի, սերբ՝ հղալ ալիադան.

3. Եսքը եղանի կրեքս աչքքս, ցոյք՝ մշտտն խրնկալեռ.

1922

«ԱՊՐՅՈՒՐՆԵՐԸ ՀԸՆԶՈՒՄ ԵՆ ՈՒ ԱՆՏ ԿԵՆՈՒՄ»

(Ly 216)

Էրեկ է ԼՏՁ թ. լանդսի Զ-ին: Ստալին տալով տարադրվել է՝ «Նախ, ի չիբր ա., էջ Զա: Մնացել է Լերիս ձևադրի Տարադրվում է թ. ձևադրից Ս. ձևադրում Գ-րդ տողն աշտխն է.

Պատահեցր անցում են ու տեղ կենում:

«ՏՐԵՂԵՔՐՈՒՄ ԸՍՏՂԱՅԻՆՔԻ ՄԻ ՃԱՐՔԱՐԻ Է ԻՄ ՀՈՐԻՆ»

(b. 216)

Դրել է 1922 թ. Հուլիսի 8-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Երբ , 1922 թ. Երբ ա, 49: Միացել է Երկու Հետադիր: Տպագրվում է Բ. Հետադիր: Առաջին Հետադրում առաջին տողն ալտակա է.

Տիեզերքում ամենաառկա մի ճառագայթը է իմ խոյին.

«ԷՆՔԱՆ ՇԱՏ ԵՆ ՅԱՎԵՐՆ, ԱՎԵՐՆ ԻՄ ՍԵՐՏՈՒՄ

(19 216)

Գրել է 1922 թ. հունիսի 12-ին Լևոն Տիգրանյանի ազգայնագրիչ է. Քննարկ, 1922, Գրքեր, ա, Լճ 95: Տպագրվում է Հեռագրից:
Չհասարակ լրատարած ու լրացում:

2. *Էնքառն անքիւ| Կորած լավերն իմ սըրտում...*

III

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԵՐԻ ԹՅՈՒՅՈՒՆՆԵՐ

Այս բաժնում զետեղված են «Հուսարեր» դատադրբում և «Հասկեր» մոմ. կահան ամսագրում իր օրով լույս տեսած ինքնուրույն և ժողովրդական բա-

հասանելիությունները, որոնք հատկապես դրված են դասադրքի համար: Այդ շարքում կան ժողովրդական բանաստեղծություններ, Թ-ը մասնակի մշակման է ենթարկել և կամ բերել նույնությամբ: Տպագրելով այդ կարգի բանաստեղծությունները, խմբագրությունը նպատակ է ունեցել ցույց տալ Թ-ի աշխատանքը որպես դասադրքի հեղինակի և միաժամանակ նրա գրական ճաշակի ու վերաբերմունքը դեպի ժողովրդական ստեղծագործությունները:

Մշակման ընթացքում հարազատ մնալով ժողովրդական ստեղծագործության ոգուն, բնագիրն ազատելով ավելորդություններից, սեղմելով ու հզլելով, ինչպես և լեզուն դրականացնելով, Թ-ը մեծապես նպաստել է ժողովրդական երկերի մասսայականացման գործին՝ հատկապես դասադրքերի (Եկուսարեւ) միջոցով:

1906

Ա. Ղ. Վ. Ե Ս Ը

(«Աղվեսն եկավ բարձր ուսից»)

(էջ 219)

Մշակման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հոկ, 1906 № 12, էջ 405—406, «Բիջնադարյան ժողովրդականից» ենթավերնագրով, այնուհետև՝ ԲԲ, 1909 թ. առանձին գրքույկով՝ պատկերաբարդ, ապա՝ ԲՊ:

Ժողովրդական-միջնադարյան երգ է: Բնագիրը տպագրված է Կ. Կոստանյանցի միջնադարյան հայոց տաղերի ու ոտանավորների նոր ժողովածուի մեջ (Ա. պրակ, Թիֆլիս, 1892): Թ-ը բնագրի միջին հայերենը վեր է ածել գրական-ժողովրդական լեզվի. փոխել է բազմաթիվ սուղեր ու բառեր, և վերայ ազդեցին վերնագրի տեղ գրել՝ «Աղվեսը»:

Տպագրվում է 1909 թ. առանձին հրատարակությունից:

1907

Լ. ՈՒ Ս Ա Բ Ա Յ Ի Ն

(«Մուրադուհ»)

(էջ 221)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1907 թ. I, սրտեղից և արտատպվում է:

Ա. Ռ. Ա. Վ Ո Տ

(«Հավր խոսեց երեք բերան»)

(էջ 222)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հոկ, 1907, № 12, էջ 405, երկրորդ անգամ՝

11, որտեղ վերջին տունը կրճատված է, իսկ 5—6 տողերն ունեն հետևյալ տար-
բերութիւնը:

Չարն ու շարկամ մութ խավարին,
Խավարն անցավ շար ու վատ,

Տպագրվում է Հսկ-ից:

ԿՈՒՅՐ ԱՇՈՒՂԸ

(«Կույր աշուղը մի տան բակում»)

(էջ 223)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1907, 11, Կրկրորդ անգամ՝ 1909 թ. 11, էջ 22, որտեղից և արտատպվում է: Պահվում է Լ-ի տպագիր տեքստը Թ-ի հե-
տևյալ ուղղումներով:

2. Եկել [կանգնել՝] երգ է երգում.
4. Էնպես տխուր, մղկրտալի.
7. Կապույտ երկինք, արևի լույս
10. Տխուր-տխուր, մղկտալի:

Ք Ա Մ Ի Ն

(«Ո՛ւ-ո՛ւ-ո՛ւ»)

(էջ 224)

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1907, 11, որտեղից և արտատպվում է:

Խ Ն Ո Յ Ի

(«Հարի՛, հարի՛, խնոցի»)

(էջ 225)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրված է Ե. Հալայանի «Ազգագրական
Հանդես»-ում (Թիֆլիս, 1904, գիրք 11): Ժողովրդական բնագրի 10 տողից Թ-ը
նույնությամբ վերցրել է 4 տող (5—8 տողերը), դարձրել այն առանձին երգ
և բանահավաքի «խնոցու երգը» վերնագրի փոխարեն դրել «խնոցի»:

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 11, որտեղից և արտատպվում է:

ԿՈՒՒՆԿՆԵՐ

(«Կը՛ռ, կը՛ռ, կրոկոսն»)

(էջ 226)

Մշակել է ժողովրդականից: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 11, որտեղից
և արտատպվում է:

Մ Ի Տ Ը

(«Հուռին գնաց բանջարի») (էջ 227)

Մշակել է ժողովրդականից, Առաջին անգամ լույս է տեսել 1907 թ. I, որտեղից և արտատպւում է:

ԱՐՏՈՒՏԻՎ

(էջ 228)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրւած է Գ. Սրվանձտյանցի «Համով-հոտով»-ի մեջ (Կ. Պոլիս, 1884): Թ-ը գրեթե նույնությամբ պահել է ժողովրդական բնագիրը:

Առաջին անգամ տպագրւել է 1907 թ. I, որտեղից և արտատպւում է:

1908

Փ Ի Ս Ո Ն

(«Փիսոն, փիսոն մկավան») (էջ 229)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրւած է Տ. Վարդանյանցի «Ժողովրդական անպիր բանաստեղծություններ»-ում (Թիֆլիս, 1901): Թ-ը հիմնականում հարազատ է մնացել ժողովրդական բնագրին: Վերամշակելով տեքստը, գրականացնելով բարբառը, նա բնագրի «կատու» վերնագրի տեղ գրել է «Փիսոն»:

Առաջին անգամ տպագրւել է՝ 1908 թ., I II, որտեղից և արտատպւում է:

Ա. Ր Ա Գ Ի Լ

(«Արագի՛լ, բարով եկաք») (էջ 230)

Առաջին անգամ տպագրւել է 1908 թ. II: Պահւում է ձեռագիր-սևագիրը, որն ունի հինգ տուն և ուղղումներ: Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը առաջին անգամ տպագրւած է «Բաղմավիպ»-ում (Վենետիկ, 1858), որտեղից և արտատպւում է Մ. Մխանատրյանցի «Քնար հայկական»-ի մեջ (Պետերբուրգ, 1868): Թ-ը բնագրի յոթ տնից վերցրել է միայն երկուսը (1 և 4), վերամշակել և ավելացրել մի նոր քառյակ: Բնագրի՝ «Երգ արագիլ» վերնագրի տեղ՝ գրել «Արագիլ»:

Տպագրւում է I II-ից:

Ձեռագրի տեքստային տարբերությունները.

Ց Միլ ու ծաղիկ ամեն տարան:

Ց-ը տողից հետո կա հետևյալ ութ տողը.

Կապուտակ երկինք մըթնեց,

Մեր կապուտակ երկինք մըթնեց,

Ձյունը բըրդեց մըթին վերեն,
Ձըմենն եկավ ցուրտ կոպմերեն:

Վարապա սարեն բըռնած,
էն վարապա սարեն բըռնած՝
Ծածկեց ամեն — < >
Մեր դրախտիկ ցամքեց պաղեն*):
11—12 ա Մեր տունն իջիւր դու էս տարին
Բունըդ շինիր բարդի ծառին:
բ Մեր դունն իջիւր դու էս տարին
Բունըդ շինիր մեր հին**)) ծառին:

Ո Ի Լ Ո Ի Ն Ք

(«Գարունը եկավ ամպերով»)
(էջ 231)

Ժողովրդական մանկական խաղերից է, որի բնագիրը տպագրված է Տ. Վար-
դանյանցի «Ժողովրդական անգիր բանաստեղծություններ»-ում (Թիֆլիս,
1901 թ.): Թ-ը ժողովրդական բնագիրը մշակել է և վերնագրել «Ուլունք»:
Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908, է II, որտեղից և արտատպվում է:

ՈՒՐԱԳ ՈՒ ՍՂՈՅ

(«Մի՛ լինի ուրազի պես»)
(էջ 232)

Ժողովրդականից: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1908 թ., է II, որտեղից և
արտատպվում է:

ՃՆՃՂՈՒՎՆԵՐ

(«Կոտ ու՝ կես կորեկ ունեմ ցանկու համար»)
(էջ 233)

Ժողովրդական երգ է: Բնագիրը տպագրված է Գ. Սրվանձտյանցի «Մանա-
հա»-ում (Կ. Պոլիս, 1876): Նույնը, փոքր տարբերությամբ, կա նաև Կոմի-
տասի և Մանուկ Արեղյանի «Հաղար ու մի խաղ»-ի մեջ (Բ Հիսնյակ, Թիֆլիս,
1905) և այլ հրատարակություններում: Թ-ը հիմնականում հարազատ է մնացել
ժողովրդական բնագրին: Առաջին անգամ տպագրվել է 1908 է II, որտեղից և
արտատպվում է:

*) Մեր դրախտը ցամքեց պաղեն:

**) էն հին

ԿԱՆԱՆՉ ԱԽՊԵՐ

(«է՛յ կանանչ ախպեր»)
(էջ 234)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908 թ. I II, Տրվում է 1916 I II-ի տերատը՝

ԱՇՆԱՆ ՎԵՐՋՐ

(«Սարի լանջին»)
(էջ 235)

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1908 թ. I II, էջ 19, որտեղից է արտատպվում է՝

Գ Ն Տ Ա Կ Ր

(«Ո՛ւր ես վազում»)
(էջ 236)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908, I II, էջ 112, որտեղից է արտատպվում է՝

ԱՄՊՆ ՈՒ ՍԱՐԸ

(«Ամպը Լկավ նստեց սարին»)
(էջ 238)

Գրելու թիվն անհայտ է։ Առաջին անգամ տպագրվել է I II, էջ 36, որտեղից է արտատպվում է՝

1909

ԿԱԼԻ ԵՐԳՐ

(«Արի, եզր ջան, Ծիրան ջան»)
(էջ 239)

Ժողովրդական երգ է։ Թ-ք, հավանորեն, օգտագործել է ընդամենը աղբյուրներից իրեն հայտնի լուռ կալերգերը։

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1909, I III, էջ 145, որտեղից է արտատպվում է՝

Գ Ո Ւ Թ Ա Ն

(«Լուսար լուսացավ»)

(էջ 240)

Ժողովրդական հրդ է, որ մշակումն է և. Լալայանի «Ջավախքի բուրմունք»-ի (Թիֆլիս, 1892) և Ա. Մխիթարյանցի «Տաղեր ու խաղեր»-ի (Ադրբայջան, 1900) մեջ հղած հոսովելներն:

Առաջին անգամ տպագրվել է Լ 111, 1909, էջ 99, որտեղից և արտատպւմ է:

ՓՈՔՐԻՒ ԵՐԿՐԱԳՈՐՄ

(«Եկավ դարուն, Եկան հավեր»)

(էջ 241)

Ժողովրդական հրդ է: Բնագիրը տպագրված է Գ. Սրվանձտյանցի «Համով-հոտով»-ի մեջ (Կ. Պոլիս, 1884): Թ-ը բնագրի 54 տողից մշակել է առաջին 9 տողը:

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Լ 111, 1909, որտեղից և արտատպւմ է:

1 9 1 4

ՔԱՋ ԿԵԼԻԼԻԼԸ

(«Ճախիններում, գետին մոտիկ»)

(էջ 242)

Ժողովրդական կատակերդ է: Բնագիրը տպագրված է Գ. Սրվանձտյանցի «Համով-հոտով»-ի մեջ (Կ. Պոլիս, 1884): Բնագրի 28 տներից Թ-ը բնորել է միայն չորսը (1, 3, 11 և 23). բարբառը վեր է ածել դրական-ժողովրդական լեզվի. սկզբից ավելացրել է հրկու նոր տուն, փոխել է մի շարք տողեր ու բառեր. Բանահավարի «Հանդես թոշնոց» վերնագրի առջ գրել՝ «Քաջ կելիլն»:

Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1914, № 2, էջ 37—38, «Ժողովրդական-ձիւղ» ենթավերնագրով, երկրորդ անգամ՝ Լ V, որտեղից և արտատպւմ է: Հսկ-ի տեքստում Ուրուրի փոխարեն հղել է Օրուր:

IV

ՉԱՓԱՄՈ ՖԵԼԻԵՏՈՆՆԵՐ

1 8 8 7

Ա Ղ Ո Ւ Ք

(«Սողոմոնի պես, տե՛ր»)

(էջ 247)

Գրել է 1887 թ. փետրվարին: Լույս է տեսել միայն՝ ԲՄ I հ, էջ 85, որտեղից և տպագրվում է:

1897

ՀԱՅԻ ԶԱՐԽԱՆՔԸ

ՆՎԵՐ Մ. ԳԵՎՈՐԳ ՏԵՐ-ԴԱՎԹՅԱՆԻՆ՝ ԻՐ ԲԵՄԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹՅԱՆ ՔՍԱՆՀԻՆԳԱՄՅԱԿԻՆ

(«Մեր բեմի Միծա՛ղ, քսանհինգ տարի») (էջ 248)

Դրել է 1897 թ. դեկտեմբերի 17-ին և նույն օրը կարդացել Թիֆլիսի աղնվա-
կանների թատրոնում՝ Դեորդ Տեր-Դավթյանի բեմական գործունեության բան-
հինգամյակին նվիրված հորեկյանական հանդիսին Առաջին անգամ տպագրվել է՝
Տղ, 1897, դեկտ. 21, № 49, էջ 789, Տպագրվում է Տգ-ից:

1898

ՀԱՅԻ ՏՐՏՈՒՆՋԸ

(ՖԵԼԻԵՏՈՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ)

(«Ջառմանք բան է մեր քախտն, ախպեր») (էջ 250)

Դրելու թիվը հայտնի չէ: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898, № 1,
էջ 8, որտեղից և արտատպվում է:

Պետք է ենթադրել, որ ուտանալորում ակնարկած պոետը ինքը Թ-ն է, դե-
րասանը՝ նշանավոր կոմիկ Գ. Տեր-Դավթյանը, որի բեմական գործունեության
25-ամյակի առթիվ Թ-ը նրան նվիրել է «Հայի զարմանքը» վերնագրով մի
ուտանալոր: Վիպասանը՝ Պերճ Պոռչյանն է, որ այդ թվերին ներսխայան զպրո-
ցում կրոնի դասատու էր:

ՀԱՅԻ ՅԱՎԸ

(ՆՎԵՐ . ՄՇԱԿ . ԻՆ)

(«Հայր քեկ շատ ցալ ունի») (էջ 252)

Դրելու տարեթիվն հայտնի չէ: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898,
№ 26, էջ 576: Տպագրվում է Տգ-ից:

ԴՐԱԿԱՆԱԿԱՆ «ՄԱԶԱՆԴԱ»

(ՆՎԵՐ ԻՄ ԲՃՐԵԿԱՄ Դ. ԱՂԱՅԱՆՑԻՆ)

(«Այսֆան Լրագ, որ մենք հալեհ») (էջ 254)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1898, № 27, հուլիսի 12, էջ 605—606:
Տպագրվում է Տգ-ից:

1899

ՎԱՅՐ ԸՆԿՆՈՂ ԱՍՏՂԵՐ

(«Հալիբի, տե'ս, տե'ս, աստղը բռավ») (էջ 256)

Գրել է 1899 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՏԸ, 1899, № 15, էջ 355, «Նմանություն» ենթավերնագրով: Արտատպվում է Տգ-ից:

Կ Տ Ա Կ

(«Գե. գրի. տե՛ր հայր: «Յանուն հօր և որդոյ...»») (էջ 259)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1899, ԱՄ, էջ 11—15, որտեղից և աբտատպվում է:

V

ԼԵԳԵՆԴԵՆԵՐ. ԲԱԼԼԻԱԴԵՆԵՐ, ԱՌԱԿՆԵՐ

1886

ՇՈՒՆՆ ՈՒ ԿԱՏՈՒՆ

(«Ժամանակով կատուն ճոճ էր») (էջ 265)

Գրել է 1886 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՄ 11 հ, էջ 62—65, «Ժողովրդական ավանդություն» ենթավերնագրով, հետևյալ ծանոթությամբ. «Այս ավանդությունը լսել եմ Հոսի և գրել տեղական բարրառով, որքան կարելի էր մեղմացնելով բարրառի կոշտությունը»: Այնուհետև տպագրվել է Թ-ի բոլոր ժողովածուներում, իսկ 1908 թ.՝ առանձին գրքով, պատկերազարդ:

ՊԳԹ-ում պահվում է այս լեգենդի ԲԹ-ի տեքստը՝ Թ-ի ուղղումներով, որտեղ բանաստեղծը օժանդակ բույերի գավառական ձևերը փոխել է գրականի, օրինակ՝ «պահում ա» դարձրել է «պահում է» և այլն. այդ ուղղումներով լեգենդը լույս է տեսել Լ 11-ում, բայց որովհետև ուղղումները հետևողականորեն ամբողջ տեքստում չեն կատարված, ուստի, որպես հիմք, բնղումում ենք 1908 թ. առանձին պատկերազարդ հրատարակությունը: ԲՄ 11 հ-ի տեքստը տալիս ենք որպես վարիանտ:

Մյուս հրատարակությունների տեքստային տարբերությունները.

Դ և Դի	11—12	Վարձդ կըտամ, միամիտ մնա, Միայն խնդրում եմ, շատ շուշանա:
Դ և Դի	20	Հա', հա', հա'... մի գդակի վարձ...
Դ	21—22	Ուրբաթ ծեփին, քեռի քուշին Ուստից ծեփին, բաց բաց կուճին

Դ և Դի 31—34 «Յրտատար էլա՛ր... վա՛հ, տնաշեն,
 Ձեւ բաղնում, որ մի շունչ քաշեն.
 Սհաք խու շիւ, դեռ հլա նոր եմ
 Յրցամ տվել, թե որ կարեմ»:

39—42 տողերն ավելացված են 1903 թ. ԲԹ-ում:

Դ, Դի և ԲԹ 47 էլ անսպասիվ, պետոը խոսքեր,
 Դ և Դի 59 Վրա ա վազում մորքուց փաշում.

Բացի այս հիմնական տարբերությունները, Թ-ը ԲԹ-ում մեղմացրել է գա-
 վառաբարբառի կոպիտ ձևերը, ինչպես՝ մենձ—մեծ, հեր օխնած—հեր օրհնած,
 և այլն:

ԲՄ II-ի տեքստի՝ գավառական բառերի և ոճերի բացատրությունները՝ տըր-
 ված հեղինակի կողմից:

Վ ձոն — գլխարկ կարող:
 Վ Ռեդիանց-քոդի — որտեղից որտեղ:
 Վ Ենձ — մեծ:
 Վ Մերֆ — առաջ, վաղ:
 Վ Կուճի — գլուխ:
 Փափախ — գդակ, գլխարկ:
 Վ Յրցամ տալ — սրտելի (չուր սրսկել):
 էրեց — այդպես:
 Պետոը — անառակ:
 Դիվանբաշի — նախագահ դատավոր:
 Կտարը ընկավ — սնանկացավ:
 Մրամ — իրրև:

ԱՆԲԱԽՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

(«Մի օր Ձրդջիկն ու Ճայն եկան»)
 (էջ 268)

Գրել է 1886 թ. Առաջին անգամ տպագրվել է ԱՄ-ի սերիայով, 1899,
 էջ 3—10, «Ժողովրդական ավանդություն» ենթավերնագրով, երկրորդ անգամ,
 փոփոխություններով՝ ԲԹ, և այնուհետև բոլոր ժողովածուներում, իսկ 1909 թ.
 առանձին՝ պատկերազարդ Թ-ը օգտագործել է այս ավանդության լոռու վա-
 րիանտը, ուրի մասին ինքը իր «Թե ինչպես իմ «Անբախտ վաճառականներ»
 դարձավ американская...» վերնագրով հոդվածում գրում է. «էդ առակը աշա-
 կերտ ժամանակա լոռի իմ քեռուցս եմ լսել...»:

ԱՄ-ի տարբերությունները.

15—16 նուտեց գլամին ու կանչեց տե՛ր,
 Խորիդ գրնաց հեռու տեղեր:

Ինչ-որ տեղ կա ասածու տակին —
Հաբաշ, Մըսրա, Չինոմաշին,

24—25 Բոլ-բոլ ասով գլամին լցրեց.
Գլամին լցրեց հազար բարով

28—32 Բայց ո՞վ չարի ձախորդություն. —
Համբիւն ծովում քամի արավ,
Գլամին մինչև Երկինք տարավ,
Հանեց վերև, բերեց ներքև,
Բացվեց, գոռաց անդունդք սև,
Բոլոր ապրանքն, անգին ակր,
Տարավ զրոյեց ծովի տակը,
Միայն սովորյալ խեղճ ճաշն Լը, որ
Ազատվեցավ՝ մերկ ու արկյոր:

30—32 տողերը ԲԹ-ում սենն հետևյալ վարիանտը.

Երկինք հանեց ակիք ու հով,
Ու Էնտեղից բողեց ներքև.
Ներքև՝ բացեց որկորը սև՝
Ողջ կրկանեց անդունդքն անհագ:
Մեր սովորյալ ճաշը մեկնակ —
Ո՞վ իմանա՝ ում Լը տրված
Իրեն օրում մի կտոր հաց,
Ծովում առաջն Եկավ Լն օր —
Ազատվեցավ մերկ ու արկյոր:

ԱՄ-ի տեքստում 36-րդ տողից հետո կա հետևյալ չորս տողը.

Ու Էնտեղից էլ տուն չեկավ,
Ծըփուն ծովի երեսն ընկավ,
Որ գուցե թե մի ճար անի,
Գլամին էլ ետ ծովից հանի...

37 Իսկ Չղջիկը գուռը կտրած,
40 Թե բնկերը երբ պիտի գա:
48 Չե՞ք մտածում՝ թե պարտք ունեք...
50 Դե, փողերը տրվեմ հիմի. —
69 Խեղճ Չղջիկը միշտ լսելիս

106 Որ խայտառակ ըլեմ վերջը.

126 Խեղճ Ջըղշիկը՝ փախած լուսից,

1887

ԱՐԵՎ ԵՎ ԼՈՒՍԻՆ

(«Աստու՛մ եմ, իբրեւ, երկնում կապուտակ»)

(էջ 272)

Գրել է 1887 թ. օգոստոսին: Իր այս լեզենդի մասին, Թ-ը, 1916 թ. օգոստոսի 24-ին Յ. Խանդադյանին ուղղած նամակում գրում է. «Լավ եմ հիշում 1887 թվականի ամառը (կարձեւ օգոստոսին) արևի խավարում եղավ, էդ մասին գրեցին, խոսեցին: Հենց էդ օրերում ես էլ «Արևն ու լուսինը» գրեցի, որ անսպալման անհաջող դործ է դուրս եկել: Դրա համար էլ «Արևն ու լուսինը» մնացել է առաջին հրատարակության մեջ»:

Ժողովրդական տարածված ավանդություն է: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է Լոռու վարիանտը, որ հայտնի է եղել նրան բանավոր աղբյուրներից: «Այս ավանդությունը Լոռի են պատմում»,— գրել է նա «Արև ու լուսին»-ի ԲՄ I ծանոթության մեջ:

1890 թ. հուլիսին Ղ. Աղայանը Թ-ի տանը կարգալույժ այս լեզենդի ձեռագիրը, շատ է հավանում և, մասնակի ուղղումներով, տպագրում «Աղբյուր»-ի նույն թվի № 8—9-ում, էջ 291—293: Այդ առթիվ Թ-ը հուլիսի 29-ի նամակում Ան. Ար.-ին գրում է. «... «Աղբյուր»-ի այս համարումը տպված է Աղայանցի ուղած բանաստեղծությունը, որի մասին նախորդ նամակում գրել եմ. սրա-նրա մոտ այնքան է գովել, որ խալիսը հենց գիտեն Բայրոնի ազգականն եմ. մի քանի տողում, չգիտեմ ի՞նչ իրավունքով, կամ ինչո՞ւ, փոփոխություններ է արել, ես առաջ գրել. երկու տող էլ հանել է. գնամ տեսնեմ կարեկտորայի մեջ անունս տպած է Օհանես. գրաշարներից ասում եմ՝ տո, էս ի՞նչ էր արել: Թե՛ Աղայանցն ա արել. ասում ա՝ հայերեն այդպես էլ՝ վերջապես անունս ուղղել տվեցի, տպել տվեցի Հովհաննես, որը չգիտեմ ինչերեն է. գուցե երբայերեն»:

Այս լեզենդը երկրորդ անգամ տպագրվել է՝ ԲՄ I հ, էջ 62—66, որտեղից և արտատպվում է:

«Աղբյուր»-ի տեքստային տարբերությունները.

1—7 Ասում են՝ իբրև կապույտ երկնում
Կա մի լուսեղեն ապարանք սիրուն.
Այնտեղ եթերքում, ամպերի վրա
Ամուր, անսասան միշտ կանգնած է նա:
Նրա դռներին չկա պահապան,
Ոչ մոտից անցնող, ոչ լսվում է ձայն.
Եվ այդ դյուխական ամրոցի միջին

- 16 Ամպերը կտրած մեկմեկու բամակ,
25—26 Աչքերը կրակ, մազերը նույնպես,
 Հոնքերը կամար, աղեղ է կասես.
28 Շարժադ, ինչպես ձյուն, նրա պես սխալտակ.

33—34 տողերը չկան:

- 38 կըզտամ քեզ, մայրիկ, մեկմեկ կըպատմեմ.
40—42 Ասաց վրդովված սիրուն Արեգը.—
 Աղջիկը գիշերն ի՞նչպես կը շրջե,
 Այդ բնավ նրան վայելուչ բան չէ:
47 Սաղայն Լուսինը շատ էր համառել,
50—51 Բարկայած՝ դարձաւ համառ զավակին.
 — Հերիք է, տղաս, համառիս այդպես.
53—54 Ասաց Լուսնյակին և բարկանալով,
 Ջարկեց մի ապտակ խմորոտ ձեռքով:
55 Խոտվեց լուսինն ու լացակումած,
58 Խմորոտ մնաց քիթն ու երեսը:
59—64 Սաղայն գեղեցիկ Արեգակն այժմ էլ
 Ամոք էր քաշում ցերեկով շրջել.
 Եվ մայրիկն անա տալիս է աղջկան
 Մի բուռ լիֆն ասեղ, և ասում նրան.
 — Սրանցով անա, եթե նայեն քեզ,
 Նրանց աչքերը դու կըծակծրկես.
67—68 Եվ իր լուսովը ջինջ, հանանշափայլ,
 Նա լուսավորեց երկիրը մռայլ.
71—72 Չի կարող նայել լուսատու դեմքին —
 Աչք է ծակծկում, ասեղ կա ձեռքին...
73—74 Մեկը ցերեկով, մյուսը գիշերով,
 Քույրն ու եղբայրը շրջան առնելով,
77—78 Մայրը որոջեց, որ երբեմնապես
 Իր զավակները գնան միմյանց տես.

ԲՄ II հ. Թ-ը պսիւն կանգնել դարձվածքը բացատրել է «համառել, կամա-
կորել»:

Ա. Խ Թ Ա. Մ Ա. Ր

(«Միծաղախիտ Վանա ծովի»)

(էջ 275)

Դրել է 1891 թ. դեկտեմբերի 11-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՄՀ 1892, № 4, էջ 593—596, երկրորդ անգամ՝ անփոփոխ ՔՄ II հ., էջ 40—44՝ հեղինակի հետևյալ ծանոթությամբ. «Ավանդությունը լսել եմ պ. Տիրգրան Փերումյանից, որ մի բանի տարի ապրել է Վանա: Երկրորդ անգամ մշակված տպագրվել է ԲԲ, չորրորդ անգամ՝ փոփոխված 1904 թ. «Ազենդներ» գրքույկում (հրատ. Ստ. Լիսիցյանի և Ընկ.): Հինգերորդ անգամ ԲԲ-ի տեքստը, Բայմոնտի ռուսերեն թարգմանության հետ՝ 1905 թ., Պետերբուրգում, վեցերորդ անգամ՝ ԲԲ, մասնակի փոփոխություններով, յոթերորդ անգամ ԲՊ՝ 1904 թ. տեքստը: Վերամշակելիս Բ-ը, հավանորեն, օգտագործել է այս ավանդության հետագայում տպագրված վարիանտները («Լույս» № 2, 4. Պոլիս 1898, «Բյուրակն», 1899, № 13), վերջիններիս համեմատ որոշ փոփոխություններ մտցնելով իր լեզունդի մեջ:

Հիմք ընդունված է 1904 թ. տեքստը:

Տեքստային տարրերությունները.

ՔՄ II հ. 7 Ջուրը հեղճում, լող է տալիս

20-րդ տողից հետո ՔՄ II հ.-ում կա հետևյալ քառատողը.

Ոչ մի վտանգ նա չի հարցրել,
Ոչ մի գիշեր մթնադին,
Միայն ճգնում է շուտով հասնել
Երևացող կըրակին:

ՔՄ II հ. 23—24 Ջրի հողփյուն, և ողջ մարմնով
Խանդից այրվում է սաստիկ:

ՔՄ II հ. 25—26 Լոկեց հանկարծ. և ծովափին
Երևեցավ մի սուվեր...

ԲԲ 28 Խորհրդավոր լուռ գիշեր...

ՔՄ II հ. 30 Մեղմիկ գիպչում ափերքին,

ԲԲ 30—31 Մեղմ գիպչում են եզերփին,
Եվ հեղհեղուկ հեռանում են

ՔՄ II հ. 35 Միաբերան բամբասում են

ՔՄ II հ. 38 Եվ դարձյալ մութ գիշերով
Մեկը խավար ծովն է մտնում
Մյուսը անից դողալով

40-րդ տողից հետո ԲՄ II հ-ում կա հետեւյալ ութ տողը.

Մունկ է շոքում լուռ ծովեզրին,
Եվ ակամօք խոնարհած,
Հեռւում է ջրի ձայնին,
Որ հետանում է կամայ...

Մշտա գիշերը, նույն ժամանակ,
Էլ նույն կրակն է վառվում,
Եվ կրակի շուրջը դատարկ
Էլ նույն անցքն է կատարվում:

41—52 տողերը ԲՄ II հ-ում ունեն հետեւյալ վարիանտը.

Բայց Թամարի հոր հարեան
Մի քանի մարդ չարասեր
Նրանց գողտնիրը խմացան,
Եվ ամպամած մի գիշեր

Լույսը հանգցրին. լողորդն հոգնած
Մոլորվեցաւ սե ծովում,
Երբ որ նայեց, տեսաւ հանգած,
Փարսոն էլ չի երևում:

Լույսը հանգցրին շար գջուղացիք
Եվ կանգնած են լուռ ու մունջ.

Նույն 41—52 տողերը ԲԹ, ԲՐ, ԲՊ և 1905 թ. առանձին հրատարակութեան մեջ ունեն հետեւյալ վարիանտը.

Բայց մի անգամ շարկամ մարդիկ
Նրրանց գողտնիքն խմացան,
Լույսը հանգցրին սե ու սաստիկ
Մի մութ գիշեր գիւլական:

55—56-րդ տողերը ԲՄ II հ-ում ունեն հետեւյալ վարիանտը.

Դեպի ափերն այն ուղղաձիգ
Հեռվից հոգմը դառնաշունչ
Բերում է ձայն կիսամար —

«Ա՛խ, Թամա՛ր...»

ԲԹ 57 Մոտ է ձայնը. սե խաղարում,

ԲՄ II հ 65—67 Նրա գեմքը ալանդակված,
կարծես մեռած ժամանակ
Մրմնջում էր անբարբառ —

1893

Օ Ր Ո Ր Ո Յ Ա Գ Ո Ղ

(«Կես գիշերին մութ խրճիթում»)
(էջ 278)

Գրել է 1893 թ. փետրվարի 1-ին: Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1893, № 2, էջ 267—68, «Ժողովրդական առասպել» ենթավերնագրով, Թ-ի հասկյալ ծանոթությամբ. «Հայոց դյուղերում ընդունված է գոյությունը մի չար ոգու, որի պաշտոնն է գիշերը, մեծերի քնած ժամանակ, խեղդել տղա երեխաներին օրորոցում կամ փոխել, տեղը մի դե դնելով: Ջանադան գավառներում ալ և ալ անուններ ունի այս դեռ: Լոռի կոչվում է օրորոցագող»:

Տպագրվում է ՄՃ-ից:

1894

ԵՐԿԻՆՔ ՈՒ ԵՐԿԻՐ

(«Ի՛նչ խոր հայացքով երկինքը մի օր»)
(էջ 280)

Գրել է 1894 թ. օգոստոսի 25-ին Ջալալ-օղլում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՀՀ, էջ 106—107, երկրորդ անգամ՝ ՀԳ, որտեղից և արտատպվում է:

1898

ԱՆԻՄԱՄ ՀԱՐՍԸ

(«Լաղ ժամանակ մի հայ շենուս»)
(էջ 282)

Գրել է 1898 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1901, № 3, էջ 65—69, «Ժողովրդական լեգենդա» ենթավերնագրով:

Թ-ի արխիվում պահպանվել է ձեռագիրը: Ձեռագրի և ՄՃ-ում տպվածի առաջին քսան տողը միացրել է և դարձրել տասը տող:

Յրկրորդ անգամ տպագրվել է ՐԹ-ում և հետագա բոլոր ժողովածուներում:
Տպագրվում է ՐԹ-ից:
Տեքստային տարբերությունները.

ՄՃ 1 Վաղ ժամանակ մի կիլն շենում:

Զեռագրում 10-րդ տողից հետո կա հետևյալ անտիպ հատվածը.

«Սիրուն շորեր,
Սև սև օրեր,
Ա՛խ, ում ասեմ իմ բալենն.
Էկզուս միշտ փակ,
Էուս ու մենակ,
Ա՛խ, ոնց ասեմ իմ բալենն:
Անբա՛խտ, սոխն
Ջահել հարսին,
Էկզուս դերի գնաս դու,
Աչքդ լացով,
Սիրտդ խոցով,
Ա՛խ ու վախով կենաս դու:
.
Անզուժ կեսուր —
Քարե մրսուր
.
.

Արա, արա,
Ոտիդ վրա
Պըտիտ արի շտրխի պես,
Մեծին լըսիր,
Փոքրին հասիր,
[Մեր չի ծնել-բերել քեզ:]

- 11 Աշխարհքն ուրախ
- 24 Ընշկի փլլի
- 57 Միշտ էլ իր հին

ՄՃ-ում կա հեղինակի կողմից ուս պո, պո, պո բառի հետևյալ բացատրու-
թյունը. «Ամոթի և վախի բացադանշություն»:

1904 թ. հրատարակության մեջ կա օղա բառի բացատրությունը՝ «առանձնա-
սեփյակ»: Նույն տեքստի վրա հեղինակը փորձել է օղա-ն փոխարինել «ստունը»,
այդա «ներսը» բառերով:

«ՊՈՂՈՍ-ՊԵՏՐՈՍ»

(«Վաղարփ, երբ մոտ էր Լեկիին Երկինքը»)

(էջ 285)

Ժողովրդական ավանդություն է:

Գրել է 1898 թ.: Ժամանակակիցների պատմելով այս լեգենդի նյութը Թ-ը լսել է Շուշալիում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԹԹ, ապա՝ ԹԹ և ԹՊ:

Տպագրվում է ԹԹ-ից:

ԹԹ-ի տեքստային տարբերությունները.

30 Որ չըտեսնեի ձեր շուքը մեկ էլ...

36 Հոգնած ու սոված, արցունքն աչքերին

58 Թրուշուններ դառեք, քըռեք, ման կեքք,

63 Ապրուստ ունեցեք իմ լի սեղանից,

65 Էսպես վերևից հենց ասեց աստված,

73 Ծըվում են, նըշում.

ԹԹ-ի տեքստի վրա Թ-ը 63-րդ տողը մատիտով ուղղել է այսպես՝

Ապրուստ էլ առեք իմ լի սեղանից,

ԱՐՄԻՆՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(«Եղավ՝ մի տեղամ անտառի միջին»)

(էջ 288)

Գրել է 1898 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է ԱՄ, էջ 19—20, «Ժողովրդական ավանդություն» ենթավերնագրով: Երկրորդ տեղամ, վերամշակված՝ ԹԹ, որտեղից և տպագրվում է:

Ժամանակակիցների վկայությամբ Թ-ը այս ավանդությունը լսել է Լոռում իր մորեղբայր՝ Քեռի Իսայուց (տես՝ Ն. Թումանյան. «Թումանյանի մանկությունը և պատանեկությունը», Երևան, 1938):

Տեքստային տարբերությունները.

Առաջին հրատարակությունը սկսվել է հետևյալ շորս տողով.

Շատ է պատահում այսպես հրաշք բան,

Որ ձուկ ու թռչուն, վայրենի գաղան,

Անբան անասուն, անշունչ քար ու փետ

Լեզու են առնում՝ խոսում իրար հետ:

ԱՄ 1—2 Ահա մի անգամ անտառի մեջ էլ

Արծիվն ու կաղնին սկսեցին վիճել.

12 Մեկ էլ այն օրը գան իրար տեսնեն.

- 27 Թեև քարմ ու նոր, նյութերն էլ կանաչ
 28 Բայց հո բնկել էր իրանից առաջ
 29 Հե՛յ դու, ձայն տվեց, պարծենկոտ Կաղնի,
 32 Իսկ դու բնկել ես, պարծենկոտ հրակա,
 34 Այդքան էլ կապրեմ այսպես քե՛մ ընկած.

1899

Ո Ր Բ Ը

(«Արևակ... Արևակ... գիշերն ի լուսն»)

(էջ 290)

Գրելու թիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է «Թատրոն» հանդիսում, 1899, № 6, էջ 87—88, «Որբ թուշուն» վերնագրով և «Ժողովրդական ավանդություն» ենթավերնագրով, հեղինակի հետևյալ ծանոթությամբ. «Որբ թուշունը Մոտ կոչված թուշունն է, որ գիշերները տխուր ձայն է տալիս, սսես թե «Արևակ» է կանչում»:

Երկրորդ անգամ, մշակված, տպագրվել է «Հայրենիքիս հետ» ժողովածուի մեջ, էջ 41—43, հեղինակի մի այլ ծանոթությամբ. «Գիշերահավի ցեղից մի փոքրիկ թուշուն է, որ գիշերները տխուր ձևն է տալիս. ժողովուրդը Որբ է անվանում»:

Թ-ը հավանորեն օգտագործել է «Արևակ» անունով թուշունի մասին Գ. Սրվանձոյանցի «Համով-հոտով»-ի (Կ. Պոլիս, 1884) մեջ եղած ժողովրդական ավանդությունը: Պահելով բնագրի սյուժետային կմախքը և հիմնական գործող անձանց, Թ-ը կատարել է կարևոր փոփոխություններ (եզրորբ հափշտակող արծվի կամ գաղանի տեղ մտցրել է զեղեցիկահի քրոջը առևանգելու նկած չարագործ թուրքին), զբաղելով իսկ նոր միտք հաղորդելով իր նյութին:

Պահվում է «Թատրոն»-ի տպագիր տեքստը՝ Թ-ի ձևերով կառարած ուղղումներով: Տպագրվում է «Հայրենիքիս հետ» ժողովածուից:

«Թատրոն»-ի տեքստի տարբերությունները.

2 Կանչում է Մոտն աղեկըտուր,

4-րդ տողից հետո կա հետևյալ քառատողը.

Բայց դուք գիտե՞ք, թե ով է նա,

Ո՞ւմ է կանչում ամեն գիշեր.

Ականջ արեք պատմեմ ահա.

— Նազիրին է այն որբ ու անտեր:

6 Զանե՛լ, աշխույժ, գեղեցկադեմ.

8 Նկավ տանի իրան հարեմ:

Բայց երբ գաղան թուրքը եկավ,
Նրան բռնի հարեմ տանի,
Կտրիճ՝ Սրհակն առավ փախսով,
Որ իր քրոջն ազատ անի:

Մի՛ վախենար, ասավ, քույրի՛կ,

21—36 տողերը «Թատրոն»-ում այսպես են.

Հենց այս խոսքում թուրքը հասավ՝
Թուրք ձեռին, սև ձիավոր:
— Մի՛ վախենար, քույրիկ, առավ,
Սեգ պատանին քաջ ու հլղոր:

Մի՛ վախենար կանգնած եմ ես...
Տե՛ս, այն ձյունոտ ոտերն ահա...
Փախի՛ր, գնա՛... այն էլ անցնես,
Այնուհետև էլ թուրք չըկա:

Ու նազիկը լեղապատառ
Վազ է տալիս, փախչում, փախչում...
Բայց հարամին մոտ է արդեն,
Փրնչում է ձին, ղենքը շաշում...

41 Իսկույն դառավ նա թևավոր,

44 Եղբայրը դեռ ետ չըդարձավ:

45—46 Էն օրվանից անբախտ քույրը
Թույուն դառած ման է գալիս,

50 Կանչում է սուր, աղեկըտուր,

1902

Փ Ս Ր Վ Ա Ն Ա

(«Թատրոն»-ում Արուին ու Մըրիմ սարեր»)

(էջ 292)

Ժողովրդական ավանդություն է: Թ-ը, հավանորեն, լսել է բանավոր աղ-
բյուրից՝ Զավախքում եղած ժամանակ Փարվանա լիճն ու շրջակա գյուղերն
այցելելիս:

Գրել է 1902 թ., Արասթումանում, ինչպես երևում է Մ. Բումանյանին գրած նամակից: Առաջին անգամ տպագրվել է ՄՃ, 1903, № 1, էջ 33—38. վերնագրի տակ փակագծում դրված է լեզվենդ և ունի հետևյալ ծանոթությունը. «Փարվանա լինը գտնվում է Ախալքալաքից 20 վերստ հյուսիս-արևելք: Փարվանա են կոչվում է՝ այն թիֆևնիկները, որ թրթռում են ճրագի շուրջը»:

Երկրորդ անգամ մշակված տպագրվել է ԲԹ, և այնուհետև բոլոր ժողովածուներում: Տպագրվում է ՀԳ-ից:

Տեքստային տարրերություններ.

- ՄՃ 17 Մեծ բախար սակալն առաջին էր զեռ.
 37 Փողը հրնչեց: Ահա փունջ-փունջ
 39 Ահա աղջիկն իր զեղանի
 66—67 Եշան տա զոռ պալքարին,
 Աղչիկն հանկարծ առաջ եկավ
 76 Խնդրում նորից ու նորից

76 և 77 տողերի միջև ՄՃ-ի հրատարակությունն մեջ կա երկու տող.

— Ասա՛, դստրի՛կ, ի՞նչ էս ուղում
 էս աննըման քաջերից

- 79—80 Ա՛սող էս ուղում, էլ յերկնքից
 Վեր կըբերեն քեզ համար
 83 Ոչ էլ զոհար էմ պահանջում
 91 Զխանք հեծած թրուան հապճեպ
 139 Որ ծով կըտրեց արաասուրբ
 141 Ծածկեց, կորան, ինքն էլ մեջը
 152 Որտեղ լույս է հենց վառվում

ԼՈՒՍԱՎՈՐՁԻ ԿԱՆԹԵՂԸ

(«Կես գիշերին կանքիզը վառ»)

(էջ 297)

Գրել է 1902 թ.: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԲԹ, էջ 68—69. ապա՝ ԲԲ և ԲՊ: Տպագրվում է ԲԲ-ից:

Ժողովրդական ավանդություն է: Թ-ը, հավանորեն, օգտագործել է Գ. Հովսեփյանի «Փշրանքներ»-ում (Թիֆլիս, 1892) Ապարան անվան հետևյալ ժողովրդական ստուգաբանություն-ավանդությունը. «Հետաքրքրական է հիշել այստեղ ժողովրդի բացատրությունը այդ անվան ծագման մասին.— Սա Աբարան է, Անպարան է, որովհետև Լուսավորչի արտասուրբով լիքը կանթեղը երկնքից տնպարան կախված է «հալաների» (դագաթների) մեջ. դրա համար էլ Ապարան են ասում: Այդ կանթեղը մշտավառ է և միայն արդարների տեսանելի»:

ՀՈԳԵՀԱՆ

(«Փոքիսովի ձորում ծաղկում էր Շամուն»)։

(էջ 299)

Այս անվանությունը Թ-ը լսել է Ուրալիում 1901 թ. ամառը, ինչպես երևում է նույն թվի հուլիսի 2-ին Մ. Թումանյանին գրած նամակից։ Տպագրվել է միայն՝ ՄՃ, 1902, № 12, էջ 35—37, «Աղբնդա» ենթավերնագրով, որտեղից և արտատպվում է։

ՄՃ տպագրվածն ունի հեղինակի հետևյալ բացատրությունը. «Հոգեհանը» մի քարձրություն է Ախալցխայի և Ուրալիի մեջ տեղը՝ Վրացիք ասում են «Սուլթ-մեդիա» — հողին դուրս եկավ. իսկ թուրքերը՝ «Օղլան փաթրալան» — տղա ճարեցնող։

Փոքիսովի ձոր — Ախալցխայի ձորն է ։

1905

ԳԱՌՆԻԿ ԱՆՊՆԵՐ

(«Երկու որբեր»)։

(էջ 301)

Անթվակիր է Առաչին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1905, սեպտեմբեր, № 1, էջ 2—7 և № 3—4, նոյեմբեր—դեկտեմբեր, էջ 97—102, հեղինակի հետևյալ ծանոթությամբ. «Բովանդակությունը բաղված է Տ. Նավասարդյանի «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ժողովածուից»։ Երկրորդ անգամ տպագրվել է 1909 թվին առանձին գրքով, պատկերազարդ, որտեղից և արտատպվում է։

Հսկ-ի տեքստն սկզբում ունի հետևյալ ութ տողը, որ Թ-ը հետագա հրատարակություններում հանել է.

Մայրիկը մեռավ, հայրիկը մեռավ,
Մանուկն ու Մանուշ անտեր մընացին.
Մարդիկ անկշտում, մարդիկ անիրավ,
Փոքրիկ որբերին հկան զըրկեցին։

Ու նրբանք անտուն, նրբանք հալածված
Եկան, բըռնեցին իրարու ձեռքից,
Անծանոթ ճամբով, տկլոր ու սոված
Հեռացան, կորան էն չար աշխարհից։

Տեքստային տարբերությունները.

Հսկ-ում 46-րդ տողից հետո կան հետևյալ տողերը.

- Ա՛խ, իմ Մանուկ, որք ու անտեր,
 Իմ անլեզու Գառնիկ ախպեր,
 էլ ո՞նց անեմ, ի՞նչ անեմ ես...
- Հսկ 47 Կանչում է խեղճ Մանուշն էսպես,
 » 54 Հեռու հանդում
 » 68 Լքսում են նրբանմ վրդովված հոգով...
 » 89 Յած Ե՛կ, տեսնենք՝ էդ ո՞նց եղավ
- » 91—92 Ո՛ր երջանիկ հողմը բերավ
 Քեզ մեր անտառն անձանոթ:
- » 94 Ձեր աշխարհքը հեռավոր,
 » 95—96 Պատասխանեց մեր Մանուշը
 Հառաչելով զըլխիկոր:

100-րդ տողից հետո կա հետևյալ քառատողը.

- Ես ձեզ համար աղոթք կանեմ —
 Եթե անեք օգնություն,
 էս վաչրենի, խոր անտառից
 Եթե տանեք մեզ մի տուն:
- Հսկ 135—136 Բըղղում — էս ափից էն ափն է վազում,
 Բըղղում — էն ափից ետ գալիս կըրկին:

141—144 տողերին Հսկ-ում համապատասխանում են հետևյալ տողերը.

- Վա՛յ, ամա՛ն, մեռա՛... հա՛յ, հարա՛, մեռա՛...
 «Ո՛րտեղդ է ցալում, սիրուն թագուհիս,
 Ի՞նչ կուզես, ասա», խնդրում է արքան,
 Խընդրում, դըլխովը պտույտ է գալիս:
- Ախորժակ չունեմ... ես բան չեմ ուզում...
 Բայց գառան մըսից որ լինի, կուտեմ...
 Եվ թագավորը մընում է սառած,
 Սառած, շըվարած, կանգնած կընոջ դեմ:
- Հսկ 149 — Վա՛յ, հարա՛, մեռա՛... հա՛յ հարա՛, ամա՛ն...
 » 171 Հասի՛ր անդունդից

180 և 181 տողերի միջև Հսկ-ում կա հետևյալ քառատողը.

Կատաղի ծովի
 Պաղ դերին եմ ես,

Փրփրած ալիքը
Պահապան վլրենս

Հսկ 189 Լըսում է արքան, պալատն է վագում,
» 202 Հաղթում է այսպես անմեղը կրեկին:

1908

ԶԱՐԻ ՎԵՐՋԸ

(«Լինում է մի սար»)
(էջ 308)

Ժողովրդական առակ է (կենդանական վեպ): Ձեռագրի վրա հեղինակի՝ ձեռքով, իբրև աղբյուր, նշված են հետևյալ ժողովածուները. Ս. Հայկունի. «Ժողովրդական առակներ» (Վաղարշապատ, 1907), «Сборник материалов» (39, 1908), «Сказки африканских народов», որտեղ կան այս առակի երեք վարիանտներ: Թ-ը, հիմնականում, հարազատ մնալով իր բնագրերի սյուժետային ստադիին, որոշ փոփոխություններ է մտցրել դրանց գործող անձանց մեջ (գեղհավքը կամ աղավինն դարձրել է կկու...), չափածո—հանդավոր ձև է տվել արձակ առակին (տեղ-տեղ միայն պահելով արձակը), ընդարձակել է դիալոգները, վերջում ավելացրել ազգավի խոսքը՝ շարի վերանալու մասին, առակին տվել «Չարի վերջը» վերնագիրը:

Մշակման տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ «Պապի առակներից» ենթավերնագրով լույս է տեսել Հսկ., 1908, № 1, էջ 3—9, երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, այնուհետև Լ II: Պահվում է Լ II-ի տեքստը, հեղինակի ուղղումներով, որոնք «Խաղաղության բնույթ ունեն» Այդտեղ վերնագիրը Թ-ը դարձրել է Նախ՝ «Կրկնվի երգը կամ Անբուն կրկուն» և ապա թողել է միայն՝ «Անբուն կկուն»: Հետագայում Թ-ը ձեռնարկում է այս գործի հիմնական վերամշակմանը, որը սակայն մնացել է անավարտ: Վերամշակվածը՝ «Անբուն կկուն» տրվում է ֆրագմենտների բաժնում:

Տպագրվում է Հսկ-ից:

ԲԲ-ի տեքստային տարբերությունները.

70 Ու տուր դադար՝
87 Էդպես տխուր, սրտանմլիկ
131 Թոռավ եկավ վրեն իշավ,

Սնացել է այս առակի ձեռագրի վերջին էջը, որ ավարտվում է այսպես—
«պառաժախանց ազգավն ու թռավ, զնաց ուրախ [ղեպի կրկուն]»:

Հ Ս Կ Ա Ն

(«Լավ չե՛մ հիշում քե ո՛ր դարում»)
(էջ 313)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ. 1908, № 4, էջ 130—137՝ «Ույժը» վերնագրով, «Կովկասի առասպելներից» ենթավեր-

հազարով, երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, առանց վերջին 6 տողի, երրորդ անգամ՝ ԲՊ,
կրճատումներով: Տպագրվում է Հսկ-ի տերստր որպես ամենալրիվը:

Տերստային տարբերությունները.

ԲԲ և ԲՊ 39 Կորե'ր խկույն, դուր մաւղուկներ,

ԲԲ 106 ա Ձի են խաղցնում, նիզակ ճոճում,

ԲՊ Բ Ձի են քըշում, նիզակ ճոճում,

ԲՊ 133 Գրնայց հսկա մորր պատմեց

ԷՍՊԵՍ ՁԻ ՄՐՆԱ ...

(«Էկնում է ԲԻ ՀԷ, ու՛վ գլխի հաստատ»)

(էջ 319)

Ժողովրդական գրույց է: Մեզ հայտնի են զրա երեք վարիանտը՝ տպագրված
«Էմինյան ազգագրական ժողովածու»-ում (հատոր Բ, Մոսկվա-Վա-
ղարշապատ, 1901 և «Сборник материалов» (XX, 1894, XXIV, 1898): Թ-ը,
հավանորեն, նկատի է ունեցել նշված երեք վարիանտներն էլ, հատկապես առա-
ջին երկուսը: Հիմնականում հարադատ մնալով ժողովրդական բնագրին՝ փոխել
է գործող անձերը, սկզբից և վերջից ավելացրած մի քանի տողերի մեջ բնի-
զծել գրույցի փխրասփայտներ, և շարածո-հանգավոր ձև տվել նրան:

Գրելու տարևթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է Հսկ, 1908,
№ 9, էջ 312—314, «Հին գրույց» ենթավերնագրով: Պահպան է Հսկ-ում ար-
գագրված տեքստը՝ Թ-ի մասնակի ուղղումներով: Վերջին ութնյակը՝ 73—80
տողերը Թ-ը կարմիր մատիտով փռել է: Տպագրվում է Հսկ-ից՝ հեղինակի
ուղղումներով:

Հսկ-ի և տպագրվող տեքստի տարբերությունները.

1 Լինում է թե չէ, հայտնի չի հաստատ.

11—12 Որ տերն էլ նրա վարձը շատացնում,
Ինչպես իր որդին, էնպես է նայում:

ԱՐՏՈՒՏԻ ԵՐԳԸ

(«Մի մաւղ տեսալ գարնան մաւղում»)

(էջ 322)

Ինչպես երևում է իր հուշատետրում արած նշումից, Թ-ն այս լեգենդը
լսել է 1899 թ. հուլիսին Գանդում՝ քնտի Սիմոնից: Առաջին անգամ տպագրվել
է՝ Հսկ, 1908, № 8, էջ 273—275, «Ժողովրդական ավանդություն» ենթավերնա-
գրով, ապա, կրճատված՝ է II: Տպագրվում է Հսկ-ից:

Հսկ-ի տպագիր տեքստի վրա Թ-ի ձեռքով կատարված ուղղումները
ցույց են տալիս, որ Թ-ը փորձել է լեզվենդը մշակել, սակայն մնացել է անա-
վարտ:

Մշակման պատկերը.

- 11 Բռնեց փակեց նեղ վանդակում:
 12 —Տեսե՛ք, ասա՛վ, ոնց է երգում:
 16 Միտն էր բերում կյանքը իր հիմ,
 27 Մաշող կարոտն զերուրյան.
 61 Ասա՛վ մարդը ու ետ տարա՛վ
 65—68 Ճախրեց ասպա դեպի վերև,
 Դեպի եթեր, դեպի արև
 [Ճախրեց], խընդաց,
 Ու զիլ թընդաց,

71—80 տողերը ջնջված են:

ՄՈՒԿԻԿԻ ՄԱՀԸ

(«Միտիկն ու Մուկիկն ավալեացան»)
 (էջ 325)

Դրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հսկ, 1908, № 3, էջ 99—103, երկրորդ անգամ՝ է 11: Պահպում է երկու սևագիր-ձեռագիր և Հսկ-ի տեքստը՝ Թ-ի ուղղումներով, որոնք ցույց են տալիս, թե Թ-ը նպատակ է ունեցել վերամշակելու Հսկ-ի վարիանտը, բայց մնացել է անկատար: Ժողովրդական առակ է (կենդանական վեպ): Հսկ- տեքստի վրա, հեղինակի ձեռքով, նշված են հետևյալ աղբյուրները: «Смерть курочки (Бр. Гримм, пер. Федорова и Давидова): «Вошка и блошка» (նույն տեղ): Гатцук «Кавказские сказки, кн. XV):

«Գուլգուլ խաթուն», «Լուսն և աշիւ», «Նազու խանում», «Ճեռ ու գուգ», «Մուկն ու պոպոք» (Ս. Հայկունի, «Կենդանական վեպ» [Վաղարշապատ, 1907]. «Պուճուրի մահը», «Ռուճի հերիաթ»: Հիմնականում հարազատ մնալով բնագրերին, Թ-ը միևնույն առակի տարրեր վարիանտներից, որոշ հավելումներով ու հապավումներով, հատուկ ընտրությամբ, հյուսել է մի նոր գործ, ժողովրդական արձակ առակին տալով շափածո-հանգավոր ձև և վերնագրելով՝ «Մուկիկի մահը»:

Տպագրվում է Հսկ-ից:

Հսկ-ի տեքստի վրա կատարած ուղղումները.

- 1 Միտն ու Մուկը ախպերացան:
 3 Միտիկը գնաց քուջուջ անի,
 14 Մուկիկի պես մարդը մեռավ,
 18 Հեյ վա՛խ, ափսո՛ս, կանչեց իորը.

19-րդ տողից հետո ավելացրած է հետևյալ տողը.

Աշխարհքն էսպես մնաց անտեր,

- 24 Ինչո՞ւ էղպես քեկոտուր:
 25—Բա ի՞նչ անեմ, ասավ իորը.

- 28—29 Ծիարը կնտեղ հողագլուխ,
 Ես որ լինեմ քեակոտոր
 31 Ափսո՛ւ, ափսո՛ւ, կանչեց ծառը.
 34—35 Ճյուղերն էնքան զարկեց իրար.
 Զարդեց թափեց էն քարերին:
 38 Ինչո՞ւ կղպես նըղակոտոր:
 42—44 Ծիարիկն էնտեղ հողագլուխ,
 Լորիկն եղավ քեակոտոր,
 Իմ ճյուղերը ես որ ջարդեմ՝ *)

47-րդ տողից հետո ավելացրած է հետևյալ տողը.

- Աշխարհքն էսպես մնաց անտեր,
 54 ա Ի՞նչ [էք] կղպես պղտոր-մղտոր:
 բ Ի՞նչ [էք] էղպես գրլղոր-մրլղոր:
 58—60 Ծիարիկն էնտեղ հողագլուխ,
 Լորիկն եղած քեակոտոր,
 Ծառը կանգնած նընակոտոր,
 73 Բա շե՞ս լքսել՝ ինչ պատանեց.
 82 Մուկիկի պես մարդն էլ մեռնի՞...
 96 Ես որ լինեմ մազամձուձ
 100 Ողջ գյուղացիք

101-րդ տողից հետո կա.

- Սուգ նստեցին ու [կանչեցին]
 104 Թեակոտոր Լորիկն ասավ,
 108—109 Արշունվիկ Պառլիկն ասավ,
 Մեծ Մուկիկը մեռել է՛...
 117 Քարիցն քնկնեն ու կոտորվեն
 Բայց համփիցը դարձան նորեն:

Ձեռ. 1-ի տարրերությունները՝ համեմատած ձեռ. 2-ի հետ.

- Ձեռ. 1 3 ա Բողոճը [դուրս գրնաց մի օր,
 բ Բողոճն ելավ [գործի] գընաց,
 9—10 տողերը Ձեռ. 1-ում չկան:
 Ձեռ. 1 14 Բողոճն ասավ.
 17 Աշխարհքը ողջ մընաց անտեր,
 20—2ե՛յ վա՛խ, ափսոս, [նըչաց] Ծիար.
 22 [Ասավ, քեերն էնքան] զարկեց,
 26 Ինչու [եղավ] թեակոտոր:

*) Ես որ լինեմ նըղակոտոր՝

27-րդ տողից հետո՝

- [Անգղա փետ, փետի կտոր]
30 Բողոճն [էնտեղ] հողագրելուս,
33 ա Ափսո՛ս, ափսոս, վստաց ծառը.
բ Ափսո՛ս, ափսոս, խըշշաց ծառը.
37—38 ա [Ջարդեց] թափեց էն քարերին,
Մընաց [կանգնած] տերևաթափ:
Ձեռ.2 բ Թափեց տերևն էն քարերին,
Կանգնեց [թարթափ] տերևաթափ*)

40-րդ տողից հետո կա հետևյալ ջնջված տողը.

- [Դու միշտ դալար էիր առաջ]
Ձեռ.1 41 ա Ինչո՞ւ [եղար] տերևաթափ:
բ Ինչո՞ւ [քարքափ] տերևաթափ:
Ձեռ.2 գ Ինչո՞ւ [էդ լափ] տերևաթափ:
դ Ինչո՞ւ [հիմի] տերևաթափ:
Ձեռ.1 51 Մուկիկի պէս մարդն [էլ մեռնի]:

52-րդ տողից հետո՝

- Կըլորվեցին իրենց տեղից,
55 — Ի՞նչ պատահեց, ա՛յ [գիժ] քարեր.
71 ա Ու [ցած իջան] պըղտոր-մըղտոր:
բ Ու [վազեցին] պըղտոր-մըղտոր:
107 [Ափսոսացին] [ողջ] գյուղացիք,

110-րդ տողից հետո կա հետևյալ երկու տողը.

- Հացով-կոծով,
Ճիչ-գոռոցով
111 [Հավաքվեցին ու գընացին]
Ձեռ.1 բ 113—114 Ընկնեն քարից,
Բայց... հո դարձան ճանապարհից:

1909

ՄԻ ԿԱԹԻԼ ՄԵՂՐԸ

(«Մի գյուղացի իրենց գյուղում»)
(էջ 329)

Գրել է 1909 թ. փետրվարին, Մետեխի բանտում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հսկ, 1909, № 3, էջ 98—103, երկրորդ անգամ, մասնակի փոփոխու-

*) [Ու կանգնեց լափ] տերևաթափ:

թյուններով 1911 թվին, առանձին չքրով, պատկերազարդ, որտեղից և արտա-
ապվում է: Մտահղացումը տվել է Վարդան Ալեկեյցու «Կաթ մեղու պատանոս
պատերազմի» առակը:

Պահվում է Հոկ-ի տեքստը՝ հեղինակի մասնակի ուղղումներով, որտեղ
հետադաշում մտել են առակի առանձին, պատկերազարդ հրատարակության
մեջ:

Տեքստային տարբերությունները.

Հսկ 13—14 էսպես սիրով

Հավ խոսքերով

28-րդ, 60-րդ և 105-րդ տողերը Հոկ-ում չկան:

Հսկ 112 Ամեն մի՛նը մի տեղուրյան

1912

Ա.ՂԱՎՆՈՒ ՎԱՆՔԸ

(«Լեկկերմուրն եկավ, հուրն ու սուրն եկավ»)

(էջ 334)

Գրել է 1912 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է 1913 թ., «Ազգային ավան-
դություն» ևնթավերնագրով, երկրորդ անգամ՝ ԲՊ:

Հայտնի են այս ավանդության երկու վարիանտները, որոնցից մեկը սպա-
գրված է Հակոտհաուզների գրքում («Закавказский край» I, Санкт Петербург.
1857), մյուսը՝ Գ. Հովսեփյանի «Փշրանքներ»-ում (Թիֆլիս, 1892): Թ-ը, հա-
վանորեն, օգտագործել է այս վարիանտները, առնելով «Աղավնու վանքը» վեր-
նագիրը:

Տեքստային տարբերությունները.

ԲՊ 34 Իմ ժողովուրդն ևմ ուղում էս քեզից

35 Գալիս է գերին, գալիս է նորից

1913

Ա.ՂԱՎԱ ՍԻՐՏԸ

(«Հին արեւիքում, մի հին քաղաքում»)

(էջ 337)

Գրել է 1913 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է 1913 թ. «Արեւելյան ավան-
դություն» ևնթավերնագրով, երկրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատըպ-
վում է:

«Ծաղիկների երգ»-ի ձևադրին կից նյութերի մեջ, «Խաշխաշ» անվան
տակ Թ-ը տալիս է այս ավանդության համառոտ բովանդակությունը, որը,
հավանորեն, առնված է այդ նյութերի մեջ իբրեւ աղբյուր նշված «Легенды
цветов» գրքից:

Տեքստային տարբերությունը.

Նշ 59 Պայծա՛ն, թեթե՛ւ,

ՄՈԾԱԿՆ ՈՒ ՄՐՋՅՈՒՆԸ

(«Գիծ մոծակի պարի ժամին»)
(էջ 341)

Դրել է 1916 թ. Բորժոմում: Առաջին անգամ տպագրվել է 1917 թ., հեղինակի հետևյալ ծանոթությամբ. «էս հանրածանոթ առակը, որ նզուպոսն ունի՝ «Ճպուռն ու Մրջյունը» անունով, Փեղրոսը՝ «Ճանճն ու մրջյունը», Կոխովը՝ «Стрекоза и Муравей» (Ջրաթիթևան ու մրջյունը), իսկ մեր Վարդանը (միջնադարյան առակների մեջ) «Ժիժիկ և մեղուք» և «Մրջիմն և կամ Ժիժն ու մեղուք», ահա էս առակի նոր վարիանսը՝ «Մոծակն ու Մրջյունը»:

Տպագրվում է ձեռագրերից:

Հեղինակի կողմից արված բառերի բացատրությունները.

Սալարել—խեղճանալ, մոլորվել

Մեռվել—ինքն իր մեջը քաշվել, ամաշել

Շահել—պահել

1917

ԹԱՒԱՎՈՐՆ ՈՒ ՉԱՐՉՐՆ

(«Հե՛յ, լավ մանրո՛ւմ»)
(էջ 344)

Դրել է 1917 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է 1917 թ. «Ջուղայի գաղթից» ճեթավերնագրով: Ինչպես երևում է Թ-ի ձեռագրերից՝ այս լեզենդի համար նյութ է ծառայել Առաքել Դավրիժեցու պատմության մեջ բերված մի էպիգոդը՝ ծպտյալ Շահ Արասի հանդիպումը և զորույցը Պարսկաստանի Փարիա գավառում վերաբնակեցված գաղթական հայ կնոջ հետ:

ՊԹ-ում պահվում է երկու ձեռագիր, մաքրագիր և սևագիր՝ Ջուղայի գաղթին վերաբերող նյութերով և դիտողություններով: Մեղագիր ձեռագիրն ունի «Անկեղծ խոսքն ու թագավորն» վերնագիրը:

Սևագրի մշակումը.

5—6 'Էե՛ դուրս քրոնե՛

նկե՛մ, առե՛մ,

12—14 ա Անցնում էր շարշին բեռը շալակին,

Չարշի՛ն... ո՛վ ասավ... ինչպես վիշապ օձ,

Անցնում էր ծպտյալ Շահարաս արքան.

բ. Անցնում էր շարշին էն քալառական,

Չարշի՛ն ... սո՛ւ, ըզգո՛ւյշ... ինչպես վիշապ օձ

21 ա Ի՛նչ ասեղներ — ի՛սկ օձի քիստ,

- Բ Օ՛հ, ասեղներ, ինչ ասեղներ,
 28 Աստված սիրես, չարչի ախպեր,
 30 — Վա՛հ, էղբան էլ ապերախտ մարդ,
 32—33 Օսմանլիի սրից փրկել
 Չեր Բարբարոս երկրից հանել
 40—41 ա Եկա՛ւ, եկա՛ւ հեղեղի պես
 Քըշեց մեր շեն, մեր լավ Ջուղան.
 41 Բ Քանդեց մեր շեն, մեր լավ Ջուղան.
 47 Արտասվեցինք ու կանչեցինք.
 52 Բառաչելով, արտասվելով
 59 Օ՛ֆ, քող, ախպեր, մի՛ հարցնիր ինձ
 62—63 Կաց են լինում մեծ ու սլուճուք,
 ա Իրար գրկած չուր լցվում —
 63 Բ Աչքները բաց գետը լցվում —
 64—65 ա Ա՛խ, էն օրը որ մենք տեսանք,
 Տերը շրտա մեր քշամուն
 Բ Օ՛ֆ, էն օրը որ մենք տեսանք
 Մեր թշնամին թող չրտեսնի...
 66—67 ա Ի՛նչպես սիրենք մէնք էդ շահին,
 Ո՛նց շանիծենք գիշեր ցերեկ —
 Բ Անիծում ենք մուրն քնկնելիս
 Բարի լուսին անիծում.
 Գ Չարչի ախպեր, ի՛նչպես սիրենք
 Ու շանիծենք էդ գազանին, էդ շահին:

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ, ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1889

Ի Ղ Ձ

(«Ինչո՞ւ չեմ բռնում, վայրենի մի հավ») (էջ 351)

Փոխադրությունը կատարված է 1889 թ.։ Տպագրվել է միայն՝ ԲՄ I հ, էջ 70—71, «Լեւոնտովից փոխադրություն» ենթավերնագրով։ ՊԳԹ-ում պահվում է ձեռագիրը՝ հանված Մճ-ի արխիվից։ Տպագրվում է ԲՄ I հ-ից։

Ձեռագրի 5-րդ տողն ունի հետևյալ տարբերությունը.

Ծա դեպի հաբավ կըսլանայի,

1890

«Եթե ԻրԱվ է, ՈՐ ԳԻՇԵՐՆԵՐԸ»

(էջ 352)

Պուշկինի «Заклинание» բանաստեղծության այս թարգմանությունը Թ-ը կատարել է 1890 թ. ապրիլի 4-ին։ Առաջին անգամ տպագրվել է Տգ, 1899, № 18, էջ 439, թեթի իրավ է» վերնագրով, ապա՝ ԲՄ I հ, էջ 79—80, այնուհետև, անփոփոխ՝ Դ, ԲԹ և ԲԲ։ Տպագրվում է ԲԹ-ից։

1892

Ռ Ո Մ Ա Ն Ս

(«Մի աշնանային մռայլ իրիկուն») (էջ 353)

Թարգմանության տարիթիվն անհայտ է։ Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՄ I հ, էջ 113—115, որտեղից և արտատպվում է։

«ԵՍ ՉԵՄ ՈՒՋՈՒՄ ՄԱՐԴ ԻՄԱՆԱՍ»

(Էջ 355)

Քարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՄ 11 հ. էջ 88, «Լեւոնտառվից» վերնագրով, սրտեղից և արտատպվում է:

ԿԵՅԻՄ ԼԱՔԵՐԻՈՍ

(«Եվ խալտանամուկ միմասի շորով»)

(Էջ 356)

Քարգմանության տարեթիվն անհայտ է:

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲՄ 11 հ., էջ 69—71. վերնագրի տակ գրա-
կադժերում գրված է՝ «Ռուսերենից», հեղինակի հետևյալ ծանոթությամբ. «Անը-
րը պատահել է Հուլիոս Կեսարի օրով»:

Երկրորդ անգամ վերամշակված տպագրվել է՝ ԲԹ, իսկ երրորդ անգամ՝
ԲԲ, Տպագրվում է ԲԹ-ից:

Տեքստային տարբերությունները.

ԲՄ 11 հ. 2. Մեր Լաքերիոսը կանգնեց կրկեսում Հոովմի տառջին.

1. Ազնվականները և ժողովուրդը վախից սարսափած.

9. Եվ սբի ձայնով անմա՞ Հոովմի հրձիւանքի համար

12. Հին քաղաքացի ևլ հաշտւումսը երգիչ անմամն.

14. Լուս ու գլխակոր գեանին է նայում ամսիից յկարմում...

15—16 Եվ խոսակցության ամառոշ ձայնը նրան է հասնում.

Նա յուր աչքերը Հոովմի վերա չի համարձակում

20 Գոռոզ Հոովմը լոնց վերտփին: Կորացրած գլխով.

24 Եվ լայն ճակատը վերտփին դարձով հանդիսա ու պայծառ,

28 Եվ սառնությունը սրտիցը մինչև մտտները անցավ...

30—32 Նա սղևորվեց.— Նրա աչքերը կրակ են ցայտում.

Նայում է շուրջը բնիճող հայացքով... տարածեց ահա

խռովությունից դուրացող ձևսրը քնարի վերա.

39. Գովմած քնարի բերսուն լարերը հնչեցին կամաց,

53. Որ հին օրերի աղատ Նրդերը խալառ լոնին,

59—60 տղերն առաջին հրատարակություններում ունեն հետևյալ ձևը.

Աչքերում փայլեց բարկության բոցը, քնարը ձգեց,

Այլևս չերդեց, ալլ բոլոր ուժով գոռոց արձակեց.

Խեղդվելով ցավից և բարկությունից աչևորը հեղ—

«Քաղաքացիներ՛ր, իրավունքներս կորցնում ենք, էլե՛ք»:

Հ Ր Ե Շ Տ Ա Կ

(ԼԵՐՄՈՆՏՈՎ)

(«Կես գիշերային լրդին Երկրնում»)
(էջ 358)

Թարգմանության ժամանակն անհայտ է: Տպագրվել է միայն ՀՀ, էջ 111, որտեղից և տպագրվում է:

Մ Ա Յ Ր Ը

(«Լսելով կովի արհավիրքներին»)
(էջ 359)

Ներկատվի «Внимая ужасам войны...» (1854) բանաստեղծությունը Թ-ը թարգմանել է 1894 թ. հոկտեմբերի 8-ին՝ վերնագրելով «Մայրը»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տգ, 1896, № 6, էջ 91, որտեղից և արտատպվում է:

ՄԵՌԱՎ ԻՄ ՄՈՒՍԱՆ

(«Մեռավ իմ մուսան... սակավ ժամանակ»)
(էջ 360)

Թարգմանել է 1891 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՀՀ, էջ 112, 1902 թ. վերամշակել է և հրկրորդ անգամ տպագրել՝ ԲԹ, այնուհետև անփոփոխ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

ՀՀ. 2 Նա լուսավորեց օրերըս միայնակ.

3 Թափեցին ծաղիկներս, կրակներս հանդան,

4 Մութն է գիշերս, ինչպես գերեզման:

5 Յավից, հուզմունքից հոգնած իմ սրտում

6 Զուր եմ ես բուծիչ ձայներս պտբրտում,

7 Ճմլած է առարձուր պսակս հոտավետ,

8 Կովում եմ աներդ, տրտմում եմ աներդ...

9 Բայց՝ առաջ միջումն իմ հեգ սենիկի

12 Կլխիս կրացվե՛ր լույսերի ծովում,

13 Կըծգվե՛ր հեռու լճակն արծաթի

14 Կըփայլե՛ր շքեղ պալատ սյունադարդ,

- 15 Կրքարձրացնելն ծոցում կապույտի
 16 Սուր ժանիփները լեռներ ձյունապատ...
 17 Իսկ արդ — մենակ եմ. դատարկ ու մութը,
 18 Խորքացած անկյունս աչքիս է նայում,
 19—20 Որպես սև լուռուն, իմ լուսամուտը
 Բըքոտ գիշերը երկչուղով բախում:
 26 Նա լուսավորեց օրերըս միայնակ.
 27 Թափեցին ծաղիկներս, կրակներս հանգան,
 28 Մութն է գիշերըս, ինչպես զերեղման:

Թ Ա Փ Ա Ռ Ի Ր

(«Երբ որ կիներ Բեզ կրքողնի»)
(էջ 361)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ՀՀ էջ 113, որտեղից և արտատպվում է:

1899

Ջ Ր Ա Հ Ե Ղ Ջ Ղ

(«Ներս վագեցին մանուկները»)
(էջ 362)

Թարգմանել է, հավանաբար, 1899 թ. Պուշկինի ծննդյան հարյուրամյակի առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է ԱՄ, էջ 5—8, երկրորդ անգամ, վերամշակված, ԲԹ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարրերով խոնարհվում եմ.

- ԱՄ 9 Դիվան կգա ջուղաբը տուր.
 16 Երևում էր բնկած դին:
 19—20 Արդյոք անբախտ մի թշվառ էր
 Հանդիստ առած ջրի տակ,
 24 Կողերի էր պատահել...
 40 Էնքան կտամ՝ կսպանեմ:
 50 Ի՞նչ է ցավըդ ... կես գիշեր
 52 Ինչ չար հողմ է դեսը փշել
 54 Նեղ է տեղներս, տունը մութ ...
 59 Զուր է քափում նրա միրքից
 63—64 Մարմնին կպած քառչանգները
 Անեղ սեին են տալի...

- 67 Փեղկը զարկնց: Նա դողալով՝
 69 Մտֆերն իրար խառնվեցին
 Ձեռ. 84 Ու խեղդվածը ելնում գետից

ՕԼԵԴԻ ԵՐԳԸ

(«Ելնում 1, անա նըզոր Օլեզը»)
 (էջ 365)

Թարգմանելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տգ, 1899, № 18, էջ 430—32, Պուշկինի ծննդյան հարյուրամյակի առթիվ: Այնուհետև մասնակի ուղղումներով՝ ԲԹ, որտեղից և արտատպվում է: Տեքստային տարբերությունները.

- Ձեռ. ուղղ. 11. Աղոթք ու հմայքով իր դարն անցկացրած
 Տդ 51 Հանգիստ կաջ հիմա, էլ ոտս երբեք
 70 Այնպես կրակոտ է նա տակավին
 77 Կարելի մինչ օրս իմ ձիուն հեծնել
 Ձեռ. 100 Բազմած է խումբը Դնեպրի ափին

Թարգմանության վերջում կա Թ-ի հետևյալ ծանոթությունը. — «Մի քանի քառեր փոխված են թարգմանության մեջ»:

Պերուն Արևելյան սլավոնների որոտի և կայծակի աստվածն է, որին մարգարհոհ էին տանում:

ԿԵՂՋՈՒԿԻ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔԸ

(«Նըստել եմ շրվար»)
 (էջ 369)

Կալցովի «Раздумье крестьянина» բանաստեղծությունը թարգմանել է 1899 թ. սեպտեմբերին Շուլավերում, ինչպես երևում է նույն թվի սեպտեմբերի 27-ին Փ. Վարդապարյանին գրած նամակից:

Առաջին անգամ «Դեղջուկի մտորմունքը» վերնագրով տպագրվել է՝ Տգ, «Իլլյուստրասիոն» հավելվածում, 1900, սեպտեմբեր, № 45, էջ 66, երկրորդ անգամ, «Դեղջուկի մտածմունքը» վերնագրով և մասնակի փոփոխություններով՝ ԲԹ, և ապա, նույն տեքստը՝ ԲԲ և ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունները.

- Ձեռ. 1 Նըստել պատի տակ
 » 12 Ոչ տափան ու չուր,
 Ոչ ֆյանիլան մի ձի...
 » 17 Բայց, ավա՛ղ, էն էլ
 » 21 Նըստել պատի տակ

ԱՔԵՐՄԱՆԻ ԳԱՇՏԵՐՈՒՄ

(«Վերոյում եւ գարեան դալարի ծովում»)

(էջ 370)

Ա. Միցկեւիչի «Аккерманские степи» սոնետի կրճատ թարգմանութիւնն է որ առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1899, դեկտեմբերի 31, № 50, էջ 1140, «Միցկեւիչի» ենթալերնագրով, որտեղից և արտատպւում է:

1900

ՀԻՎԱՆԳԻ ԵՄ, ՄԱՅՐԻՎ

(«Հիվանդ եմ, մայրի՛կ, նանիկ սառ՝ ինձ»)

(էջ 371)

Թարգմանության տարեթիւնն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1900, № 50, էջ 764, «Նանիկ սառ՝ ինձ...» վերնագրով, երկրորդ անգամ՝ ԲԹ «Հիվանդ եմ, մայրի՛կ» վերնագրով և մասնակի փոփոխութուններով, երրորդ անգամ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպւում է:

Տղ-ի տեքստի տարբերությունները.

5 — 6 եւ վաչր կրղընեմ գըլուխըս հողնամ

Գիշեր է արդեն՝ հաւմն էլ է հողնամ հանդում:

8 Մենակ քո անքուն դավաին է տանջում:

11 Քունն էլ է վաղուց փախել իմ աչքից,

1902

ԱՆՁՈՒԿ

(«Ա՛խ, վայրենի, սառն ու խավար»)

(էջ 372)

Շիւղերի այս բանաստեղծությունը Թ-ը թարգմանել է ռուսերենից՝ ժողովակու թարգմանությունից, որ կրում է «Желание» վերնագիրը: Ռուսերեն տեքստի վերջին տասներկու տողը չի թարգմանել: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Տղ, 1902, № 15, էջ 102, երկրորդ անգամ՝ ԲԹ, որտեղից և արտատպւում է:

1903

ՄԱՆՈՒԿՆԵՐԻՆ

(«Եկե՛ք, սիրո՛ւն իմ մանուկներ»)

(էջ 373)

Թարգմանության տարեթիւնն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԲԹ, էջ 227—228, երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպւում է:

«ԿՈՒՋՆԻ ՀԱԼՎԵԼ, ԶՈՒԼՎԵԼ ԻՄ ԵՐԳԻՆ»

(էջ 374)

Անթվակիր է: Առաջին անգամ «Յիրդուտի» վերնագրով տպագրվել է՝ ԲԹ, էջ 223, Երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, Պահվում է ԲԲ-ի տեքստը, որի վրա Թ-ը «Յիրդուտի-ն» մատիտով դարձրել է «Ամմար»: Տպագրվում է ԲԹ-ից:

1906

«ՎԱԼԱԽԱԿԱՆ ԼԵԳԵՆԴ»

(«Էունայի ափին ապրում էր Փերին»)

(էջ 375)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է 1906 թ.:

1907

Է Լ Ե Գ Ի Ա

(Լուսինն ադոս լույս է փրում...)

(էջ 377)

Թարգմանել է 1907 թ. Ի. Ճավճավաձեի մահվան առթիվ և առաջին անգամ տպագրել նույն թվին: Այնուհետև տպագրվել է՝ ԲԲ և ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

Տեքստային տարբերությունը.

ԲԲ. 7. Վերացին է մերք քննի մեջ

Ի Ա Ր Ո Ի Ն

(«Կանաչ է նորից»)

(էջ 378)

Թարգմանել է 1907 թ. Ի. Ճավճավաձեի մահվան առթիվ և առաջին անգամ տպագրել նույն թվին:

ԶՄԵՆՈՒՄ ԻՐԻՆՈՒՆԸ

(Հնդմբ մեզով երկինքն առնում)

(էջ 379)

Թարգմանել է 1909 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1910 թ.: Ապա՝
ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է: Պահվել է ձեռագիրը ուղղումներով:
Ձեռագրի վրա կատարած մշակումը.

- Ձեռ. 1—5 Հոգմբ ամպով երկինքն առնում,
Պարտում է բութը ձյան,
Մերք մանկան պես լաց է լինում,
Մերք ոռնում է զերդ գազան:*)
Մերթ վայրենի սուլում պես պես,
6 ա Մեր կիսավեր տանիքում,
բ Մեր խարխուլ տանիքում,
դ Մեր դատարկ տանիքում,
7—8 Մեր ուշացած համբուրդի պես
Հուսամուտն է նա զարկում:
9 Մեր խրճիթը, [խարխուլ] ու հին,
11 ա Ինչու ես դու պատի տակին,
բ Ինչ ես կծկել պատի տակին,
13 ա Բեզարել ես փոթորիկի
բ Հոգնեցրել եմ բեզ մերիկի
դ Փոթորիկի ձեներից
14 Ոռնոցներից, աղմուկներից
16 Բզզոցներից միալար:
22 ա Երաշտահավը ծովից դեն.
բ Պարիկը ծովից դեն.
23—24 Երգի՛, ոնց էր աղջիկը վաղ
Ջուրը դնում լուսի հետ:

• Վ Ա Ր Դ Ը

(«Փոթրիկ տղան մի վարդ տեսավ»)

(էջ 381)

Թարգմանությունն տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝
1909, է III, էջ 117, երկրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

*) Ու մերթ ոռնում զերդ գազան:

«ԼԵՐԱՆՑ ՇԱՐՔԵՐԸ»

(էջ 382)

Գլոթեի «*Wanders Nactlied*»-ի այս թարգմանությունը Թ-ը, հավանորեն, հաստատել է Լերմոնտովի ռուսերեն թարգմանությունից:

Տպագրվում է ձեռագրից:

Թարգմանության մշակումը.

Ճ ա Տերեն անգամի,

բ Տերեր անժած

«ՄԻ ԵՐԳ ԿԱ ՄԱՆԿՈՒՅ, ՄԻ ԵՐԳ ԿԱ ՄԱՆԿՈՒՅ»

(էջ 383)

Ռյուկկերտի այս բանաստեղծությունը Թ-ը փոխադրել է կրճատումներով: Փոխադրության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է 1909 թ. «Ռյուկկերտից» լիբրնագրով, երկրորդ անգամ՝ ՌՊ, որտեղից և արտատպվում է: Տեքստային տարբերությունները.

1 Մի երգ կա մանկուց, մի ձեն կա մանկուց

3 Ա՛խ, ուրբան հիմի, ա՛խ, ինչպես հիմի

5 Երգում էր ծիծառ, ճախրում էր ծիծառ՝

7 Աշխարհքը զըվարք, աշխարհքը պայծառ

9 Հայրենի՛ր դաշտեր, սրբազան դաշտե՛ր,

11 Ձեր զըրկում մին էլ, ձեր ծաղկում մին էլ

13 Երբ որ հեռացա, ա՛խ, երբ հեռացա

17 Գալու է գարուն, նոր ծաղկած գարուն —

19 Բայց իմ սիրտն, ավա՛ղ, իմ ճեզ սիրտն, ավա՛ղ

21—22 Եվ ոչ մի ծիծառ, գարունֆվա ծիծառ

2ի բերի էլ ետ,

1910

ՎԻԼՍՈՆԻ «ԺԱՆՏԱԽՏԻ ՔԱՂԱՔԸ»

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆԻՅ

(«Կառ ժամանակ, որ ծաղկում էր»)

(էջ 384)

Անգլիացի պոետ Վիլսոնի (1785—1854) «Ժանտախտի քաղաքը» («*The City of the Plague*») ողբերգության մի հատվածը «*При во время чумы*»

վերնագրով Պուշկինը թարգմանել է 1830 թվին՝ շատ ազատ վարվելով անգլիկ-
ընն ընագրի հետ: Թ-ը թարգմանել է Պուշկինից «Մերիկ նրդը», որը հենց
իր՝ Պուշկինի եզինակությունն է և, ինչպես պուշկինագետներն են նշում, չի
համարատասխանում անգլիկերեն ընագրին: Թ-ի թարգմանության տարեթիվն
անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է 1910թ.:

«ՀԵՌՈՂԻ, ՀԵՌՈՒԻ ԿԸ ԹՂՈՅՆԵՄ»

(էջ 386)

Առաջին անգամ տպագրվել է 1910 թ.: Թարգմանության տակ կա Թ-ի
հետևյալ ծանոթությունը. «նվիրած է իր ընկեր մուրերտուսի կնոջը, որին շատ
էր հարգում»:

ԼՅՈՒՍԻՆ

(«Իմ սիրելի՛մ, երբ կլմևսենեմ»)

(էջ 387)

Առաջին անգամ տպագրվել է 1910 թ.:

ԱՄԱՌՎԱ ԳԻՇԵՐՈՎ

(«Գիշեր է խոր»)

(էջ 389)

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Հոկ, 1910, № 11, էջ 317, սրտեղից և Եր-
աստապրվում է:

ՊԱՐԻԱՅԻ ԵՐԳՐ

(«Մեր ինչի՞ն է պետք, քե Արևն անմահ»)

(էջ 390)

Թարգմանել է 1910 թ.: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1910 թ., բանա-
ստեղծի հետևյալ ծանոթությամբ. «Պարիաների դասը, քառասուն միլիոն մի
բազմություն, ամեն ընչից ու իրավունքից զուրկ, հասարակությանից մերժված
մի դաս է Հնդկաստանում: Բրամինների սահմանած օրենքով (Ավադան ու
սաստրա) նրանց արգելվում է մարդարնակ շենքերը մտնել, աման գործածել,
զնացկան ջրից խմել, ըվաջումն կատարել, թաղում անել, աստծուն պաշտել,
ընտանիք ունենալ, և այլն: Անգլիական կառավարությունը չկարողացավ միան-
գամից ջնջել հին օրենքն ու աղաթը և աղատել պարիաներին իրենց դաժան
փիճակից: Պարիաները մի բանաստեղծ ունեն Թերովալլուվա անունով, որ միակ
պարիա բանաստեղծն է ամբողջ Հնդկաստանում. թեև պարիան համարվում է

ավելի դարշելի, քան ամենապիղծ կենդանին, այնուամենայնիվ հենց իրենք բռամիկները Թերովալլուվային անվանում են աստվածային պարիա: Թերովալլուվայի էս ոտանավորը թարգմանված է ռուսերենից»:

Ինդրան հնդկական գիցարանություն մեղայական շրջանի Արամազդն է (գրված լավոր աստվածը):

1911

Փ Ո Յ Ո Ր Ի Կ

(«Մովը խառնված»)

(էջ 392)

Թարգմանություն տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1911, ՀV, որտեղից և արտատպվում է:

1921

ՄՈՎԻ ԵՐԳԸ

(«Մովն ինձ նշանի մատանի բերեց»)

(էջ 394)

Այլ. Բլոկի «Ес прибытие» անվարտ պոեմի «Песня матросов» հատվածը Թ-ը թարգմանել է 1921 թ. սեպտեմբերի 3-ին՝ Բլոկի մահվան առթիվ, վերնագրելով «Մովի երգը»: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նորք», 1923, գիրք Բ, էջ 92: Տպագրվում է ձեռագրից:

1922

«ԱՆՅԱ՝ ՔԱՐԸ ՍԸՐՏԻՍ ՎՐԱ՝ ԶԸՐԻ ՊԵՍ»

(էջ 395)

Աղբյուրական բանաստեղծ խաբանի այս, ինչպես և հետևյալ երկու քառյակը Թ-ը թարգմանել է 1922 թ. հուլիսին՝ պրոֆ. Կարլ Զալեմանի կատարած ռուսերեն արձակ թարգմանությունից:

«Անցա՝ քարը սրտիս վրա՝ ջրի պես», «Մուխըդ կենի պատուհանից երբեք» և «Ասում են՝ թի հազար տարին մի անգամ» քառյակներն առաջին անգամ տպագրվել են «Նորք», 1922, գիրք առաջին, էջ 96:

II

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Այս բաժնում տեղ են գտել Թումանյանի՝ դասագրքերում և հատկապես «Լուսարեք»-ում տպագրված մի շարք մանկական երգերը, որոնք մշակում-թարգմանություններ են օտար ժողովրդական նյութերի, և որոնց մի մասի

ընագրերի վերաբերյալ մենք չունենք որոշակի տվյալներ, բացի հեղինակի հետեյալ ընդհանուր վկայությունից. «Լուսարերս-ը կազմելու համար մենք ամենալայն կերպով օգտվել ենք ժողովրդական նյութերից... Էն էլ ո՛չ միայն մեր ժողովրդականից ենք օգտվում, այլև օտար աղբյուրներից՝ ուսական, ֆրանսիական, գերմանական, լեհական, անգլիական ու ամերիկական, հարկավ, մեր ինքնուրույնությանն ու մեր մտածողության կղանակին հարմարեցնելով» (Ողջգրական ոչնչությունները ըննադատ», Մշակ», 1909, № 169—170)։

«Լուսարերս-ում տպագրված մի շարք անստորագիր երկերի՝ Թումանյանի գրչին պատկանելը ճշտել ենք բանաստեղծի արխիվում պահպանված ցուցակ-նկերով։

1907

Ի Ր Ի Կ ՈՒ Ն

(«Ահւր շատ էր նոգնել, ման էր եկել ամբողջ օրը»)
(էջ 399)

Փոխադրությունն անգլիերենից կատարել է 1907 թ. և տպագրել է I, որ-տեղից և արտատպվում է։

Գ Ր Ի Չ

(«Ի՞նչ կլինի, ասա՛, գրիչ»)
(էջ 401)

Քարգմանությունն առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1907, է I, էջ 110, որ-տեղից և արտատպվում է։

ԱՌԱՋԻՆ ԶՅՈՒՆՐ

(«Վա՛յ, մայրի՛կ ջան, տե՛ս»)
(էջ 402)

Քարգմանությունն առաջին անգամ տպագրվել է՝ I, 1907, էջ 48, որ-տեղից և արտատպվում է։

ԾԻՏԻԿԻ ՕՐՈՐԳՐ

(«Կախված է նյութիկց նոճը ծիտիկի»)
(էջ 403)

Քարգմանությունն առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1907, է I, էջ 83, որ-տեղից և արտատպվում է։

Շ Ո Ւ Ն Ը

(«Հաֆ-հա'ֆ, հաֆ-հա'ֆ»)
(էջ 404)

Քարգմանութիւնն առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1907, ի I, որտեղից և արտատպւում է:

ԷՍ ԷՆ ՏՈՒՆՆ Է...

(«էս էն տունն է. որ շինել է վարպետ Օհանը»)
(էջ 405)

Փոխադրութիւնն առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ի I, որտեղից և արտատպւում է:

1908

ԾԱՂԻԿՆԵՐԸ

(«Ո՛ւր գնացին ծաղիկները»)
(էջ 408)

Անթվակիր է: Փոխադրել է գերմաներենից: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908, ի II, էջ 46, Երկրորդ անգամ՝ ԲԲ, որտեղից և արտատպւում է:

ԹՌՉՈՒՆԻ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔԸ

(«Ես ապրում էի մի փոքրիկ տան մեջ»)
(էջ 409)

Քարգմանութեան թիւն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հսկ, 1908, № 5, էջ 177, Երկրորդ անգամ՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպւում է: 7-րդ տողը Հսկ-ում այսպես է.

Ասի՛ աշխարհը հարդից է շինած,

Ա Շ Ո Ւ Ն

(«Դեղնած դաշտերին»)
(էջ 410)

Փոխադրելու տարեթիւնն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908,

Ն
Հ 11, այնուհետև որոշ փոփոխումներով Հ-ի հետագա հրատարակություններում:
Տպագրվում է 10-րդ հրատարակությունից (1916):
Տեքստային տարբերությունները.

Ձև. 10 Ամենօր տրամ
12 Ամենօր իրենց տուն:

ՀՈՒՎԼԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ

(«Մեծ քաղաք, դո՛ւր, արտոնե՛ր սիրուն»)
(էջ 411)

Փոխադրության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1908,
Հ 11, այնուհետև զատադրի հաջորդ հրատարակություններում: Տպագրվում է
Հ 11-ի 10-րդ հրատարակությունից:

ԱՄԵՆԻՅ ԼԱՎ ՏՈՒՆԸ

(«Էհեհեհ, ուր նովր խաղում է ազատ»)
(էջ 412)

Փոխադրելու տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հակ,
1908, № 6, էջ 210—211, երկրորդ անգամ, լեզվական մասնակի փոփոխությու-
ններով՝ ԲՊ, որտեղից և արտատպվում է:

ՓԻՍԻԿԻ ԳԱՆԳԱՏԸ

(«Փիսիկը նրստել»)
(էջ 414)

Փոխադրությունն առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Հակ, 1908, № 3, էջ 98,
և այնուհետև Հ 1 րոտր հրատարակություններում: Տպագրվում է Հ 1 13-րդ
հրատարակությունից (1920 թ.):

Պահվում է ձեռագիրը, ուր 11—12 տողերը չնչված են:
Ձեռագրում և մյուս հրատարակություններում 21-րդ տողն այսպես է.

Էն քոթոթ Սուրենն,

Ձեռագրում 27—30 տողերը չկան:
31-րդ տողը ձեռագրում այսպես է.

Ասում է Փիսուն

ՄԻ ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ԱՄԵՆՔԻՆ

(«Դաշտ ու անտառ, գյուղի ճամփան») (էջ 416)

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1908, ի II, որտեղից և տպագրվում է:

Մ Ա Ր Տ

(«Ա՛խ, է՛սպես էլ զիժ ամիս») (էջ 417)

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1908, ի II, էջ 62, որտեղից և արտատրվում է:

1909

ՏԵՐԵՎԱԹԱՓ

(«Ա՛յ փոքրիկներ, ա՛յ սիրուններ») (էջ 418)

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1909, ի III, էջ 25, որտեղից և արտատրվում է:

ԿՈՒՅՐԵՐԻ ԿԱՐԾԻՔԸ

(«Յո՛րք ցերեկով») (էջ 419)

Փոխադրության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ ձևավորված լեզվով հանդիպում ենք նրան 1909, թ 12, էջ 404, որտեղից և արտատպվում է:

1911

ԲՋԵՋԻ ԴՊՐՈՅԸ

(«Վարպետ Քրդեղն ամրան մի օր») (էջ 420)

Փոխադրության տարեթիվն անհայտ է: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ 1911, թ 5, էջ 132—134, որտեղից և արտատպվում է:

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԵՎ ԱՆՎՃԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

§

1881

ՀՈԿՈՒՄ ՀԱՏՈՐ»

(էջ 427)

Գրել է 1881 թ. մարտին, 12 տարեկան հասակում, Ջալալովում (Ստեփանավան), աշակերտ ժամանակ:

Լույս է տեսել իր «Ինքնակենսագրության» մեջ՝ 1905 թ. «Լույս» օրացույցի հավելվածում՝ «Հայ բանաստեղծներ», էջ 18—22, նաև՝ էմմ. ք. Նազարյանց, «Բնաիր հատվածներ», 1907 թ., էջ 265—269: «Լույս» օրացույցում «Հոգու հատոր» ունի հետևյալ ծանոթությունը.

«Հոգու հատոր,
Սըրտիս կտոր»—

«Այս երկու տողը՝ քնդհանրացած տողեր էին, որով ժամանակի սիրահարները սկսում էին իրենց նամակները»:

«Հոգու հատոր»-ի մասին Թ-ն իր հիշատակարաններից մեկում գրում է. «1881 թվին այս ոտանավորը բռնեցին Հմայակն ու Միրայելը. մեր տեսուչ Տիգ. (Տիգրան Տեր-Գրավյանը) ինձ ուղում էր ոտղի տալ, բայց լավ պրծա» (Թագավորի սպանվելուց հետո, այն օրերում)»:

1916 թ. իր նամակներից մեկում Թ-ը գրում է հետևյալը. «...չեմ հաշվում ամենահինը—էն սիրային ոտանավորը, իր պատմությունով հանդերձ, որ գրված է; չեմ հիշում, 1881 թև 1882 թվականին և մի դեպքի պատճառով մնացել էր չնկերներին ձեռքին...»:

Իսկ Անուշավան Արուստան իր հուշերում գրում է. «Հոգու հատոր» Թ-ը գրել է դասամիջոցին՝ պարտեղի խորքում, մի ծառի տակ՝ ի պատասխան իր սիրած աշակերտուհու էն գրության, որով նա նախազգուշացրել է Հովհաննիսին— չլինի թե սիրով տարված լինելով չկարողանա դասերը սովորել»:

1882

ՕՐՈՐԲ

(«Քեն', քեն', իմ ուղի»)

(էջ 428)

Գրել է 1882 թ., 13 տարեկան հասակում, Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

1883

ՀԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ

(«Հայ վաճառական, հայ վաճառական»)
(էջ 430)

Գրել է 1883 թ. Ջալալօղլում (Ստեփանավան), ինչպես այդ երևում է
ձեռագրի տակ նշած հետևյալ ծանոթությունից. «Դեռ Թիֆլիս չէի եկած, որ
Ջալալօղլի այս ոտնանավորը կարդացիք: Տպագրվում է ձեռագրից:
Ձեռագրի վրա հեղինակի ձեռքով կատարված մշակումները».

- 19 Քեզ ի՞նչ անուամբ մնան հայ մանկտիֆը.
21 Կուշտ է մեծ փորդ, լի է գրպանդ,
27 Որ ժապավինյալ մառյան են բերում
36 Փողը կհրավիրե Ռեզի դամբարան.
37 Մահից չի ազատիլ քեզ ժանգոտ փողը,

«ԵՐԲ ՈՐ ԿԱՆՑՆԻ ՁՄԵՌՆ ՍԱՍՏԻՎ»

(էջ 432)

Գրել է 1883 թ.: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

1884

«ԻՆՉՈ՞Ւ ԵՍ ՏԵՈՒՐ»

(էջ 433)

Գրել է 1884 թ.: Բանաստեղծության տակ Թ-ի ձեռքով գրված է՝ «II դա-
մատանն»: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

1886

ՆԱՀԱՊԵՏԻ ՈՂԲԸ

(«Այս ի՞նչ ձայն է գալիս բուրձրից, այս ի՞նչ կոռոց է տխուր»)
(էջ 434)

Գրել է 1886 թվին: Բանաստեղծության ձեռագրի տակ Թ-ը գրել է երկու
տարեթիվ, թանաքով՝ 86, մատիտով՝ 1887 թ.: Անմշակ է: Տպագրվում է առա-
ջին անգամ, ձեռագրից:

«Ա. Ե. Չ. Ե. Ր. Ո. Ի. Մ»

(«Ալ'իս, Եւանի րէ լիմեր մի հնար»)
(էջ 436)

Գրել է 1889 թ., ինչպէս երևում է 1892 թ. մարտի 24-ին Ան. Աբ-ին գրած նամակից, ուր և բերված է բանաստեղծութունը:

A L A Ն Ա. Դ Ս Ո Ն

Պ Ո Ե Տ Ի Ն

(«Թափցրո՛ւ, պոե՛տ վշտեօյ ամբարված»)
(էջ 437)

Գրել է 1890 թ. մայիսի 7-ին: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից ոչ գտնվել է «Մուրճ»-ի արխիվում:

«Ո՛Ղ, ՄԵՂՄԱՅՆԵՆ, ՉԵՍ ԿԱՐՈՂ ԴՈՒՆ»

(էջ 439)

Գրել է 1890 թ., հուլիսի 5-ին: Գրելու տարեթիվը որոշվում է Ան. Աբով-յանին 1890 թ. օգոստոսի 27-ին գրած նամակից. ամսաթիվը բերված է բանաստեղծության տակ: Բանաստեղծութունը նախորդում է Թ-ի հետեւյալ երկառոյր. «Ահա, Անուշաւան, իմ այս միջոցներում գրած բանաստեղծութուններից մեկն, իրրե նմուշ. կատարյալ թախիժ է (գուցե թաղիք)»: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

Տ Ա. Պ Ա. Ն Ա. Դ Ի Ր

(«Եյանի տղմի մեջ գլխովին քաղված»)
(էջ 441)

Գրել է 1890 թ.: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից, ուր գտնվել է «Մուրճ»-ի արխիվում:

1891

«ՇՆՈՐՀԱՎՈՐ ՆՈՐ ՏԱՐԻ»

(էջ 442)

Այս բանաստեղծութեամբ է սկսում 1891 թ. հունվարի 1-ին Ան. Աբովյանի նուղած նամակը:

«ԱՆՈՒՇ»-Ի ԶՈՆԸ

(«Սիրելի՛ ընկեր, շատ ողևորվել»)
(էջ 443)

Քերոստ եւր Ան. Աբովյանին 1891 թ. մարտի 2-ին գրած նամակից: Զոնն ունի իր ենթավերնագիրը՝ «Նվեր իմ ընկեր Անուշավանին»: Առաջին անգամ տրպագրվել է սույն հրատարակության II հատորի կոմենտարների բաժնում, էջ 368—369:

«ԹԵ ՀՈԳՆԵԼ ԵՍ ՀԱՂԹԱՀԱՐՎԱԾ»

(էջ 444)

Գրել է 1891 թ. հունիսին: Տպագրվում է ձեռագրից: Տեքստային տարրերով յունեները:

2 Կյանքի մանր հոգսերով
23 ա Այնտեղ պիտի լինի աստված
բ Յույց տուր ուր է այնտեղ աստված

«ՀՈՒՍԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԻՐԵԼ Է ԿՅԱՆՔԻՆ»

(էջ 445)

Գրել է, հավանորեն, 1891 թ., Պետրոս Աղամյանի հիվանդության առթիվ: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից: Զեռագրում 15-րդ տողը նախապես եղել է այսպես.

Մի՞թե չեք սիրում հայոց պարծանքը,

ԽԵՂՃ ԱԳԱՄՅԱՆ

(«Ճանաչում էի ևս նրան, ընկեր»)
(էջ 446)

Գրել է, հավանաբար, 1891 թվին, Պ. Աղամյանի մահվան առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Թատրոն, 1895, № 1, էջ 132, որտեղից և արտատրպվում է:

1892

«ՔԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ԾԵՐԱՅԵԼ Է»

(էջ 447)

Գրել է 1892 թ. փետրվարի 11-ին Գամառ-Քաթիպայի լուսանկարի վրա: Տպագրվում է ձեռագրից: 7-րդ տողը նախապես ունեցել է հետևյալ ձևը.

Դեպի [նորան], կամքով որի

ԻՄ ՍԻՐԱԾ ԵՐԳԻՉ ԱՇՈՒՂ ԶԻՎԱՆՈՒՆ

(«Սիրելի Ձիվան, րնկերդ իմ հոգու») (էջ 448)

Գրել է 1892 թ. մայիսի 1-ին իր «Բանաստեղծություններ» ժողովածուի առաջին հատորի տիտղոսաթերթի երկրորդ էջի վրա և նվիրել աշուղ Ջիվանուն՝ հետևյալ մակագրությամբ. «Իմ սիրած երգիչ աշուղ Ջիվանուն նվեր Հ. Թումանյանից»։ Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից։

ՀԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆ

(«Կովկասի ամպած երկինքը պարզեց») (էջ 449)

Գրել է 1892 թ., իսկ վերջին 5-րդ և 6-րդ տները՝ 1893-ին, ինչպես երևում է ձեռագրի վրա Բ-ի կատարած նշումից։ Առաջին անգամ լույս է տեսել Գծ, էջ 114։ Տպագրվում է ձեռագրից։

Ձեռագրի վրա կատարած մշակումները.

16 [Կարծես] չես ուզում էլ տեսնել արև.

20 Մեզ խո միևնույն կարոտն է այրում.

27 ա Այն սեզ լեռները [համբուրվում] էին
բ [Հսկաներն իրար] ողջունում էին

1893

«ԱՏԵՆՈՒՍ ՀԱՄԱՐ»

(էջ 451)

Գրել է 1893 թ. ապրիլի 24-ին օր. Օ. Գիրգիդյանի ալրոմում։ Տպագրվում է ձեռագրից։

«ՀՈՍԻՐ, ԱՐՏԱՍՈՒՔՍ ԱՆԿԵՂԾ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ»

(էջ 452)

Գրել է 1893 թ. հունիսի 21-ին։ Տպագրվում է ձեռագրից։

«ՀԱՆԿԱՐԾԱԿԻ ՍԻՐՏՍ ՏԵՐԵՅ»

(էջ 453)

Գրել է 1893 թ. ին նամակախաղի ժամանակ և նվիրել է Պերճանուշ Պռոշյանին։ Առաջին անգամ տպագրվել է «Խորհրդային գրականություն», 1934, № 4, էջ 77։ Տպագրվում է ձեռագրից։

«ԵՍ ՎԻՇՏ ՈՒՆԵՄ ԲԵՐԱԼԾ ԵՐԿՐԻՅ ՀԱՅՐԵՆԻ»

(էջ 454)

Ձեռագրից և նրա մյուս էջում գրած 1893 թ. հունիսի 21-ի թվադրույթի բանաստեղծությունից պետք է հնթագրել, որ գրված է 1893 թվին: Տպագրվում է սևագիր ձեռագրից:

Տեքստային տարբերությունը.

4 նրանով եմ ես ձեզանից ոգևորված բարձրանում...

3—4 և 7—12 տողերը ձեռագրում չնշված են:

1894

ԱՆՄԱՀՈՒԹՅԱՆՐ

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

(«Այստեղ, անցվոր էս աշխարհում»)

(էջ 455)

Թ-ի արխիվում պահվում է «Դեպի Անհունը» պոեմի ՄՃ-ի տեքստը (1903 թ. № 11) բանաստեղծի մասնակի ուղղումներով. սրան Թ-ի ձեռքով կցված է «Անմահությանը», որ բանաստեղծը, հավանաբար, գրել է իրրե «Դեպի Անհունը» պոեմի նախերգանք, բայց մեղ անհայտ պատճառներով չի հրատարակել: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

ԿԵՆԴԱՆԻ ԹԱՂՎԱԾՐ

(ԼԵԹՍՐԳԻԱ)

(«Անուր ալմա՛ն, ալմա՛ն կանչեցին»)

(էջ 456)

«Դեպի Անհունը» պոեմի նախնական վարիանտի սևագիր հատվածներից մեկն է, որ հավանաբար, գրված է 1894 թ. կամ դրանից մի քիչ առաջ: Վերջնականապես ավարտված, մշակված տեքստի տակ գրված է 1894 թ.: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

«Է՛, ՎԱՂՈՒՅ ԼՈՍԾ ԾԻԾԱՂԻ ՆՄԱՆ»

(էջ 462)

Մի էջ «Դեպի Անհունը» պոեմի սևագիր ձեռագրից: Տպագրվում է առաջին անգամ:

ԵՐԹ ԹՈՒՅՂ ԵՔ ՏԱԼԻՍ, ՈՐ ՁԵՐ ԱՂԹՈՄՈՒՄ

(էջ 464)

Գրեւ է 1896 թ. մարտի 24-ին, օր. Մ. Վարդաղարյանի աւրումում: Տպագրւում է ձեռագրից:

1897

ԷՔՍՊՐՈՄՏ

(«Երբեմն իմ մասան՝ յուր խելքը կորցրած»)

(էջ 465)

Գրեւ է 1897 թ. հունվարի 4-ին, օր. Օվսանեա Գիրգիդյանի աւրումում: Տպագրւում է ձեռագրից:

ՍՐՏԻՍ ԽՈՍՏՈՒՄԸ

(«Դաշնակահար պոետն երբ որ»)

(էջ 466)

Գրեւ է 1897 թ. օր. Մ. Վարդաղարյանի աւրումում: Տպագրւում է ձեռագրից:

ՏՊԱՂՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(«Հա, կյանքումս ես միշտ այսպես եմ եղել»)

(էջ 467)

Գրեւ է 1897 թ. դեկտեմբերի 24-ին, օրիորդ Մարիամ Վարդաղարյանի աւրումում, իսկ սեղիրը գտնվել է բանաստեղծի արխիվում: Տպագրւում է աւրումից:

Սեղիրը ձեռագրի եւ աւրումում գրվածի տեքստային տարբերությունները:

2—4 Գլարք տառապող, սրտաբեկ ուրախ
Հազիւ ուզում եմ անփույթ ծիծաղել
Նվ սրտիս խորքից հառաչում եմ «ա՛խ»,

13 Շեշտակի թափում խեղճ ու մոլեգին

14 ա. Ամենայն կողմից հաւճակվում, հոսում
բ. Ամենայն կողմից երևում, հոսում
գ. Ամենայն կողմից հայտնվում, հոսում

- 18 Որ թաքնված են մրուրյան հաւ
 20 ա. եվ ոչ մարդկանց պէս անվուրբ ու թեթև
 ր. Բայց ոչ մարդկանց պէս անվուրջ ու թեթև
 դ. Բայց ոչ ձեզ նման անվուրջ ու թեթև
 դ. Որ մարդկանց լսած ձայներ չեն բերե
 և. Որ մարդու լսած ձայներ չեն թեթև
 զ. Լսածներիդ պէս հեշտ չեն ու թեթև
 է. Որ սովորական հեշտուն չեն թեթև
 ր. Որ մարդկանց համար շշուռ չեն թեթև
 22 եվ քնքուշ, և բիրտ, և րույլ և զվարթ
 23 Ինձ վեր են ձգում, ինձ փաշում են վեր
 24 Մերք խորտակվում եմ, մերք կանգնում հայաւո

Սեպտիմ Ժնոպրոմ պակասում է վերջին ութ տողը:

1898

1 ՀՈՒՆՎԱՐԻ

(ԷՔՍՊՐՈՍ)

(էջ 469)

Գրել է 1898 թ. հունվարի 1-ին, օր. Մ. Վարդապարտյանի ալբոմում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Գրական թերթ», 1938, մարտի 20, № 13, Տպագրվում է Ժնոպրոմ:

ՄՈՌԱՅՎԱԾ ՎԱՐԴԵՐ

(«Ձեր վարդերը բողիք մեզ մոտ»)

(էջ 470)

Գրել է 1898 թ. մայիսի 22-ին, Մարիամ Վարդապարտյանի ալբոմում: Տպագրվում է Ժնոպրոմ:

ՊԱՉՈՏՆՈՒ ՏՐՏՈՒՆՋՐ

(«Առաջ մեզ նման պաշտենի մարդը»)

(էջ 471)

Գրել է 1898 թ. օգոստոսին, Շուլայերում, ինչպես պարզվում է Ա. Զարդապարտյանին նույն ժամանակ գրած նամակից: Տպագրվում է առաջին անգամ, Ժնոպրոմ:

Ճեռագրի մշակման տարբերությունները.

- 1—2 Առաջ մեր գյուղում պաշտոնի մարդը
Ձեռ էլ հասկանում գյուղացու դարդը.
51 Մյուսները նրան կամ զերի կամ պարտ —
55 Ամեն մի գյաղա լեզու է տուն,
76 Ամբողջ գիշերը քնից զբկված

«ԻՄ ՍԻՐԵԼԻ ԱՍԼԱՆ-ԱՊԵՐ»

(էջ 474)

Գրել է 1898 թ. դեկտեմբերին մի բացիկի վրա՝ ուղղած Ղ. Աղայանին։
Խոսքը Խրիմյան կաթողիկոսից ստանալիք նպաստի մասին է։ Առաջին ան-
գամ տպագրվել է՝ «Ներկերի ժողովածու», 1945, հատ V, էջ 145։ Տպագրվում է
ձեռագրից։

1899

ԾԱՂԻԿՆԵՐ

(«Նայում եմ քեզ, միտս է գալիս»)

(էջ 475)

Գրել է 1899 թ. օր. Մ. Վարդապետյանի ալբոմում։ Տպագրվում է ձեռա-
գրից։

ԷԼ ՉԵՄ ԿԱՐՈՂ ԴՐԵԼ «ՉԵՌԱՅ»

(էջ 476)

Գրել է 1899 թ. ապրիլի 18-ին, օր. Օ. Գիրգիդյանի ալբոմում։ Տպագրվում
է ձեռագրից։

Ս Ի Ր Ե Լ Ի

(«Խորհն է, քո հոգին Լեկլենի նման»)

(էջ 477)

Գրել է 1899 թ. սեպտեմբերի 27-ին Փ. Վարդապետյանին ուղղած նամա-
կում, որպես պատասխան նրա ուղանալորենից մեկի, որ Փ. Վ. ուղարկել էր
Ք-ին՝ կարծիքի։ Բանաստեղծության մասին Թ-ը նույն նամակում ասում է.

«Ի հարկեմ, այս ուսանավորները մեր մեջ, այսպես ասենք — խաղալու համար են գրվում»:

Ա Փ Ս Ո՞ Ս . . .

(«Էլըսի՛ր, սիրտըս երգ է ասում»)

(էջ 478)

Դրել է 1899 թ. սեպտեմբերին, Փ. Վ.-ին ուղղած նամակում՝ նրա «ես ու իմ սիրտը» ուսանավորի առթիվ:

ԹՈՒՈՆՆ ՈՒ ՄՈՒԿԸ

(«Թռչունն իշավ խոր ծրմակից»)

(էջ 479)

Անավարտ է և անմշակ թ-ի արխիվում պահվում է սեպտիմբերի ձեռագիրը՝ գրված թանաքով, որի վրա կան մատիտով արված ուղղումներ, նյութը լսել է 1899 թ. Դսեղում, ինչպես երևում է նույն թվի օգոստոսին Մարիամ Թումանյանին գրած նամակից, և, հավանորեն, այդ ժամանակ էլ գրել է Առաջին անգամ տպագրվել է ԴԵ, էջ 119—120: Տպագրված է ձեռագրից:

90-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

«ՄՈՂԻԹ ՈՒ ԽԱՎԱՐ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՓ»

(էջ 482)

Դրելու թիվն անհայտ է: Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ գրված է 90-ական թ. թ.: Բանաստեղծի արխիվում պահպանվել է երկու ձեռագիր՝ մեկը՝ մատիտով, մյուսը՝ թանաքով: Առաջին անգամ տպագրվել է ԳԵ-ում, էջ 114: Տպագրվում է մատիտով գրված № 2 ձեռագրից:

Երկու ձեռագրերի տեքստային տարբերությունները.

5 ա. Տանաքներում լուռ, անմըուռնչ
բ. Փամի գլխով լուռ, անմըուռնչ

6 ա. Անտեր տխուր շիրմաց վերա
բ. Լուռ արցունքով շիրմաց վերա

7 ա. Մութ, կիսավեր հյուղերի շուրջ
բ. Տխուր անտեր հյուղերի շուրջ

Քանաստեղծության երրորդ տունը № 1 ձևագրում ունի երկու վաղիւնաւ:
Տալիս ենք այդ երկու տունը.

Վարխանտ I Ու ետ մոլոր դառնում կրկին¹⁾,
Տխուր թաքչում ավերակում²⁾
Իմ խորտակված սրտիս խորքում
Կախվում հույսի մի բեկորից...

Վարխանտ II Ու ետ դառնում կրկին մոլոր
Թաքչում տխուր ու զիտակոր
Թաքչում դարձյալ սրտիս խորքում
Իր հին ծանոթ ավերակում:

«ԵՐՆԵԿ ԹԻԹԵՈՒ ԵՍ ԼԻՆԵԼ»

(էջ 483)

Դրելու թիվն անհայտ է: Սկզբիւր ձևագրից պետք է ենթադրել, որ գրված
է 90-ական թ. թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է Դե-ում, էջ 115: Տպագրվում
է ձևագրից:

ԿՈՐԱՆ ՅՆՈՐՔՆԵՐ

(«Հեծում է մրրիկն իմ դալար հովտում»)

(էջ 484)

Այս բանաստեղծությանն ունի նաև «Թռչնած ծաղիկներ» վերնագիրը: Սեռ-
գիր է, գրելու տարեթիվն անհայտ է: Դրված է, հավանորեն, 90-ական թ. թ.:
Տպագրվում է ձևագրից:

Մշակման տարրերությունները.

- 1 Սուլում է քամին հայրենի հովտում
2 ա Թռչնել են վաղուց ծաղկունքն իմ սիրած
բ Թռչնել են, ցրվել ծաղկունքն իմ սիրած
գ Տանում է դալուկ ծաղկունքն իմ սիրած
6 Է՛յ իմ վաղուցվան կորած ցնորքներ
12 Իմ գանձերն անհուն, իմ սերն անթառամ
17 ա Հեծում է մրրիկն իմ անուշ հովտում
բ Սուլում է մրրիկն իմ անուշ հովտում

1)՝ նորից

2)՝ Իր նին ծառք ավերակում

(«Հայտնի եզրվածներ, ի՞նչ եմ ազմրկում»)
(էջ 485)

Դրության տարեթիւնն անհայտ է. Հաւանորեն գրված է 90-ական թվականների սկզբներին՝ կոնսիստորիայի հոգևորականների դեմ (տես «Չարամիտներին» բանաստեղծությունը սույն հատորում)։ Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից, որ գտնվել է «Մուրճ» ամսագրի արխիվում։

«Է՛Յ ԴԻՓ ԶԱՀԵԼՆԵՐ, ՎԱՌ-ՎԱՌ ԾԱՂԻԿՆԵՐ»

(էջ 486)

Սեպտեմբերի 2-ին պետք է ենթադրել, որ գրել է 90-ական թ. թ.։ Առաջին անգամ լույս է տեսել ԴՍ, էջ 115.

Ձեռագրի մշակման պատկերը.

- 8 Երկինքս էլ վաղուց մթնած է ամպով։
10 ա Մեղմում եք ծանր բախի՞ն իմ սրտի...
բ Կանչում եք նախկին հուշերն իմ սրտի...
դ Կանչում եմ ուրախ հուշերն իմ սրտի...
դ Կանչում եք պայծառ հուշերն իմ սրտի...
11 ա Օրհնված լինի՛մ ա՛յ վառ-վառ ծաղկունք,
բ Ո՛հ, դալար մրճա՛մ, ա՛յ վառ-վառ ծաղկունք,

Վ Ե Ճ

(«Սիրելի բնկեր, որ պատահեցիր»)
(էջ 487)

Ձեռագրից և բովանդակությունից (որն ըստ էության կապվում է «Պոետիս Մուսան» պոեմի հետ), կարելի է ենթադրել, որ գրել է 90-ական թվականների վերջերին, և Մարիա Կոնոպնիցկայի «Պրոմեթեոս և Սիզիֆ» դրամատիկական հատվածի մի մասի ազատ թարգմանության հետ՝ նվիրել է Փ. Վարդապետյանին։ Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից։

«ԵՐԱՆԻ ՆԸՐԱՆ, ՈՒՆ ՈՐ ՔՆԵԱԾ...»

(էջ 488)

Գրել է 1895—96 թ. թ., ինչպես նշում է հեղինակը։ ՊԳԹ պահպանում է երկու ձեռագիր։ Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԴՍ, էջ 115, նրկորդ ձեռագրից, որտեղից և տպագրվում է։

Չեռագրերի տեքստային տարբերությունները.

ՉԼԸ. 1 3 Ով որ երազներ ունի պահպանած
5 Ա՜հ, վաղուց արթնած՝ մենք շատ ենք հոգնել —
8 Չոր պաղն է փշում ապագա մութից.

< ՀԱՅՈՅ ԱՊԱՐԱԽՏ ԳՐՈՂՐ >

(էջ 489)

Չեռագրից պետք է նեխողեր, որ գրել է 90-ական թվականների վերջերին. Ք-ի արխիվում պահպանվել է երկու ձեռագիր, որոնցից մեկը վերաբերում է ավելի ուշ շրջանի շիմր բնդունված է վերջին ձեռագիրը: 48—64 տողերը արբ-վում են ասաջին ձեռագրից, որոնք չկան երկրորդ ձեռագրում:

«ԱՅԺՐՄ ԱՀԱ ԱԶԱՏ ԵՄ ԵՍ...»

(էջ 491)

Ինչպես նախորդ հատվածը («Հայոց ապարախտ պոեմը»), նույնպես և այս քառատողը իրենց բովանդակությամբ կապվում են «Պոետն ու Մուսան» պոեմի հետ և գրված են նույն շրջանում:

Տպագրվում է ասաջին անգամ, ձեռագրից:

ԿԱԶԱՂԱԿՆԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

(«Զբոսայց կա քն Պիեբուսի»)

(էջ 492)

Գրելու թիվն անհայտ է: Ասաջին անգամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 118: Վեր-նագրից հետո կա «Հին դրույց» ենթավերնագիրը, իսկ ձեռագրի տակ հեղինա-կի ձեռքով գրված է՝ «Թե որտեղից են կաշաղակները. հունական առասպել»:

Տպագրվում է ձեռագրից:

Տեքստային տարբերությունները.

11 Վար ճախրեցին Վոլիմպոսի

13. Եվ քրնդացին սուրբ Լրդերը

28 Հուր ու շնորհմ առհավետ

1900

ԵՍ ՊԱՏՎԵՐ ՈՒՆԵՄ

(էջ 494)

Գրել է 1900 թ. ապրիլի 2-ին: Այն ակնարկը, թե եկավ նոր «Մուրճ»՝ վե-րաբերում է նոր շրջանի՝ Լևոն Սարգսյանի «Մուրճ»-ին: Գրել է 1900 թ. դեկ-տեմբերի 31-ի գիշերվա ժամը 1-ին: Տպագրվում է ձեռագրից:

ՕՋԱԽԻ ԵՐԳԸ

(«Քեֆ աճենք, տղերք, այս պետք է մենք»)
(էջ 495)

Գրել է 1900 թ. մայիսի 30-ին Բաքվում: «Օջախը» 90-ական թվականներին մտավորականներից կազմված զրական մի խմբակ էր Բաքվում, որին և նվիրել է Թ.-ն այս բանաստեղծությունն՝ իր այցելության առթիվ: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Խորհրդային զրականություն», 1934, № 4, էջ 79: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԽՆՉՊԵՍ ՍՐՏԱԼԻ, ԻՆՉՊԵՍ ԿԱԹՈՒՆ»

(էջ 496)

Գրել է 1900 թ. օգոստոսին, Փ. Վ.-ին ուղղած նամակում՝ որպես հակադրություն նրա «Կուռք» ոտանավորի:

ՀԱՆՆԼՈՒԿ

(«Հասցա գտեմ, Լեն ո՞վ էին»)
(էջ 497)

Գրել է 1900 թ. դեկտեմբերի 31-ին, դիշերվա ժամը 12-ին, Մ. Վարդանյանի ամուսնության առթիվ: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՇՆՈՐՀԱՎՈՐ ՆՈՐ ԿԱՂԱՆԴ»

(էջ 498)

Գրել է 1900 թ. դեկտեմբերի 31-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Գրական թերթ», 1938, № 13, մարտի 23: Տպագրվում է ձեռագրից:

ԴԱՐԱՄԻՋԻ ԺԱՄԻՆ

XIX—XX

(էջ 499)

Գրել է 1901-ի տարեմուտին: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Խ. Հ.» 1938, 23 դեկտեմբեր: Տպագրվում է ձեռագրից:

1901-Ի ՏԱՐԵՄՈՒՏԻՆ

(էջ 500)

Գրել է 1900 թ. դեկտեմբերի 31-ին: Բանաստեղծության մեջ ակնարկած Դավիթը՝ Մարիամ Վարդազարյանի ամուսինն է: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ռ Ռ Ի Ս Տ Ն Մ Ի Ն

(«Ախուդ է հիվանդ, պետք է բուժել»)
(էջ 501)

Գրել է 1901 թ. հունվարի 30-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԴՆ, էջ 117:

Բանաստեղծությունը նվիրված է լրժ. Արիստակես Զարգարյանին: Մտեր-
մական շրջանում Զարգարյանին Ռուստեմ էին ասում: Այդ թվականին նա բու-
ժում էր բանաստեղծին: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԱՂՆԻՍԻ ՏԻԿՆԱՅՔ, ԶԱՀԵԼ ՀՅՈՒՐԵՐ»

(էջ 502)

Գրել է 1901 թվի օգոստոսի 6-ին, Ուրալեում, մի խնջույքում՝ Մարիամ
Տեր-Հովհաննիսյանի (Տեր-Գրիգորյանի) ալբոմում: Առաջին անգամ տպագրվել
է՝ ԳԹ, 1933, № 22, որտեղից և արտատպվում է:

«ԿԼԿԱՆ, ԿԱՆՑՆԵՆ ՇԱՏ-ՇԱՏ ԱՄԻՍ ՈՒ ՏԱՐԻ»

(էջ 503)

Ռ. Պատկանյանի արձանի լույսի մասին, — որ տեղի է ունեցել 1901 թ.
սեպտեմբերի 23-ին Նոր Նախիջևանում, — Թ-ը փոփոխելով Պատկանյանի՝ «Հե-
ռացել եմ իմ մայրենի աշխարհից» բանաստեղծության մի տունը, հայերեն
բառերով և լատիներեն տառերով ուղարկում է հեռագրատուն՝ հեռագրելու,
բայց հայերեն բառերով հեռագրին արգելված լինելու պատճառով մերժվում է:

Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Պատկում», 1923, № 2, էջ 6—7: Տպա-
գրվում է ձեռագրից:

«ՀԱՅՐ ԳԱՐՆԳԻՆ, ՄԵՆՔ ԵՐԵՔՈՎ»

(էջ 504)

Գրել է 1901 թվի նոյեմբերի 19-ին: 1901 թ. Ղ. Ալիշանի մահվան առթիվ
Թիֆլիսի հոգեւորականությունը մերժում է հոգեհանգիստ կատարել, պատճառա-
բանելով, թե Ալիշանը կաթոլիկ է: Թ-ի այս էքսպրոմտ բանաստեղծությունը
գրված է այդ առթիվ:

«Հայր Գարեգինը» — Գարեգին վարդապետ (հետագայում Կիլիկիայի կաթո-
ղիկոս) Հովսեփյանն է, որ այդ ժամանակ Թիֆլիսի թեմի առաջնորդի տեղակալ
էր: Երեքը՝ Թումանյանը, Շիրվանզադեն և իրավաբան Գեորգ Մելիք-Ղարա-
գյոզյանն են, որ պատգամավոր էին ընտրվել առաջնորդին համոզելու՝ այդ հո-
գեհանգիստը կատարելու համար:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

«ԹԱՓԱՌԵԼՈՎ ԲՈՐԺՈՄ-ՊԱՐԿՈՒՄ»

(էջ 506)

Գրել է 1902 թ. սեպտեմբերի 8-ին՝ Մարիամ Թումանյանին ուղղած բաց ջամակում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Երկերի ժողովածու, հատոր V, 1945, էջ 215: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՄՐԸԱՍ ԲԱՐՈՎ, ՈՒՂՏ ԲԱՐԵԿԱՄ»

(էջ 507)

Գրել է 1902 թ. նոյեմբերի 5-ին Փ. Վ.-ին ուղղած նամակում: Օգտվելով ժողովրդական հայտնի առակից՝ այս ոտանավորում Թ-ն ակնարկում է պալատական բժիշկ Ա. Զարգարյանի հյուրընկալությունը Բորժոմում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Երկերի ժողովածու, հատ. V, էջ 244:

Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ Է ՏԱԼ ՄԻ ՊՈՆՏ»

(էջ 508)

Գրել է 1904 թ. փետրվարի 2-ին իր «Բանաստեղծություններ» ժողովածուի վրա և նվիրել օր. Վ. Խանդամիրյանին: Տպագրվում է բնագրից կատարված առաջընթացով:

«ՄԵՆՔ ՓԱՌՔԵՐ ՈՒՆԵՆՔ ԹԱՂՎԱԾ ՀՈՂԻ ՏԱԿ»

(էջ 508)

Գրել է 1904 թ. հունիսի 24-ին Անի այցելողների ալբոմում, որ պահվում է Հայկ. ՍՍՌ Պետական կենտրոնական Արխիվում (ֆոնդ 57, գործ 704, թերթ 83): Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

«ԱՅՍՏԵՂ ՄԻ ՎՍԵՄ ԽՈՐՀՈՒՐԴ Է ԱՊՐՈՒՄ»

(էջ 509)

Գրել է 1904 թ. հուլիսին Օշականում: Ձեռագիրը չի պահպանվել: Տպագրվում է առաջին անգամ ուսուցիչ Մ. Մխիթարյանի ընդօրինակությամբ:

1905

«ՀԵՏՆԵՐՆ ԱՌԱՆՄ ՊԱՏԳԱՄ ՈՒ ԹՈՒՂԹ»

(էջ 510)

Գրել է 1905 թ. Թիֆլիսում գումարված «Համազգային ժողովի» անթիվ՝ Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԴԵ, էջ 189: Պահվում է ձեռագրերը, որի 16—17 տողերը չնշված են:

38—39 տողերը նախապես ունեցել են հետևյալ ձևը.

Որ դավաոր լավ հասկացաւ,
Թե ինչ բան է սեյմ ասածը.

Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԱՆՅԱՎ ՀԻՆ ՏԱՐԻՆ, ԿԱՆՅՆԻ ԵՎ ՆՈՐԸ»

(էջ 512)

Գրել է 1905 թ. հունվարի 1-ին իր «Բանաստեղծություններ» ժողովածուի (1903, Թիֆլիս) տիտղոսաթերթի վրա և նվիրել Ղ. Աղայանին՝ հետևյալ մակագրությամբ. «Իմ անդին Ասլան Ապուրը՝ Ղ. Աղայանին»: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

900-ԵԿԱՆ ԲՎԵԿՄՆԵՐ

< ՀԱՏՎԱԾ «ԹՄԿԱԲԵՐԴԻ ԱՌՈՒՄԸ» ՊՈԵՄԻՑ >

(«Ի՞նչ սազը ուսին աշուղն աներկյուղ»)

(էջ 513)

Գրել է 1900-ական թվականների սկզբներին, «Թմկաբերդի առումը» պոեմի գրելու շրջանում: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

ՅՈՒՈՒՆ ԱՍՏՂԵՐ, ԶԻՆՋ ԵԹԵՐՈՒՄ

(էջ 515)

Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ գրված է 900-ական թվականներին: Վերջին շրջա տողը չնշված է մատիտով: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

Հ Ա Տ Վ Ա Մ

(«Ամեն բան երկում ունի մի սանման»)

(էջ 516)

Գրել է զր Թ. Գիրգիդյանի ալրոմում: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՈՁ ԽԱՆԴՍ Է ՄԱՐԵԼ»

(էջ 517)

Ձեռագրից կտրելի է եղրակացնել, որ գրված է 1900-ական թվականներին՝ ակզրներին: Անավարտ է և սեպհիւր ՊԳԹ-ում պահվում է ձեռագիրը: Տպագրւում է առաջին անգամ:

ՕՐ. Պ. Պ-ԻՆ

(«Քույրիկ, այդքան որ սիրում ես»)

(էջ 518)

Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ գրված է 900-ական թվականներին: Բանաստեղծութունը նվիրված է Պ. Պոռշյանի դստեր՝ Պերճանուշ Պոռշյանին: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԴՈՒ ԿԸՆՈՒՄ ԵՍ ԱՆԴԱՐՁ ՃԱՄՓԱՆ»

(էջ 519)

Գրելու թիվն անհայտ է: Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ գրել է 900-ական թ. թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 117: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՆՈՐԻՅ ԵԿԱՆ ԷՆ ՀԱՎՔԵՐԸ»

(էջ 520)

Ժողովրդական-միջնադարյան երգ է, Թ-ը մշակել է Կ. Կոստանյանցի միջնադարյան հայոց տաղերի ու ռոտանվորների ճեղք ժողովածու-ի մեջ (գ. սլրակ, Թիֆլիս, 1896) տպագրված վարիանտը:

Ժողովրդական բանաստեղծության այս մշակումը Թ-ը կատարել է իր կյանքի վերջին շրջանում, ինչպես երևում է նրա արխիվում պահպանված ձեռագրից:

Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 121, որտեղից և արտատպվում է: Ձեռագրի մշակումը:

- Ձեռ. 3 Որ գարնանը մեզ կուգան
6 ա Ու կանանչին ման կուղան
բ Կանանչ խոտում ման կուգան
9 Կանչի՛, կանչի՛դ ես մեռնեմ
12 Ու ամռանը մեզ կուգան
14 Կարմիր ճամփով են եկել

15 Վարդին շուրջը ման կուգան
16 Կանչե՛, հավիկը՛ս, կանչե

Թուրք տներէ վերջում ցանկացել է հավիկի համար «կանչե» բառը գործածել, բայց թողել է:

1914

«ՀՐԱՅԱՆՆԵՐ ԵՆ ՀԱՅԹՈՒՄ ՍՐՏԻՍ ՄԵՋ»

(էջ 522)

Գրել է առաջին համաշխարհային պատերազմի նախընթաց ամիսներին: Այդ մասին Թ-ը հիշատակում է իր «կարելին և ցանկալին» հոգւածում. «Ինչ համար բնավ զարմանալի բան չկա, բայց թերևս ոմանք զարմանան, եթե ասեմ, որ պատերազմի նախընթաց ամիսներին ևս էնրան պարզ էի զգում պատերազմը, որ հատուկ բանաստեղծություն ունեի—մինչև անգամ ուզում էի սպիլ, բայց ինչ-ինչ պատճառներով անհարմար գտանք. ահա նույնիսկ մեկէ առաջին ասանք, որ հիշողությունս մեջ է գետ».

Հրացաններ են ճաշվում սըրտիս մեջ,
Հրացաններ են ճաշվում անդադար,
Եվ լաց են լինում (անըստի) ու խեղճ
Որք երեխաներ անթի՛վ, անհամար...»

ԳԳԹ սխալում է սեպտեմբեր-օկտոբր, որտեղից և արտատպւում է:

«ԲԱՐԻ ԻՐԻՍՈՒՆ, ՎՇՏԱԼԻ ՄԱՅՐԵՐ»

(էջ 524)

Գրելու տարեթիվն անհայտ է: Բովանդակությունից կարելի է ենթադրել, որ գրել է առաջին իմպերիալիստական պատերազմի տարիներին: Սեպտեմբր է և անավարտ:

Տպագրւում է առաջին անգամ, ձևադրից:

1915

«Ձ Ե Ռ Ս Յ»

(«Արգո պարոններ, հայրեր սրբազան»)

(էջ 525)

Գրել է 1915 թ. մարտին, Թիֆլիսում, մի բանկետում: Թ-ի արխիվում պահւում է այս բանաստեղծության արտագրությունը բանկետի մասնակիցներից

մեկի ձեռքով, որը և ընդունում ենք հիմք: Առաջին անգամ տպագրվել է. ԳԵՆՈՒՄ:

Ձեռագրի 22-րդ տողն ունի հետևյալ վարիանտը.

Ու սրտով կուզի, որ երգեր երգեմ...

1916

«ԴԵՅ ՄՈՏ ԵՔ ԵԿԵԼ ՁՅՈՒՆԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ»

(էջ 526)

Հավանորեն գրել է 1916 թ. Թիֆլիսում հայ պոեզիայի մասին Վ. Բրյուսովի կարդացած դասախոսության առթիվ: Սկզբից էլ Տպագրվում է ձեռագրից:

1917

ԻՄ ԱՐՓԻԿԻՆ,

(«Ա՛խ, Արփիկ չան, որ արփի ես»)

(էջ 527)

Գրել է 1917 թ. հունվարի 1-ին՝ իր դուստր Արփիկի ալբոմում: Մշակումը չի ավարտված: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ձեռագրի մշակման պատկերը.

3—4 ա Գիտես քանի արփի ֆեզ պես
Բացվեց՝ մարեց աշխարհում
բ Գիտես քանի արփի բացվեց
Ու մեռ մըտավ էս կյանքում...
6 Միշտ շողախաված իմ սրբաբան
8 էս քախիծն է մըտմըտում...

ԵՐԵՎԱՆԻ ՆՄԱՆ

(«Երեխի նրման մըտա ես աշխարհ»)

(էջ 528)

Գրել է 1917 թ. հունվարի 8-ին, իր դուստր Աշխենի ալբոմում: Թանաքով գրածի վրա կան մատիտով ուղղումներ: Առաջին անգամ լույս է տեսել «Նոյեմբեր» գրական հանդեսում, 1932, № 1, էջ 3: Տպագրվում է ձեռագրից: Բանաստեղծությունն սկսվում է հետևյալ շորս տողով, որ ջնջված է.

Եւ ահա էստեա, հոգնած ու վըշտոտ,
Դադարդուն եղա, ամենից փախա...
Ամենքից փախած դալիս եմ ձեզ մոտ,
Մի շատ տառապած, խաբւած երեսա:

Ձեռագրի մշակման պատկերը.

- 7 Մաղրեցիւն երագ, [և սեր], և հալատ,
9 Երեսի նըման [կըովեցիւն] ինձ հետ,
12 [նախատինք] տըվին ամեն մի վայրկյան:
20 ա [Կյանքից, զըզվանքից մի զուրկ երեսա]:
բ [Կյանքից, զըզվանքից կաւոտ երեսա]:

«ԵՐԿՈՒ ԴԱՐԻ ԱՐԱՆՔՈՒՄ»

(էջ 529)

Դրել է 1917 թ. հունվարի 15-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԳԾ, էջ 127: Տպագրւում է ձեռագրից:

«ՄԻՆՁԵՎ ԷՍՕՐ ԻՄ ՕՐՈՒՄ»

(էջ 529)

Դրել է 1917 թ. հունվարի 16-ին: Առաջին անգամ տպագրւել է՝ ԳԾ, էջ 127: Ձեռագիրը սևագիր է և ջնջված: Տպագրւում է ձեռագրից:

«ԱՌԱՏ ԿՐԼՆԻ ԿԻՆՐ ԱՐԴ»

(էջ 529)

Դրել է 1917 թ. հունվարի 16-ին: Առաջին անգամ տպագրւել է ԳԾ, էջ 127: Ձեռագիրը սևագիր է և ջնջված: Տպագրւում է ձեռագրից:

ԳՐԱԴԱՐԱՆՍ

(«Բազմած են շուրջըս նրանք ամեն օր»)

(էջ 530)

Դրել է 1917 թ. հունվարի 20-ին: Առաջին անգամ տպագրւել է՝ «Նոր օրի», 1929 թ., № 1, էջ 8: Մնացել է հրկու ձեռագիր: Տպագրւում է մաքրագիր-ձեռագրից:

« Տեքստային տարբերությունները.

Ձեռ. 1 3 Երգում են, պատմում գեղեցիկ ու խոր
» 5 Ու էսպես՝ ինձ հետ իմ շուրջն ամեն օր

ԷՔՍՊՐՈՄՏ

ՇՆՆԴՅԱՆ ՏՈՒՆ

(էջ 531)

Գրել է 1917 թ. հունվարի 28-ին՝ իր դուստր Անուշի ալբոմում, նրա
ձենդյան տարեգարձի առթիվ, Տպագրվում է առաջին անգամ:

«ՀԻՇՈՒՄ ԵՍ ԲՈՐԺՈՒՄՆ, ԱՅԾՅԱՄՆԵՐ, ԺԱՅՌԵՐ...»

(էջ 532)

Գրել է 1917 թ. հունվարի 31-ին և նվիրել է իր դուստր Արփենիկին: Առաջին
անգամ տպագրվել է՝ «Նոր ուղի», 1929, № 1, էջ 8: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՄԱՅՐԸԴ ԷՆ ՕՐՆ ԱՍՈՒՄ ԷՐ ԻՆՁ»

(էջ 533)

Գրել է 1917 թ. հունիսին, իր դուստր Աշխենի ալբոմում: Առաջին անգամ
տպագրվել է «Սովետական գրականություն», 1943, մարտ, № 3, էջ 89: Տպա-
գրվում է ձեռագրից:

«ԿԱՆՅՆԵՆ ՕՐԵՐՆ, ԱՆՈՒՇ ԶԱՆ»

(էջ 534)

Գրել է 1917 թ. նոյեմբերի 7-ին, իր դուստր Անուշի ալբոմում: Առաջին
անգամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 126: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԿՅԱՆՔԻՅ ՀԱՐԱՍ ԱՆՅԱՎՈՐ»

(էջ 535)

Գրել է 1917 թ. նոյեմբերի 10-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1923 թ.:
Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԶՈՒՐ ԵՄ ՓԱԽՉՈՒՄ, ԻՆՁ ԽԱՐՈՒՄ»

(էջ 535)

Գրել է 1917 թ. նոյեմբերի 12-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Նո-
յեմբեր», 1932, № 1, էջ 3: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԻՄ ԾԻՏԻԿԸ ԳՈՒ ՀԵՐՎԱՆ»

(էջ 535)

Գրել է 1917 թ. նոյեմբերի 12-ին, իր դուստր Աեդայի ալբոմում: Տպագրւում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

«ՔՈՇԱՔԱՐՈՒՄ ԵՍ ՎԱԶԵԼ ԵՄ»

(էջ 536)

Գրել է 1917 թ. նոյեմբերի 20-ին, իր դուստր Անուշի ալբոմում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Նոր ուղի», 1929, № 1, էջ 7: Տպագրւում է ձեռագրից: Ձեռագրի մշակման պատկերը:

12 ա Սերը՝ ինչպես Արազ, Անուշ:
բ Բարին՝ ծով-ծով Արազ, Անուշ:
15 ա Ես էլ կերթամ, ի՞նչ է մնացել,
բ Ես էլ կերթամ, վեր եմ կացել,

«ԵՐԿԱՂՐ, ԵՐԿԱՂՐ ՄԱՆ ԵԿԱ»

(էջ 537)

Գրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 20-ին, իր դուստր Արփինիկի ալբոմում: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԳԵ, էջ 126: Տպագրւում է ձեռագրից:

«ՀՈԳԻՍ՝ ՏԱՆԸ ՀԱՍՏԱՏՎԵԼ»

(էջ 538)

Գրել է 1917 թ. դեկտեմբերի 27-ին: Առաջին անգամ տպագրւել է՝ ԳԵ, էջ 128: Ձեռագիրը սևագիր է և ջնջված: Տպագրւում է ձեռագրից:
4-րդ տողը ձեռագրում ունի նաև հետևյալ ձևը:

Ոչ ոք դեռ չի նըկատուէ:

1918

«ՆԱ՝ ՄԻ ԱՌՅՈՒԾ, ԵՍ՝ ՄԻ ԳԱՌ»

(էջ 538)

Գրել է 1918 թ. հունվարի 25-ին: Առաջին անգամ տպագրւել է՝ ԳԵ, էջ 128: Ձեռագիրը սևագիր է և հեղինակի կողմից ջնջված: Տպագրւում է ձեռագրից:

ՏԻԿԻՆ ՆԻՄՖԱ ԳՈՐՈՒԵՑԿՈՒՆ

(«Հյուսիսի կողմից»)

(էջ 539)

Գրել է 1918 թ. հունիսի 29-ին և նվիրել ռուս բանաստեղծ Սերգեյ Դոբրոդեյկով կնոջը: Գրված է «Փարվանա» պոեմի 1913 թ. ռուսերեն թարգմանաթյան շապիկի վրա: Տպագրվում է ձեռագրից:

ԱՍՏԵՐՈՒ ԵՎ ՊՈՆՏԻ ԳՐԱԶՐ

(«Իբրազ Եկան ու տըվին»)

(էջ 541)

Գրել է 1918 թ., իր դուստր Անուշի ալրումում: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1923 թ.: Ձեռագրում ունեցել է նախ «Դրազ» վերնագիրը: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԱՂՋԻԿ ԱՆՈՒՇ, ԵՐԳ ԱՆՈՒՇ»

(էջ 541)

Գրել է 1918 թ. իր դուստր Անուշի ալրումում: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1923 թ.: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՈՒՐ ՀՆՈՒՆԱՍ, ԿՈՒՍԱՆ ՏԵՂԵՐԴ ԱՐՅՈՒՆՈՏ»

(էջ 542)

Գրել է 1918 թ. հուլիսի 12-ին: Մնացել է սևագիր ձեռագիրը: Տպագրվում է առաջին անգամ:

Ձեռագրում 1-ին և 2-րդ տողերն ունեն հետևյալ վարիանտը.

Ուր հեռանաս [էս աշխարհում] կոխած հողերդ արյունոտ.
Ում մոտ գընաս, [ում զանգատվես], ծանոթդ, ընկերդ արյունոտ.

«... ԿՅԱՆՔՆ ԱՀԱ»

(էջ 542)

Գրել է 1918 թ. օգոստոսի 30-ին: Սևագիր է և անավարտ: Առաջին անգամ լույս է տեսել ԳԵ, էջ 128: Տպագրվում է ձեռագրից:

ԱՆՈՒՇԻ ՔԱՌՅԱԿԻՆ

(«Մեր գանձերը միշտ կան առատ»)

(էջ 543)

Գրել է 1919 թ. փետրվարի 14-ին ի պատասխան իր դուստր Անուշի
Քառյակի:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

ԻՄ ՍԵԴԻԿԻՆ

(էջ 543)

Գրել է 1919 թ. ապրիլի 8. Տպագրվում է առաջին անգամ:

«ՄԵՐ ԿՅԱՆՔԸ — ԿԱՐՃ ՄԻ ՎԵՐՆԷՔ»

(էջ 544)

Այս և հաջորդ շորս քառյակը, ինչպես երևում է ձեռագրից, գրված են 1919
թվին:

Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից:

1920

«ԿՈՐՑՐՆԷՆ ԵՄ, Ո՞ՒՐ ԳԸՏՆԵՄ»

(էջ 546)

Գրել է 1920 թ. փետրվարի 4-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նոյեմ-
բեր», 1932, № 1, էջ 3: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ԽԱՅԱՄՆ ԱՍԱՎ ԻՐ ՍԻՐՈՒՀՈՒՆ.— ՈՏԸԴ ԸԶԳՈՒՅՇ ԴԻՐ ՀՈՂԻՆ»

(էջ 546)

Գրել է 1920 թ. ապրիլի 6-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ 1934 թ.:
Ձեռագրի տարբերությունները:

1 Խայամն ասավ իր սիրուհուն.— Ոտըդ ըզգույշ դիր [գետին],

4 էն սիրունի բի՞րն ենք կոխում թե ցենց լեզուն Խայամի:

«ԼՈՒՍԸ ԼՈՒՍԻՆ ՔՈ ՎՊԻՏՆ Է ԻՄ ԵՐԵՍԻՆ ՃԱՌԱԳՈՒՄ»

(էջ 546)

Գրել է 1920 թ.: Առաջին անգամ «Թամարի ալբոմից» վերնագրով լույս
է տեսել՝ «Նորք», 1924, № 4, որտեղից և արտատպվում է:

ՏԻԵՋԵՐՔԻ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄԸ

(«Որ հայացք ես ինձ տրվել վերամբարձ»)
(էջ 547)

Անթվակիր է: Ձեռագրից կարելի է հղրակացնել, որ գրել է 1919—20 թ. թ.: Սևագիր է և անմշակ: Առաջին վերնագիրը եղել է «Մեծ ընթերցումը»: Պահվում է սևագիր-ձեռագիրը՝ մատիտով արված ուղղումներով: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ Դե, էջ 129: Տպագրվում է ձեռագրից:

Ձեռագրի մշակման պատկերը:

- 5—6 Որ իսկակից ես հոգիս քեզ արել՝
Անհունի անհուն հըրճվանքը տալով,
9 ա Ազա՛տ, հարազատ, աննառ բերկրանում
բ Անթարթափ աչքով, հարազատ հոգով
12 Կարդում եմ զիշերն ահալոր ու պերճ:
13 Ու հըրաշալի ժամին զըվարթուն—
16 ա Ու ես ազատված՝ անտարբեր աստված:
բ Ու ես անսանձան՝ անտարբեր աստված:

«ՉԸՎԱՐԹ ԵՐԱՄՈՎ ԴՈՒՔ ԵԿԱՔ ԻՆՁ ՄՈՏ»

(էջ 548)

Գրել է 1920 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նորը», 1924, № 4, էջ 63: Պահվում է երկու ձեռագիր-սևագիր և մաքրագիր: Տպագրվում է մաքրագիր-ձեռագրից:

Սևագիր-ձեռագրի տեքստային տարբերությունները:

- 4 Եկա՛մ ու կանցնե՛ք հոգուս երկընթով:
5 Եկա՛ք ու կերթա՛ք, ու բարով երթա՛մ,
7 Չէ՛ որ հուշերն են զանձը պոետի—

1921

«ՀԱՋԱՐ ՏԱՐՈՎ, ՀԱՋԱՐ ԴԱՐՈՎ ԱՌԱՋ ԹԵ ԵՏ, ԻՆՁ ԿԱ ՈՐ»

(էջ 549)

Գրել է 1921 թ. մայիսի 3-ին: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ «Նոր ուղի», 1929, № 1, էջ 8: Մնացել է երկու ձեռագիր՝ անմշակ վիճակում:

Տպագրվում է 2-րդ ձեռագրից: 1-ին սևագիրը հետևյալն է:

Հազար տարով, հազար դարով առաջ թե ետ՝ մին է
Դու եղել ես ու կըլինես հար ու հավետ
Հազար էդպես ձեռք փոխես — ձեր խաղ է լոկ նյութի,
Իսկ դու հոգի, տիեզերքի մեծ հոգու հետ մին է:

«ԱՍՏԾՈՒ ԲԱՆՏՆ ԵՆ ՏԱՃԱՐՆԵՐԸ — ԱՇԽԱՐՀՔՆԵՐՈՒՄ ԲՈՎԱՆԴԱԿ»

(էջ 549)

Գրել է 1921 թ. օգոստոսի 25-ին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԴԵ, էջ 128: Մնացել է մաքրագիր-ձեռագիրը, որտեղից արտատպվում է:

«ԱՄԵՆ ՄԻ ՍԻՐՏ ՅԱՎՈՎ ԼՅՎԵՅ ՄԵՐ ԴԱՐՈՒՄ»

(էջ 549)

Անթվադիր է: Ըստ ձեռագրի՝ հավանորեն գրել է 1921—22 թ.թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է 1932 թ.: Մնացել է սեղագիրը, որից և տպագրվում է: Ձեռագրի 3-րդ և 4-րդ տողերն ունեն հետևյալ վարիանտը.

Ցավոտ աշխարհքն... Ո՛վ ամենից տառապած,
Իմ սիրտն է բաց, իմ սիրտը մեծ մեր դարում:

1922

«ԷՍ Է, ՈՐ ԿԱ... ՃԻՇՏ ԵՍ ԱՍՈՒՄ. ԹԱՍԸԴ ԲԵ՛Ր»

(էջ 550)

Գրել է 1922 թ. օգոստոսի 14-ին: Այս բառյակն ունի երկու վարիանտ. առաջինը տպագրվել է 1932 թ., մյուսը՝ ԴԵ, էջ 129: Ձեռագրերը չեն պահպանվել: Տպագրում ենք ֆոտո պատճենից: Առաջին վարիանտն ունի հետևյալ տարբերությունները.

- 2 էս էլ կանցնի հանց երազում, թասըդ բե՛ր:
4 Մեկն ապրում է, մյուսն ըսպանվում, թասըդ բե՛ր:

«ՀԵՅ ՃԱՄՓԱՆԵՐ, ՃԱՄՓԱՆԵ Ր»

(էջ 550)

Դրել է 1922 թ. Թ-ի վերջին քառյակներից է: Առաջին անգամ տպագրվել է 1924 թ. Տպագրվում է ձեռագրից:

Չհռադրում 2-րդ տողն ունի հետևյալ տարրերությունը.

Անձե՛ր ու հի՛ն ճամփաներ,

Ա Ր Ո Ւ Ս Յ Ա Կ

(«Պաժառ») (էջ 551)

Դրել է 1922 թ. Անավարտ է: Մնացել է երեք սևագիր-ձեռագիր և մի առ սևագրության երկու թերթի: Տպագրվում է^{*} երրորդ ձեռագրից:

Առաջին և երկրորդ ձեռագրերի տեքստային տարրերությունները.

Առաջին ձեռագրում 1—4 տողերի փոխարեն կա հետևյալ տասնվեց տողը.

Պայծա՛ռ, պայծա՛ռ,
Հաղած իր վառ
Ճաճանչները անապակ,

Զըվա՛րթ, զըվա՛րթ,
Աստեղաղարդ
Դարբասներից կապուտակ,

Աչե՛ղ, աչե՛ղ,
Ու աշագեղ
Երկնից զուտորը դալկադեմ,

Շըքե՛ղ, շըքե՛ղ,
Հըրաշագեղ
Դուրս է գալի սիդաճեմ:

Զեռ.2-ում 4-րդ տողից հետո կա հետևյալ քառատողը.

Զըվարթ
[Ու վարդ
Դարբասներից]*)
Կապուտակ

*) Արևելքից:

Զեռ.1 և Զեռ.2 6 [Անշամանդաղ]
 Զեռ.2 7 Շարմաղ ու պաղ
 Զեռ.1 8 Հո՛ւյս, [Արուսյա՛կ:]
 Զեռ.1 12 Կո՛ւյս, [Արուսյա՛կ:]
 Զեռ.1 16 Հո՛ւյս, [Արուսյա՛կ:]
 Զեռ.1 20 Հո՛ւյզ, [Արուսյա՛կ:]

Զեռ. 2-ում 21 և 22-րդ տողերի վերջում «Արուսյաի» բառը չի կրկնվում»

Զեռ.1 23 ա Չարով լի՛ք
 Զեռ.2 ր [Դե ու] չարքի
 Զեռ.1 29—30 ա Հիվանդն [ընկած դրժար] մահճին,
 ր Հիվանդն անքուն [մեխված] մահճին,
 դ Հիվանդն անքուն իրեն մահճին,
 Զեռ.2 դ Հիվանդն անքուն զամված մահճին,
 Զեռ.1 31 [Քարվանն իջած] ճամփի միջին,

Զեռ. 1-ում 32-րդ տողից հետո կա հետևյալ տողը.

[Ըսպասում են քո նանանչին,]

Զեռ. 1-ում 38-րդ տողից հետո կա հետևյալ տողը.

[Միլ ու ծաղիկ քննջարախիծ]

Զեռ. 1-ում 44-րդ տողից հետո կա հետևյալ տողը.

ա [Անբախտները մուր] բանտերում
 ր Հազար անբախտ մուրձ բանտերում

Զեռ. 2-ում 47—48-րդ տողերից հետո «Արուսյաի» բառը չկա.

Զեռ.1 49 Չարով լի՛ք
 Զեռ.2 59—60 [Լուսանանանչ
 Ու հիաստանչ]

Զեռ. 1-ում 59—65-րդ տողերը չկան:

Զեռ.2 63 [Ելավ] վերին

69-րդ տողից հետո Զեռ. 1-ում կան հետևյալ տողերը.

Բազմեց իր հուր
 Կառքն ոսկեհուն
 Դարբասներից վաղորդյան:

Ձեռ.1 70—74 Ու ցոլացավ,
 Ու սրլացավ
 Դեպ վեր՝ ծովում լազուրի,
 < . . . > ցայտեց,

Ձեռ.1 85 Իր Ձեփյուռ:

Ձեռ.1 88—89 ա. [վետվետալով նա] գընաց
 բ. Թռավ զեփյուռն
 Ու գընաց,

Ձեռ.2 87-րդ տողից հետո կա հետևյալ տողը.

Ձեռ.1 94—95 [Խաղով, ցողով]
 Մարավ, կարոտ*)
 Մաղիկ ու խոտ

Ձեռ. 2-ում 96-րդ տողից հետո կա հետևյալ տողը.

Ձեռ.1 98—101 [Միտ ու ծղրիդ]
 Բյուր ձեն քընդաց,
 Էյուր սիրտ խընդաց
 Նոր բերկրանքով ու կյանքով:

101-րդ տողից հետո Ձեռ. 1-ում կա հետևյալ քառատողը.

ա. Կանչեց աքլորն իր թառին,
 Նորոգ լույսի,
 Նորոգ հույսի
 Մազն ավետեց աշխարհին:
 բ. Կանչեց աքլորն իր թառին
 Նոր բարի լույս,
 Նոր կյանքի հույս*)
 Զիլ ավետեց աշխարհին:

115-րդ տողից հետո Ձեռ 1-ն ընդհատվում է, իսկ Ձեռ. 2-ում 116—133 տողերը չկան:

*) [Հուսի կարոտ]

*) [Նոր լույս, նոր հույս]:

Ձև. 2	134	Օրը բացվեց
»	136	Հագած անշեջ կրրակ ու հուր
Ձև. 2	143 ա.	Ջանկ աստված,
»	148—149 ա.	Պերնանֆի մեջ աստվածային Արուսյակը — իր սիրունին:
»	151	[<Բոց> ու հուր <գիրկը> բաց]
»	153 ա.	Վարեց առաջ հզուր ձևերով
»	»	Վարեց արագ իրեն ձևերով
»	155 ա.	Հուր շաղ տալով ու հառապայր
»	»	Լուսանալանչ ու հրացայտ
»	156	Հասավ, առավ հուր գրրկի մեջ.

11

1893

«ԲԱՐԻ ԳԻՇԵՐ»

(«Թաւրի գիշեր. — օ՛ ոչ, երբեք, իմ անգիւն») (էջ 559)

Թարգմանել է 1893 թ. մայիսի 11-ին և գրել օրիորդ Ս. Գ-ի (Օվսաննա Գիրգիլյան) աչրումում: Տպագրվում է ձեռագրից:

ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ

(«Մնաս բարյավ, և բե կուզես») (էջ 560)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Սեպիւր է և անմշակ: Հասկանալի թարգմանութեան աշխատանքի թարգմանութեանը կատարված է Կողզովի ռուսերեն թարգմանութեանից (Հմմ. Сочинения Лорда Байрона в переводах русских поэтов, под редакцией Гербеля, т. I, 1874, Стихотворения семейные, стр. 25): Տպագրվում է առաջին անգամ:

ՎԱՅՐԵՆԻ ՊԱՊՈՒԱՍՆԵՐԻ ԵՐԳԸ

(էջ 562)

Թարգմանության տարեթիվն անհայտ է: Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ թարգմանված է 90-ական թվականների վերջերին: Սեպիւր է և անմշակ: Տպագրվում է առաջին անգամ, ձեռագրից: Ձեռագրի սկզբում Թ-ը գրել է հետևյալը. «Վայրենի պապուսների երգը ֆրանսիացիների վրա: Իզարա բանաստեղծուհին երգում է եղեգնի ձայնակցութեամբ»:

<ՊՐՈՄԵԹԵՈՍ ԵՎ ՍԻՋԻՖ>

(«Սիզիֆն ու Պրոմեթեոսը զրույց էին անում»)
(էջ 564)

Մ. Կոնոպնիցկայի «Պրոմեթեոս և Սիզիֆ» պոեմի այս հատվածի թարգմանության ֆրագմենտը հավանորեն մնացել է 90-ական թ. թ.-ից: Չևստգրեր վրա գրված է ռուսեր Ֆ.-ին» (Ֆ. Վարդապարյան):

Սևագիր է: Տպագրվում է ձեռագրից:

1903

«ԱՏՈՒՄ ԵՄ ՔԵՋ ԵՎ ՔՈ ԴԱՂԸ»

(էջ 565)

Պուշկինի «Волыностъ» (1817) բանաստեղծության այս շորս տողի թարգմանությունը Թ.-ը կատարել է 1903 թ. մայիսի 1-ին, բանվորական ջոկանքի ժամանակ, Ստ. Շահումյանի առաջարկությամբ: Այս բառատոգը տպագրվել է թերթիկների վրա, թուրքիկների ձեռք, և տարածվել: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Բանվոր» ամսագիր, 1924, № 1, էջ 24—25: Պահպանվել են նաև ժամանակակիցներից մեկի հուշերը, որի մեջ բերված այս բառատոգն բնօրինում ենք որպես հիմք:

1909

«ԱՄԲՈՂՋ ԴԻՇԵՐԸ ԽՈՍԵՅ ԱՆԴԱԴԱՐ»

(էջ 566)

Թարգմանել է ռուսերենից 1909 թ. փետրվարի 1-ին, Մետեխի բանտում: Կորսակը ռուս բանաստեղծներից է. առաջին անգամ նրա մասին գրվել է «Русская Мысль» ժուռնալի 1898 թ. № 8-ում, որտեղ և բերված են մի շարք բանաստեղծությունների, Հովանուրենի, այդտեղից էլ Թ.-ը կատարել է այս թարգմանությունը: Մնացել է իր որդի Մուշեղի ձեռքով արտագրված տեքստը՝ «Կորուսակից» վերնագրով, որտեղից և տպագրվում է: Առաջին անգամ լույս է տեսել առանձին, ձայնագրված Ռոմանոս Մելիքյանի կողմից՝ «Անջատում» վերնագրով 1912 թ. Պետերբուրգում:

Այս տեքստն ունի հետևյալ տարբերությունները.

3 Ու հենց առավոտ բացվեց ոսկեվառ,

7 Մով տերեւներից թափվում են լուռ-լուռ

ՍԵՐԵՆԱԴ

(«Մեր շուրջն անավոր մըռայլ է ու սե»)
(էջ 567)

Անթալիի, Ձեռագրից կարելի է ենթադրել, որ թարգմանությունը կա-
թարված է 900-ական թ. թ.։ Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 115։
Տպագրվում է ձեռագրից։

Լ Ո Ղ Վ Ո Ր

(«Ո՞վ ձեզնից՝ ասպետ կամ քեզ զինակիր»)
(էջ 568)

Ձեռագրից կարելի է ենթադրել, որ թարգմանությունը կատարել է մոտա-
վորապես 900 թ. թ.։ Սեռագիր է և անավարտ։ Սկիզբը զրված է թանաքով, իսկ
վերջին երկու տունը՝ մատիտով։
Տալիս ենք մշակման պատկերը։

- 1 Ո՞վ ձեզնից ասպետ կամ սոսկ քիկնապան
- 3 Անա ձգում եմ գավաթն իմ ոսկյա
- 13 Կանգնած են անշարժ քիկնապան, ասպետ,
- 19 Լուռ են բոլորը։ Եվ հանկարծ մի քաջ
- 22—23 Անձայն <ու> հանդարտ զընում է գետին...
Տիկնայք, ասպետներ ավստոսում են լուռ,
- 37 Եւ քաջվեց հանկարծ տարերքը հուզված։

ԿՈՒՄԻԿՆԵՐԻ ՈՂԵՐ

(«Գեղը գեղ չի, քեզման է մեր գեղին»)
(էջ 570)

Փոխադրության տարեթիվն անհայտ է։ Սեռագիր է, անմշակ։ Առաջին ան-
գամ տպագրվել է՝ ԳԵ, էջ 116, «Ազատությունը կորցնելու վրա» ենթավեր-
նագրով։ Տպագրվում է ձեռագրից։
Տալիս ենք ձեռագրի մշակման պատկերը։

- 6 Որ գան չափեն մեր հանդերը ծաղկավառ,
- 7 Մեր հոգերի պլանները գան հանեն,
- 8 Մեր սարերում սպիտակ բերդեր գան շինեն։

1910

ՀՆԴԿԱԿԱՆ ՎԵԴԱՆԵՐԻՅ

(«Գոյությունն ու անգոյությունն ևն ժամանակ չըկային»)
(էջ 571)

Քարգմանության ժամանակն անհայտ է: Ձեռագրից պետք է ենթադրել, որ Քարգմանել է 1910-ական թվականներին: Ձեռագրի վրա կա հնդինական հետևյալ նշումը. «Сканыл и М. Карьер-и «Развитие культуры и идеалы человека», I, 319.

Այդ գրքի լրիվ վերնագիրն այսպես է.

«Искусство в связи с общим развитием культуры и идеалы человека. Сочинение Морича Карьера, перевод Е. Корша. Том I, Зачатки культуры и Восточная древность. Москва, 1870 г.

Ձեռագիրը սկզբի է, անմշակ: Որոշ բառերի մոտ փակագծերի մեջ դրված են ուսերեն բառեր:

1916

Մ Ե Ր Ժ Վ Ա Մ Ը

(«Տանձենու ծաղկից պսակ ելուսեցի»)
(էջ 575)

19-րդ դարի չին բանաստեղծ Մա-խուանգ-Քունգի բանաստեղծությունը Թ. Քարգմանել է 1916 թ.: Անավարտ է, սկզբի: Տպագրվում է ձեռագրից:

ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՐԴԸ

(«Տըլսուր նըստած լուսամուտի առաջին»)
(էջ 576)

Քարգմանել է 1916 թ. «Средь Кипариса» գրքից: Առաջին անգամ լույս է տեսել՝ ԳԵ, էջ 125: Սկզբություն է, անավարտ: Տպագրվում է ձեռագրից:

1917

ԹԵ ԼԻՆԵԻ ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ ՄԵՌԱՄ ՀԱՎԵՏ

(էջ 577)

Գրել է 1917 թ. հունվարի 31-ին իր գուստր Անուշի ալրոմում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ ԴԵ-ում, էջ 126: Թ-ի արխիվում պահպանված է այս Քարգմանության երկու սկզբի-ձեռագիր: Տպագրվում է ձեռագրից:

«ՄԻ ՀԱՎՔ ԹՐՈՒՄՎ ԷՆ ՉՈՐԻՅ»

(էջ 578)

Անթվակիր է: Ձեռագրում վերնագրի տեղ, փակագծերում զրված է շնոր-
քերենից: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Գե, էջ 129: Տպագրվում է ձեռագրից:

ՔՅԱՐԱՄԻ ՀՐԱԺԵՇՏՐ

(«Երևում եմ ես, մոտիկներին վիշտ ու ցավ»)

(էջ 579)

Ձեռագրից պիտի ենթադրել, որ թարգմանված է բանաստեղծի կյանքի
գերջին շրջանում: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Գե, էջ 129:

Տպագրվում է ձեռագրից:

Տալիս էնր ձեռագրի վրա կատարած մշակումները:

- 1 ես կը գրեամ՝ մոտիկներին վիշտ ու ցավ,
3 էսօրվանից իմ դավրաւը լրացավ,
4 Թող սընգուրվի < >
5 ա. Ձեն դադարիլ ճամբաները մեզ ձանոր.
բ. Ձեն դադարիլ ճամբաները մեր տեսած.
9 եղ ու մեղքը հոսեն չոլ ու հանդերով.
10 Խոր ձորերը դառնան անուշ կաթնի ծով,
11 [Միւրդ] ու պրտուղ՝ ծրմտկներով, սարերով,—
12 Գարուն բացվի ձրմառն սառը աշխարհի:
14 Քանի մարդու խելից հանեց < >

ԽԱՔԱՆԻ

(«Ե՛կ, Խաբանի, ու հեռացիւ ես շաւուրյան զրնգանից»)

(էջ 580)

Այս, ինչպէս և հետեւյալ երկու քառյակը Խաբանիից թարգմանել է 1922 թ.
Հովիսին: Առաջին անգամ տպագրվել է՝ Գե, էջ 130, սեղանի-ձեռագրից, որ-
անգից և արտատպվում է:

Վ Ա Ր Ի Ա Ն Տ Ն Ե Ր

ԱՆՐՈՒՆ ԿԸԿՈՒՆ

(«Լինում է մի սար...»)

(Լը ...)

«Անրուն կըկուն», որ «Չարի վերջը» ժող. ասակի ընդարձակ մշակումն է և անավարտ—սևագիր, առաջին անգամ տպագրվել է՝ «Նորք», 1923, № 3:

Հյուսված է ժողովրդական մի բանի տարրեր առականներից: Չեռագրի Լըերից մեկի վրա հեղինակի ձեռքով նշված են հետևյալ աղբյուրները. Ս. Հայկունի, կենդանական վեպ (Վաղարշապատ, 1907): Ղ. Հովնանյան, Նախնայաց ռամկո-րենի վրա (Վիեննա, 1897, Բ. տետր): Մ. Արեղյան, «Գայլի պատահարները»: «Сборник материалов» (XXXIX, 1908): «Сказки африканских народов»: «Сборник сведений о Кавказских горцах»:

Հիմնականում հարազատ մնալով իր բնագրերին, Թ-ը որոշ փոփոխու-թյուններ է մտցրել դրանց զործող անձերի մեջ (ազվեսի գերը տվել է դայլին, ազոսվինը՝ ազվեսին և այլն), չափածո-հանդավոր ձև տվել արձակ ասակ-ներին, ընդարձակել է դիալեկտները, մտցրել է նկարագրական և քնարական բոլոր մոտիվներ, վերջում ավելացրել երկու ինքնուրույն քառյակ՝ կյանքի ան-հաստատության և աշխարհում իշխող անարդարության մասին և առակին տը-վել «Անրուն կըկուն» վերնագիրը:

Տպագրվել է վերջին, երրորդ ձևագրից, որը չի պահպանված: «Նորք»-ի տեքստը տալիս ենք ֆրագմենտային բաժնում, իսկ ա. և բ. ձևագրերի տեքս-տային տարբերությունները տալիս ենք ստորև:

Ա. և բ. ձևագրերում իրրի բնարան գրված է՝

«Ամենայն իշխանություն ի շարեն է»: Ս[ուրբ] դիրք».

Չեռ.1	21	Ախ (դու) (կըկու), հիմա՛ր կըկու,
Չեռ.1	22 ա.	Քանի հոտած ձագ ունիս դու:
	բ.	Քանի փոքրիկ ձագ ունիս դու:
	գ.	Քանի բոլորտ ձագ ունիս դու:

Չեռ. 1-ում 26-րդ տողից հետո կա հետևյալ երկտողը.

[Որ ծառայի ինձ մոտ կարգին
Ու մարդ դառնա ժամանակին...]

Չեռ.2 27 ա. Չե՛ս իմանում դու տակավին

- Չհռ.2 բ. Չհ՞ս ընդունում դու բնավին
 գ. Չհ՞ս իմացել դու բնավին
 » 28 ա. Մեր սրբազան աղարը հին —
 բ. Մեր սրբազան օրենքը հին —
 » 29 ա. Երջանկությունն ամբողջ կյանքի
 բ. Որ բարիքը հանուր կյանքի

Չհռ. 2-ում 28-րդ տողից հետո կան հետևյալ տողերը.

- Ամեն մեկի ու ամենի —
 Որ էսպես է միայն պահանջում
 Ու խտրություն չի հանաչում...
 Չհռ.2 31—32 Ներհակ *ես* դու ողջ աշխարհքին,
 Իրեն շահին, կամքին, կարգին.
 Չհռ.1 45 Տընով-տեղով
 Չհռ.1 և Չհռ.2 47 Ասավ՛ զրցեց մի հատը ցած
 Չհռ.1 ա. 61 [Բերանը] բաց հեթեթալով,
 Չհռ.1 և Չհռ.2 Ընեխը բաց հեթեթալով,
 Չհռ.2 դ. Ըշտապ-ըշտապ հեթեթալով,

Չհռ. 2-ում 61-րդ տողից հետո կա հետևյալ երկտողը.

- Ընեխը բաց ու արյունոտ,
 Դեմքը դաժան, մութ, անամոր,
 Չհռ.1 և Չհռ.2 62 Սև սարերից, խոր ձորերից,
 Չհռ.1 63 ա. Եկավ անկուշտ գելը նորից:
 Չհռ.2 բ. Եկավ [ազան] գելը նորից:
 Չհռ.1 և Չհռ.2 72 — Երկու հատ ձադ, ծառադ եմ ես:
 Չհռ.2 76—77 Դու ամենի դեմ ես գնում*),
 Ինձնից քաֆուն ձադ *ես* հանո՞ւմ.

Չհռ. 2-ում 78 և 79-րդ տողերին համապատասխանում են հետևյալ տողերը.

Չհ՞ս իմանում <անգետ> հիմար
 Որ ապահով կյանքի համար
 Առանց<ին> իմ գիտության
 Չի լինելու և ոչ մի բան:

*) Դու մեր երկրի դեմ *ես* գնում,

Չեն.1 81 Ի՞նչ խաբար է — երկո՞ւ հատ ձագ...
 Չեն.1 և Չեն.2 83 էըցնես ամբողջ կըկոճե՞րով...

ա. Չնագրի առաջին էջի լուսանցքում այս տողին համապատասխան կան հետևյալ տողերը.

< > եկել ես իմ սահմանում

Բուն ես դրել; ձագ ես նանում,

Քեզ ու գլխու դարձել ես տեր

Ու հաշիվ էլ չես տալիս դեռ,

Չեն.1 86 Թե չէ՝ կացինս էնտեղ սըրած,

Չեն.1 93 Ու թող դադար

Չեն.1 96 ա. Աղաչելով սրտիկը սև

Չեն.2 բ. [Դողդողալով,] սըրտիկը սև,

գ. Աղերսելով, սըրտիկը սև,

Չեն.1 98 ա. Ու սառսափած < > ու խեղճ

բ. Ու անպաշտպան < > ու խեղճ

Չեն.2 գ. Ու ահաբեկ, անհար ու խեղճ

Չեն.1 99 ա. Սուդի նըստեց իր բընի մեջ:

բ. Նըստեց, սգաց իր բընի մեջ

Չեն.1 և Չեն.2 106 Գիլը եկավ,

Չեն.1 110—112 ա. էս միջոցին աղվեսն օրով

բ. էս միջոցին օրով-գոթով աղվեսն

Չեն.2 գ. էս միջոցին, [Բարով-խեղով,]

Աղվեսն անգործ, կեռիկ-մեռիկ,

[Մազը փափուկ], նազով, մազով

սանամերիկ

դ. էս միջոցին կեռիկ-մեռիկ

Աղվեսն անգործ սանամերիկ,

Իր սուր դնչով

Թուխիկ պընչով

Չեն.1 111 Մին էլ ահա՝ եկավ էլի

Չեն.1 և Չեն.2 142 Սարի տերը զարհուրելի.

Չեն.1 155 Հերիք ինչքան [ահ եմ կերել]

Չեն.2 161 Ու աղվեսի դեմը < >

Չեն.1 165 ա. Մին էլ անա մի ծըմակից

բ. Մինչև մի օր մի ծըմակից

Չեն. 1-ում 67—70-րդ տողերը չկան:

- Զեռ.1 189 [Թաֆուն] մենակ,
 Զեռ.1 191 — Ա՛յ անկարգ հարց, Ո՛նց բե ում մոտ...
 Զեռ.1 և Զեռ.2 196—197 էն ծրմակում մի մեծ դրմակ
 Ունեմ սլանած.
 Զեռ.2 199 Բընուրյունըս քող չի անում
 Զեռ.2 201 Ուղում էի մեկին գըտնեմ
 Զեռ.1 207—208 [Սա ինչ կարգ է,
 Ի՞նչ աշխարհք է]

Զեռ. 1-ում 211—212 տողերը չկան:

- Զեռ.2 211 Դմակի անունը որ չըլսեց
 Զեռ.1 213 ա. | — Դե լավ, դե լավ, եկ, բարեկամ,
 Արի ներիւր էս մի անգամ
 Իմ սխալը, որ գործեցի,
 Բ. Դե լավ, դե լավ, ներիւր, խնդրեմ,
 Մեղանչեցի, նիշտը, քո դեմ
 [Սխալվեցի]
 Զեռ.2 Գ. — [Դէ էս միւրը] ներիւր, խնդրեմ.
 Մեղավոր եմ, ակապեր, քո դեմ.
 Սըխալվեցի.
 Զեռ.1 219—220 ա. Ինչ որ եղավ ե՛կ մոռացիր,
 Ու ետ դարձիր,
 Շուտով գընանք
 Մի լիանանք:
 Բ. Էդ քող, դարձիր, շուտով գընանք,
 Դըմակ ուտենմ, մի լիանանք:
 Զեռ.1 226 ա. Ներում եմ քեզ [ծեր], բարեկամ,
 Բ. Ներում եմ քեզ, գել բարեկամ,
 Զեռ.1 և Զեռ.2 229 ա. Միշտ ներել եմ մեծահոգի
 Զեռ.1 Բ. Ներողամիտ, մեծահոգի,
 Զեռ.1 և Զեռ.2 230 Սըխալանքը ամեն մեկի:

Զեռ. 1-ում 233-րդ տողն ունի նաև հետևյալ վարիանտը.

էս կյանքից Ի՞նչ պիտի տանենք.

Զեռ. 1-ում 236-տողից հետո կա հետևյալ ջնջված երկտողը.

[էսպես իրար կանչենք, պատուենք,
 Սիրով խնդանք, սիրով դատուենք]

- Զեռ.1 238 նաև՝ Ուտենք համով ընկերովի —
 Զեռ.1 239—244 — Ա՛խ, ինչ անուշ խոսք ես խոսում...
 Ա՛խ, ի՛նչ երես... ա՛խ, ի՛նչ ուտում...
 [էսպես լինենք, էսպես մընանք]
 Գընա՛նք, գընա՛նք
 Մի լիանանք.
 Զեռ.2 240—243 — Հա բարություն — էդ մի հարցում
 Հենց ես էլ եմ էդպես կարծում,
 Եվ պատրաստ եմ [էնքան ուտեմ]
 Ու ամենքը լիանան
 Զեռ.1 246 — Շընե՛ր... հը՛հը՛... միամիտ կաց.
 Զեռ.1 248 Որ ինչ կողմ էլ գընեմ ոտըս
 Զեռ.1 249 Շընե՛րն ինչպես համարձակվեն
 Զեռ.2 251 Դյուր չի գալիս գուցե քեզ սա,

Զեռ. 1-ում 252-րդ տողից հետո կա հետևյալ ջնջված քառատողը.

[Մեծ չեն հարգում,
 Խոսք չեն լըսում,
 Ուր որ գընաս —
 Թուլթ են ուղում.]

253-րդ տողը Զեռ. 1-ում ունի նաև հետևյալ վարիանտը.

Թե չես ուղում զրկված մընաս,

257-րդ տողին Զեռ. 1-ում և Զեռ. 2-ում նախորդում են հետևյալ տողերը.

Ու էն զառ-վառ ծաղկանց միջում,
 էն ծաղկավառ թարմ կանաչում*).

- Զեռ.1 և Զեռ.2 257 էն աստղալույս պարզ գիշերով
 Զեռ.1 և Զեռ.2 257 Դեր զըմակը միշտ հիշելով

Զեռ. 1-ում 258-րդ տողից հետո կա ջնջված հետևյալ երկտողը.

[Անուշ խոսքով,
 Արագ վազքով**)]

*) Զեռ. 2 Շաղակոլու թարմ կանչում, **) Դիլի վագֆով

Ձևո.1	261	Ճըշմարիտ որ, [Մըքին] ու խոր
Ձևո.2	263—264	Մի բացատում, մի ծառի տակ Գիլի աշխը հենց որ առավ, [Ափալ բափալ] վրա ընկավ:
Ձևո.1	273	Դեւը էստեղ ազահ ցատկեց
Ձևո.1 և Ձևո.2	275	Որ շաղ անցավ ամբողջ հարդր,
Ձևո.1 և Ձևո.2	276—277	Տըրա՛ք, տակից մեծ թակարդը Բացվեց ու պինդ վիզը կալավ:
Ձևո.1	278—281 ա.	[Իսկ զրմակը հարդոտ, յուզոտ Թըռավ, ընկավ աղվեսի մոտ:]
Ձևո.1 և Ձևո.2	բ.	Դըմակն ընկավ < > Աղվեսն առավ ջուխտ բարի մեջ.
Ձևո.1	282 ա.	— Ի՞նչ ես անում, [ախպեր] աղվես,
	բ.	— Ի՞նչ ես անում, անխելք աղվես,
Ձևո.2	գ.	— Ի՞նչ ես անում, [անխելք] աղվես,
Ձևո.1	296	— Վա՛յ խորամանկ,
Ձևո.1 և Ձևո.2	306	Ու վըրեն էլ էսպես զրմակ,
Ձևո.1	316	Ուր էլ լինի, Ազնիվ բան է զրմակն < >

319-րդ տողից հետո Ձևո. 1-ում կա հետևյալ տողը.

Ուր էլ լինի, էսպես ահա,

Ձևո.2	325	Դաշտ ու անտառ ձենով լըցվեց.
Ձևո.1	326	Հաղար տեսակ ձեն ու ձոռն:
Ձևո.1 և Ձևո.2	330	Ո՛նց են դալիս մոտիկ գյուղից:
Ձևո.2	332	[Դիմեց գիլին վերջին անգամ]
Ձևո.1	343	Աստծու սիրուն, էն թուղթը բեր,
Ձևո.1 և Ձևո.2	345	Ոռնաց գելը անհար գերի:
Ձևո.1	350—351	Կարդացողն ո՛վ, Հասկացողն ո՛վ...»
Ձևո.1	352	— Բա ձրգում ես ինձ անտեր՝ զընում...»
Ձևո.1	353	— Ինչո՞ւ ես անտեր, [անտեր չես] մնում,
Ձևո.1	356	[Մենակ, անտեր ու անընկեր]

Ձևո. 1-ում 358—363-րդ տողերի փոխարեն կան հետևյալ տողերը.

Ձեմ իմանում [ինչ հրաշքով,
 [Բուրդը դըզած] < . . . > [հանած աչքով,
 [Պոչը կըտրած,
 Ոտը կոտրած.
 Մարդկանց ձեռից
 Ու շրներից,
 Էնքան թակից
 Ու մահակից,
 Էնքան մարդի
 Ու շան տակից,
 Ինչ հրաշքով դեւն աղատվեց
 Իրեն ձգեց < . . . >

Ձեռ.2-ում 360—361 տողերը նախորդում են 358—359 տողերին:

- Ձեռ.1 366—367 ա. Շունչը մին էլ ընտեղ [առավ],
 Որ էլ մարդու, շան ձեն չըկա:
 բ. Էնտեղ քաշեց շունչը մին էլ,
 Որ կոբել են մարդն էլ, շունն էլ:
 Ձեռ.2 367 Որ էլ չըկան մարդն էլ, շունն էլ:
 Ձեռ.1 375 Ձեռ կաբենում տանես բերան.

Ձեռ. 1-ում 375-րդ տողից հետո կա հետեյալ երկու տողը.

Մարդկանց ձեռից
 Ու շրներից.

- Ձեռ.1 378 ա. Ախ, [դու անխիղն], ախ, անիրավ,
 բ. Ախ, սրբիկա, ախ անիրավ,

Ձեռ.1 և Ձեռ.2 384 Ասավ, ասավ,

Ձեռ.1 386—389 Սաստիկ սովից ծունկը կըտրած,
 Մեծից, ցավից հոգնած, հատած
 Հեքերալով,
 Կաղին տալով

Ձեռ.2 388 նաև՝ ա. Մղկըտալով

բ. Վնգվնդալով

Ձեռ.2 395—396 Ման եկավ, ման, [մի օր, հինգ օր,
 < . . . > մին էլ տեսավ

Ձեռ.1 և Ձեռ.2 401 Էն լիրբն, ասես, գետնից բուսավ,

401-րդ տողից հետո Ձեռ. 1-ում և Ձեռ.-2-ում կա հետեյալ երկտողը.

Զուխտ ականջը խլուշ-խլուշ
Հենց առաջին տնկվեց

Ձեռ. 1-ում 403-րդ տողից հետո կան հետևյալ ջնջված տողերը.

[Էս անգամը, ո՞վ սրբիկա,
Քեզ փրկության էլ ճար չըկա,
Դու մի չընչին... մի լիրբ աղվես,
Ինձ հետ էնպես խաղ անես...]

403-րդ տողից հետո՝ թե առաջին և թե երկրորդ ձևագրում հետևում են հեղինակի ծրագրային նշումներ և անավարտ տողեր, որ չենք տալիս տեքստային տարբերություններում, որպես ամբողջովին սեպագիր նյութ:

ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՆԿ

Ա

	Էջ
«Ազատ օրը, ազատ սերը, ամեն բարիք իր ձեռքին»	210
Ա իմ նազսուն — Պոետին	437
«Ազնիվ տիկնայք, ջահել հյուրեր»	502
Ա՛խ, ես երանի	60
Ախթամար	275
«Ա՛խ, ի՞նչ լավ են սարի վերում»	136
«Ա՛խ, որքան փարթամ կյանքը ծաղկում է»	92
Աղավնու վանքը	334
Աղբյուրը	106
«Աղբյուրները հնչում են ու անց կենում»	216
Աղթամարի կղզում	177
Աղոթք	246
«Աղչիկ Անուշ, երգ Անուշ»	541
Աղչկա սիրտը	337
Աղվեսը (ժողովրդական)	215
Ամառային գիշերը գյուղում (վարիսնտ)	585
Ամառային երեկո	96
Ամառվա գիշերով — Ալլեգրո	389
Ամառվա գիշերը գյուղում	14
«Ամբողջ գիշերը խոսեց անդադար» — Կորսակ	566
«Ամեն անգամ քո տվածից, երբ մի բան ես դու տանում»	214
«Ամեն բան երկրում ունի մի սահման» (Հատված)	516
Ամենից լավ տոմը	412
«Ամեն մի սիրտ ցավով լցվեց մեր դարում»	549
Ամպն ու սարը	238
«Այդ ի՞նչ սրտամաշ տխրություն է քեզ»	30
«Այժմ ահա ազատ եմ ես»	491
Այն օրից	132
«Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում» (էքսպրոմտ)	509
Այվազովսկու նկարի առջև	107
Անբախտ վաճառականներ	266
Անբուն կրկուն (վարիսնտ)	596
Անդարձ ճամբորդներ	126
Անիծած հարսը	282
Անձուկ — Ֆ. Շիլլեր	372
Անսահունք (նախերգանք)	455

Անցավ հին տարին	ԷՋ
«Ա՛նց կացան...»	512
Անցա քարը սրտիս վրա չրի պես — Խաբաթի	203
«Անուշ»-ի ձոնը	395
Անուշի բառյակին	443
«Աշնան ամպին ու զամպին»	543
Աշնան վերջը	208
Աշուն	235
«Անուշ»-ի ձոնը	410
Առավոտ	443
Առավոտ (Նվեր մեր նոր երիտասարդությանը)	86
«Առատ, անհատ, աստծու նման՝ միշտ տեղալուց հոգնել եմ ես»	222
«Առատ կլինի կինը արդ»	213
«Ասի, «Հենց լուկ էս աճյունն է ու անունը, որ ունեմ»	529
«Աստեղային երազների աշխարհներում լուսավաթ»	214
«Աստծու բանտն են տաճարները — աշխարհներում բովանդակ»	214
Աստծու և պոետի գրադը	549
Աստղերի հետ	541
Աստված, ինչպես ծուխ օրերըս անցան	74
«Ատելուս համար»	129
«Ատում եմ բեղ և թո դահը» — Ա. Պուշկին	451
Արագիլ (ժողովրդական)	565
«Արևելքի եղեմների իջավ պայծառ իրիկսն»	230
Արև ու լուսին	210
Արծիվն ու Կազնին	272
«Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկուս»	288
Ավերակում	213
Արուսյակ	155
Արտուտի երգը	551
Արտուտիկ (ժողովրդական)	322
Ափսոս	225
Արերմանի դաշտերում — Ա. Միցկևիչ	475
	370

Ր

Բայրենին	125
«Բարի գիշեր» — Շելլի	559
Բարի իրիկուն, վշտալի մայրեր	524
«Բարձր է հնոց աշխարհըն հայոց ու Մասիսը երկնադետ»	214
Բարձրից	181
«Բերանն արնոտ Մաբդակերը էն անրան»	209
Բղեղի գայլոցը	420

Գ

Գաղթականի երգը	124
Գառնիկ ակապեր	301
Գարնան առավոտ (ժողովրդական)	156

	էջ
Դարնան հիշողություն	131
Դարնան հրավեր	163
Դարուն — Իլիա Ճավճավաձե	379
Դեղջուկի մտածմունքը — Ա. Կալլցով	369
Դեղջուկի մտածմունքը (վարիանտ)	369
Դերության մեջ (նմանություն)	183
Դետակը	236
Դիշեր	121
Դիշերային առաջին սոստղի դիմաց	39
Դիշերային մտածմունք (վարիանտ)	587
Դուքան (ժողովրդական)	240
Դուքանի երգը	13
Դրադարանըս	530
Դրականական «մաղանդա» (Նվեր իմ բարեկամ Ղ. Աղայանին)	253
Դրիշ	401

Դ

Դարամիջի ժամին XIX—XX	499
Դարձյալ նրանց	485
«Դեռ անհիշելի վաղ մանկությունից»	47
Դերասան Ադամյանի մահը	73
Դեցիմ Լարերիոս	356
Դժար տարի (ժողովրդական)	155
Դժոխքի հանդեպ	184
«Դու գնո՞ւմ ես Անդարձ ճամբով»	519
«Դու մի անհայտ Բանաստեղծ ես, չտեսնված մինչ էսօր»	211
Դու չըգիտե՞ս	191
«Դու քո ճամբեն գնա՛, քույրի՛կ»	135

Ե

«Եթե իմ վերջին հայացքը մնա»	32
«Եթե իրավ է, որ գիշերները» — Ա. Պուշկին	352
«Եթե մի օր, անո՛ւշ ընկեր»	118
Ես ասացի	116
«Ես նայում եմ իմ առջև»	17
«Ես շքեղ եմ միշտ կենդանի աստծու շունչը ամենուր»	213
Երազ	84
Երազեցի շարունակ	190
«Երազումըս մի մտքի»	206
Երանություն էր խոստացել հույսս ինձ»	20
Երբ գիշերային	90
«Երբ ես տխուր, հուսահատ»	22
«Երբ թույլ էք տալիս, որ Ձեր ալրոմում»	464
«Երբ խոսում էիր, պատմում էիր ինձ»	75
Երբ որ կանցնի ձմեռն սաստիկ	432
«Երբ տեսնում եմ, մարդ տակավին»	70

	1,2
Երգչի վրեժը	61
Երգչին	52
Երեխի նման	528
Երկար գիշերներ	127
«Երկա՛ր, երկա՛ր ման եկա»	537
Երկինք ու երկիր	280
«Երնե՛կ թիթևս ես լինելի»	483
«Երկու դարի արանքում»	529
«Երկու շիրիմ իրար կից»	208
Երկու սև ամպ	119
«Երնե՛կ Լսպես՝ անվերջ ընդ հետ — իմ կյանքի հետ լինելի»	212
«Ես չեմ ուզում մարդ իմանա» — Մ. Լերմոնտով	355
Երանի նրբան, ով որ քնեած	483
Ես պատվեր ունեմ (Էրսպրումտ)	494
«Ես վիշտ ունեմ բերած երկրից հայրենի»	459
«Ե՛տ եկե՛ք»	205
«Ետ չեկա՛վ»	204
Եկ, Խաբանի, ու հեռացիր Լս շարսթյան զրնդանից	580

Զ

«Զուր եմ փախչում, ինձ խորում»	535
«Զըվարթ երամով դուր եկար ինձ մոտ»	548

Է

Էլեգիա — Իլիա Ճավնաթյան	377
«Էլ չեմ կարող գրել «ձեռաց»	479
«Է՛յ գիթ ջահելներ, վառ-վառ ծաղիկներ»	486
«Է՛հ, ո՛վ գիտի, մենք ապրիկար՝»	153
«Էնքան շատ են ցավերն, ավերն իմ սրբում»	216
«Էս է, որ կա... Ճիշտ ես ասում, Թասըզ բե՛ր»	550
Էս էն տունն է	405
Էսպես շի մնա	319
Էրսպրումտ («Բանաստեղծը ծերացել է»)	447
«Էրսպրումտ («Երբեմն իմ մուսան յուր խելքը կորցրած»)	465
Էրսպրումտ ծննդյան տոնին	494
<Էրսպրումտ> («Հայր Գարիգին, մենք երեքով»	504
Էրսպրումտ («Շնորհավոր նոր տարի»)	422
Էրսպրումտ («Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում»)	509

Ը

Ընկերիս	137
Ընտրյալը	149

Թ

Թագավորն ու շարչին	344
«Թափառելով Բորժոմ պարկում»	506

	էջ
Թափառի՛ր — Հ. Հայնե	361
«Թե լինեի անապատում» — Բյորնս	577
«Թե հոգնել ես հաղթարկած»	444
«Թեպետեմ բախտը մեզ շատ հարվածեց»	170
«Թըվում է հար, թե անցյալըս ու ապագաս տեսած կամ»	545
Թուղնն ու մուկը	479
Թուղնի մտածմունքը	409
«Թուրքերինից»	578

Ժ

«Ժամանակն անվերջ, տիեզերքն անհուն»	148
Ժպտուն աչքեր	120
Ժպտուն աչքեր (վարիանտ)	538

Ի

Իզձ — Մ. Լերմոնտով	351
Իմ Արուսյակին	189
Իմ Արփիկին	527
Իմ Կրգը	192
«Իմ Ծիտիկը դու հերվան»	535
«Իմ կնոսքին կրկինքը՝ ժամ, արևը՝ ջահ սրբազան»	215
Իմ Սեդիկին	543
Իմ սիրած կրգիչ աշուղ Ջիվանուն	448
Իմ սիրելի Ասլան-Ապեր	474
«Իմ սո՛ւր, արթուն ականջում»	207
Իմ սերը	87
«Ինձ մի՛ խնդրիր»	89
«Ի՛նչ ես թուշում, խեղև սիրտ»	207
«Ի՛նչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին»	212
«Ինչո՞ւ այդպես ինձ մոռացար»	134
«Ինչո՞ւ ես տխուր»	433
«Ի՛նչպես սրտագին, ի՛նչպես կաթոգին»	496
«Ի՛նչքան ցավ եմ տեսել ես»	206
Ի՛նչ կարող է տալ մի պոետ	508
Իրիկուն	399
«Իր սազը ուսին աշուղն աներկյուղ»	513

Լ

Լեռանց շարքերը — Վ. Գեոթե	382
«Լինեի հեռու մի անկյուն»	208
Լյուսին — Ալֆրեդ Դը Մյուսե	387
Լողվոր — Շիլլեր	568
Լուսարացին (ժողովրդական)	221
Լուսավորչի կանթեղը	297
«Լուսը լուսին քո ժպիտն է իմ երեսին ճառագում»	546
«Լսո՞ւմ ես դու էլ, թե ինչ են խոսում»	94

«Խայամն առաւ իր սիրունուն.— «Ոտըդ ըզգույշ դիր հողին»	546
Խարանի	395
Ն'կ, Խարանի	580
Խեղճ Աղամյան (Էրսայրումտ)	446
«Խղճալի մարդ, սողորված»	59
Խնոցի (Ժողովրդական)	225
Խոստովանութուն	76
Խորհրդածութուն	36
Խորհրդավոր մեռելը	142
Խրճիթում	111

Մ

Մագումն	152
Մադիկները	403
Մադիկների երգը (Հատված)	172
«Մեր, անատամ փիլիսոփի բերնի պես»	572
Միտը (Ժողովրդական)	227
Միտիկի օրորքը	403
«Մով է իմ վիշտն, անալի ու խոր»	205
Մովի երգը — Ալ. Բլոկ	394

Կ

Կալի երգը	25
Կալի երգը (Ժողովրդական)	239
Կաշաղակների ծագումը (հին ղրույց)	492
Կանանչ ախպիր	234
Կանչ	62
«Կանցնին օրերն, Անուշ ջան»	534
Կասկած	91
«Կար ժամանակ — մռայլ ու մութ, անմատչելի ամրոցներում»	574
Կարմիր վարդը — Լի-Թայ-Պո	576
Կարոտ	97
Կաքավի գովքը (Ժողովրդական)	151
Կաքավի ողբը (Ժողովրդական)	165
Կինդանի թաղվածը (Լեթարգիա)	456
«Կըդան կանցնեն շատ շատ ամիս ու տարի»	503
«Կըլթացնում են, արտորում	209
«Կյանքից հարրած անցավոր»	535
< . . . > «Կյանքն ահա»	542
«Կյանքս արի հըրապարակ, ոտքի կոխան ամենքի»	215
Կոմիկների ողբը (Ազատութունը կորցնելու վրա)	570
Կորած ցնորքներ	484
«Կորցրել եմ, ո՞ւր գտնեմ»	546
Կորուստից հետո	71

«Կուղիի հալվել, ձուլվել իմ նրդին» — Ամմար	374
Կույր աշուղը	223
Կույրերի կարիծիքը	419
«Կուրծքս երբեմն եռ է գալիս և հուղվում»	54
Կուռնկները (ժողովրդական)	226
Կտակ	258

Հ

Հազար տարուլ, հազար դարով առաջ թե ետ»	549
Համերգ	51
ՀԻՆ-ին	66
Հայ ուխտավորին	108
Հայ վաճառական	420
Հայի դարձանքը	247
Հայի տրտունջը (Ֆելիետոնի փոխարեն)	249
Հայի ցավը (Նվէր «Մշակին»)	251
«Հայոց ապարախտ դրոշմ»	489
Հայոց լեռներում	144
Հայոց վիշտը	146
Հայրենիքիս հետ	179
Հատված «Թմկարհրդի առումը» պոեմից	513
Հանելուկ. «Հապա դտեք էն ուլ էին»	497
«Հանկարծակի սիրտս տխրեց»	453
Հաշտություն	449
Հարություն	123
«Հե՛յ ագահ մարդ, հե՛յ անդո՛հ մարդ, միտդ երկար, կյանքդ կարճ	211
«Հե՛յ ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր»	550
«Հեռո՞ւ, հեռո՞ւ կթոցընեմ» — Հ. Հայնե	386
«Հետներն առած պատգամ ու թուղթ»	510
«Հիմի բացել են հանդես...»	204
«Հին աշխարհը ամեն օր...»	205
Հին օրհնություն	15
Հիշի՛ր	83
Հիշողություն հայրենիքից	44
«Հիշում ես Բորժոմն, այծյամներ, ժայռներ»	532
«Հիվանդ եմ, մայրի՛կ» — Հիմենս	371
Հնդկական վեդաներից	571
Հոգեհան	209
Հոգեհանդիստ	185
«Հոգիս՝ տանը հաստատվել»	538
Հոգու հատոր	427
«Հոսի՛ր, արտասուքս անկեղծ տխրության»	452
Հողմերի առջև ցրրված, հալածված	168
Հովվի հրաժեշտը — Ֆ. Շիլլեր	411
1 Հունվարի (Էքսպրոմտ)	469
«Հուսահատությունը տիրել է կյանքին»	445

Հոկան	է.Ջ
Հրաժեշտ	313
«Հրացաններ են ճայթում սրտիս մեջ»	72
Հրեշտակ — Մ. Լիմոնտով	522
	358

Ձ

«Ձեռաց» (Էրսպրոմա)	25
Ձմեռվա իրիկունը — Ա. Պուշկին	379

Ճ

Ճախարակ (ժողովրդական)	151
Ճնճղուկներ (ժողովրդական)	233

Մ

Մակադրություն գրքի վրա	512
Մայրը — Ն. Նեկրասով	359
«Մայրըդ էն օրն ասում էր ինձ»	533
Մանկություն	23
«Մանուկ օրից սար ու ձորին ևս մնացի մոտ բնկեր»	545
Մանուկն ու ջուրը (ժողովրդական)	161
Մանուկներին — Լոնդֆելդ	373
Մարգարե	38
Մարդարեություն	143
Մարտ	417
«Մեզ մոտ եր եկել ձյունի աշխարհից»	526
«Մենք փառեր ունենք թաղված հողի տակ»	508
«Մեռա՛ն, մեռա՛ն... և ահա»	210
«Մեռավ իմ մուսան...» — Ա. Նադսոն	360
Մեր ազգային վիպասան Պերճ Պոսշյանին, իր 40-ամյակին	133
Մերժվածը — Մա-խուանդ-Թունդ	575
«Մեր կյանքը — կարճ մի վերկը»	544
Մեր նախորդներին	141
Մեր ուխտը	147
«Մընաս բարե, ուղա բարեկամ»	507
Միամիտներին	42
Մի բաց նամակ ամենքին	416
«Մի երգ կա մանկուց...» — Ռյուկկերտ	383
Մի կաթիլ մեղրը	329
Մի հառաչանք	117
«Մի հավը դարկի ևս մի օր»	208
Մի հավը թռավ էն ձորից»	578
Մի հատված «Դեպի անհունը» պոեմից	462
«Մինչև ևսօր իմ օրում»	529
Մի՛ որոնիր	34
Մնա՛ս բարյավ — Բայրըն	560
«Մնացել է բերդը մեզ»	206
Մոծակն ու Մրջյունը	341

Մոռացված սևը	100
Մոռացված վարդեր (էքսպրոմտ)	479
Մուժն էր երկինքը, ոչ որ շտեմավ	85
«Մութ դե խավար իմ հայրենիք»	482
Մուկիկի մահը	325
Մուկիկի մահը (վարիանտ)	592

Ն

ՆԱ-ին	66
Ն. Բարաթաշվիլու դամբանի վերա	105
«Նա՛ մի առյժուժ, ե՛ս մի գառ»	539
Նա նստած էր	110
Նախերգանք	28
Նահապետի ողբը	434
Ների՛ր, ո՛վ կույս, որ հուզեցի	19
Նկարիչ Գ. Բաշինջաղյանի «Ձորագետը գիշերով» նկարի առաջ	53
Նոր տարի	114
«Նորից եկան էն հավերքը»	520
Նվեր	90
Նվեր Ան. Ար-ին	65
Նվեր Վրաստանի բանաստեղծներին	196
Նրան	49

Շ.

«Շատերի նման նա էլ խեղճվեցավ»	35
Շնորհավոր նոր կաղանդ (էքսպրոմտ)	498
Շունը	404
Շունն ու կատուն	263
Շունն ու կառուն (վարիանտ)	583
«Շուռ է գալիս ծանր քարը»	176

Ո

«Ո՛հ խնայեցեր, մի հիշեցնեք ինձ»	43
«Ո՛հ, մեղմացնել չես կարող»	139
«Ո՛նց է ժպտում իմ հոգին»	207
«Ո՛չ խանդս է մարել»	517
«Ոչ յօրինակ աչուց»	52
Ո՛վ անճառ Մին, որ ամենին միացնում ես մի կյանքում»	214
«Ո՛վ է ձեռքով անում, ո՛վ»	208
«Ո՛վ իմանա՛՜ ո՛ւր բնկանր»	205
«Ո՛ր աշխարհքում ունեմ շատ բան»	211
Որբը	290

ՈՒ

Ուլունք (ժողովրդական)	231
«Ո՛ւր կորան...»	204

	էջ
«Ուր հեռանաս, կոխած տեղերդ արյունոտ»	542
Ուրազ ու սղոց (ժողովրդական)	232
Ուրու	77

Չ

Չարամիտներին	40
Չարի վերջը	303

Պ

«Պանդուխտն երգեց օտար երկրում»	33
«Պանդուխտ եմ, քույրի՛կ, մանուկ օրերից»	139
Պաշտոնու տրտունջը (Էքսպրոմտ)	471
Պատվեր	64
Պատրանք	193
Պարիալի երգը— Թերովալլուլա	390
Parodia... Հովհ. Հովհաննիսյանի՝ «Իմ հայրենիքը տեսել ես, ասա՛» բանաստեղծություն	160
Պոետին	113
«Պողոս—Պետրոս»	285
Պրոմեթեոս և Սիդիֆ — Մարիա Կոնստանդինյայա	564

Ջ

Ջրահեղձը— Ա. Պուշկին	362
--------------------------------	-----

Ռ

Ռուստեմին (Էքսպրոմտ)	501
Ռոմանս	82
Ռոմանս (Ա. Պուշկին)	353

Ս

Սարերում	68
Սեդային	610
Սերենադ— Ն. Մինսկի	567
Սիրելի	477
«Սիրելի աչեր»	78
Սիրիուսի հրաժեշտը	198
Սիրտ	544
Սոխակի վիշտը (ժողովրդական)	162
Սրտիս խոստումը	466

Վ

Վալախական լեզենդ— Մ. Գորկի	375
Վայր ընկնող աստղեր (նմանություն)	255

Վայրէջք	157
Վայրենի պապուասների երգը (Ն.Դ. սպիտակների վրա)	562
Վատ օրեր	101
Վարդը — Դ. Դեոթե	391
Վեճ (Նվեր Ֆ-ին)	487
«Վեշերում» (Էքսպրոմտ)	436
«Վերջացավ...»	203
Վերջին խոսք	26
Վերջին տապնապը	175
Վիլսոնի «Ժանտախտի քաղաքը» ողբերգությունից — Ա. Պուշկին	384
Վրաստանի համար (Հոգվածի փոխարեն)	187
Վրաստանի ոգին	194

S

Տաղով եկավ	169
Տապանադիր	411
1901 թ. տարեմուտին	500
Տարոնի դարունը (հատված պոեմից)	56
Տարոնի առավուտը (հատված պոեմից)	57
Տենչ	99
Տերևաթափ	418
Տիեզերքի ընթերցումը	547
«Տիեզերքում աստվածային մի ճամբորդ է իմ հոգին»	216
Տիկին Նիմֆա Դորոգեցկուն	539
Տխուր գիշեր	130
Տխուր զրույց (վարիանտ)	589
Տպալորություններ	467
Տրամության սաղմոսներից Ա.	128
Տրամության սաղմոսներից Բ.	129
Տրտունջ (վարիանտ)	591
Տրտունջ	139

Ց

«Ցուլուն աստղեր, չինչ եթերում»	515
--	-----

Փ

Փարվանա	293
Փխիկի դանգաղը	414
Փխոն (ժողովրդական)	229
Փոթորիկ — Թոմաս Հուդ	392
Փոքրիկ երկրագործ	241

Ք

Քաղ Կիլիկի (ժողովրդական)	242
Քամին	224

«Քանի ձեռքից հմ վառվել»	206
«Փսնի մա՛հ կա իմ սրտում»	205
Քյարամի հրաժեշտը	579
Դոշարարում ես վազել հմ»	536
Քուն թի արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անց կացավ»	211
Քրիստոսն անաստատում	83
«Քրիստոս հարյավ... Ա՛խ, և այս հոժ»	104
«Քրիստոս հարյավ հրաշափառ»	55

Ո

Օղեգի երգը — Ա. Պուշկին	365
Օ՛, լո՛ւս կաց, ընկե՛ր, այդ ինչ ես երգում»	99
Օջախի երգը	495
Օր. Մ. Վ.-ին	109
Օր. Պ. Պ.-ին	518
Օր. Օ. Գ.-ի ալրոմում	73
Օտարության մեջ	93
Օրորոցագող	278
Օրորք	428

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Էջ

ՓԵՏԱՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՑ	5
------------------------------	---

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

1887

Գութանի երգը	13
Ամառվա գիշերը գյուղում	14
Հին օրհնություն	15

1889

«Ես նայում եմ. իմ առջև»	17
«Ների՛ր, ո՛վ կույս, որ հուզեցի»	19
«Նրանություն էր խոստացել հույսս ինձ»	20
«Նրբ ես տխուր, հուսահատ»	22
Մանկություն	23
Կալի երգ	25
Վերջին խոսք	26

1890

Նախերգանք	28
«Այդ ի՛նչ սրտամաշ տխրություն է քեզ»	30
«Եթե իմ վերջին հայացքը մնա»	32
«Պանդուխտն երգեց օտար երկրում»	33
Մի՛ որոնիր	34
«Շատերի նման նա էլ խեղդվեցավ»	35
Խորհրդածություն	36
Մարդարե	38
Գիշերային առաջին աստղի դիմաց	39
Չարամիտներին	40
Միամիտներին	42
«Ո՛հ, խնայեցեք, մի՛ հիշեցնեք ինձ»	43

Հիշողութիւն հայրենիւրից	44
Քիւն անհիշելի վաղ մանկութիւնից»	47
Նրան	49
«Ոչ յօրինակ ալլոց»	50
Համերգ	51
Երգչին	52
Նկարիչ Գ. Բաշինջադյանի «Ձորագետը դիշերով» նկարի առջև	53
«Կուրծքս երբեմն ես է գալիս և հուզվում»	54
«Քրիստոս հարյալ հըրաշափառ»	55
Տարոնի գարունը (Հատված պոեմայից)	56
Տարոնի առավոտը (Հատված պոեմայից).	57

1891

«Եղճալի՜ մարդ. տողսոված»	59
Ա՛խ, ես երանի	60
Երգչի վրեժը	61
Կանչ	62
Պատվեր	64
Նվեր Ան. Ար.-ին	65
NN-ին	66
Սարերում	68
«Երբ տեսնում եմ, մարդ տակաւլին»	70
Կորուստից հետո	71
Հրամեշտ	72
Դերասան Ադամյանի մահը	73
Աստղերի հետ	74
«Երբ խոսում էիր, պատմում էիր ինձ»	75
Խոստովանութիւն	76
Ուրու	77
«Սիրելի աչեր»	78

1892

Օր. Օ. Գ.-ի ալբոմում	79
«Երբ դիշերային»	80
Ռումանս	82
Քրիստոսն անապատում	83
Երազ	84
«Մութն էր երկինքը, ոչ որ շքտեսաւ»	85
Առավոտ (Նվեր մեր նոր երիտասարդությանը)	86
Իմ սերը	87
Հիշի՛ր	88
«Ինձ մի՛ խընդրիր, ես չեմ երգի»	89
Նվեր	90
Կասկած	91
«Ա՛խ, ո՛րքան փարթամ կյանքը ծաղկում է»	92
Օտարության մեջ	93

«Հսո՞ւմ ես դու էլ, թե ինչ են խոսում»	94
Ամառային երեկո	96
Կարոտ	97
«Օ, լո՛ւռ կաց, ընկե՛ր, այդ ի՞նչ ես երգում»	98
Տենչ	99
Մոռացված սեր	100
Վատ օրեր	101
Որ. Մ. Վ.-ին	102

1893

«Քրիստոս հարյալ ... Ա՛խ, և այս հոծ»	104
Ն, Բարաթաշվիլու դամբանի վերա	105
Աղբյուրը	106
Այվաղովսկու նկարի առջև	107
Հայ ուստավորին	108
Նա նստած էր	110
Խրճիթում	111
Պոետին	113

1894

Նոր տարի	114
Ես ասացի	116
Սի հառաչանք	117
«Եթե մի օր, անո՛ւշ ընկեր»	118
Երկու սև ամպ	119
Ժպտուն աչքեր	120

1895

Գիշեր	121
Հարություն	123

1896

Գաղթականի երգը	124
Բայրընին	125

1897

Անդաբձ ճամբորդներ	126
Երկար գիշերներ	127

1898

Տրամոթյան սաղմոսներից, Ա.	128
Տրամոթյան սաղմոսներից, Բ.	129
Տխուր գիշեր	130

	Էջ
Փարնան հիշողություն	131
Այն օրից	132

1899

Մեր ազգային վիսպասան Պերճ Պողոսյանցին՝ իր քառասնամյակին . .	133
---	-----

1900

Ինչո՞ւ այդպես	134
-------------------------	-----

1902

Դու քո համփին	135
«Ա՛խ, ի՞նչ լավ են սարի վըրա»	136
Ընկերիս	137
Տրտունջ	138
Պանդուխտ եմ, բույրի՛կ	139
Մեր նախորդներին	141
Խորհրդավոր մեռելը	142
Մարգարեություն	143
Հայոց լեռներում	144

1903

✓ Հայոց վիշտը	146
Մեր ուխտը	147

1907

«Ժամանակն անվերջ, տիեզերքն անհուն»	148
Ընտրյալը	149
Կարավի գովքը (ժողովրդական)	151

1908

Ծագումն	152
«Է՛հ, ո՞վ դիտի, մենք ասլիկար»	153
Ճախտարակ (ժողովրդական)	154
Դժար տարի (ժողովրդական)	155
Գարնան առավոտ (ժողովրդական)	156

1909

Վայրենք	157
Ավերակում	158

1910

<i>Parodia. Հովհ. Հովհաննիսյանի՝ խմ հայրենիքը տեսնել ես, ասա՛ք</i>	
նաստեղծության	160
Սոխակի վիշտը (ժողովրդական)	162

1911

Գարնան հրավեր	163
Մանուկն ու շուրը (ժողովրդական)	164
Կաքավի ողբը (ժողովրդական)	165

1913

«Հողմերի առջև ցրված, հալածված»	168
«Տաղով եկավ»	169
«Թեպետեմ բախտը մեզ շատ հարվածեց»	170
Մալիկների երգը (Հատված)	172

1914

Վերջին տաղնապը	175
--------------------------	-----

1915

«Շուռ է դալիս ծանր քարը»	176
Աղթամարի կղզում	177
Հայրենիքիս հետ	179
Բարձրից	181

1916

Գերության մեջ (նմանություն)	183
Դժոխքի հանդեպ	184
Հոգեհանգիստ	185
Վրաստանի համար (Հողվածի փոխարեն)	187
Իմ Արուսյակին	189

1917

Նրազեցի շարունակ	190
Դու չըգիտե՞ս	191

1918

Իմ երգը	192
Պատրանք	194
Վրաստանի ոգին	194

1919

Նվեր Վրաստանի բանաստեղծներին 196

1922

Սիրիուսի հրաժեշտը 198

II

ՔԱՌՅԱԿՆԵՐ

1890

«Ա՛նց կացա՛ն...» 203

«Է՛կերջացա՛վ...» 203

1916

«Ո՛ւր կտրան...» 204

«Ետ շեկավ...» 204

«Հիմի բացել են հանդես...» 204

1917

«Մով է իմ վիշտն, անապի ու խոր» 205

«Քանի՜ մահ կա իմ սրբաբույն» 205

«Ե՛տ եկե՛ք...» 205

«Հին աշխարհքը ամեն օր» 205

«Ո՛վ իմանա՛՜ ո՛ւր ընկանք» 205

«Երազումս մի մարի» 206

«Ինչքա՛ն ցավ եմ տեսել ես» 206

«Քանի՜ ձեռքից եմ վառվել» 206

«Մընացել է բերդը մեզ» 206

1918

«Ո՛նց է ժպտում իմ հոգին» 207

«Ի՛նչ ես թաղում, խեղճ սի՛րտ» 207

«Ժի՛մ սո՛ւր, արթուն ականջում» 207

«Վինե՛ր հեռու մի անկյուն» 208

«Մի հավք զարկի ես մի օր» 208

«Երկու շիրիմ իրար կից» 208

«Ո՛վ է ձեռքով անում, ո՛վ» 208

«Ահա՛ն ամպին ու դամպին» 208

«Կըլթացնում են, արտորում» 209

«Բերանն արնոտ Մարդակերը, Լե՛ն անբան» 209

1919

«Մեռա՞ն, մեռա՞ն... Եվ ահա»	210
«Արեւելքի եղեմներին իջալ պայծառ իրիկուն»	210
«Ազատ օրը, ազատ սերը, ամեն բարիք իր ձեռքին»	210
«Հե՛յ ազա՜հ մարդ, հե՛յ անգո՜հ մարդ, միտքըդ երկար, կյանքըդ կարճ»	211
«Դու մի անհայտ Բանաստեղծ ես, չըտեսնելած մինչ էսօր»	211
«Քուն թե արթուն՝ օրիս շատը երազ եղավ, անցկացավ»	211
Պ՞ր աշխարհքում ունեմ շատ բան, միտք եմ անում՝ է՛ս, թե է՛ն»	211

1920

«Ինչ իմանաս ըստեղծողի գաղտնիքները անմեկին»	212
«Երեսիկ էսպես՝ անվերջ քեզ հետ — իմ կյանքի հետ լինեի»	212

1921

«Առատ, անհատ՝ աստծու նրման՝ միշտ տեղալուց հոգնել եմ ես»	213
«Ես շընչում եմ միշտ կենդանի աստծու շունչը ամենուր»	213
«Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկու»	213
«Ամեն անգամ քո տըվածից երբ մի բան ես դու տանում»	214
«Ասի. «Հենց լուկ էս աճյունն է ու անունը, որ ունեմ»	214
«Աստեղային երազների աշխարհքներում լուսակաթ»	214
«Բարձր է հընոց աշխարհքն հայոց ու Մասիսը երկնադետ»	214
«Ո՞վ անճառ մին, որ ամենին միացնում ես մի կյանքում»	214
«Կյանքըս արի հըրապարակ, ոտքի կոխան ամենրի»	215
«Իմ կընունքին երկինքը՝ ժամ, արեւ՝ ջահ սըրբազան»	215

1922

«Աղբյուրները հընչում են ու անց կենում»	216
«Տիեզերքում աստվածային մի ճամբորդ է իմ հոգին»	216
«Էներան շատ են ցավերն, ավերն իմ սըրտում»	216

III

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1906

Աղվեսը	219
------------------	-----

1907

Հուսաբացին (ժողովրդական)	221
Առավոտ	222
Կույր աշուղը	223
Քամին	224
Խնոցի (ժողովրդական)	225

Կոռնկներ (ժողովրդական)	226
Միտը (ժողովրդական)	227
Արտուտիկ (ժողովրդական)	228

1908

Փխոն (ժողովրդական)	229
Արագիլ (ժողովրդական)	230
Ուլունք (ժողովրդական)	231
Ուրագ ու սղոց (ժողովրդական)	232
Ճնճղուկներ (ժողովրդական)	233
Կանանչ ախպեր	234
Աշնան վերջը	235
Դետակը	236
Ամպն ու սարը	238

1909

Կալի երգը (ժողովրդական)	239
Դութան (ժողովրդական)	240
Փոքրիկ երկրագործ (ժողովրդական)	241

1914

Քաչ Կիլիվը (ժողովրդական)	242
--------------------------	-----

IV

ՋԱՓԱՄՈ ՖԵԼԻԵՏՈՆՆԵՐ

1887

Աղոթք	247
-------	-----

1897

Հայի զարմանքը	248
---------------	-----

1898

Հայի տրտուհը (Ֆելիետոնի փոխարեն)	250
Հայի ցավը (Նվեր «Մշակ»-ին)	252
Գրականական «մազանդա» (Նվեր իմ բարեկամ Ղ. Աղաջանյանին)	254

1899

Վայր ընկնող աստղեր (նմանություն)	256
Կտակ	259

ԼԵԳԵՆԴՆԵՐ, ՐԱԼԼԱԴՆԵՐ, ԱՌԱԿՆԵՐ

1886

Շունն ու կատուն	265
Անբախտ վաճառականներ	268

1887

Արև և լուսին	272
------------------------	-----

1891

Ախթամար	275
-------------------	-----

1893

Օրորոցագող	278
----------------------	-----

1894

Երկինք ու երկիր	280
---------------------------	-----

1898

Անիծած հարսը	282
«Պողոս — Պետրոս»	285
Արծիւիլն ու կաղնին	288

1899

Որբը	290
----------------	-----

1902

Փարվանա	292
Լուսավորչի կանթեղը	297
Հոգեհան	299

1905

Գառնիկ ախպեր	301
------------------------	-----

1908

Զարի վերջը	308
----------------------	-----

Հսկան	313
Էսպես շի մընա	319
Արտուտի երգը	322
Մուկիկի մահը	325

1909

Մի կաթիլ մեղրը	329
--------------------------	-----

1912

Աղավնու վանքը	334
-------------------------	-----

1913

Աղջկա սիրտը	337
-----------------------	-----

1916

Մոծակն ու Մըջունը	341
-----------------------------	-----

1917

Թագավորն ու չարչին	344
------------------------------	-----

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՓՈԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

1889

Իդձ — Մ. Լերմոնտով	351
------------------------------	-----

1890

«Եթե իրավ է, որ գիշերները» — Ա. Պուշկին	352
---	-----

1892

Ռոմանս — Ա. Պուշկին	353
«Ես չեմ ուզում մարդ իմանա» — Մ. Լերմոնտով	355
Դեցիմ Լարերիոս	356

1894

Հրեշտակ — Մ. Լերմոնտով	358
Մայրը — Ն. Նեկրասով	359
«Մեռավ իմ մուսան»... — Ս. Նադսոն	360
Քափառիր — Զ. Հայնե	361

1909

Ջրահեղձը — Ա. Պուշկին	362
Օլեգի երգը — Ա. Պուշկին	365
Գեղջուկի մտածմունքը — Ա. Կայլցով	369
Աբերմանի դաշտերում — Ա. Միցկիչ	370

1900

Հիվանդ եմ, մայրի՛կ — Հիմենս	371
---------------------------------------	-----

1902

Անձուկ — Ֆ. Շիլլեր	372
------------------------------	-----

1903

Մանուկներին — Լոնգֆելլո	373
«Կուղևի հալվել, ձուլվել իմ երդին» — Ամմար	374

1906

Վալախական լեզներ — Մ. Գորկի	375
---------------------------------------	-----

1907

Էլեդիա — Ի. Ճավճավաձե	377
Դարուն — Ի. Ճավճավաձե	378

1909

Ձմեռվա իրիկունը — Ա. Պուշկին	379
Վարչը — Վ. Դյոթե	381
Վերանց շարքերը — Վ. Դյոթե	382
«Մի երգ կա մանկուց...» — Ռյուկկերտ	383

1910

Վիլսոնի «Ժանտախտի քաղաքը» ողբերգությունից — Ա. Պուշկին	384
«Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ կը թռցրնեմ» — Հ. Հայնե	386
Լյուսին — Ալֆրեդ Դը Մյուսե	387
Ամառվա գիշերով — Ալլեգրո	389
Պարիսյի երգը — Թերոլալուլա	390

1911

Փոթորիկ — Թոմաս Հուդ	392
--------------------------------	-----

1921

Մովի երգը — Ալ. Բլոկ	391
Անցա՝ քարը սըրտիս վրա՝ չըրի պես — Խաչատրի	395

II

ՄԱՆԿԱԿԱՆ

1907

Իրիկուն	399
Գրիշ	401
Առաջին ձյունը	402
Միտիկի օրորքը	403
Շունը	404
էս էն տունն է	405

1908

Մաղիկները	408
Թռչունի մտածությունը	409
Աշուն	410
Հովվի հրաժեշտը — Ֆ. Շիլլեր	411
Ամենից լավ տունը	412
Փխիկի գանդատը	414
Մի բաց նամակ ամենքին	416
Մարտ	417

1909

Տերևաթափ	418
Կույրերի կարծիքը	419

1911

Բզեզի դպրոցը	420
------------------------	-----

ՖԱԿՄԵՆՏՆԵՐ ԵՎ ՍԵՎԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

1881

«Հոգուս հատոր»	427
--------------------------	-----

1882

Օրորք	429
-----------------	-----

1883

Հայ վաճառական	430
Յերբ որ կանցնի ձմեռն սաստիկ	432

1884

Քիչը ևս տխուր	433
-------------------------	-----

1886

Նահապետի ողորդ	434
--------------------------	-----

1889

Վիշերում (էքսպրոմտ)	436
-------------------------------	-----

1890

'A լձ Նադսոն. Պոետին	437
ՔՈ՛հ, մեղմացնել չես կարող դուն	439
Տապանագիր	441

1891

էքսպրոմտ (ՎՇնորհավոր նոր տարին)	442
Անուշ-ի ձոնը	443
Թե հոգնել ես հաղթահարված	444
Հուսահատությունը տիրել է կյանքին	445
Յեղձ Աղամյան (էքսպրոմտ)	446

1892

էքսպրոմտ (Քրանաստեղծը ծերացել է)	447
Իմ սիրած երգիչ աշուղ Ջիվանուն	448
Հաշտություն	449

1893

Ատելուս համար	451
Հոսի՛ր արտասուքս անկեղծ տխրության	452
Հանկարծակի սիրտս տխրեց	453
Ենս վիշտ ունեմ բերած երկրից հայրենի	454

1894

Անմահություն (Նախիրգանք)	455
Կենդանի թաղվածը (Լեթարգիա)	456
Մի հատված Գեպի անհունը պոեմից	462

1896

«Երբ թույլ եք տալիս, որ Ձեր ակրումում»	464
--	-----

1897

Էքսպրոմտ (սերբիան իմ մասան՝ յուր խելը կորցրած)	465
Մրտիս խոստումը	466
Տպագրութիւններ	467

1898

1 հունվարի (էքսպրոմտ)	469
Մոռացած վարդեր (էքսպրոմտ)	470
Պաշտանու տրտունջը (էքսպրոմտ)	471
«Իմ սիրելի Ասլան-Ապեր»	474

1899

Մաղիկներ	475
«Էլ չեմ կարող դրել ձեռքաց»	476
Սիրելի	477
Ափսոս	478
Թուղեն ու մուկը	479

90-ԱԿԱՆ ԲՎԱԿԱՆՆԵՐ

«Մո՛ւթ ու խավար իմ հայրենիք»	482
«Երեսկ թիթեռ ես լինեի»	483
Կորած ցնորքներ	484
Դարձյալ նրանց	485
«Է՛յ, գիժ ջահիլներ, վառ-վառ ծաղիկներ»	486
Վեճ	487
Երանի նրան, ով որ քընեած	488
«Հայոց ապարախտ դրողը»	489
«Այժմ ահա ազատ եմ ես»	491
Կաշաղակների ծագումը (հին դրույց)	492

1900

«Ես պատվեր ունեմ» (էքսպրոմտ)	494
Օչախի երգը	495
«Ի՛նչպե՜ս սրտալի, ի՛նչպե՜ս կաթողին»	496
Հանելուկ («Հապա դուք, էն ո՛վ էին»	497
«Շնորհավոր նոր կաղանդ» (էքսպրոմտ)	498
Դարամիչի ժամին (էքսպրոմտ)	499
1901-ի տարեմուտին	500

1901

Ռուստեմին (էքսպրոմտ)	501
Աղնիվ տիկնայր, չահել հյուրեր	502
Գեղան, կանցնեն շատ-շատ ամիս ու տարի»	503
<էքսպրոմտ> (աշայր Գարեգին, մենր հրերով)	504

1902

«Թափառելով Ռորժոմ-պարկում»	506
«Մնաս բարով, ուղտ բարեկամ	507

1904

«Ի՛նչ կարող է տալ մի պոետ»	508
«Մենք փառքեր ունենք թաղված հողի տակ»	508
«Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ասրում» (էքսպրոմտ)	509

1905

«Հետներն առած պատգամ ու թուղթ»	510
«Անցավ հին տարին, կանցնի և նորը»	512

900-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

«Իր սաղը ուսին աշուղն անհրկյուղ»	513
«Յոյուն աստղեր, ջինջ եթերում»	515
«Ամեն բան երկրում ունի մի սահման»	516
«Ոչ խանդս է մարել»	517
Օր. Պ. Պ-ին	518
«Դու գնում ես Անդարձ համփան»	519
«Նորից եկան էն հավքերը»	520

1914

«Հրացաններ են ճայթում սրտիս մեջ»	522
«Բարի իրիկուն, վշտալի մայրեր»	524

1915

«Զեռաց» (էքսպրոմտ)	525
--------------------	-----

1916

«Մեզ մոտ եք եկել ձյունի աշխարհից»	526
-----------------------------------	-----

1917

Իմ Արփիկին	527
Երեխի նրման	528
«Երկու դարի արանքում»	529
«Մինչև կսօր իմ օրում»	529
«Առատ կըլնի կինը արդ»	529
Դրադարանս	530
Էքսպրոմտ (Մենդյան տոնին)	531
«Հիշում ես Ռորժոմն, այժյամնե՛ր, ժայռե՛ր»	532
«Մայրըդ էն օրն ասում էր ինձ»	533
«Կանցենեն օրերն, Անուշ ջան»	534
«Կյանքից հաբրած անցավուր»	535
«Զուր եմ փախչում, ինձ խարում»	535
«Իմ Միտիկը դու հերվան»	535
«Քոշաքարում ես վազել եմ»	536
«Երկա՛ր, երկա՛ր ման եկա»	537
«Հոգիս՝ տանը հաստատվել»	538

1918

«Նա մի առյուծ, ես մի գառ»	538
Տիկին Նիմֆա Գորոզեցիուն	539
Աստծու և պոետի գրազը	541
«Աղջիկ Անուշ, երդ Անուշ»	541
«Ո՛ւր հեռանաս, կոխած տեղերդ արյունոտ»	542
< . . . > Կյանքն ահա	542

1919

Անուշի քառյակին	543
Իմ Սեդիկին	543
«Մեր կյանքը— կարճ մի վերելք»	544
Մի՛րտ	544
«Մանուկ օրից սար ու ձորին ես մնացի մոտ ընկեր»	545
«Թըլում է հար, թե անցյալըս ու ապագաս տեսած կամ»	545

1920

Կորցրել եմ, ո՛ւր գըտնեմ	546
«Խաչամն ասավ իր սիրուհուն— «Ոտըդ ըզգույշ դիր հողին»	546
«Էռսը լուսին քո ժպիտն է իմ երեսին հառադում»	546
Տիեզերքի ընթերցումը	547
«Զըլլարթ երամով դուր եկաք ինձ մոտ»	548

1921

«Հազար տարով, հազար դարով առաջ թե ետ, [ի՛նչ կա որ]»	549
---	-----

«Աստծու բանտն են տաճարները — աշխարհներում բովանդակ» . . .	42
«Ամեն մի սիրտ ցավով լցվեց մեր դարում»	549

1922

«Էս է, որ կա... Ճիշտ ես ասում, թասըդ բեր»	570
«Հենց ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր»	550
Արուսյակ	551

II

1893

«Բարի գիշեր» — Շեյի	559
-------------------------------	-----

90-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

Մնաս բարյալ — Բայրըն	560
Վայրենի պապուսների երգը	562
Պրոմեթեոս և Սիզիֆ — Մարիա Կոնոպնիցկայա	564

1903

«Ատում եմ քեզ և քո գահը» — Ա. Պուշկին	565
---	-----

1909

«Լմբոդդ գիշերը խոսեց անդադար» — Կորսակ	566
--	-----

900-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐ

Սերեհադ — Ն. Մինսկի	567
Հողվոր — Շիլլեր	568
Կուսկենների ողբը (Աղատությունը կորցնելու վրա)	570

1910

Հնդկական վեդաներից	571
«Մեր, անատամ փլիստփի բերնի պես»	573
«Կար ժամանակ — մասյլ ու մութ անմատչելի ամրոցներում»	571

1916

Մերժվածը — Մա-Խուանգ-Քունդ	575
Կարմիր վարդը — Լի-Թայ-Պո	576

1917

Թե լինեի անապատում — Բյորես	577
«Մի հավը թռավ էն ձորից» (թուրքերենից)	578
Քյարամի հրաժեշտը (թուրքերենից)	579
Ե՛կ, հաքանի — հաքանի	580

ՎԱՐԻԱՆՏՆԵՐ

1886

Շունն ու կատուն	583
---------------------------	-----

1887

Ամառային գիշերը գյուղում (վարիանտ)	585
--	-----

1891

Գիշերային մտածությունք	587
----------------------------------	-----

1894

Ժպտուն աչքեր	588
------------------------	-----

1898

Տխուր զրույց	589
------------------------	-----

1902

Տրտունջ	591
Մուկիկի մահը	592

1922

Անբուն կըկուն	596
Սեղային	610

ԿՈՄԵՆՏԱՐՆԵՐ ԵՎ ՏԵԲՍԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	661
--	-----

ԱՅԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱՆԿ	759
--------------------------	-----

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ	771
---------------------------	-----

ՏԵՔՍՏԸ ԵՎ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊԱՏՐԱՍՏԵՅԻՆ՝
Թումանյան Նվարդ
ԻճԵԽԻՅԱՆ ԱՐԱՄ
Ղանալանյան Արսամ

Տեխ. խմբագիր՝ Ռ. Ղազանջյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Ա. Երկցյան

ՎՖ 05213: Պատվեր № 1430: Տիրաժ 5000:
Տպագրական 49,5 մամուլ. հեղինակ. 23,5 մամ. հրատարակչական 26,2 մամ.:
Հանձնված է արտագրության 25/IX—1949 թ.:
Ստորագրված է տպագրության 14/IX—1950 թ.:
Գինը 18 ռ. 35 կ.
Կազմը 4 ա.

Հայպոլիգրաֆհրատի № 1 տպարան,
Երևան, Ալավերդյան 65, 1950 թ.:

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0067385

ЦЕНА

111
1917